

УНИВЕРЗИТЕТ УНИОН – НИКОЛА ТЕСЛА БЕОГРАД
ФАКУЛТЕТ ЗА ПОСЛОВНЕ СТУДИЈЕ И ПРАВО БЕОГРАД

**ДИЈАСПОРА КАО ПОТЕНЦИЈАЛНИ
ФАКТОР РАЗВОЈА ПРЕДУЗЕТНИШТВА У
РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**

Докторска дисертација

Ментор:

Проф. др Драгана Радосављевић

Кандидат:

Миодраг С. Симић

Београд, 2020

UNIVERSITY UNION – NIKOLA TESLA BELGRADE
FACULTY OF BUSINESS STUDIES AND LAW BELGRADE

**DIASPORA AS A POTENTIAL FACTOR OF
ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN
THE REPUBLIC OF SERBIA**

Doctoral Dissertation

Mentor:

Dr. Dragana Radosavljević

Candidate:

Miodrag S. Simić

Belgrade, 2020

КОМИСИЈА ЗА ОДБРАНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Председник комисије	проф. др Маја Анђелковић Факултет за информационе технологије и инжењерство, Београд
Ментор	проф. др Драгана Радосављевић Факултет за пословне студије и право, Београд
Члан комисије	проф. др Аца Марковић Факултет за пословне студије и право, Београд
Члан комисије	проф. др Милан Вемић Факултет за пословне студије и право, Београд

Захвалност

Захваљујем се мојим професорима, др Аци Марковићу и др Животи Радосављевићу, као и мојој менторки др Драгани Радосављевић.

Не могу, а да се не захвалим проф. др Бошку Тадићу и проф. др Драгани Ђурић, који су ме подстакли да у научном раду истражујем област коју ова дисертација обухвата, као и академику проф. др Владимиру Гречићу.

На крају се захваљујем свим мојим пријатељима који су ме све време бодрили и помагали да на започетом истрајем, као и мојој породици, а посебно сину Млађану, захваљујући му на подршци око техничке обраде резултата и текста саме дисертације.

Садржај

РЕЗИМЕ	1
ABSTRACT	2
1. УВОД	3
1.1. Предмет и циљ истраживања	3
1.2. Основне и помоћне хипотезе	4
1.3. Методологија истраживања	5
1.4. Значај друштвене и научне оправданости истраживања.....	6
1.5. Кратак преглед структуре докторске дисертације	6
2. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ ПРЕДУЗЕТНИШТВУ, МОДЕЛИ МИГРАЦИЈА СТАНОВНИШТВА И ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ СРПСКЕ ДИЈАСПОРЕ	9
2.1. Теоријски приступи предузетништву	9
2.2. Економски приступ предузетништву	9
2.2.1. Теорије о предузетништву засноване на француској економској школи мишљења	10
2.2.2. Теорије о предузетништву засноване на аустријској економској школи мишљења	10
2.3. Приступ предузетништву према особинама и способностима предузетника..	11
2.4. Социобихевиористички приступ предузетништву на основу утицаја окружења	12
2.5. Peter Drucker и његове четири предузетничке клопке.....	13
2.6. Теорија деструктивног предузетништва	14
2.7. Историјски развој предузетништва	15
2.7.1. Предузетништво у првобитној људској заједници, античком добу и средњем веку	15
2.7.2. Предузетништво у капитализму и савременом свету тржишних привреда	15
2.7.3. Историјски развој предузетништва према Вученовићу.....	17
2.8. Теоријско-методолошке поставке миграције становништва	17
2.8.1. Ravenstein-ова теорија миграција становништва и Марксово сагледавање друштвено-економског развоја становништва	18
2.8.2. Теорија „Terms of trade“ и „Laissez faire“ односно либерална теорија миграције становништва.....	19
2.8.3. Цвијићева теорија миграција и порекла становништва	20
2.8.4. Интервенистичка теорија незапослености и „Push-pull“ теорија	21
2.8.5. Теорија миграција становништва савременог капитализма и опште констатације дефинисања модела миграција становништва	22
2.9. Дефинисање дијаспоре	24
2.9.1. Елементи и карактеристике дијаспоре	24

2.10.	Распрострањеност српске дијаспоре	25
2.10.1.	Појам и настанак српске дијаспоре.....	25
2.10.2.	Специфичности српске дијаспоре.....	26
2.10.3.	Српска дијаспора према месту живљења и порекла	27
2.10.4.	Срби у региону.....	28
2.11.	Истраживање-опис	28
2.12.	Социо-демографске карактеристике узорка	28
2.12.1.	Пол	29
2.12.2.	Старосна доб	29
2.12.3.	Степен образовања	30
2.12.4.	Тренутно место живљења	31
2.12.5.	Просторно порекло	32
2.13.	Истраживање-попис дијаспоре	33
2.14.	Демографска слика Републике Србије	34
2.15.	Дијаспора и матица у пандемији вируса COVID-19.....	36
2.16.	Закључна разматрања.....	40
3.	ЕТНИЧКЕ МРЕЖЕ, ИМИГРАНСКО И ТРАНСНАЦИОНАЛНО ПРЕДУЗЕТНИШТВО У ГЛОБАЛИЗОВАНОМ СВЕТУ	43
3.1.	Транснационалне мреже	44
3.2.	Етничке мреже имиграната	45
3.3.	Етничке стратегије	46
3.4.	Потенцијал on-line мрежа	49
3.5.	Предузетничке стратегије имиграната	50
3.5.1.	Типологије предузетничких стратегија имиграната	52
3.6.	Модел приступа самозапошљавању имиграната	53
3.6.1.	Модел самозапошљавања имиграната у односу могућности и реалних ресурса	54
3.7.	Различите врсте капитала имиграната	54
3.8.	Препреке и фактори за успех имигранта предузетника	55
3.9.	Однос између социјалне државе и имигрантског предузетништва.....	57
3.10.	Модел структуре могућности.....	58
3.11.	Друштвене мреже имиграната предузетника	60
3.12.	Истраживање-стопа предузетништва посматрано према полу у односу домицилног и имигрантског становништва на примеру земаља Европе	62
3.13.	Међународно предузетништво.....	70
3.14.	Услови који се нуде транснационалном предузетништву у Србији	72

3.15. Истраживање-о атрактивности за улагање дијаспоре у привредни амбијент Републике Србије и давања повластица том приликом као и потреби формирања посебне интернет мреже дијаспоре	74
3.15.1. Истраживање-атрактивност привредног амбијента Републике Србије за улагање дијаспоре	74
3.15.2. Истраживање-давање повластица улагачима из дијаспоре у односу на остале стране инвеститоре	76
3.15.3. Истраживање-потреба формирања посебне интернет мреже дијаспоре.	77
3.16. Закључна разматрања.....	79
4. ИНСТИТУЦИОНАЛНО-РЕГУЛАТОРНИ ОКВИР КАО И НАЦИОНАЛНЕ СТРАТЕГИЈЕ ПРЕМА ДИЈАСПОРИ И ПРЕДУЗЕТНИШТВУ У СВЕТЛУ СЛИЧНИХ СТРАТЕГИЈА ДРЖАВА У ОКРУЖЕЊУ, ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И САВРЕМЕНОГ СВЕТА	81
4.1. Теоријски оквир за политике према дијаспори	81
4.2. Институције дијаспоре.....	83
4.3. Ирски модел дијаспоре	86
4.4. Мађарски модел дијаспоре	88
4.5. Румунски модел дијаспоре	89
4.6. Црногорски модел дијаспоре	91
4.7. Северно-македонски модел дијаспоре	93
4.8. Хрватски модел дијаспоре.....	94
4.9. Израелски модел дијаспоре	96
4.10. Институције дијаспоре Републике Србије.....	99
4.10.1. Скупштина дијаспоре и Срба у региону.....	103
4.10.2. Структура запослених у Управи за сарадњу са дијаспором и Србима у региону при Министарству спољних послова.....	104
4.11. Истраживање рада Одбора за дијаспору Народне скупштине Републике Србије	105
4.12. Истраживање - Расподела суфинансирања пројеката Министарства спољних послова Републике Србије према дијаспори и Србима у региону за период 2017.-2019. година	108
4.13. Гласачко право дијаспоре.....	117
4.14. Истраживање- Учешће дијаспоре Србије у изборним циклусима од 2004. до 2017. године	119
4.15. Истраживање-Дијаспора Србије треба да има своје представнике као посланике у Народној скупштини Републике Србије	120
4.16. Истраживање-Дијаспора Србије треба да има своје представнике као посланике у парламентима земаља где је најбројнија.....	122
4.17. Закључна разматрања.....	124

5. ОЧУВАЊЕ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА ДИЈАСПОРЕ, КУЛТУРОЛОШКЕ ОСОБЕНОСТИ И УМРЕЖАВАЊЕ СА МАТИЦОМ.....	127
5.1. Културни идентитет	127
5.2. Појам акултурације	128
5.3. Стратегије акултурације	129
5.4. Утицај културе на транснационално предузетништво	130
5.5. Културне димензије према Хофстеду	131
5.6. Културни кластери	133
5.7. Истраживање утицаја културне димензије мужевност на разлике у стопама предузетништва на основу оцена културних димензија Хофстеда.....	134
5.7.1. Истраживање утицаја културне димензије мужевност на разлике у стопама предузетништва за поједине европске земље	134
5.7.2. Истраживање места српске културе у односу према земљама окружења на основу оцена културних димензија Хофстеда.....	136
5.7.3. Истраживање места српске културе у односу према појединим типичним представницима осталих култура на основу оцена културних димензија Hofstede-a.	138
5.8. Значај медија за очување културног идентитета дијаспоре.....	140
5.9. Истраживање броја и садржаја вести објављених на сајту дневних новина „Вечерње новости“ и Радио телевизије Србије за период 2016.-2018.година	141
5.9.1. Истраживање броја и садржаја вести објављених на сајту дневних новина „Вечерње новости“ за период 2016.-2018. година	141
5.9.2. Истраживање броја и садржаја вести објављених на сајту Радио телевизије Србије за период 2016.-2018. година.....	143
5.10. Друштвене мреже и дијаспора	151
5.11. Истраживање-о укључености дијаспоре у рад српских удружења (као и помоћи за њихов рад од стране државе) и локалних удружења у својој средини, а посебно о недовољној медијској пажњи коју матица посвећује дијаспори	153
5.11.1. Истраживање-активна укљученост у рад српских удружења у својој средини	153
5.11.2. Истраживање-активна укљученост у рад локалних удружења у својој средини	155
5.11.3. Истраживање-потреба за већим улагањем државе у рад српских удружења у дијаспори.....	156
5.11.4. Истраживање-матица недовољно медијски упознаје дијаспору са дешавањима у домовини	158
5.12. Закључна разматрања.....	159
6. УТИЦАЈ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ДИЈАСПОРИ, КАО И ЊЕН ЗНАЧАЈ У УЛАГАЊУ ДИЈАСПОРЕ У МАТИЦУ.....	163
6.1. Прихватање хришћанства код Срба	163
6.2. Најсјајније доба историје Српске православне цркве време владавине светородне династије Немањића	163

6.3.	Српска православна црква у време ропства под Турцима	164
6.4.	Обнављање државне и црквене самосталности	165
6.5.	Српска православна црква у дијаспори и региону	166
6.6.	Истраживање-помажем Српску православну цркву у својој средини	169
6.7.	Однос хришћанства према предузетништву	170
6.8.	Закључна разматрања	171
7.	ОДЛАЗАК СТРУЧЊАКА КАО ТРЕНД ГЛОБАЛИЗОВАНОГ СВЕТА И ЕКОНОМСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ У ПРЕНОСУ ЗНАЊА КА МАТИЦИ	173
7.1.	Трансфер људског капитала-политике и програми	173
7.2.	Утицај одлива мозгова на земљу порекла	175
7.3.	Политике земаља усељења	176
7.4.	Политике матичних земаља	177
7.5.	Српска интелектуална дијаспора	177
7.6.	Развој земље порекла и пословне мреже дијаспоре	181
7.7.	Циркулација знања	183
7.8.	Знање и виртуелни универзитет	183
7.9.	Улагање у научно-истраживачке институције	185
7.10.	Истраживање-како одлив мозгова утиче на иновативност, институције и предузетништво у земљи порекла	186
7.11.	Циркуларне миграције	192
7.12.	Истраживање-потреба да се млади и школовани припадници дијаспоре укључе у рад српских удружења у дијаспори	193
7.13.	Закључна разматрања	194
8.	МОГУЋНОСТИ ИСПОЉАВАЊА ЕКОНОМСКОГ ПОТЕНЦИЈАЛА ДИЈАСПОРЕ КРОЗ НОВЧАНЕ ДОЗНАКЕ, ПОРОДИЧНА ПРЕДУЗЕЋА, ЗАДРУГАРСТВО, ЖЕНСКО И ПРЕДУЗЕТНИШТВО МЛАДИХ, ИНВЕСТИЦИОНЕ ФОНДОВЕ, ЛОКАЛНЕ ПРОЈЕКТЕ И ДРУГЕ ВИДОВЕ УЛАГАЊА НА ОБОСТРАНУ КОРИСТ	197
8.1.	Утицај дијаспоре на земљу порекла	197
8.2.	Хијерархија доприноса дијаспоре земљи порекла	198
8.3.	Дознаке дијаспоре	199
8.4.	Девизне дознаке	200
8.4.1.	Јачање структуре која подржава дознаке	202
8.4.2.	Створити могућности за улагање дознака у правцу инвестиција и финансијских услуга	202
8.5.	Истраживање-прилив дознака и страних директних инвестиција у Србију у периоду 2014.-2019. година	203
8.6.	Инвестиције из дијаспоре	208
8.7.	Знање и образовање	209
8.8.	Изградња институција	211
8.9.	Значај дијаспоре за туризам	211

8.9.1.	Промовисање медицинског туризма.....	211
8.9.2.	Промовисање пословног туризма	212
8.9.3.	Промовисање туризма баштине	212
8.10.	Истраживање-број туриста у Србији и земљама окружења у периоду 2014.-2018. година	213
8.11.	Дијаспора као подршка изградњи инфраструктурних капацитета циркуларне економије.....	216
8.12.	Социјално предузетништво и могућности дијаспоре у овом сегменту предузетништва	217
8.13.	Женско предузетништво, породична предузећа и предузетништво младих као и могући утицај дијаспоре у овим сегментима предузетништва.....	219
8.13.1.	Женско предузетништво	219
8.13.2.	Породична предузећа	221
8.13.3.	Предузетништво младих	221
8.14.	Бизнис анђели	227
8.15.	Филантропија дијаспоре	228
8.16.	Филантропија српске дијаспоре.....	229
8.16.1.	Фондација Ана и Владе Дивац	229
8.16.2.	Хуманитарна организација Солидарност за Косово	231
8.16.3.	Новак Ђоковић фондација	231
8.16.4.	Хуманитарна организација „Срби за Србе“	232
8.16.5.	Фондација Њеног Краљевског Височанства Принцезе Катарине	236
8.16.6.	Добротворна фондација Српске православне цркве Човекољубље	236
8.16.7.	Фонд дијаспора за матицу	236
8.16.8.	Коментар истраживања „Давања за опште добро из дијаспоре“	237
8.17.	Закључна разматрања.....	238
9.	РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ЊИХОВА АНАЛИЗА КРОЗ ДОПРИНОСЕ И ОГРАНИЧЕЊА	241
9.1.	Истраживање-Да ли бисте улагали своја средства у развој привреде Републике Србије?	241
9.2.	Истраживање-У коју област привреде би улагали своја средства?.....	244
9.3.	Истраживање-Каква би била врста предузећа у које би улагали своја средства?	249
9.4.	Истраживање-Шта Вас мотивише за улагање?	252
9.5.	Истраживање-Колики би износ био средстава које бисте уложили?.....	256
9.6.	Одрживост основне хипотезе.....	259
9.7.	Истраживање- Имам поверење у рад институција Републике Србије.....	260
9.8.	Истраживање-Имам поверење у рад удружења у Републици Србији која се баве дијаспором.....	261

Миодраг Симић, докторска дисертација-Дијаспора као потенцијални фактор развоја
предузетништва у Републици Србији

9.9. Одрживост помоћних хипотеза.....	263
9.10. Анализа добијених резултата анкете.....	264
9.11. Компарација са другим истраживањима.....	268
10. ПРЕПОРУКЕ И ЗАКЉУЧЦИ	271
Литература.....	274
Шеме	296
Табеле	297
Слике	300
Прилози	302

Миодраг Симић, докторска дисертација-Дијаспора као потенцијални фактор развоја
предузетништва у Републици Србији

РЕЗИМЕ

Процес глобализације, захтева брисање баријера између држава, а самим тим и повећава миграције становништва. Повећавањем миграција становништва, долази до повећавања дијаспоре као посебне категорије становника на светском нивоу. Ни актуелна криза са пандемијом корона вируса тај процес није зауставила.

Дијаспора Србије се сваки дан увећава миграцијом пре свега високообразованог, обученог и стручног дела становништва. Ова миграција односно одлив мозгова умањује капацитет институција у домовини и погодује корупцији.

Научно теоријски допринос ове дисертације огледа се у успостављању мултиплексно-варијабилног модела управљања дијаспором. Овај модел се заснива на коришћењу већ постојећих модела са могућношћу конекције према сваком посебном ентитету у облаку дијаспоре, коришћењем савремених телекомуникационих сервиса.

Културни идентитет дијаспоре Србије може се очувати само умрежавањем чланова дијаспоре, формирањем разних идентитетских мрежа дијаспоре и њиховим повезивањем са исто таквим мрежама у домовини. У томе велики значај могу имати удружења дијаспоре, црквене општине Српске православне цркве као и научне установе у Србији и остала удружења у домовини која се баве потребама чланова дијаспоре.

У средствима јавног информисања недовољна се пажња посвећује члановима дијаспоре. Посебно се недовољно извештава о економским и привредним активностима, које би могле бити интересантне за заједничке пројекте и улагања дијаспоре у привреду Србије односно развој микро, малих и средњих предузећа.

Емпиријска истраживања ове дисертације су дошла до становишта, да дијаспора Србије поседује економски потенцијал и да би могла представљати значајан фактор у развоју предузетништва у Републици Србији. До тога не долази због неповерења у институције и непостојања релевантних програма подршке и сарадње од стране матице. Економски потенцијал дијаспоре уместо да се усмери у инвестиције и развој микро, малих и средњих предузећа великим делом завршава у куповини робе широке потрошње страног порекла.

Кључне речи: *дијаспора, предузетништво, миграције становништва, матица, економски потенцијал, културни идентитет, одлив мозгова.*

ABSTRACT

The process of globalization requires the removal of barriers between countries, and thus increases the migration of people. With the increase in migration, there is an increase in the diaspora as a special category of the population at the global level. Even the current crisis with the coronavirus pandemic has not stopped that process either.

The diaspora of Serbia is growing every day with the migration of primarily highly educated, trained, and skilled people. This migration, i.e., brain drain, reduces the capacity of institutions in the homeland and affects corruption.

The scientific and theoretical contribution of this dissertation is reflected in the establishment of a multiplex-variable model of diaspora management. This model is based on the use of already existing models with the possibility of connection to each special entity in the diaspora cloud, using modern telecommunication services.

The cultural identity of the Serbian diaspora can be preserved only by connecting members of the diaspora, forming various identity networks of the diaspora, and connecting them with the same type of networks in the homeland. Diaspora associations, church communities of the Serbian Orthodox Church as well as scientific institutions in Serbia and other associations in the homeland that deal with the needs of diaspora members can be of great importance in that.

The media is paying insufficient attention to members of the diaspora. In particular, there is insufficient reporting on economic and business activities, which could be interesting for joint projects and investments of the diaspora in the Serbian economy, i.e., the development of micro, small and medium enterprises.

Empirical research of this dissertation has concluded that the Serbian diaspora has economic potential and could be a significant factor in the development of entrepreneurship in the Republic of Serbia. This does not happen due to distrust in institutions and the absence of relevant support and cooperation programs by the homeland state. Instead of focusing on investments and development of micro, small and medium enterprises, the economic potential of the diaspora largely ends in the purchase of consumer goods of foreign origin.

Key words: *diaspora, entrepreneurship, population migration, homeland, economic potential, cultural identity, brain drain.*

1. УВОД

Предузетништво у Европској Унији показало се као битан развојни ресурс и акционо оријентисани начин размишљања, који у центар пажње ставља иновативно понашање. Један од основних фактора развоја сваке модерне економије и привреде, јесте развој микро, малих и средњих предузећа. Микро, мала и средња предузећа имају стимулативно дејство за развој приватног власништва као и предузетничких способности. Приближавање Републике Србије, Европској Унији у основи претпоставља и усклађивање системског амбијента у правцу побољшања предузетничке климе, као и развоја приватне иницијативе и микро, малих и средњих предузећа.

1.1. Предмет и циљ истраживања

Предмет истраживања докторске дисертације „Дијаспора као потенцијални фактор развоја предузетништва у Републици Србији“ произилази из самог назива, а односи се на: анализирање и истраживање улоге и значаја дијаспоре на једној страни као економског потенцијала недовољно искоришћеног и на другој како економски потенцијал утиче на развој предузетништва, микро, малих и средњих предузећа у Републици Србији, као земљи са посебним друштвено економским, политичким, културолошким и другим особеностима.

У истраживању дијаспори се приступило као потенцијалном покретачу економских активности у привредном развоју Републике Србије. Широк је дијапазон економских активности путем којих дијаспора може утицати на привредни развој. Истраживање је покушало да обухвати што већи број активности дијаспоре, које могу позитивно утицати на раст привреде и предузетништва у Републици Србији.

У оквиру стратегије развоја микро, малих и средњих предузећа утемељен је оквир мера како би се створио стимулативни амбијент. Носиоци активности у спровођењу мера које проистичу из стратегије развоја микро, малих и средњих предузећа су Привредна комора Србије, Национална агенција за регионални развој, Фонд за развој Републике Србије, Министарство привреде, Фонд за иновациону делатност, Агенција за страна улагања и промоцију извоза, Национална служба за запошљавање као и разна удружења примера ради Пословно удружење жена. Предмет истраживања је дијаспора Србије (сви који потичу са простора фактичког суверенитета Републике Србије или се осећају припадницима српског етникума) и њено учешће и допринос у развоју микро, малих и средњих предузећа као и предузетништва у Републици Србији.

Сам систем тржишне привреде је постављен тако да иницира стварање великог броја нових фирми које у великом броју већ на почетку нестају. Од оних које настављају даље велики број остаје у нивоима малих фирми, један део достигне развој до средњих а само мали број изузетних се развије до нивоа великих фирми. Потребно је створити услове да се континуално одвија процес стварања све већег броја нових фирми као и да се оне консолидују, опстану и развијају на тржишту.

Истраживање за циљ има, да утврди колики је значај и утицај дијаспоре на стварање ових предузећа и шта ће бити потребно предузети како би се он предупредио и побољшао, а што би у перспективи имало стварање бољег предузетничког амбијента и

пословног окружења. Дијаспора Србије је у потпуности мало истраживана област. У овом истраживању дијаспори се приступило као потенцијалном покретачу економских активности у привредном развоју Републике Србије. Широк је дијапазон економских активности путем којих дијаспора може утицати на привредни развој. Истраживање је покушало да обухвати што већи број активности дијаспоре, које могу позитивно утицати на раст привреде и предузетништва у Републици Србији.

Циљ истраживања је, да полазећи од значаја микро, малих и средњих предузећа а поштујући принципе савременог менаџмента анализира развој предузетништва помоћу инвестиција из дијаспоре. Такође, сагледавана су практична позитивна и негативна искуства из системског амбијента, те је дат сет препорука како би се позитивна унапредила а негативна свела на најмању могућу меру.

Ово истраживање успело је у намери да допринесе бољем разумевању системског амбијента који постоји и који је потребно мењати како би се инвестициони потенцијал дијаспоре искористио за развој малих и средњих предузећа, а тиме и целокупне привреде и који би у крајњој инстанци био стимулативан. То подразумева низак порез, загарантована власничка права, ниске трошкове регистрације малих и средњих предузећа, да није пожељно често мењање законске регулативе која се односи на пословање микро, малих и средњих предузећа и развој институција за подршку предузетништву.

Посебни циљеви истраживања усмерени су на постојеће односе између матице и дијаспоре у којима преовладава међусобно неповерење. Исто тако матица нема подстицајни систем мера који би дијаспору економски мотивисао да улаже у развој микро, малих и средњих предузећа у отаџбини. Све то доводи до тога да један огроман економски потенцијал дијаспоре остаје недовољно и на прави начин искоришћен у привредном развоју Републике Србије.

Научни циљеви као нивои сазнања којима се водило у истраживању су: дескрипција, класификација, научно откриће, научно објашњење и разумевање и научно предвиђање. Друштвени циљеви у овом научном раду су усмерени према примени научних сазнања у друштвеној пракси унапређења, дијаспоре као потенцијалног фактора развоја предузетништва у Републици Србији.

1.2. Основне и помоћне хипотезе

Предмету и циљу истраживања усклађене су основне хипотезе од којих се у овом истраживању полази. Оне се састоје од основне хипотезе и помоћних хипотеза.

Основна хипотеза:

- ❖ Х0 Дијаспора Србије поседује економски потенцијал који није довољно искоришћен за развој микро, малих и средњих предузећа у матици.

Помоћне хипотезе:

- ❖ Х1 Матица недовољно користи дијаспору и не мотивише је да се активније укључи у привредни систем улажући у развој микро, малих и средњих предузећа.

- ❖ Х2 Пословни амбијент треба да буде правно, економски и политички стабилан како би се јаз у неповерењу између матице и дијаспоре премостио а тиме повећала материјална улагања дијаспоре у економију матице.

Претпостављене хипотезе ове докторске дисертације су током емпиријских истраживања и компаративних анализа потврђене.

1.3. Методологија истраживања

У истраживању и анализи, којима се бави докторска дисертација „Дијаспора као потенцијални фактор развоја предузетништва у Републици Србији“, а пошто је реч о изузетно сложеној проблематици, коришћене су разноврсне научне методе. У току истраживања и изради самог рада највише су коришћени следећи методи: дедуктивни, дескриптивни, компаративни, метода анализе садржаја докумената, социолошки, компилације, квантитативне и квалитативне анализе, историјски, студије литературе и документације, студије случаја и статистички. На појединим местима у раду користе се индуктивни и аналитички метод као и остале технике и инструменти истраживачког рада.

- ❖ Историјски метод коришћен је приликом утврђивања законитости и узрочно последичних односа између друштвених околности и токова миграција становништва па тиме и настанка српске дијаспоре у различитим временским периодима.
- ❖ Студије случајева кроз призму искустава повратника из дијаспоре и њихове улоге у привреди и развоју предузетништва у Републици Србији.
- ❖ Индуктивна метода помоћу које су анализирана искуства појединих држава света и уочаване одређене законитости на глобалном нивоу.
- ❖ Дедуктивна метода помоћу које се утврђују опште законитости односа на релацији матица - дијаспора те могућност примене на однос матице и српске дијаспоре.
- ❖ Метода анализе садржаја докумената помоћу које се сагледавају одређене законске норме и акта која регулишу односе између матице и њеног исељеништва као и институционални оквир.
- ❖ Математичко статистичке методе на основу којих су утврђене одређене узрочно последичне везе.
- ❖ Метод компилације, преузимање постојећих резултата научних истраживања, односно туђих опажања, ставова, закључака и спознаја који треба да послуже као полазна тачка истраживања приликом преузимања дефиниција и осталих поставки.
- ❖ Метода квантитативне анализе приликом истраживања статистичких података у временским интервалима, теорија одлучивања, оптимизација.
- ❖ Метода квалитативне анализе истраживања путем рашчлањивања квантитативних особина економских чињеница, појмова, процеса и односа који омогућују очување и утврђивање економских закона нпр. оцене о корисности неког добра у дијаспори, о облицима власништва дијаспоре, о утицају психолошких елемената на понуду за одређеном робом из дијаспоре и слично.
- ❖ Метода испитивања, применом технике анкете и инструмената анкетног упитника полузатвореног типа који се састоји од три дела. У првом делу се испитују социо-демографске карактеристике узорка који ће учествовати у анкети, други део је полузатвореног типа и бави се утврђивањем постојања економског потенцијала дијаспоре и њене мотивисаности да улаже у привреду

матице. У трећем делу се применом Ликертове петостепене скале испитаницима нуде одређени ставови, које они треба да оцене. Ставови имају за циљ да се што реалније опишу и утврде особености односа на релацији између матице и дијаспоре и покушају да се они што боље сагледају факторском анализом.

1.4. Значај друштвене и научне оправданости истраживања

Корист овог истраживања за друштвену заједницу огледа се у сагледавању тренутног стања и предлогу мера које би требало предузети како би неискоришћени економски потенцијал дијаспоре Србије био укључен у привредни систем земље у делу развоја микро, малих и средњих предузећа и повећању обима предузетничких активности. Проблематика која се у дисертацији разматра представља реалну основу за побољшавање системског амбијента односа на релацији матица - дијаспора као и подршке дијаспоре развоју микро, малих и средњих предузећа у Републици Србији.

Ако се има у виду да је 2016. година од стране Владе Републике Србије проглашена годином предузетништва, а деценија од 2017. до 2026. године деценијом предузетништва онда је значај овог истраживања и те како важан и актуелан за друштвену заједницу. Домен ове дисертације фокусира дијаспору као фактор у подизању економског потенцијала привреде матице и развоју микро, малих и средњих предузећа. Сагледавају се могућности као и ограничења економског потенцијала дијаспоре у имплементацији у пословно окружење матице. Треба имати у виду да су улагања дијаспоре у матицу далеко исплативија од стимулисања страних инвеститора путем разних бенефиција, јер је дијаспора дугорочно оријентисана на бизнис у матици, него што је то случај са страним инвеститорима који ће по правилу чим више не буду остваривали по њима задовољавајући профит напустити земљу улагања.

Ова дисертација поред свог научног и стручног доприноса на развоју предузетништва односно развоју микро, малих и средњих предузећа уз помоћ економског потенцијала дијаспоре представља и практичну вредност у примени модела односа на релацији матица - дијаспора. Важан допринос се огледа у потреби да се постојећи пословни амбијент мења, уколико се жели да значајан економски потенцијал дијаспоре буде укључен у развој предузетништва у Републици Србији, а тиме и њене свеукупне привреде.

Теоријски научни допринос ове докторске дисертације огледа се у увођењу новог теоријског концепта модела у примени политика према дијаспори. Тај нови концепт мултиплексно-варијабилни заснован је на већ постојећим моделима који су уклопљени у њега, а захваљујући развоју нових информационо телекомуникационих технологија и сервиса и његова примена је практично могућа.

Поред научног, ова дисертација има и друштвени значај, јер разматра улогу и значај дијаспоре као економског потенцијала недовољно искоришћеног на развој предузетништва, микро, малих и средњих предузећа у Србији. Докторска дисертација, истражује проблем моделовања и увођења нових концепата дијаспоре као потенцијалног фактора унапређења предузетништва у Републици Србији.

1.5. Кратак преглед структуре докторске дисертације

Рад на докторској дисертацији конципиран је у осам поглавља, где су посебно у сваком поглављу представљени резултати истраживања, који се тичу материје које свако

конкретно поглавље обрађује, а у осмом поглављу резултати истраживања који се односе на утврђивање економског потенцијала дијаспоре и његовим улагањем у предузетништво у Републици Србији. Исто тако у том поглављу су сагледани и сви резултати добијени анкетаирањем као и компарација са сличним истраживањима која су аутору била доступна. Истраживање је усмерено на доказивање основне и помоћних хипотеза коришћењем резултата добијених анкетаирањем припадника дијаспоре као и доступних релевантних статистичких података којима се може сагледати и проценити економски потенцијал српске дијаспоре.

Прво поглавље даје увид у теоријске приступе предузетништву у контексту предузетништва дијаспоре. У истом поглављу сагледани су модели миграција становништва као и историјски развој српске дијаспоре. Српски народ је због разних друштвено, економских и политичких прилика био и још је увек присиљен на сталне миграције чији је ток, правац и интензитет у различитим временским серијама сходно околностима добијао или губио на снази. Један од циљева ове дисертације је да сагледа позитивне последице тих миграционих кретања становништва и да у светлу глобализованог света и добрих примера светске праксе, понуди решења на јачању односа и поверења између матице и дијаспоре у обостраном економском интересу.

У другом поглављу разматрано је етничко предузетништво и функционисање транснационалних предузећа имајући у виду свеопшту глобализацију. Посебан осврт је дат на могућностима имигрантских мрежа и економске добробити за привреду матице и развој предузетништва. Развијање разних облика мрежа, између матице и дијаспоре има велики значај, поготову када се имају у виду све растући телекомуникациони сервиси и дигитализација.

Треће поглавље сагледава институције и регулативу, која се тиче предузетништва и дијаспоре. Исто тако у њему се разматрају слабости националних стратегија према дијаспори и предузетништву као и стратегије земаља окружења, Европске уније и појединих земаља савременог света чије су стратегије допринеле да се економски потенцијал дијаспоре укључи у привредне токове. Посебан је нагласак на решењима која су се у практичним условима показала као позитивна и да ли би њихова примена на релацији матица - дијаспора Србије, могла имати исту такву вредност, морала бити модификована или због тренутног развоја односа и посебне специфичности одбачена. Уводи се нови теоријски концепт мултиплексно-варијабилни у погледу сагледавања политика, које се у свету примењују од стране матица према својим дијаспорама.

Акцент у четвртном поглављу је на очувању културног идентитета дијаспоре и шта је све потребно предузети како би се он сачувао, а веза са матицом хоризонтално и вертикално ојачала. Даље се посматрају особености појединих култура у односу према културним особеностима српског етникума и према томе односу према предузетништву. Како је те посебности односа према предузетништву, могуће искористити на повећању економског потенцијала саме дијаспоре и њеног већег улагања у привреду матице. Посебно је разматрана недовољна обавештеност дијаспоре о актуелним дешавањима, а посебно о привредним активностима у матици.

У петом поглављу осврт је на институцији Српске православне цркве и њеном значају и угледу који има посебно код дијаспоре. Захваљујући историјским околностима она је у многим временима представљала стожер око кога се окупљала дијаспора Србије. Овде је истраживање ишло у правцу, колики тренутни има значај у дијаспори и односу хришћанства према предузетништву у контексту савремених економских кретања.

Шесто поглавље се бави феноменом одлива мозга и позитивним и негативним странама овог процеса. Реч је по свим показатељима о најперспективнијем делу дијаспоре. Зато је веома важно да се матица што чвршће повеже са овим делом своје дијаспоре јер њега углавном чине млади. Исто тако што веза буде стабилнија то матица може рачунати на добит од економије знања.

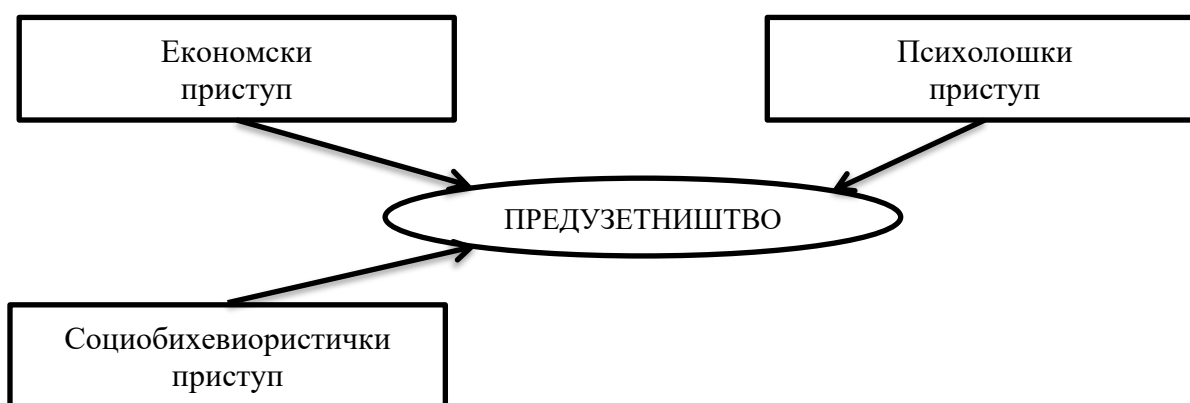
У седмом поглављу сагледани су начини и могућности путем којих дијаспора може свој економски потенцијал да улаже у привреду матице. Огроман значај за економију земаља у развоју у које спада и Србија има прилив новчаних дознака из дијаспоре. Износ новчаних дознака варира и биће посматран кроз временско просторну равну у компарацији са страним директним инвестицијама. Када би се само део већ поменутих новчаних дознака усмерио кроз у овом поглављу разматране видове улагања дијаспоре, врло би се брзо осетио на привредне токове матице.

У емпиријско истраживачком делу односно осмом поглављу представљени су резултати до којих се дошло путем анкете дијаспоре Србије реализоване у земљама где је најзаступљенија: Сједињене Америчке Државе, Немачка, Аустрија, Швајцарска, Француска, Аустралија, Канада.... Свако поглавље има своја закључна разматрања осим осмог у коме су претпостављене основна и помоћне хипотезе потврђене. На крају докторске дисертације налазе се сублимирани резултати истраживања са препорукама као и релевантна литература, која је послужила као основа за само истраживање и конципирање дисертације уз прилоге.

2. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ ПРЕДУЗЕТНИШТВУ, МОДЕЛИ МИГРАЦИЈА СТАНОВНИШТВА И ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ СРПСКЕ ДИЈАСПОРЕ

2.1. Теоријски приступи предузетништву

У основи посматраће се три теоријска приступа предузетништву. На шеми су сликовито приказани приступи предузетништву. Како се може видети издвајају се три приступа предузетништву: економски (француска и аустријска економска школа мишљења), психолошки (заснован на особинама и карактеристикама личности предузетника) и социобихевиористички (заснован на утицају окружења).

Шема 2.1. Приступи предузетништву¹

2.2. Економски приступ предузетништву

У класичној економској теорији место за предузетника је маргинализовано. Неокласична економска теорија предузетнику даје место координатора различитих фактора производње с тим да је та улога по њима небитна.

Аутор	Улога предузетника	Додатно	Школа
Say & Cantillon	Организатор фактора производње	Катализатор економских промена	Француска
Kirzner	Способност уочавања шансе	Кључна способност у спремности за креативну акцију	Аустријска
Schumpeter	Иноватор	Предузетник као херој	
Knight	Спремност за преузимање ризика	Профит награда за ризик	
Casson	Организатор ресурса	Кључни утицај окружења	
Shackle	Креативност	Неизвесност, шанса да се оствари профит	

Табела 2.1. Аутори и њихове кључне тезе, који су се бавили улогом предузетника²

¹ Креација аутора

² Извор: Преуређено из Deakins, D. & Freel, M. (2012) *Preduzetništvo i male firme*, Data status, Beograd, str. 3.

Предузетника поистовећује са власником капитала односно послодавцем, са власником односно менаџером, који је власник неопходног капитала, да би покренуо неки бизнис и који поред тога не поседује никакве друге посебне особине. У табели напред представљене су данас актуелне теорије о предузетништву према одређеним тезама.

Идеја о значајности предузетника за економски развој, јавила се код аутора који не припадају владајућем економском току мисли. Како се у савременом свету све више придаје значај малим и средњим предузећима то и њихове теоријске поставке све више добијају на значају.

2.2.1. Теорије о предузетништву засноване на француској економској школи мишљења

Реч „entrepreneur“ која означава у енглеском језику предузетника је француског порекла и односи се на некога који узима између. Најпознатији представници француске економске школе мишљења, познатије као „физиократизам“ су Say & Cantillon. Cantillon је поделио друштво у три класе: радници, земљопоседници и предузетници који су за њега најважнија друштвена класа, којој он придаје изузетан значај у привредном развоју.

Код Say-а, исто тако, предузетник је централни стуб економије и катализатор промена и економског развоја. Он је по њему, спреман да преузме ризик и повеже различите факторе производње и да их организује.

2.2.2. Теорије о предузетништву засноване на аустријској економској школи мишљења

Према аустријској економској школи мишљења предузетник је кључни фактор за економски развој и динамику промена. Kirzner доста пажње посвећује тржишту и улози предузетника у тржишној размени, која је на неки начин сама предузетнички процес. До профита приликом размене се може стићи ако се поседује информација о разликама на тржишту. Ово отвара могућности за креативност коју по њему супротно Schumpeter-у може свако поседовати.

По Schumpeter-у предузетник је посебна особа, он је иноватор. Који је, захваљујући посебним способностима, у стању да мења технолошке могућности, спроводи иновативне активности и тако помера границе производних могућности (електронска трговина и интернет компаније). Schumpeter сматра да предузетник развија нове технологије и послује користећи шансе које настају из тих технологија. Аутор овог рада остаје при мишљењу да технолошке промене спроводе велике фирме, попут Siemensа који у технолошки развој улаже милијарде евра или у нашој земљи Институт Михајло Пупин и његов развој респиратора.

Knight предузетника види као особу која прорачунато прихвата ризик а за награду добија профит. Промена доводи до неизвесности а ту се крије шанса за профит. Тамо где су промене предвидљиве тамо нема места шанси за профит. Истинска неизвесност је у ствари када се конкретан исход не може предвидети ни са каквим степеном вероватноће. Предузетник по Knight-у је онај, ко тај ризик, који се не може ни предвидети па самим тим ни осигурати, преузме на себе.

За Shackle-а је предузетник маштовит и креативан. Док, код Kirzner-а предузетник уочава шансе, код Shackle-а их он ствара односно осмишљава. Креативност појединца

зависи од много фактора почев од личне биографије, образовања и ставова што све утиче на ниво спремности, појединца да препозна и искористи могуће шансе. Ово је веома важно, код предузетника у настајању тј. код оних појединаца који активно покушавају, да постану предузетници.

Casson запажа да предузетник има другачије способности и вештине у односу на остале. Предузетник послује у скупу ограничених технолошких услова, где мора да доноси тешке и промишљене одлуке, на основу којих може да се нада профиту, за ризик који не може бити осигуран. Он истиче, да предузетник мора да поседује ресурсе у виду личног богатства, да би могао да инвестира у оснивање сопствене фирме. Обим понуде предузетника, ће расти уколико су им ресурси доступни, а што у многоме зависи од окружења.³

2.3. Приступ предузетништву према особинама и способностима предузетника

Овај приступ предузетништву, покушава да дефинише одређене карактеристике личности или особине које поседују успешни предузетници. То би даље имплицирало, да постоји ограничен број предузетника, који су то постали при рођењу. Особине које се приписују успешним предузетницима с друге стране поседује и већина успешних менаџера. Постоје одређене карактеристике и особине успешних менаџера али се не може а priori прихватити да се поједине не могу научити, а и да окружење и инфраструктура не могу позитивно утицати на успех предузетника.

McClelland је идентификовао кључне особине успешних предузетника у виду да су они: проактивни тј. да поседују иницијативу и продорност, орјентисани су према постигнућу (способни су да уоче шансу и да је искористе) и посвећени су другима. Кључна карактеристика његовог гледишта је мотивација за постигнућем, која карактерише особе, које остварују високе резултате и прихватају одговорност за своје одлуке, док проналазе решења за постојеће проблеме. Друга карактеристика која се потенцира јесте интерни локус контроле, јер постоје појединци, који воле да имају контролу над својим окружењем и над сопственом судбином.

Meredith са сарадницима дефинише пет кључних особина: самопоуздање и самоефикасност, спремност за преузимање ризика, флексибилност, потребу за постигнућем и јаку жељу за независношћу. Висок степен самопоуздања манифестује се кроз способност, да се мобилишу ресурси, мотивишу други и отпочне бизнис.

Timmons издваја „рођене предузетнике“ од „створених предузетника.“ Он издваја особине које се могу стећи од оних које су више урођене. Више урођене особине су: енергичност у комбинацији са емоционалном стабилношћу, креативност и иновативност, концептуална способност и визија са способношћу да се други људи инспиришу.

Проблеми се јављају, када се покушају измерити ове већ побројане карактеристике. Један од разлога је у томе, што се карактеристике током времена мењају. Оцене се односе на поступке, који захтевају субјективни приступ, па се не могу објективно установити. Уколико се усредсредимо само на карактеристике личности занемарићемо културне утицаје и утицаје околине, као и улогу образовања и обуке. Исто тако занемарују се фактори као што су пол, старосна доб, друштвена класа и образовање, а

³ Ibidem str 3-8.

сваки од њих и те како може да утиче на склоност појединца, да се бави предузетништвом.⁴

2.4. Социобихевиористички приступ предузетништву на основу утицаја окружења

Социобихевиористички приступ препознаје утицај окружења и културе на појединце. Култура једног друштва у великој мери утиче, на успешност бављења предузетништвом, кроз однос према неуспеху. Способност толеранције неуспеха, зависи од саме културе. Пример је, однос према неуспеху у Сједињеним Америчким Државама, где се неуспех посматра као искуство из кога се учи и као поука за поновни покушај. Култура која не толерише неуспех, може изгубити потенцијално успешне предузетнике, јер им не омогућава опоравак од првобитног неуспеха.

Посматрајући утицај окружења на предузетништво запажамо различито учешће у предузетништву у појединим регионима, различито учешће у односу на пол и активно умрежавање фирми зависи од региона у којима послују. Поједини региони предњаче у оснивању малих и успешних фирми али остаје отворено питање да ли је то због карактеристика саме популације или аспеката окружења. Различит је проценат учешћа полова као последица социјалних и економских разлога. Умрежавање фирми доприноси успешном предузетништву.

Улога социјалног капитала у предузетништву зависи од региона и од друштвених група. Социјални капитал се односи на способност предузетника да користи ресурсе из својих друштвених мрежа.⁵ Влада Велике Британије социјални капитал дефинише на следећи начин: „Социјални капитал се састоји од мрежа, норми, односа, вредности и неформалних санкција који обликују квантитет и кооперативни квалитет друштвених интеракција у једном друштву“.⁶ Према томе, социјални капитал је оквирни појам, којим се обухвата огроман број односа између предузетника, њихових породица, пријатеља и њиховог окружења. Он је врло важан код етничких мањина где су чврсте везе породице и локалне етничке заједнице, док искључивање имиграната из друштва домаћина стимулативно делује на јачање веза унутар заједнице. Снажан социјални капитал у знатној мери утиче на предузетнике у настајању, доноси предности у погледу доступности ресурса, али исто тако може да буде и рестриктиван, када савети околине, могу да ограниче развој предузетничких активности.

Способност предузетника да учи има пресудан значај за његов успех. Он се прилагођава окружењу и у еволутивном процесу свог искуства учења, по систему покушаја и погрешки, мења своје понашање. Предузетничко понашање је динамичка реакција на окружење које је стално у променама. То је динамички процес, путем кога предузетник учи да коригује своје одлуке, у склопу датих околности. Њега карактеришу значајни и критични поучни догађаји а способност предузетника да максимално унапреди своје знање из њих, умногоме доприноси, самој успешности његовог бизниса.

Предузетник је неко ко преузима ризик и управља њиме. Ризик је подскуп неизвесности. Сам ризик је скопчан са пословним окружењем. Успешан предузетник је

⁴ Ibidem str 10-12.

⁵ Portes, A. (1998) *Social Capital Annual Review of Sociology* vol 23. pp. 1-24.

⁶ Cabinet Office (2002) *Social Capital: A Discussion Paper, Performance and Innovation Unit, Cabinet Office, London.*

неко ко може ризик свести на минимум, тако смањити неизвесност и повећати вероватноћу свог успеха.

2.5. Peter Drucker и његове четири предузетничке клопке

Peter Drucker је у свом научном доприносу развоју предузетништва указао на четири места, односно како је он то назвао предузетничке клопке, где микро, мала и средња предузећа могу запасти у тешкоће. Те четири предузетничке клопке су:⁷

- ❖ Када предузетник познаје ствари боље него што то тржиште омогућава.
- ❖ Верују да је профит најважнији, а најбитнији је проток новца.
- ❖ Раст фирме захтева стварање менаџерског тима, односно прерастање менаџмента.
- ❖ Када предузетник себе ставља испред предузећа, која је према Peter Drucker-у и најопаснија клопка.

Прва предузетничка клопка се огледа у чињеници да производ или услуга коју је предузетник понудио тржишту не остварује успех онако како је он замислио, већ на сасвим другој тржишној ниши или тржишту. Овакав приступ предузетника који познаје боље стање на тржишту од прилика које исто у датом времену и околностима омогућава, довело је многа микро, мала и средња предузећа у пропаст. На другој страни та новина, да је понуђена на другом тржишту донела би успех, па се испоставља да предузетник тако одбацује успех.

Тако одбацујући успех, јер то није нешто што су они планирали и у шта верују, долази се до тога да они желе да контролишу ствари, а што је увод у другу клопку, где они мисле како је профит предузећа најважнији, а не проток новца. Предузеће које се развија гута новац, па се у њега мора стално улагати. Док предузеће нема финансијских проблема, то му је лакше да обезбеди за будућност потребан новац.

Како се фирма развија то оснивач бива преокупиран истом, а уједно се и производни капацитети прерастају, а са њима и менаџерске способности оснивача фирме. У почетку док је предузеће основано, оснивач све ради сам. Када предузетнику шанса уједно постане и терет, то је знак да су превазишли односно прерасли менаџмент. Тада је потребно формирати тим како би се избегли проблеми, а одређени послови делегирани са оснивача на чланове тима, који су из самог предузећа.

Уколико предузетник са својим предузећем, успешно савлада све претходне клопке и са истим остварује успех, чека га најопаснија клопка када себе стави испред интереса предузећа. Његово размишљање не треба да иде у правцу његових потреба и улоге у предузећу, већ потреба предузећа и да ли он поседује те квалитете, који су истом потребни. Сходно томе да би и ову клопку превазишли потребан им је неко са стране из спољашњег окружења, да на исту укаже, јер су они годинама усредсређени на своје предузеће, па им је тешко да увиде како један такав став води пропасти предузећа, а не његовом успеху и напретку.

⁷ Draker, P. (2005) Upravljanje u novom društvu, Novi Sad, str. 75-80.

2.6. Теорија деструктивног предузетништва

Ову теорију је осмислио деведесетих година прошлог века William Baumol. Иако се предузетништво обично повезује са вишим приходима, иновацијама и економским растом, предузетник се у основи бави активностима у циљу повећања богатства, моћи и престижа. Због тога, предузетништво није само по себи економски здраво, оно у ствари, може имати производни, непроизводни и деструктивни облик. Деструктивно предузетништво је више заступљено у земљама у развоју, због слабости њихових институција.⁸

Основне претпоставке од којих полази ова теорија су: предузетници делују како би остварили добит, број предузетника у неком друштву је релативно константан само се разликују начини њиховог испољавања и постојање непредвидиве политичке економије. Задња претпоставка је врло важна, јер сви досадашњи модели предузетништва су примењиви у развијеним економијама, са иновативним индустријама високог раста где грађани могу да бирају између предузетништва и зараде код послодавца. По овој теорији узима се у обзир чињеница да људи не могу увек да бирају, као и да им све врсте предузетништва нису доступне у датом тренутку.

У условима нестабилне политичке ситуације, несигурне су економије обично у земљама у развоју које немају стабилне институције које би спречиле појаву деструктивног предузетништва. Под деструктивним предузетништвом се подразумевају активности које умањују улаз у производњу, односно смањују земљиште, рад и капитал. Деструктивно предузетништво је по својој суштини контекстуално тј. да оно што је на једном месту деструктивно на другом може бити производно. Пример за деструктивно предузетништво као контекстуалну делатност је трговина робљем у Африци. У Африци су трошкови производње расли због недостатка радне снаге, док је у земљама где се робови довозе, дошло до повећања продуктивности као у Сједињеним Америчким Државама.

У систему подстицаја и ограничења који воде и обликују економску активност изузетан значај имају формалне институције (банкарске структуре, правни систем и регулаторни оквир) и неформалне институције (друштвене норме и верска начела). Приступ предузетништву у земљама са развијеном економијом, где постоје формалне институције одвија се у правцу права својине и спровођења уговорених обавеза. У земљама са несигурном политичком ситуацијом, улога неформалних институција може бити једнако важна ако не и важнија од формалних институција, где је скупо добијање дозволе за рад, спора регистрација имовине, висок степен корупције и слабо испуњавање уговорних обавеза. Од квалитета и обима формалних и неформалних институција зависиће и расподела предузетништва између производног и деструктивног.

У земљама са несигурним политичким системима и недовољно развијеним економијама не постоји могућност избора између производног и деструктивног предузетништва. Удео деструктивног предузетништва у укупним предузетничким активностима варира у складу са специфичностима одређене земље и њеног економског развоја. За друштва која су прошла сукобе важан је утицај мрежа дијаспоре на предузетничке активности. У великој мери, дијаспора и њен (етнички) капитал, бивају укључени као помоћ у току самог сукоба као и опоравак после сукоба. Без

⁸ Ivanović, P., Radević, D. & Tinaj, S. (2018) Preduzetništvo, renta i renterijerstvo, u: Preduzetništvo vs. Rentijerstvo: zbornik radova (ur. Vukotić, V. i dr.) Institut društvenih nauka, Beograd.

обзира што је у земљама које су прошле сукобе и ратна разарање лакше уочити деструктивно предузетништво, оно постоји и у друштвима на свим нивоима економског развоја.

2.7. Историјски развој предузетништва

Предузетништво има своју историју колико и само људско друштво. Посматрајући историју развоја људског друштва, може се запазити значајна улога предузетника, која се огледа у томе што су они носиоци напредка, док се предузетништво налази у основи материјалног живота и друштвених односа.

2.7.1. *Предузетништво у првобитној људској заједници, античком добу и средњем веку*

Почев од првобитне људске заједнице где је у основи привређивања био лов, риболов и сакупљање плодова, издвајају се иновативни појединци, који стварају залихе. То им омогућава да преживе за време несташица и уједно да стекну углед и моћ, као и посебан статус у заједници. Ово првобитно раслојавање, захваљујући предузетничким способностима, доводи до појаве приватне својине и настанка робовласничког друштва.

Античко доба карактерише занатство. Још је грчки филозоф Платон запазио, да ће појединац који ради само један посао, који најбоље одговара његовим способностима и ако се не бави другим пословима, дати највећи радни допринос. То је на неки начин промоција предузетништва. У античким градовима цвета занатство и трговина, док је изван градских зидина развијена пољопривреда.

Привреда у средњем веку се заснива на феудалном поседу. Занатство се и даље развија у градовима, а са крсташким ратовима и открићем Новог света и трговина добија на већем значају. Долази до оснивања првих занатских удружења тзв. цехова. Но како и у овом периоду нема превише права и слобода, то нема ни значајнијег развоја предузетништва.

2.7.2. *Предузетништво у капитализму и савременом свету тржишних привреда*

Сам настанак капитализма скопчан је са малим фирмама и њиховом доминацијом, све до 30-тих година прошлог века. Тада у периоду од 30-тих до 70-тих година прошлог века примат у капитализму преузимају велике фирме и системи. Од средине 70-тих година 20. века на овамо, све се већа пажња посвећује малим и средњим предузећима.

У почетку сам предузетник руководи својом радњом или својим предузећем. Како се обим пословања повећава, а и стање на тржишту усложњава долази до тзв. „менаџерске револуције“ и одвајања функције управљања предузетника од његовог власништва над капиталом свог предузећа. У савременим условима предузетништво представља стил живота и самим тим значајан фактор у развоју сваког друштва и света уопште. Како би професор Живота Радосављевић приметио да је 19. век обележен индустријском револуцијом, 20. век менаџерском револуцијом, а 21. век обележиће предузетничка револуција.⁹

⁹ Radosavljević, M., Radosavljević, D. & Janković, M. (2020) Preduzetništvo kao modalitet privređivanja i rukovođenja u: Preduzetnički biznis u Srbiji-stanje mogućnosti i perspektiva: zbornik radova (ur. Radosavljević, M. i dr.) Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerzitet UNION-Nikola Tesla, Beograd.

Основна карактеристика система тржишних привреда је велики број малих и средњих предузећа. Њихово настајање је резултат саме природе тржишне привреде. Све фирме су у почетку мале, па касније расту и развијају се и мали број достиже величину великих фирми. Флексибилност (прилагођавање новим условима на тржишту) као важна карактеристика тржишних привреда се огледа како у производном смислу, комбинујући факторе производње тако и у организационом смислу. Фактори који обезбеђују флексибилност су: конкуренција (страх од неуспеха), профит као мотив и приватна својина (која представља услов за самостално одлучивање и деловање у погледу права на ризик).

Историјски развој малих и средњих предузећа прати и развој као и усавршавање разних мера и видова подршке. Афирмација и видови подршке малим и средњим предузећима могу се поделити у четири фазе, односно период 1970-их, период 1980-их, период 1990-их и период после 2000. године. Ако систем подршке посматрамо територијално онда је у првом периоду нагласак био на локалном нивоу, другом на националном нивоу, трећем на међународном нивоу и четвртном на глобалном нивоу.

Прву фазу односно период 1970-их година, карактерише због нафтне кризе побуђен интерес за мала и средња предузећа, јер су се она у тој кризи боље снашла, у односу на до тада доминантне велике фирме и привредне системе. Мере помоћи су се састојале у томе да се повећа запосленост на локалном нивоу, отварањем нових малих предузећа кроз обуку и samozapošljavanje радне снаге. Средства су углавном долазила од државе, која поједностављује процедуре регистрација и трошкове регистрације.

Друга фаза период 80-их година прошлог века, представља прихватање малих и средњих предузећа као веома значајног фактора у развоју привреде једне земље и расту запослености уопште. То је период када се формирају посебне институције и инфраструктура као мере подршке за развој предузетништва на целој територији једне државе.

Трећу фазу 1990-их година карактерише фокус на иновативне фирме и фирме које се баве извозом. У систему подршке развоју малих и средњих предузећа инсистира се на учењу свих од свих и где свако сваког сматра кључним фактором за успех. Веома значајно за овај период је то, што су банке постале најзначајнији извор финансирања малих и средњих предузећа.

Четврта фаза или период после 2000. године, представља развој инструмената и мера за подршку малим и средњим предузећима а које у основи имају, јачање конкурентности на глобалном светском тржишту. У развијеним земљама света, које су прошле све ове фазе створена је тзв. развојна коалиција. Развојну коалицију чине: влада односно министарства која се баве предузетништвом заједно са агенцијом за мали бизнис, заводи за запошљавање, образовне институције са универзитетима, финансијске организације, привредне коморе, консултантске куће, предузетници и њихова удружења. Ова коалиција пружа помоћ у свим правцима, почев од законодавне и регулативне, финансијске, помоћи у истраживањима, склапања уговора са државним установама и великим фирмама, преко најједноставнијих информација које су неопходне за покретање сопственог бизниса и помоћи у вођењу малог бизниса у свим фазама развоја.¹⁰

¹⁰ Vukčević, Z. (2012) Specificnosti i karakteristike upravljanja malim i srednjim preduzećima u Crnoj Gori, Univerzitet Alfa, Beograd, str. 19-26, Doktorska disertacija

Циљ сваке савремене тржишне економије се састоји у томе, да створи услове, да се на једној страни, у континуитету одвија процес стварања, што већег броја нових предузећа а на другој страни, да се што већи број већ формираних предузећа одржи и даље напредује, у свом развоју до величине великих предузећа. Способност једне земље и њене економије, да створи услове за развој малих и средњих предузећа, у данашње време представља њену компаративну предност.

2.7.3. Историјски развој предузетништва према Вученовићу

У првобитним људским заједницама владало је начело равноправности. Та равноправност заснивала се на слободном удруживању ради остварења заједничког циља. Сваки скуп људи, који се конституише ради остваривања себи сопствених циљева, мора да има носиоца функције који ће усмеравати заједничке радне активности, како би се утврђени циљ остварио. Следствено са тим бирали су вођу између себе, који је имао одређене способности другачије од свих, а уједно захваљујући њима био у стању да обједини скупину људи и да њима руководи, да би се постављени заједнички циљ успешно остварио. Вођа, односно капитен издаје упутства појединим члановима скупине, како би се успешно постигао постављени заједнички циљ и избегло самовољно поступање појединаца из скупине. Вученовићев први менаџер-капитен је уједно и први предузетник, који прихвата ризик да се постигне циљ, одговорност за своју заједницу, поштовање чланова своје скупине, поседује ауторитет који му је делегиран и координира заједнички рад односно поспешује сарадњу међу члановима на постизању циља у који верује.

Како је одлучујући утицај вође на остварење заједничких циљева, то доводи до тога да је у расподели остварених резултата заједничког рада преовладава утицај вође, као и одређене привилегије приликом расподеле постигнутих ефеката заједничког рада. Приликом расподеле вођа добија већи удео у расподели, према начелу једнакости да свако добије према уложеном раду. Резултат начела једнакости се трансформише у своју супротност, јер ће сада постојати неједнакост у власништву. То даље доводи до појаве приватног власништва, које власнику даје право да одлучује о начину коришћења истог, са циљем да му се тако коришћена средства врате у повећаном обиму. Овако успостављени однос аутоматски ремети начела самоорганизације и постизања заједничког циља. Друштвени развој је потврдио, да су власници капитала увек у повољнијем положају у односу на невласнике средстава, па као такви увек за себе задржавају управљачку функцију.¹¹

2.8. Теоријско-методолошке поставке миграције становништва

Миграције становништва из земаља неразвијеног света према земљама развијеног света су последица регулатора изједначавања економских, социјалних и демографских услова, као и међународне размене рада која тежи покретљивости радне снаге ка капиталу. Привреда једне земље најнепосредније утиче на економску и социјалну структуру становништва. Исто тако на структуру становништва неке земље делују и детерминирајући фактори наталитета односно морталитета. У зависности од њиховог интензитета имаћемо већу запосленост тј. веће искоришћење већ постојећих капацитета производње. Тако да миграције становништва, постају природна равнотежа тих односа.

¹¹ Vučenović, V. (1991) Izvorišta veština rukovođenja, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd, str. 135-142.

Како се производња заснива на производним снагама које у суштини чине њен саставни и свесни део, то привредна структура знатно утиче на становништво. То доводи до значајних просторно-функционалних промена пре свега деаграризацији и урбанизацији. Покретљивост становништва другим речима утиче на демографску и социјално-економску структуру имиграционих као и емиграционих подручја а исто тако и на њихов свеобухватни положај и развој.

Лењин трансформацију становништва посматра као логичну последицу развоја производних снага, који је условљен временско-просторном димензијом начина производње. У доказ своје тврдње он истиче: „...становништво земље са слабо развијеном робном привредом је готово искључиво земљорадничко...Развитак робне привреде значи, дакле ео ipso одвајање све већег и већег дела становништва од земљорадње, тј. пораст индустријског становништва на рачун земљорадничког. Према томе, капитализам се не може замислити без повећања трговачко-индустријског становништва на рачун земљорадничког,...“¹²

2.8.1. Ravenstein-ова теорија миграција становништва и Марксово сагледавање друштвено-економског развоја становништва

Још је енглески научник Ravenstein 1885. године разматрајући миграције становништва у свим временима и на свим местима формулисао своје „Законе о миграцијама“. Он је први уочио везу између удаљености и броја сеоба. Користећи емпиријске податке закључио је да миграцијско кретање тежи ка градовима са великом популацијом, док се обим кретања смањује како се повећава удаљеност између извора миграције и центра апсорпције.

Генерализација његових разматрања могла би се изнети кроз седам привлачно-одбојних ставова:¹³

- 1) Миграција и удаљеност. Већина миграната иде само на кратке дистанце и како се раздаљина повећава све је мање миграната који иду ка тим удаљенијим дестинацијама.
- 2) Миграција по етапама. Економска експанзија покреће лица која живе ван већих градова да се крећу према њима. На то их покрећу лоше економске прилике које владају у унутрашњости.
- 3) Токови и противтокови. Насупрот сваком току миграција постоји и противток.
- 4) Урбано-руралне разлике и склоност за миграцију. Рурално становништво је склоније миграцијама од градског становништва.
- 5) Жене доминирају на кратким растојањима. Кретања жена у миграцијама на кратким растојањима су доминантнија у односу на мушкарце.
- 6) Миграције и технологија. Обим миграција се повећава са технолошким развојем.
- 7) Економски мотиви доминирају. Без обзира што су мотиви за миграцију многобројни ипак жеља за бољим економским условима живљења је најчешћа покретачка снага миграција становништва.

Разматрајући првобитну акумулацију капитала Маркс је тумачио место и улогу становништва у друштвено-економском развоју и закључио да је миграција становништва играла улогу регулатора при изједначавању друштвених односа.

¹² Лењин, И., В. (1960) Изабрана дела, том 2, Комунист, Београд, стр. 20.

¹³ Тадић, Б. (1983) Спољна миграција радне снаге Југославије са освртом на трансфер девизних дознака и њихово коришћење, Правни факултет Београд, стр. 20.- Докторска дисертација

Милионске прекоморске миграције становништва за повољнијим условима живота и рада су то и потврдиле. Маркс је тврдио да „... сваки посебни историјски начин производње има своје посебне законе о становништву, чија је вредност историјска.“¹⁴ На основу општег закона првобитне акумулације капитала и анализирајући различите облике егзистенције релативно сувишног становништва он констатује да релативна пренасељеност становништва с променама фаза индустријског циклуса има три стална облика: течни, латентни и стагнантни.

Течни облик пренасељености становништва јавља се када расте незапосленост. Тако се јавља један део радничке класе који је спреман да крене за капиталом и који напушта земљу. Латентан облик пренасељености становништва везује се за сеоско становништво. Један његов део је стално спреман да постане градски пролетеријат због малих најамнина у пољопривреди. Стагнантни облик пренасељености становништва представља најактивнији део радничке класе тзв. резервна армија рада регрутована из масе најсиромашнијих радника. Са економског аспекта миграција становништва Лењин као један од разлога миграција наводи разлику у висини зарада. Он истиче, да зарада привлачи радну снагу и да је она нижа у земљама емиграције у односу на земље имиграције где је виша.

2.8.2. Теорија „Terms of trade“ и „Laissez faire“ односно либерална теорија миграције становништва

Заступници „Terms of trade“ теорије су Boldvin и Mayer. Миграцију становништва посматрају кроз међународно кретање фактора производње односно побољшања или погоршања односа размене капитала између појединих земаља. Кретање фактора производње је у суштини кретање радне снаге и капитала у зависности од засићености појединих земаља са тим факторима. Како би доказали узрочно-последичне везе у међународној размени послужили су се кретањем надница и инвестиција као и њиховим утицајем на миграције становништва.

Уколико дође до погоршања у односима размене, то ће довести до пада надница, с друге стране доћи ће до повећања инвестиција у иностранству, као и до пораста емиграције из земаља у развоју а што ће за крајњи циљ имати пад домаћих инвестиција. Када у односима размене дође до побољшања тј. пада увозних цена доћи ће до пораста надница и пада инвестиција у друге земље, што за последицу има смањење емиграције и пораст домаћих инвестиција.

Либерална или „Laissez faire“ теорија полази од основних начела:

- 1) Економски приватни интереси миграната одређују њихову миграцију. Човек економиста (homo economicus) увек тежи да свој реални приход максимизира.
- 2) Индивидуални, национални и међународни интереси се дугорочно поклапају.

Према овој либералној теорији нема места државној интервенцији. Мотив кретања радно активног становништва из земаља емиграције у земље имиграције заснован је на компаративним предностима земаља у које одлазе. Претпоставка је, да ће радна снага из земље „А“ са нижом продуктивношћу емигрирати у земљу „Б“ све док се продуктивности не изједначе и тако престане подстицај за миграцију. У земљи „Б“ радници ће имати већи лични доходак за исти рад и тиме боље услове живота.

¹⁴ Маркс, К. (1947) Капитал том 1, Култура, Београд, стр. 528.

У савременом свету сведоци смо, како кретања радне снаге и све веће миграције становништва тако и ограничавајућих модела пријема у земљама имиграције. Уколико ово не би било регулисано законима земаља имиграције, имали би смо једнострано кретање капитала и радне снаге, што би довело до проблема у земљама усељења.¹⁵

2.8.3. Цвијићева теорија миграција и порекла становништва

Цвијићеве методолошке поставке и извори сазнања могу и у савременим условима бити основа и подстрек у истраживањима миграција становништва. Његов научни допринос превазилази оквире социјалне географије јер проучава генезу становништва и миграција у југоисточној Европи. Поред тога што проучава и дефинише социолошке, етнографске и психолошке проблеме он велики значај придаје миграцији и пореклу становништва.

Савремена историјска истраживања су потврдила његове правце и главне миграционе токове нашег народа. Он је још 1896. године поставио методолошке и организационе основе за истраживање миграција становништва у свом делу „Упутства за проучавање села у Србији и осталим српским земљама“. Познат је његов рад „Антропогеографски проблеми Балканског полуострва“ где је изнео своје прве резултате као и његов говор из 1906. године при ступању на дужност ректора Београдског Универзитета где је посебно истакао „... у осталој Европи, осим Русије, давно су наступиле готово утврђене прилике, изузевши миграције у колоније и у Америку. Напротив у многим областима Балканског полуострва нове миграције су за последња три века из основа измениле становништво.“¹⁶

У својим истраживањима миграција становништва користио је методу непосредног посматрања уз примену и методе посредног извођења закључака на основу историјског понашања и тековина. Основна правила при проучавању миграција и порекла становништва дефинисана су:

- 1) Треба ићи од куће до куће и сазнати порекло сваке породице.
- 2) Треба испитати сво становништво, свих вера и народности.
- 3) Добро је да испитивач претходно познаје литературу о досељавању било Срба било других становника у крају који се испитује.
- 4) Сваки нека погледа црквене матице и месну архиву и нека из њих све испише што му треба за ова испитивања.
- 5) Испитивач треба нарочито да пази да одржи објективност и критичност.¹⁷

Облици миграција становништва које су доминирале и постојале на подручју југоисточне Европе у XIX и почетком XX века имале су различита обележја јер су пореклом од различитих етничких група и природних, друштвених и економских особина. Њихови узроци су двострани и то:

- 1) Историјско-психолошки узроци сеоба изазвани турском најездом, аустроугарским ратовима и бунама, разбојничким хордама, верским прогонима и ратовима за независност.

¹⁵ Тадић, Б. (1983) Спољна миграција радне снаге Југославије са освртом на трансфер девизних дознака и њихово коришћење, Правни факултет Београд, стр. 23-24.- Докторска дисертација

¹⁶Цвијић, Ј. (1921) Говори и чланци I, Београд, стр. 19-20.

¹⁷Цвијић, Ј. (1922) Упутство за испитивање порекла становништва и психолошких особина, Матица Србска, Нови Сад, стр.3.

- 2) Економски узроци, вођени знатном разликом између земље матице, која је осредњих и слабих средстава за живот и земље насељавања која је по правилу веће плодности и богатија разноврсним изворима за живот.

Његова истраживања имају велики значај за анализу миграција становништва на просторима југоисточне Европе. Посматрано из антрополошке перспективе може се дати одговор на питање зашто, како, када, где и који људи мигрирају. Када се његов приступ комбинује с економским, еколошким, демографским, политичким и историјским моделом долази се до објашњења сложености односно мултиваријантности аспеката миграција становништва.

2.8.4. *Интервенистичка теорија незапослености и „Push-pull“ теорија*

Интервенистичку теорију развио је John Maynard Keynes, који је разматрао проблем незапослености као последицу државне интервенције у области производње и потрошње. Он полази од тога, да се проблем незапослености може решити у капитализму, али не стихијским законима економије већ свесним утицајем државе на националну економију. Недовољна ефективна тражња узрокује незапосленост а она (тражња) је последица недовољних инвестиција у односу на штедњу.

Уколико дође до номиналног пада најамнина, доћи ће до смањења потрошње одговарајућих добара и услуга, па аналогно томе смањиће се незапосленост. Прихватањем теорије граничних корисности, смањење запослености узроковаће повећање реалних најамнина. Када дође до већег обима повећања запослености, смањиваће се реалне најамнине али када тога нема онда ће пад реалне најамнине бити последица а не узрок пораста запослености. На шеми што следи, биће приказана зависност дохотка од запослености.

Шема 2.2 Доходак и запосленост¹⁸

¹⁸ Тадић, Б. (1983) Спољна миграција радне снаге Југославије са освртом на трансфер девизних дознака и њихово коришћење, Правни факултет Београд, стр. 33.- Докторска дисертација

По Кеупес-у, ако у једној земљи не постоји пуна запосленост, онда повећање количине новца, позитивно утиче на привреду јер повећава тражњу а тиме и производњу. Без обзира на повећање количине новца у тим условима, цене неће расти. У условима пуне запослености, ако се повећа количина новца и цене ће порастати. Због тога он предлаже у условима велике незапослености, увођење јавних радова. Битно је истаћи, да је он у својим разматрањима међународне проблематике, запазио да је решавање унутрашњих економских проблема сваке земље, кључ решавања међународних економских односа. Привредна ситуација у свету и те како је значајна за интезитет и правце миграција радно активног становништва.

„Push-pull“ теорију покретљивости радне снаге између држава детаљно је разрадио Dolnald Bogue. Радник-мигрант по њему има жељу да остане у некој средини све док су његове економске, социјалне и политичке потребе задовољене. Када из неких разлога, те његове потребе не могу бити задовољене, мигрант се одлучује да средину промени. Ова теорија класификује привлачно-одбојне чиниоце на следећи начин:¹⁹

„Pull“ или привлачни чиниоци су:

- 1) Прилика за запослење или могућност за бољи посао.
- 2) Могућност за бољу зараду.
- 3) Могућност да се постигне жељена специјализација, образовање или стручност.
- 4) Радна средина и животни услови који су повољнији.
- 5) Зависност од кретања других лица с којима је мигрант у сродству или животној заједници.
- 6) Привлачност нових различитих активности, културе, одређене средине и људи.

„Push“ или одбојни чиниоци су:

- 1) Опадање положаја појединих привредних грана, престанак тражње за појединим производима и исцрпљивање природних богатстава.
- 2) Губитак запослења.
- 3) Угњетавање или дискриминација мигранта.
- 4) Одбацивање од стране средине због усвојених веровања, навика или норми понашања.
- 5) Напуштање средине због лоших животних услова.
- 6) Повлачење из средине због насталих катастрофа типа поплаве, суше, пожари, земљотреси или епидемије.

2.8.5. Теорија миграција становништва савременог капитализма и опште констатације дефинисања модела миграција становништва

Миграције становништва савременог капитализма могу се објаснити као последица закона понуде и тражње производних добара, као и покретљивошћу радне снаге за тим добрима односно већом ценом рада на тржишту радне снаге. Пракса доказује да се капитал не креће према неразвијеним земљама где постоји вишак радне снаге и где су зараде ниске осим у случајевима, када има пуну политичку и идеолошку подршку система власти, обезбеђен профит и сигурну егзистенцију.

Када се посматра кретање становништва после другог светског рата, на њега су утицала два макро чиниоца: прво, демографски развој и друго, акумулација капитала. У

¹⁹ Ibidem str. 30-31.

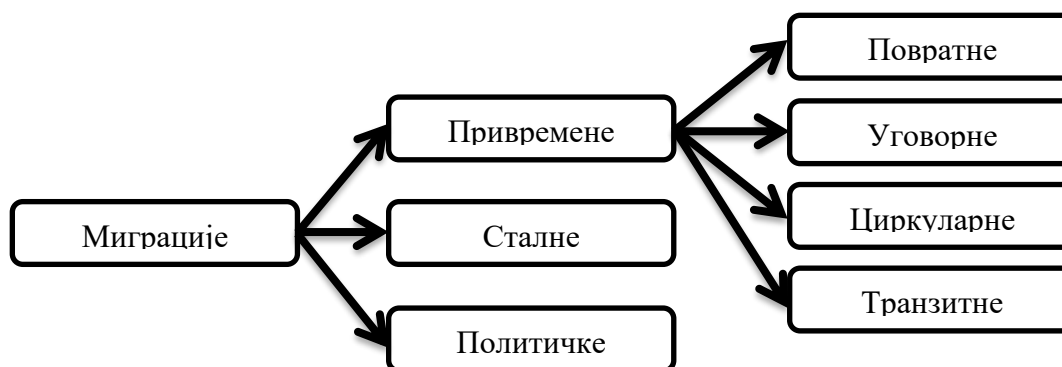
земљама Западне Европе расте агрегатни капитал и развијају се технологије, с друге стране низак наталитет и морталитет има за последицу потребу за радном снагом, а на тај начин и даљи друштвено економски развој тих земаља. Земље емиграције имају ниску акумулацију капитала и увек спремну тзв. резервну армију рада за миграцију, као последицу историјске зависности и колонијалне потчињености.

Програм обнове земаља Западне Европе после Другог светског рата познатији као „Маршалов план“ омогућио је овим земљама комплетну модернизацију и економски просперитет. Износ помоћи од 15 милијарди \$ није се враћао, па је довео до агрегатне обнове и даљег јачања капитализма у овим земљама. Због нараслих производних снага у тим земљама, Сједињене Америчке Државе су обезбедиле пласман својих производа и тако створиле потребу за запошљавањем стране радне снаге.

Ако би желели да дамо општу теоријску дефиницију модела спољне миграције становништва, могли би као механичко кретање једног дела становништва преко државне границе друге земље. Ово кретање има за последицу промену пребивалишта тог дела становништва дуже од одређеног минимума, уз одређени циљ најчешће добијање новог радног места у земљи усељења.

Миграција становништва може бити привремена или стална, но без обзира на то, она изазива одређене последице и у земљи порекла и у земљи пријема. Сходно временском трајању миграције и однос миграната према земљи порекла ће бити различит. Код миграната који су привремено ван своје земље порекла, однос је снажан и позитиван док код миграната који се иселљавају за стално он је слаб, јер се полази од тога да је земља порекла томе допринела.²⁰

Према Dustmann-у постоји више категорија миграната. Он миграције дели на: привремене, сталне и политичке. Привремене с друге стране могу бити: повратне, уговорне, циркуларне (кружне) и транзитне (пролазне). На слици је приказана Dustmann-ова подела миграција. По њему пролазне миграције, су кретање миграната између различитих земаља домаћина, без повратка у домовину. Уговорне миграције су оне, где мигранти живе одређено време у земљи домаћину а онда се враћају у домовину, што је уговорима између земаља дефинисано. Код повратних миграција, мигранти сами по свом личном избору, одређују време повратка у домовину.

Слика 2.1. Dustmann-ова подела миграција²¹

²⁰ Ibidem str. 35-38.

²¹ Dustmann, C. (2000) *Temporary Migration and Economic Assimilation*, Institute for the Study of Labor, Discussion Paper No.186, August 2000.

Ако миграције буду расле као темпом у задњих двадесет година прошлог века, онда ће према проценама W. L. Swing-а Генералног директора, Међународне организације за миграције,²² 2050. године у свету бити 405 милиона миграната. Већина миграната живи у Европи, Азији и Северној Америци тј. у следећим државама: Сједињене Америчке Државе, Русија, Немачка, Саудијска Арабија и Канада.

2.9. Дефинисање дијаспоре

Реч дијаспора потиче из грчког језика од *dia-dia* (преко) и *spora* (сејање). У грчком преводу Старог завета реч дијаспора означава Јевреје расејане „... по свим другим народима с једног краја земље до другог...“ (Велика књига Мојсија 28.64). У православном црквеном праву, дијаспора означава „... православно становништво које живи међу неправославнима...“ (85.Канон Василија Великог). Данас се може рећи да дијаспора подразумева становништво, без обзира на народност, које живи ван граница матичне државе.

Историјски прво се односила на Јевреје и њихово изгнанство из Свете земље у Вавилон у 6.веку п.н.е. Касније се тим појмом у Новом завету означавају хришћанске заједнице расуте по свету да преносе Исусову поруку, до званичног признања и статуса доминантне религије у европским друштвима.

За потребе овог рада биће издвојено пар дефиниција дијаспоре почев од Chander-ове да је дијаспора део народа који се разишао у једну или више држава али одржава везу са матицом.²³ Међународна организација за миграције (International Organization for Migration) даје широку дефиницију дијаспоре: то су чланови етничке и националне заједнице који су напустили али одржавају везу са својом земљом порекла. Живе на једном месту одакле одржавају везу са својом домовином, они су и овде и тамо.²⁴

Cho проширује дефиницију дијаспоре истичући да дијаспора не мора да буде исти народ, иста раса, иста религија, ни носталгија али може да буде и исти народ и раса и религија, једноставно то је жудња за домовином која може чак и да не постоји. Постоји огроман број људи који живе на једном месту али се осећају интимно везаним за претходно место живљења.²⁵

2.9.1. Елементи и карактеристике дијаспоре

Елементи који дефинишу дијаспору према Ionescu-у су:²⁶

Време – то је тренутак када појединца сврставамо у дијаспору. У савременом свету, због кружних миграција, постоји проблем временског разграничења. Владе појединих земаља нпр. Филипини, Бангладеш, Кенија, Етиопија подржавају привремене миграције, због доприноса од дијаспоре.

²² International Organization for Migration (2003) *Migrants can help economies recover faster*. Interview with William Lacey Swing, Director General, International Organization for Migration. See also *The World Migration Report 2003 Managing Migration: challenges and responses for people on the move*.

²³ Chander, A. (2001) *Diaspora Bonds*, New York University Law Review, Vol. 7.

²⁴ Ionescu, D. (2006) *Engaging Diasporas as Development Partners for Home and Destination Countries: Challenges for Policymakers* (IOM Migration Research Series Paper No. 26)

²⁵ Cho, L. (2007) *The Turn to Diaspora* *Canadian Journal of Cultural Studies*, TOPIA, Number 17: Diasporic Pasts and Futures: Transnational Cultural Studies in Canada.

²⁶ Ionescu, D. (2006) *Engaging Diasporas as Development Partners for Home and Destination Countries: Challenges for Policymakers* (IOM Migration Research Series Paper No. 26)

Место рођења – не може се дефинисати као услов за припадање дијаспори, јер постоје друга и трећа генерација имиграната који су рођени у земљи уселења, а задржали су осећај за домовину својих предака.

Држављанство – мигранти могу стећи држављанство земље домаћина али ће и даље улагати у своју земљу порекла. Као такви не могу се рачунати у токове дознака, но они и даље помажу из дијаспоре.

Идентитет и припадање – бити део дијаспоре то је идентификација са одређеном групом и осећај припадности неком идентитету. Велику улогу у томе има породица, као и одржавање контаката са домовином. Министарства задужена за дијаспору, конзулати и амбасаде не могу да се симболично баве дијаспором и њеним осећајем идентитета већ реалним потребама и путем институција.

Safran дефинише карактеристике дијаспоре као:²⁷

- 1) Они или њихови преци су се нашли одвојени од матице.
- 2) Они задржавају колективно сећање, визију или мит о њиховој оригиналној домовини, њеној физичкој локацији историји и успесима.
- 3) Верују да они нису од стране домаћина у потпуности прихваћени и тако се осећају изолованим и отуђеним од друштва.
- 4) Домовина њихових предака је њихов идеалан дом и где би они или њихови потомци требало да се врате када се створе услови.
- 5) Колективно се залажу за опстанак и напредак своје домовине.
- 6) Они посредно или непосредно одржавају везе са својим завичајем и њихова етничка свест и солидарност су тиме боље дефинисане.

2.10. Распрострањеност српске дијаспоре

Готово да не постоји земља у савременом свету где не живи припадник српске дијаспоре. Пре него се пређе на опис српске дијаспоре, потребно је позабавити се дефинисањем самог појма и карактеристикама дијаспоре.

2.10.1. Појам и настанак српске дијаспоре

У члану 2. ставу 1. Закона о дијаспори и Србима у региону²⁸ се дефинише појам дијаспоре као: „дијаспора обухвата:

- држављане Републике Србије који живе у иностранству;
- припаднике српског народа исељенике са територије Републике Србије и из региона и њихове потомке;“

У истом члану већ поменутог Закона у ставу 2. израз Срби у региону означава „припаднике српског народа који живе у Републици Словенији, Републици Хрватској, Босни и Херцеговини, Црној Гори, Републици Македонији, Румунији, Републици Албанији и Републици Мађарској;“

Ради прецизности, водећи се дефиницијом сталног становништва по последњем попису, дијаспора се односи на држављане Републике Србије који живе у иностранству

²⁷ Safran, W. (1991) *Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return*, *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1, стр. 83–84.

²⁸ Службени гласник РС, број 88/09.

дуже од годину дана и припаднике српског народа из региона, као и на њихове потомке без обзира на место рођења и дужину боравка у иностранству.

Овако дефинисана српска дијаспора настајала је вишевековним миграцијама српског народа а што траје до данашњих дана. Разноразни су историјски, верски, политички, друштвено-економски и др. фактори утицали на обимност и правце миграција нашег становништва. Таласи емиграције са наших простора, којима је настајала српска дијаспора могу се поделити у неколико кључних раздобља:

- 1) По пропасти српске средњевековне државе у 14. и 15. веку, као и најезде Турака и њихове тиранске власти долази до исељавања становништва у Банат, Срем, Ердељ и Угарску а немали број Турци расељавају око Цариграда и у Малој Азији.
- 2) Крајем 17. века у тзв. Великој сеоби Срба, под вођством патријарха Арсенија III Чарнојевића, највише са простора Косова и Метохије, се иселило становништва у Аустрију и Угарску.
- 3) Крајем 19. и почетком 20. века, економска миграција већином Срба из Аустро-угарске, углавном за Америку.
- 4) Између два светска рата.
- 5) После Другог светског рата 40-тих и 50-тих година прошлог века, политичка емиграција већином у прекоокеанске земље.
- 6) У периоду од 60-тих до 80-тих година 20. века, углавном економска миграција ниже квалификоване радне снаге у земље Западне Европе.
- 7) 90-тих година 20. века, распад СФРЈ и остатак преко 2 милиона Срба, ван своје матице.
- 8) Политичко-економска миграција 90-тих година прошлог века, због ратних дешавања на просторима бивше Југославије и одлазак високо квалификованих особа тзв. одлив мозга.
- 9) Талас који почиње у 21. веку.

Треба напоменути да је у два периода, када се у 19. веку ослободила од Турског ропства и стекла независност, као и у 30-тим годинама 20. века, због светске економске кризе, Србија је била земља имиграције. У првом периоду у Србију се усељавало становништво из још неослобођених крајева под Отоманском империјом а у другом повратак емиграната из света.

2.10.2. Специфичности српске дијаспоре

Главна специфичност српске дијаспоре је њена разједињеност. Овај рад ће се дотаћи главних разлога, зашто је то тако. Најважнији разлози разједињености српске дијаспоре су:

- 1) Под различитим околностима односно притисцима и са различитом мотивацијом су одлазили или остајали без домовине.
- 2) Међу њима постоје значајне разлике у националном, верском, културном, обичајном и менталитетском испољавању.
- 3) Евидентне су разлике у материјалном положају.
- 4) Црквени раскол тзв. амерички раскол у трајању 1963. године до 1992. године.
- 5) Различито испољавање носталгије и осећаја припадности матици.
- 6) Лоша политика државе према дијаспори која се посматра као непријатељ (политичка емиграција).

- 7) Изузетно погубне активности домаћих и страних обавештајних и контраобавештајних служби према српској дијаспори.

Када би се само у свом понашању, држали вишевековних мудрости српског народа, за ову прилику: „Наши смо, па какви год да смо“ и „Тешко своме, без својега“, засигурно би се ствари поправиле на боље у српској дијаспори, као и у односима матице и дијаспоре.

2.10.3. Српска дијаспора према месту живљења и порекла

Према подацима пописа становништва Републике Србије из 2011.године, сваки двадесети становник Републике Србије живи и ради у иностранству (односно 4,2 %) а статистика која бројевима слика „бисере расуте по целом свету“ сведочи, да 313.411 становника Србије живи чак у 159 земаља света. Највећи број емиграната из Србије – чак 70.488 особа – живи и ради у Аустрији. Немачка је друга обећана земља за наше сународнике и у њој живи 55.999 становника Србије, а за њом следи Швајцарска у којој се населило 41.008 „наших“, Италија у којој живи 23.340 особа из Србије и Француска у којој је настањен 20.231 наш бивши суграђанин.

Проблем релевантности ових података лежи у томе, што су пописане само особе, које су приликом пописа, пријавиле њихове породице, које живе у Србији. За ову статистику су невидљиве целе породице које су емигрирале, као и припадници друге и треће генерације наше дијаспоре. Због очигледне небриге матице, односно политичке елите Републике Србије, да изврши попис своје дијаспоре, остаће се за сада само на проценама и нагађањима око броја припадника дијаспоре са простора Републике Србије. Имајући у виду да је Срба у Републици Србији без јужне покрајине Косова и Метохије, по задњем попису из 2011.године било 7 186 682²⁹ или преко 7 милиона и 5,5 милиона у дијаспори, укупан број појединаца, који се осећају припадницима српског етникума у свету је око 12,5 милиона. Велика могућност постоји, посматрајући демографске трендове (мали наталитет и иселјавање), да у скоријој будућности за неку деценију, Срба буде више у дијаспори него у матици.

Највећи број емиграната, чак 215.000 њих одлази из југоисточне Србије и Шумадије. Може се запазити, да је из Малог Црнића, Жабара и Кучева емигрирала трећина становништва, а из Великог Градишта и Петровца на Млави у „бели свет“ је отишла четвртина становништва. Исто тако у иностранству живи и сваки четврти становник Неготина, Кладова и Свилајнца.

Из београдског региона најинтензивнији је „одлив мозгова“, јер сваки други емигрант има факултетско образовање, док је сваки трећи студент од 12.000 колико их је на студијама у иностранству са овог подручја. Највећи број њих (16 %) образује се у Америци, где је највећи број доктораната (сваки пети), а за њом следе Мађарска, Немачка, Аустрија и Италија. Најниже образовање имају мигранти из јужне и источне Србије.

Шездесетих и седамдесетих година прошлог века у иностранство су се иселјавали пољопривредници и индустријски радници, већина без школске спреме, док је врло мали број имао високу и вишу школску спрему. Половином осамдесетих почиње и траје до данашњих дана, одлазак најобразованијих кадрова. Већина емиграната је

²⁹ <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/popis/popis-2011/> приступљено 5.11.2019. године

завршавала у земљама Западне Европе, да би у новом миленијуму превагу однеле прекоокеанске земље, због одласка интелектуалне елите. Градови у свету где највише живи Срба су Чикаго, Њујорк и Сан Франциско у Сједињеним Америчким Државама а у Европи Беч, Париз и Минхен.

2.10.4. Срби у региону

Срба у региону највише има у Републици Босни и Херцеговини, односно у Републици Српској као конститутивном ентитету. Затим по броју припадника српског народа следе Република Хрватска и Република Црна Гора, па Република Словенија и БЈР Македонија, све земље настале распадом СФРЈ. Од осталих земаља региона највише Срба има у Републици Албанији и Републици Румунији, док их је у Републици Мађарској регионално посматрано има најмање.

2.11. Истраживање-опис

За потребе ове докторске дисертације коришћен је следећи тип истраживања:

Начин прикупљања: CAWI (Computer Assisted Web Interview) – анкета са интервјуисањем путем on-line упитника.

Узорак: 350 испитаника из 34 различите земље, широм света са свих континената.

Дужина анкете: 10 минута.

Тип узорка: Пригодан узорак доступне популације дијаспоре која користи друштвене мреже уз коришћење „show ball“ методе која подразумева, да испитаници попуњени упитник врате истраживачу, а доступну адресу анкете проследе другим припадницима дијаспоре како би и они могли бити обухваћени истраживањем.

Временски оквир истраживања: март-мај 2019.године.

Циљ истраживања: Да се на основу добијених ставова посматраног узорка, исти користе у доказивању опште и посебних хипотеза ове дисертације. Исто тако добијени ставови осликавају тренутни однос на релацији матица-дијаспора и као такви могу бити полазиште за предлагање нових решења који би тај однос поправили.

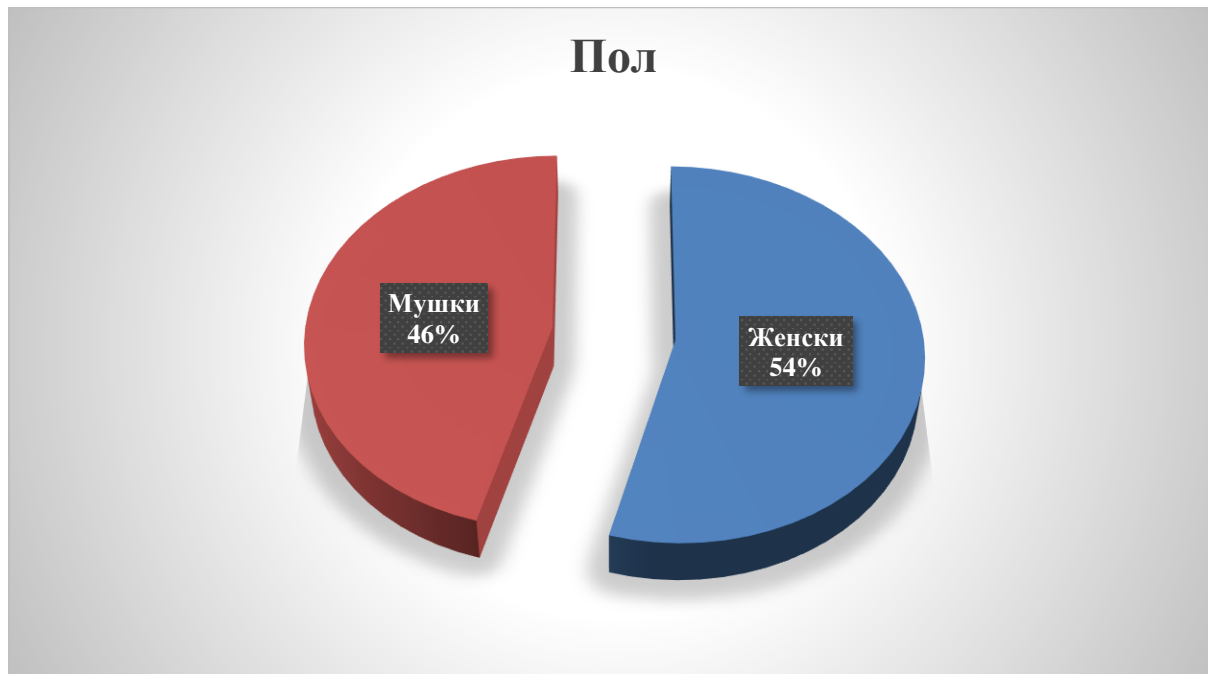
Форма и садржај упитника: Упитник је полузатвореног типа и састоји се од три дела. У првом делу се испитују социо-демографске карактеристике узорка који ће учествовати у анкети, други део је полузатвореног типа и бави се утврђивањем постојања економског потенцијала дијаспоре и њене мотивисаности да улаже у привреду матице. У трећем делу се применом Ликертове петостепене скале испитаницима нуде одређени ставови, које они треба да оцене. Ставови имају за циљ да се што реалније опишу и утврде особености односа на релацији између матице и дијаспоре и покушају, да се они што боље сагледају факторском анализом. (Прилог 1.)

2.12. Социо-демографске карактеристике узорка

За потребе овог истраживања коришћене су следеће социо-демографске карактеристике и то: пол, старосна доб, степен образовања, место живљења и место порекла.

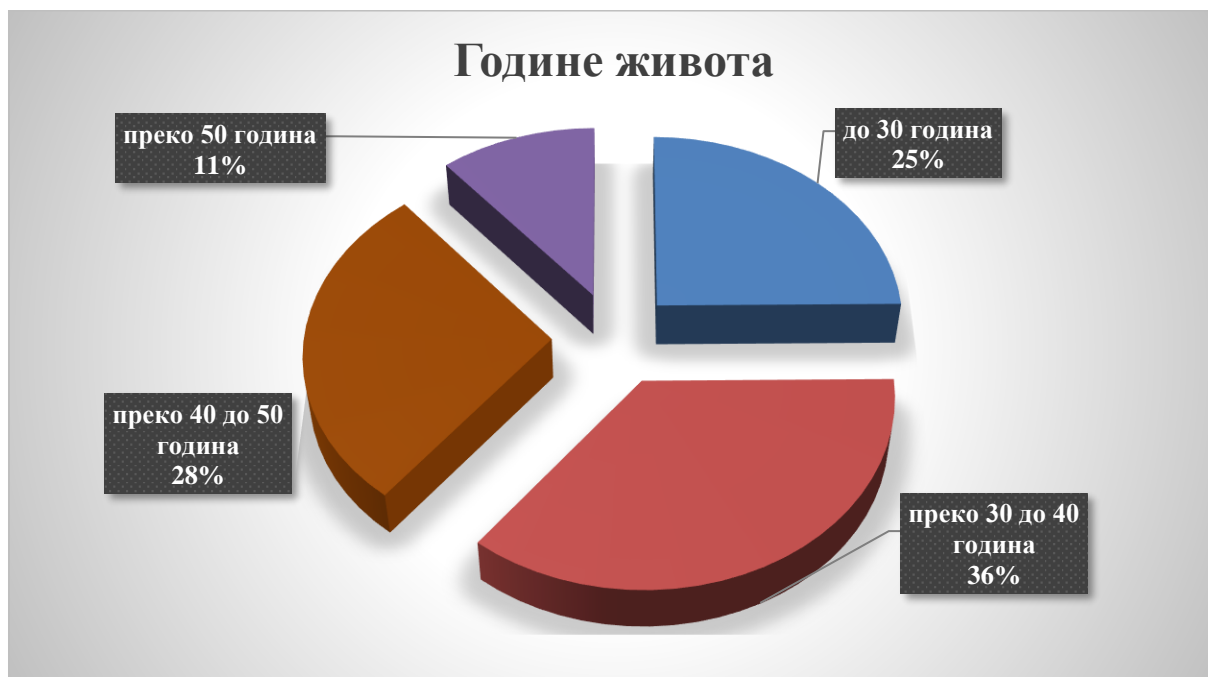
2.12.1. Пол

Прва социо-демографска карактеристика у већини истраживања па и у овом је пол. У овом узорку са 54 % су учешће имале жене, а мушкарци са 46 %. Могло би се према полу закључити да је узорак приближан, осим благе предности за жене.

Слика 2.2. Однос полова узорка у процентима

2.12.2. Старосна доб

Слика 2.3. Однос старосних група узорка у процентима

Када се посматрају године живота односно старосна доб испитаника највећи удео имају припадници дијаспоре старосне доби преко 30 а до 40 година живота и то 36 %. Затим следи старосна доб преко 40 а до 50 година са 28 % у узорку и четвртину узорка чине најмлађи припадници дијаспоре до 30 година живота. Најмање испитаника је било старосне доби преко 50 година што је и за очекивати ако се има у виду врста истраживања да је у питању САВИ (Computer Assisted Web Interview) – анкета са интервјуисањем путем on-line упитника, уз коришћење доступних телекомуникационих сервиса и друштвених мрежа, свега 11 %. Просечне године старосне доби узорка су 37,5 година, што је релативно млад узорак имајући у виду просечну старост становништва у Републици Србији а која износи 43 године³⁰.

2.12.3. Степен образовања

Слика 2.4. Однос степена образовања узорка у процентима

Социо-демографска особина степен образовања у овом истраживању посматрана је кроз шест категорија. Прва категорија основног образовања или I и II степена стручне спреме у узорку 1 %; затим средње образовање III и IV степена стручне спреме у узорку 30 % испитаника; трећа категорија више и високо образовање или V и VI степен стручне спреме у узорку 19 %; категорија са највише испитаника високо образованих са завршеним факултетом VII степен стручне спреме 37 %; следећа категорија су специјалисти и магистри који чине 10 % узорка и шеста категорија су доктори наука у узорку 3 %.

Већински део узорка чине високо образовани испитаници 69 % односно они који су завршили факултет. Значајан удео имају и магистри, специјалисти и доктори наука укупно 13 % или петину од укупно факултетски образованих испитаника. Имајући у виду већ наведене карактеристике истраживања да је користило погодности

30

http://devinfo.stat.gov.rs/SerbiaProfileLauncher/files/profiles/sr/1/DI_Profil_Republika%20Srbija_EURSRB.pdf
приступљено 5.11.2019.године

друштвених мрежа и савремених телекомуникационих сервиса не треба да чуди тако велики број у узорку високо факултетских образованих испитаника. Но за сваку је похвалу и учешће у узорку испитаника који имају само основно образовање али прате савремена кретања и комуникационе погодности 21. века.

2.12.4. Тренутно место живљења

Слика 2.5. Однос места тренутног живљења узорка у процентима

За социо-демографску карактеристику узорка према месту тренутног живљења постојало је у истраживању шест категорија. Прва категорија је по месту живљења Западна Европа, следећа је Источна Европа или Русија, па трећа категорија је Северна Америка, онда Јужна Америка или Африка, пета категорија је у Аустралији или Азији и шеста категорија тренутног места живљења је у бившим југословенским републикама.

Највећи део узорка истраживања тренутно живи у Западној Европи приближно 68 %. На другој страни најмањи узорак је са подручја где је дијаспора и најмања у Јужној Америци и Африци нешто мало мање од 1 % узорка целог истраживања. Занимљиво је приметити да су испитаници који тренутно живи у бившим југословенским републикама у узорку у истом броју као и они који живе на простору Аустралије или Азије 12 %, а исто је и за друге две категорије које броје исти број испитаника по 4 % у узорку истраживања односно они који живе на простору Источне Европе или Русије и Северне Америке.

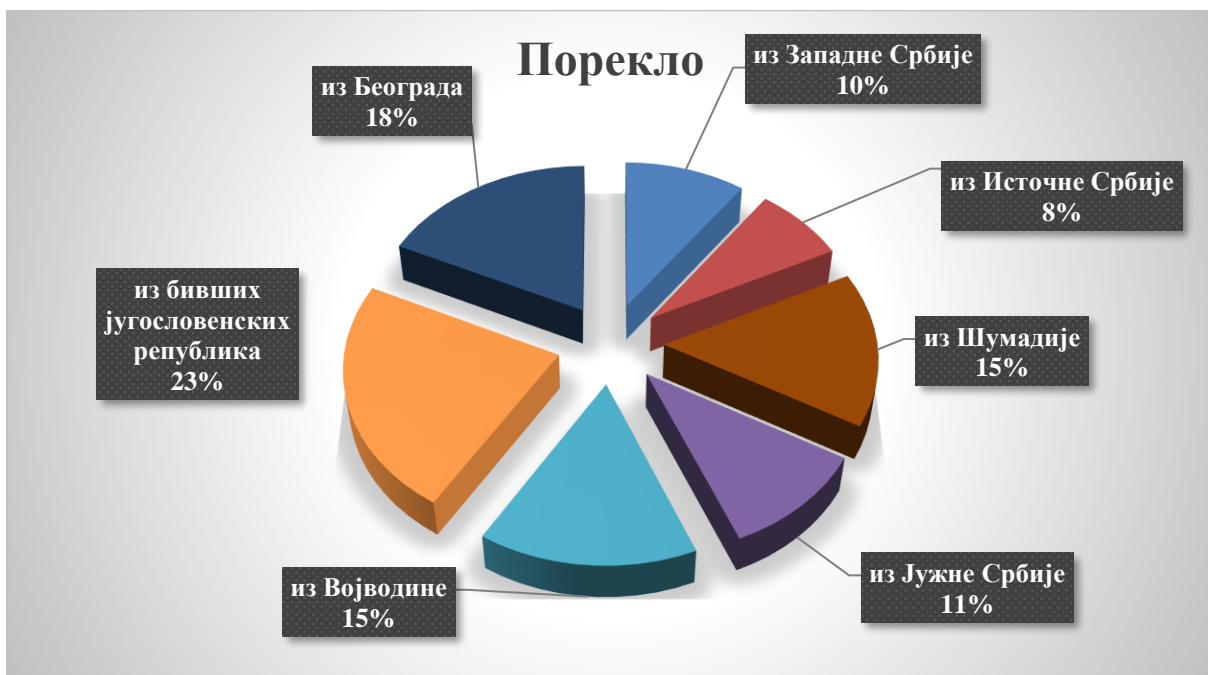
Како је у узорку истраживања највећи део испитаника који живи у Западној Европи, онда ће ставови изнети у овом раду понајвише зависити од ставова овог дела узорка. Ако се томе додају испитаници који тренутно живе у бившим југословенским републикама и Аустралији или Азији онда је то преко 90 % узорка. За резултате истраживања мањи допринос чине ставови испитаника из Источне Европе или Русије, Северне Америке и Јужне Америке или Африке јер је њихов удео у узорку мањи од 9 %.

2.12.5. Просторно порекло

Када се посматра простор односно територија одакле је порекло испитаника у овом истраживању постоји седам категорија. Прва категорија по месту порекла је из Западне Србије, затим следи из Источне Србије, трећа категорија је по територији са које потичу испитаници из Шумадије, па онда из Јужне Србије, пета категорија из Војводине, даље следи из бивших југословенских република и седма категорија просторног порекла је из Београда.

Највише испитаника је пореклом из бивших југословенских република 23 %. Насупрот њима најмањи је узорак 8 % испитаника чије је порекло из Источне Србије. На другом месту у узорку су испитаници чије је место где су пре одласка у иностранство живели Београд 18 %, скоро петина узорка. Затим следе две категорије узорка са истим бројем испитаника по 15 %, из Шумадије и из Војводине. На петом месту по броју у узорку су испитаници чија је постојбина Јужна Србија 11 %, а на шестом месту са 10 % у узорку испитаници са простора Западне Србије.

Узорак је када се посматра социо-демографска карактеристика просторног порекла, равномерно распоређен према дефинисаним категоријама простора са кога испитаници потичу. Могле би се запазити у категоријама следеће три групе: у првој су испитаници из бивших југословенских република, другу чине из Источне, Западне и Јужне Србије и трећу која чини скоро половину узорка из Шумадије, Војводине и Београда. Интересантно је запазити да разлика у броју испитаника између категорија се креће од 0 до 5 %, па отуда и равномерност категорија овог узорка истраживања када је у питању територија порекла.

Слика 2.6. Однос места порекла узорка у процентима

За узорак би се могло рећи имајући у виду све напред наведено да су његова главна обележја која га свеобухватно карактеришу у томе да је за нијансу више женски, посматрајући старосну доб већину чине испитаници до 40 година живота, што значи да је у питању млађа популација знајући просечну старост становништва у Републици

Србији. Када се погледа степен образовања може се запазити да је узорак који је учествовао у истраживању високо образован и да у већини живи у Западној Европи. Што се тиче порекла он је релативно равномерно распоређен према просторима са којих испитаници потичу.

2.13. Истраживање-попис дијаспоре

Један део овог рада је и истраживање постојања потребе међу дијаспором за пописом. Циљ пописа је установити број припадника српске дијаспоре. Испитаницима је било понуђено да на исказ: „Потребно је извршити попис дијаспоре Србије“, дају одговор у распону од 1 до 5 на скали, од „да се не слажу“ до „да се слажу“. Резултати до којих се дошло су приказани у табели.

Демографске карактеристике		Просечна оцена
ПОЛ	А	3,86
	Б	4,08
ГОДИНЕ ЖИВОТА	А	4,14
	Б	3,90
	В	3,84
	Г	4,05
СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА	А	5,00
	Б	3,91
	В	3,69
	Г	4,09
	Д	3,94
ТРЕНУТНО ЖИВИТЕ	А	3,95
	Б	4,31
	В	3,77
	Г	4,50
	Д	3,90
	Ђ	3,95
ВАШЕ ПОРЕКЛО	А	4,20
	Б	4,11
	В	3,93
	Г	3,78
	Д	3,98
	Ђ	3,89
	Е	3,95
УКУПНО		3,96

Табела 2.2. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Потребно је извршити попис дијаспоре Србије

Легенда:

Пол: А-женски Б-мушки

Године живота: А-до 30 година Б-преко 30 до 40 година В-преко 40 до 50 година Г-преко 50 година

Степен образовања: А-основно образовање Б-средње образовање у трајању од 3 или 4 године В-више или високо образовање у трајању до 3 године Г-високо образовање у трајању до 4 или 5 година Д-специјалиста или магистар наука Ђ-доктор наука.

Тренутно живите: А-у Западној Европи Б-у Источној Европи или Русији В-у Северној Америци Г-у Јужној Америци или Африци Д-у Аустралији или Азији Ђ-у Бившим југословенским републикама.

Ваше порекло: А-из Западне Србије Б-из Источне Србије В-из Шумадије Г-из Јужне Србије Д-из Војводине Ђ-из Бивших југословенских република Е-из Београда

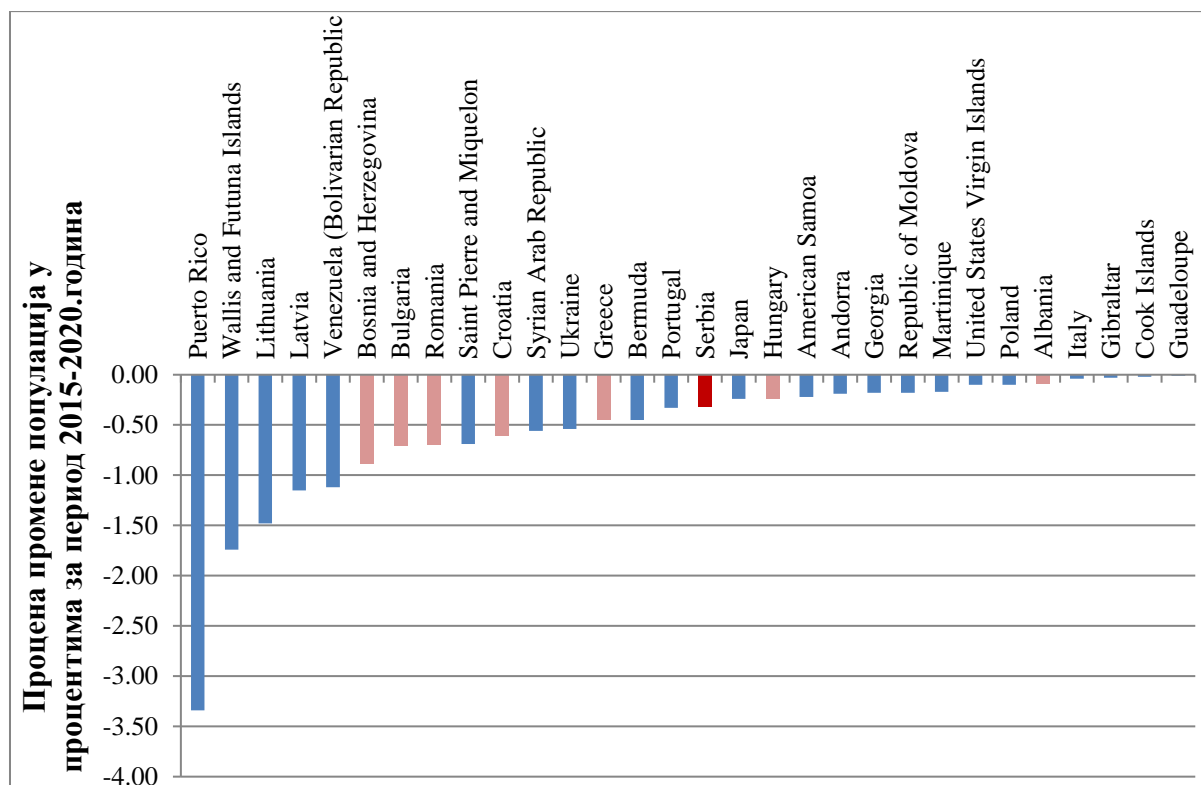
Увидом у претходну табелу може се запазити следеће:

- ❖ Просечна оцена за став да је потребно извршити попис дијаспоре је 3,96 па би се могло извести да је дијаспора заинтересована да се попише. Међу испитаницима када се посматра пол, мушкарци су више заинтересовани за попис оцена 4,08 у односу на жене 3,86.
- ❖ Када се посматрају године запажа се да су категорије до 30 година и преко 50 година више заинтересоване за попис становништва у дијаспори са оценама преко 4. Што се тиче образовања највећа је вредност код испитаника са основном школом па са факултетом, докторатом и магистратуром а најмања код испитаника са вишим и средњим образовањем.
- ❖ Највеће оцене су дошле из простора где је дијаспора Србије најмања односно из Јужне Америке и Африке 4,50 и Источне Европе и Русије 4,31. Занимљиво је приметити да је највећа жеља за пописом из региона света где је процентуално дијаспора најмања. Региони Западне Европе и бивших југословенских република имали су оцену приближну просечној 3,95. Без обзира што се по пописима у бившим југословенским републикама Срби могу изјаснити, код њих постоји реална жеља да тај попис организује и њихова матична држава односно Република Србија. Најмања је оцена, а и жеља да се попис организује на простору Северне Америке, што се може тумачити претпоставком да би број припадника српске дијаспоре на америчком континенту био много мањи од оног који се процењује због убрзане асимилације.
- ❖ Они који су пореклом из Западне Србије и Источне Србије доделили су највише просечне оцене редом 4,20 и 4,11. До пописа дијаспоре је најмање стало исељеницима чије је порекло из Јужне Србије. Дефинитивно жеља за пописом међу припадницима дијаспоре постоји. На институцијама и политичкој елити Републике Србије је да исти спроведе, чиме би се имало приближно стварно стање српског расејања.

2.14. Демографска слика Републике Србије

На листи Савета за економска и социјална питања Уједињених нација, међу тридесет земаља света којима је у периоду од 2015.-2020.године дошло до смањења становништва налази се и Србија. На слици што следи Србија је обележена појачаном црвеном бојом а земље из окружења розе бојом. Може се запазити да су ту испред Србије по смањењу броја становника следеће земље из окружења: Босна и Херцеговина, Бугарска, Румунија, Хрватска, Грчка а иза је Мађарска па чак и Албанија. Евидентно је да су међу побројаним земљама и чланице Европске уније, чије их становништво напушта у потрази за бољим животом. Разумљиво би било да је овај простор већ побројаних земаља захваћен неком природном катастрофом или оружаним

сукобом али овако можда разлог треба тражити у лошим економским политикама које ове земље воде и свеопштој клими у друштву, које младим људима не нуде животну перспективну достојну човека 21.века.

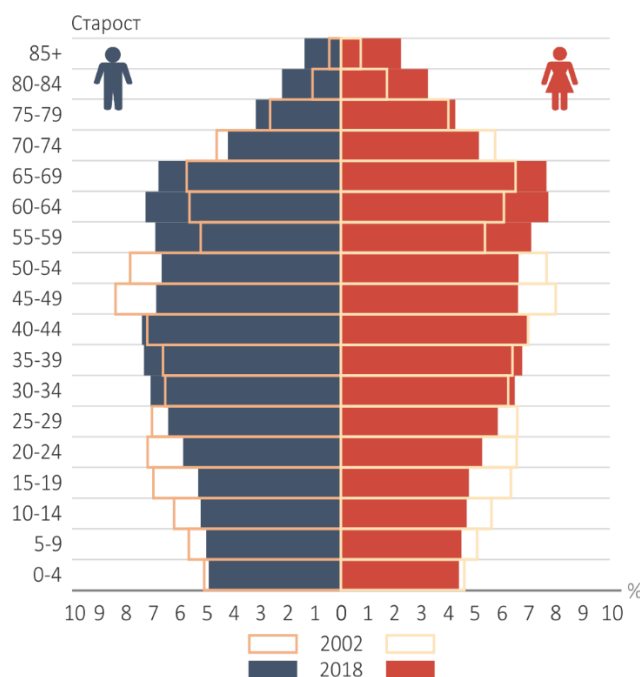
Слика 2.7. Процена промене популација у процентима за период 2015-2020.година³¹

Тек су суморне прогнозе демографске слике Србије за период до 2050.године. Када се у Проспекту светске популације из 2019. године погледају прогнозе у којим ће земљама у периоду до 2050.године доћи до смањена становништва, Србија заузима шесто место са прогнозираним смањењем становништва у износу од 20 %, од укупно 55 земаља за које се прогнозира смањење броја становника.³² То би у односу на данашњи број становника било смањење за више од милион људи.

Смањење броја становника није једини проблем демографске слике у Србији. Старосна пирамида становништва је доста неповољна. Опада учешће младих а континуирано расте број старог становништва. Број становника старости до 15. година има 14,3 % од укупног броја становништва према проценама за 2018. годину, а старијих од 65 година 20,2 % укупног броја становника. Удео жена тзв. фертилног контингента узраста (5-49 година) у укупној популацији износи 21,8 %. Учешће радно активног становништва (15-64 година) у укупном становништву износи 65,5 %. Сви су ови показатељи смањени у односу на 2002. годину. Просечна старост популације је повећана, а просечан животни век продужен за посматрани период и сада износи 75,6 година. Стопа наталитета је мања од стопе морталитета па је природни прираштај негативан.

³¹ Извор- <https://population.un.org/wpp/DataQuery/> United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). World Population Prospects 2019, приступљено 5.11.2019. године.

³²Више видети у World Population Prospects 2019 https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). приступљено 1.11.2019. године.

Слика 2.8. Старосна структура становништва за период 2002-2018.година³³

На све ово долази и територијална неравномерност становништва, јер се Србија празни у правцу југ-север и исток-запад, као и из рубних подручја према великим градским центрима Београду и Новом Саду. Исто тако преовлађује градско становништво 60,8 %, а док је становништво на селу претежно старије животне доби.

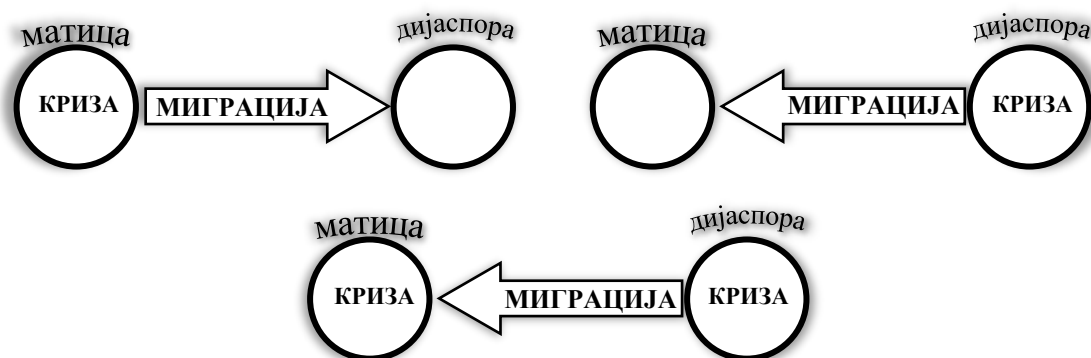
Поред свега већ наведеног демографску слику Србије чини јак емиграциони потенцијал посебно младих високо образованих, у глобалу свих категорија радно активног становништва. Дијаспора Србије ће тако са оваквим константним трендом, само добијати још већи број чланова. Демографски фактори и кретања утичу види се, на повећање дијаспоре као и на број квалитетне и стручне радне снаге која остаје у матици и значајна је за привреду исте. Србија остане на годишњем нивоу, за негде по различитим проценама од 30 до 60 хиљада младих високо образованих кадрова који одлазе у земље са бољом економском ситуацијом. Сваке године број становника се смањи због негативног прираштаја и он се креће близу 40 хиљада становника. Када се све већ наведено узме у обзир, онда ни најмање не треба да чуде прогнозе Савета за економска и социјална питања Уједињених нација о броју становника Републике Србије у наредном периоду.

2.15. Дијаспора и матица у пандемији вируса COVID-19

Криза у матици изазива миграције према дијаспори, односно кретање становништва са територија првобитног живљења у неке друге крајеве који су сигурнији и перспективнији за живот. Уколико у исељеништву настане криза, а у матици је нема или је опасност прошла, онда дијаспора миграциони ток усмерава ка својој земљи порекла. Питање на које је пандемија вируса COVID-19–корона вируса дала одговор, бар кад је у питању дијаспора Србије, шта ће се десити са миграционим током ако се криза појави и у дијаспори и у матици? Одређен део из дијаспоре мигрира ка матици у

³³ Републички завод за статистику Саопштење број 180 - год. LXIX, 28.06.2019. Статистика становништва

конкретном случају близу 400 хиљада људи. Ако се посматрају дијаспоре окружења, онда се има да се у овом конкретном дешавању са пандемијом овог вируса, у Румунију и Босну и Херцеговину вратило око 200 хиљада њихових грађана, а у Хрватску 24 хиљаде, Албанију 27 хиљада и у Бугарску 110 хиљада чланова из дијаспоре.³⁴ На шеми која следи приказано је то сликовито миграционо кретање.

Шема 2.3. Утицај кризе на миграциона кретања³⁵

Као последица пандемије корона вируса настали су проблеми у кретању становништва јер су поједине земље уводиле мере ограничења, па је влада Републике Србије организовала бесплатне летове, захваљујући којима су се у земљу враћали грађани заробљени на аеродромима широм света. Организован је програм „Тачка повратка“ путем којег је Министарство спољних послова у сарадњи са дипломатско конзуларним представништвима Републике Србије и уз помоћ програма Уједињених Нација за развој (UNDP) позвало све медицинске раднике из иностранства, да уколико су вољни да се привремено врате у отаџбину и помогну својим знањем, вештинама и искуством у превазилажењу кризе изазване пандемијом корона вируса.

Припадници дијаспоре се путем овог програма могу упознати са: **пословним амбијентом у Србији** уколико се одлуче за повратак (лична документа; финансијски водич за повратнике-где је измењена царинска повластица којом се лимит од 5.000 € повећава на 20.000 € ако су провели до 10 година, док се за повратнике који су живели више од 10 година ван матице она потпуно укида; нострификација диплома; започињање бизниса-подстицај за повратнике који важи од 1.3.2020. године, уколико нису боравили у Републици Србији у претходне две године огледају у умањењу основице за обрачун пореза и доприноса у износу од 70% у трајању од 5 година под условом да им је плата три пута већа од просека у Републици Србији; **образовањем** који су српски универзитети и њихови програми; **треће доба односно старост** постоји обавезно здравствено осигурање; нуде се услуге бањског, планинског и историјског туризма; друштвеног ангажовања у удружењима пензионера.³⁶

До новембра 2020. године уложено је у привреду Републике Србије од стране владе Републике Србије близу 5,8 милијарди € или нешто више од 12% домаћег бруто производа, на име помоћи у санирању последица изазваних пандемијом корона вируса, а кроз Фонд за развој предвиђено још 2 милијарде €. За набавку средстава и нове производне опреме за микро, мала и средња предузећа, предузетницима и задругама опредељено је милијарду динара, односно то представља 25% од цене набављене

³⁴ <https://javno.rs/analiza/povratak-kuci-u-vreme-koronavirusa>, приступљено 12.5. 2020. године.

опреме, док је 70% из повољних кредита, а 5% је учешће самог субјекта који користи бесповратна средства. Због пандемије корона вируса цео поступак доделе бесповратних средстава је безконтактни, почев од саме пријаве захтева који се подноси електронски, док се сви остали потребни подаци аутоматски преузимају од других државних органа.

За помоћ од државе од 100 € пријавило се 6.145.529 грађана. Минималну зарату користило је 235.000 предузећа или 1.050.000 радника, а све да би се ниво економске активности одржао и при томе стопа запослености очувала, односно да не би дошло до отпуштања радника.

Савез Срба Словеније је покренуо у априлу 2020. године акцију „Подржи Хероје“ у прикупљању хуманитарне помоћи за набавку медицинског материјала, која би била прослеђена у матицу. Акцији су се прикључили Савез Срба Француске, Савез Срба Италије и Хуманитарно удружење „Одбор за Косово и Метохију“ из Бања Луке. Исто тако Фонд дијаспора за матицу, уплатио је 100.000 € на рачун Министарства здравља Републике Србије за набавку медицинске опреме.³⁷

Обележавање Видовдана и Дана дијаспоре 2020. године у САД-у остварено је путем виртуелног скупа. Овај догађај изведен је у организацији Америчко-српске асоцијације за просперитет у намеру да се постигне обједињавање свих српских организација, како би се ојачао друштвено-политички утицај Срба у САД-у и успостављање одрживих веза са матицом.

У табелама што следе месеци су дати римским бројевима од I до VIII односно од јануара до августа. Коришћени су подаци Народне банке Србије из прелиминарног документа Платни биланс Републике Србије по месецима, јануар-август 2020, шира шема (ВРМ6) и они су дати у милионима €. Када су у питању износи личних трансфера између резидентних и нерезидентних домаћинстава за период од I-VIII. 2019. године у односу на 2020. годину, запажа се да су они мањи у односу на претходну годину и да су узрочно повезани са пандемијом корона вируса.

		МЕСЕЦИ								Укупно
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Година	2019	250	213	224	288	309	283	323	318	2209
	2020	232	187	192	167	192	245	289	247	1751

Табела 2.3. Износ личних трансфера између резидентних и нерезидентних домаћинстава за период од I-VIII. 2019. године у односу на 2020. годину у милионима €

Уколико се посматрају износи радничких дознака за период од I-VIII. 2019. године у односу на 2020. годину може се извести закључак, да су они мањи него ли претходне године, а да је узрок повезан са пандемијом корона вируса. Разлика у укупном износу за посматрани период је скоро пола милијарде €.

³⁵ Креација аутора

³⁶ <https://tackarovratka.rs/> приступљено 10.11.2020. године

³⁷ <https://www.dijaspora.gov.rs/organizacije-dijasporе-za-maticu-u-vreme-virusa-covid19/> приступљено 7.11.2020. године

		МЕСЕЦИ								Укупно
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Година	2019	193	148	168	228	251	233	258	262	1740
	2020	173	133	144	95	136	197	221	192	1291

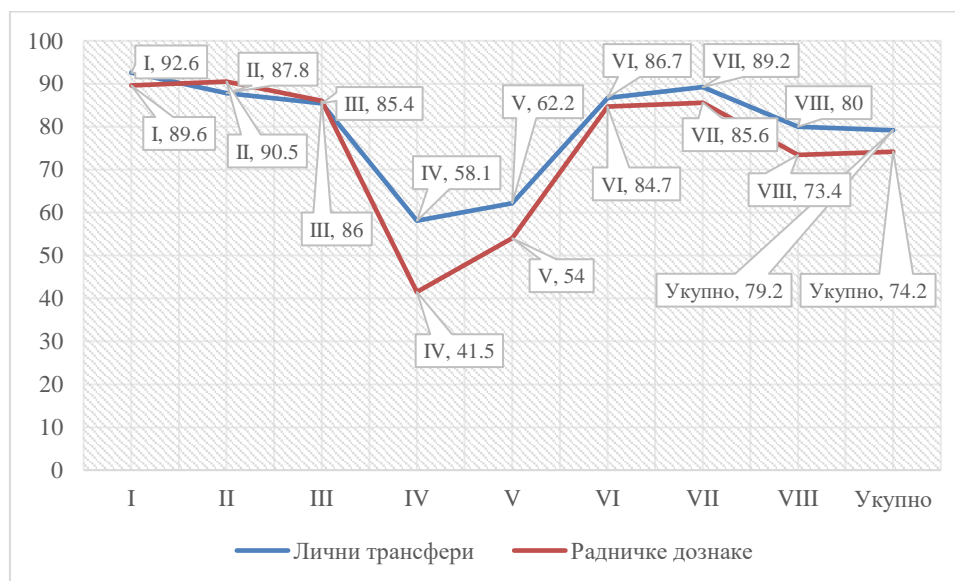
Табела 2.4. Износ радничких дознака за период од I-VIII. 2019. године у односу на 2020. годину у милионима €³⁸

У табели индекси личних трансфера и радничких дознака за период од I-VIII. 2019. године у односу на 2020. годину приказани су у процентима. Сви подаци показују пад личних трансфера и радничких дознака. Посматрају ли се месеци евидентан пад је у априлу 2020. године када је први пик пандемије корона вируса достигао свој врхунац, да би се следећи пут пад запазио у августу 2020. године када је кретао други пик пандемије корона вируса. Пад личних трансфера прелази 20 %, а радничких дознака 25 % за посматрање и период.

		МЕСЕЦИ								Укупно
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Индекси	Лични трансфери	92,6	87,8	85,4	58,1	62,2	86,7	89,2	80,0	79,2
	Радничке дознаке	89,6	90,5	86,0	41,5	54,0	84,7	85,6	73,4	74,2

Табела 2.5. Индекси личних трансфера и радничких дознака за период од I-VIII. 2019.

На слици је упоредно приказано кретање индекса за период од I-VIII. 2019. године у односу на 2020. годину, а што је директно повезано са кретањем пандемије корона вируса. Запажају се месеци април и август 2020. године када пандемија корона вируса достиже своје максимуме.

Слика 2.9. Индекси личних трансфера и радничких дознака за период од I-VIII. 2019. године у односу на 2020. годину

³⁸ Ibidem

Криза коју је изазвала пандемија корона вируса, није само погодила матицу већ и дијаспору и цео свет. Евидентно је да су могућности дијаспоре да путем новчаних трансфера помогне својој матици умањене. Треба имати у виду, да је велики број повратника из дијаспоре у великом делу чинио пошљаоце новчаних дознака, а који су првенствено и отишли да би своје породице материјално помогли у већини радећи на црно, односно да су били невидљиви за земље домаћина. Због нерешеног свог статуса они су у већини похрлили у марту 2020. године да се врате у Републику Србију.

И ако криза изазвана пандемијом корона вируса подстиче дијаспору да помаже и више своју матицу него иначе, а и сама погођена кризом, запажа се новчани ток који је опстао. Због затварање граница и немогућности кретања односно смањеног саобраћаја између дијаспоре и матице, удео незваничних канала у преносу новчаних трансфера на релацији дијаспора-матица смањен је на најмању могућу меру. Део из тих новчаних токова је засигурно сада у званичним каналима преноса новчаних дознака.

Повратници из иностранства који су се вратили у Републику Србију изразили су заинтересованост за улагање у сточарство. Када се има у виду значај сточарства кроз јачање економије и очување плодности земљишта, онда је улагање у овај вид пољопривреде и те како важно, где би се удео сточарства у пољопривредној производњи повећао са садашњим 30% на 60-70% као што је у развијеним земљама. Од укупно 1,3 милиона хектара под пашњацима и ливадама чак 0,5 милиона хектара је неискоришћено, а на тој површини могло би се гајити 2,5 милиона оваца и 250.000 грла говеда.³⁹

Могућности за улагање повратника из дијаспоре постоје и у повртарству где је суфицит у спољнотрговинском билансу 2019. године износио 18 милиона €. Исто тако воћарство је исплативо за улагање као модел за развој неразвијених подручја у Србији. Гајење јагодичастог воћа у пластеницима даје велике шансе за пословни успех. Производња сирева у мини млекарама, узгој рибе, гајење пчела, производња лековитог биља, подизање винограда-прављење вина, изградња силоса за пшеницу могу бити итекако интересантни за улагање повратницима из дијаспоре.

2.16. Закључна разматрања

Мере које је предузела влада Републике Србије за повећање наталитета тек треба да дају резултате. За сада је евидентно, да је до побољшања односно више рађања дошло у сиромашнијим крајевима Србије. То је само један од праваца деловања када је у питању демографска политика. Те већ предузете мере потребно је проширити са додатном финансијском подршком породицама са више деце, кроз субвенционисане програме подршке у образовању и неговању деце, а мајке је потребно стимулисати са одређеним законским повластицама у погледу остваривања одређених права приликом запошљавања и у домену пензионог осигурања.

Други правац деловања требао би ићи у смеру оснаживања младих да кроз програме подршке и подстицаја у ранијем старосном добу улазе у стварање породице и постају родитељи. Млади би требали да имају могућност за рано осамостаљивање кроз одређене програме samozapošljavanja, развијања и подстицања предузетништва у свим сферама привредног живота, како би били у могућности да раније формирају породицу.

³⁹ <https://www.srbija.gov.rs/vest/462615/povratnici-iz-inostranstva-zainteresovani-za-ulaganja-u-stocarstvo.php> приступљено 9.11.2020. године

Најзначајнији правац деловања би требао да се посвети младима у дијаспори. Првенствено би значило да се уради попис дијаспоре, да се формирају мреже подршке и да се програми за повратак усмеравају према исказаним потребама припадника дијаспоре. Исто тако потребно је анимирати другу и трећу генерацију српске дијаспоре на повратак што звучи као научна фантастика. Но уколико би се као подршка овим програмима створиле професионалне и аутономне институције, а не као до сада да буду саботиране и урушаване, резултати не би изостали.

3. ЕТНИЧКЕ МРЕЖЕ, ИМИГРАНСКО И ТРАНСНАЦИОНАЛНО ПРЕДУЗЕТНИШТВО У ГЛОБАЛИЗОВАНОМ СВЕТУ

Услови да би имигранти постали samozапослени односно предузетници зависе од величине етничке групе, уколико је она већа то и шанса за samozапослење је већа, јер они знају шта желе припадници њихове етничке групе, па производе шта је потребно том етничком тржишту имиграната. Језик као фактор може утицати тако, да ако је исти мање предузетника буде међу имигрантима, јер ће се снаћи на формалном тржишту рада, а на другој страни ако није исти па имигрант не може да нађе запослење, јер га не познавање језика у земљи домаћину доводи до дискриминације на тржишту рада и он се samozапосљава. Клима према предузетништву у земљи домаћину, ако је културолошки наклоњена предузетништву може бити покретач имигрантског предузетништва. Ако због вере постоји дискриминација у земљи домаћину па су опет имигранти због те врсте дискриминације окренути samozапослењу. Дискриминаторни елементи могу да буду: образовање, језик, вера, величина етничке групе, стопа незапослености, итд.

Социјална (друштвена) мрежа, није оно шта знаш већ кога знаш. Друштвена мрежа је скуп личних контаката, кроз које појединац негује свој друштвени идентитет, од којих добија материјалну и емоционалну подршку, услуге информација па и могућност ширења исте мреже успостављањем нових контаката. Солидарност може да буде корист од друштвених мрежа, пошто је имигранту предузетнику формално тешко доћи до финансија, али постоји поверење у оквиру имигрантских мрежа подршке. Солидарност заједнице енклаве тржишта, огледа се за производима и услугама етничког предузећа, а запосљавање радника из земље домаћина шири пословање јер тај радник због лојалности користи тај производ услугу, а и даље је презентује у свом домицилном окружењу. Солидарност у мрежама може да буде и негативна, када етничко предузеће почне добро да послује, од њега заједница тражи донације и уместо да расте оно почиње да стагнира. Етничко предузеће може изгубити купце када је у питању поверљивост па они желе купити нешто да се у заједници не зна.

Улагање у изградњу као и одржавање мреже захтева значајне инвестиције. Може да буде скуп, веће улагање него корист за предузеће што би наш народ рекао, „већа дара него мера“, поготову због информисања, односно где су везе међу члановима јаке, где су мање ту је и одржавање јефтине. Умрежавање може спречити проток иновативних идеја. Слобода појединца у мрежи је ограничена репресивним нормама. Код јаких веза одржавање контаката је редовно. Јаке везе су засноване на некој врсти поверења и узајамне блискости: породична предузећа, блиски пријатељи, ротирајућа кредитна удружења и њихови чланови су везани у групу репресивним друштвеним нормама. Слабе везе су пријатељи пријатеља, неки познаници са којима постоји нека блиског али не претерано јака, а одржавање контаката је повремено. Слабе везе чешће могу бити извор важних и потребних пословних информација него јаке везе, због сујете или страха од конкуренције међу члановима мреже.⁴⁰

⁴⁰ Adjuik, D. (2012) Weak Ties at Play: Social Networks and Ghanaian Entrepreneurs in Columbus, Ohio College of Arts and Sciences of Ohio University

3.1. Транснационалне мреже

Овај концепт се усредсређује на везе које постоје међу имигрантима предузетницима, али се не задржава на само локалним мрежама у етничким енклавама већ има фокус и на прекогранично социјално умрежавање. Према Landolt-у постоје четири врсте транснационалних предузећа: кружна, културна, етничка и предузећа повратника.⁴¹

Кружна-пренос дознака и робе из земље домаћина у матицу путем велике формалне фирме или неформално куририма.

Културна-да остваре потребе имиграната који желе да употребљавају робу из земље порекла, примера ради новине музички материјал.

Етничка-која увозе или производе робу из земље порекла, примера ради храну или традиционалну одећу да би задовољила потребе заједнице иселјеника.

Предузећа повратника-доносе пословне идеје, ослоњена су на мреже које постоје у земљи из које су се вратили у матицу, примера ради увозе у земљу порекла аутомобиле или отварају ресторане.

Свака заједница је изграђена на неким заједничким вредностима за све чланове заједнице. Ако се посматрају етничке заједнице онда те заједничке вредности могу бити: веровања, језик, културна традиција, историја, митологија итд. Различите етничке заједнице имају различите обрасце понашања и културне вредности као и однос према ризику, а различит им је степен групне солидарности и различит интензитет преноса информација.

Lee идентификује осам важних фактора који утичу на samozapošljavanje: ниво образовања и интелигенције, радно искуство, породично порекло и персоналне особине, поседовање финансијског капитала, економски услови живљења, професионални статус, расу и карактеристике етничке групе чији је припадник.⁴²

Етничке мреже су значајне као подршка кроз обуку, извор капитала и информација, као и могућности за запослење. Овде постоји породична трговина утицајем, јер се из генерације у генерацију преноси одређени занат или пословање у одређеној привредној грани. Породица обезбеђује основни капитал за покретање бизниса и одређену тржишту нишу али и одређени ниво обавеза према истој у будућности. Тржишни потенцијал је ограничен етничком мрежом. Када је припадницима мањина и имиграната онемогућено да у формалном тржишту рада нађу запослење, они се окрећу samozapošljењу и стварању етничких предузећа. Велики утицај на пословање етничких предузетника имају културне претпоставке и друштвене норме, стога и предузетништво не може остати имуно на предрасуде.

Стереотипна је слика о имигрантима, да су они јефтина и ниско квалификована радна снага у земљама са развијеном економијом. Ова се слика увелико мења, како имигранти постају власници малог бизниса односно предузетници. Већина имиграната предузетника је због значајних социо-економских баријера и дискриминације

⁴¹ Landolt, P., Autler, L., Baires, S. (1999) From 'Hermano Lejano' to 'Hermano Mayor':the Dialectics of Salvadoran Transnationalism. *Ethnic and Racial Studies*, 2: 290 – 315.

⁴² Le, Anh T., (1999) Empirical Studies of Self-Employment, *Journal of Economic Surveys*, Vol. 13, No. 4, pp. 381-416. Blackwell Publishers Ltd.

сваковрсне, своје пословање усмерила на секторе тржишта са ниским прагом уласка. На овом тржишту производња је малог обима са нском додатном вредношћу, уз веома интензиван рад за релативно ниске зараде.

Последњих деценија европске земље придају велику важност имигрантском предузетништву. Фокус је на побољшању квалификација имиграната (учење језика, образовање и преквалификација) као и отклањање баријера у регулаторном оквиру (лакше добијање дозволе за рад као и лакши приступ средствима кредитирања).

Допринос имиграната предузетника се огледа: у привредном расту европских градова, ревитализацији напуштених градских четврти и тржишта, понуди нових услуга по конкурентним ценама или нових тржишта (туризам на етничком принципу). Исто тако њихов је допринос и у борби за смањење социјалне искључености, као и у повећању животног стандарда маргинализованих друштвених група у високо развијеним земљама усељења.

Важна карактеристика сваке мреже је однос између самих учесника у мрежи. Тако да мреже могу бити јаке или слабе у зависности од веза које постоје између чланова мреже. Исто тако могу бити формалне или неформалне. Јаке везе су важне предузетницима на почетку покретања посла, разумљиво због подршке која им је потребна да би успели и опстали на тржишту. Да би мрежа била јака онда између чланова мреже мора постојати комуникација бар два пута недељно. Мана јаких мрежа може да буде у хомогености, јер постоји социјална тенденција формирања групе са себи сличним, а што би наш народ рекао „слично се сличном радује“.

Слабе везе су мање од два пута недељно а више од једном годишње, обично са неким познаницима, где су међусобне интеракције нижег интензитета, па самим тим и очекивања од истих. Уколико је разноликост ових слабих веза већа, то постоји могућност да имигрант предузетник појача свој пословни домет у друштвено економском окружењу, које му није директно доступно, јер слабе везе имају тенденцију да временом ојачају.

Неформалне мреже чини породица, пријатељи, познаници које је предузетник стекао кроз живот. Формалне мреже су: привредне коморе, професионалне асоцијације односно удружења, локалне политике усмерене према предузетништву и предузетницима.

3.2. Етничке мреже имиграната

Етничке мреже имају велики утицај на развој предузетничке идеје и помажу појединцима да уоче пословне прилике и исте реализују, као и да лакше приступе ресурсима односно корисницима, сарадницима, добављачима и пословним менторима. Веома су значајне за рањиве и друштвене групе са маргине друштва (етничке мањине, имигранте, особе са инвалидитетом, жене, младе, незапослене, старије особе). Исто тако мреже за ове групе могу да обезбеде релевантне информације и корисне идеје.

Друштвени капитал представља заједничке вредности и схватања у друштву и он омогућава групама и појединцима да једни другима верују и тако заједнички обављају пословне активности.

Жене чешће стварају јаке везе, неформалне и афективне у односу на мушкарце који опет теже да створе слабе, формалне и калкулативни мреже.⁴³ Жене мање учествују у предузетничким мрежама због недостатка самопоуздања и страха од дискриминације осталих учесника мреже. За жене које имају децу период док деца одрастају и посвећеност њима им прави паузе у каријери, па стога и њихово одсуство на мрежама као и касније додатни напори да се врате у мрежу.

Млади људи најчешће немају посао ни радно искуство. Они немају ни финансијски ни друштвени капитал. Како мрежа обично функционише на принципу реципроцитета они имају мало шта да на истој понуде. Тако да се они боре да у мрежи изграде своје име, међу инвеститорима, купцима и добављачима.

Старије особе насупрот младим људима имају знатну количину друштвеног и финансијског капитала, који су током година живота стекли. Они већ имају шта да понуде на размену на мрежи, јер поседују богато животно и радно искуство. Но уколико у друштвеној клими постоје негативни ставови према старијим особама и они ће бити суочени са губитком подршке како од најближих (породица и пријатељи) тако и од остале заједнице (купци, партнери и добављачи).

Националне мањине и имигранти због свог неповољног положаја у друштву су оријентисани на предузетништво. Поред тога имигранти имају могућност да створе међународне мреже, што је последица њихове покретљивости. То им даје прилику да одређене пословне идеје сагледају из различитих перспектива, са постојањем тенденције да зато искористе и међународно тржиште. На другој страни за формирање својих мрежа они могу имати и потешкоће, због језичких баријера и не познавања институционалног и регулативног окружења земље домаћина.⁴⁴

Код подршке мрежама националних мањина и имиграната, треба водити рачуна да се стварањем различитих мрежа за различите групе у специфичним пословним сегментима не дође до пренатрпаности. Исто тако због дужег радног времена припадника националних мањина и имиграната, они остају ускраћени могућности да се прикључе мрежи, а они су опет неповерљиви према иницијативама које долазе од владиних и јавних институција.

Људи који су у дужем временском периоду незапослени су вишеструко онемогућени, почев од приступа становању, образовању, здравственој заштити до уопште било каквог рада. Све ово њих онемогућава да формирају предузетничке мреже, јер да би дошло до пословних контаката, прво је потребно радно место које они немају, а са протоком времена незапослености и оне везе које су склопљене док су радили слабе.

3.3. Етничке стратегије

Етничке стратегије полазе од пресека односа између структуре могућности и индивидуалних ресурса. На једној страни могућности у виду услова на тржишту и приступа власништву, а на другој ресурси у облику предиспозиционих фактора и етничких веза повезаних у мрежу. Етничке стратегије имиграната предузетника су

⁴³ Hampton, A., S. Cooper and P. McGowan (2009) Female Entrepreneurial Networks and Networking Activity in Technology-based Ventures: An Exploratory Study, *International Small Business Journal*, vol. 27, No. 2, pp. 193-214.

⁴⁴ OECD/The European Commission (2014) The Missing Entrepreneurs 2014: Policies for Inclusive Entrepreneurship in Europe, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264213593-en>.

усмерене у перманентном тражењу најбољег решења за пословни успех започетог бизниса у окружењу са наметнутим ограничењима.

Могућности структуре доносе како различите могућности тако и ограничења, у виду оних која потичу из окружења и од самих имиграната у погледу обезбеђења почетног капитала за покретање сопственог предузећа. Могућности нису исте за различите етничке групе, па тако и за појединце у оквиру истих група и разликују се у зависности од ресурса који су им на располагању. Ако се предузетничке етничке стратегије имиграната посматрају према облику прилагођавања на структурне могућности, може се запазити распон од асимилације до сегрегације.

У структуру могућности су укључени тржишни услови који зависе од величине етничког тржишта, производа који предузетник имигрант нуди на том тржишту и овај рад додаје нове технологије као још један важан чинилац који има утицај на етничке стратегије. Величина тржишта диктира могућност пласирања производа односно његов обим производње. Сам производ својом ценом и квалитетом утиче на опстанак производње и самог имигрантског предузећа. Нове технологије и њихова доступност као и цена њихових сервиса имигрантима олакшавају пословање и проширују пословне могућности.

Када се посматра приступ власништву у структурама могућности а који има утицаја на етничке стратегије кроз политику домицилне владе према предузетништву имиграната и кроз приступ радним местима као и конкуренцију за иста. Када су имигранти суочени са немогућношћу приступа радним местима на формалном тржишту рада како на једној страни због дискриминишућег односа према странцима а на другој због својих индивидуалних могућности у виду образовања или знања језика, то им ништа друго не преостаје него да започну свој бизнис. Политика домицилне владе у погледу програма подршке имигрантском предузетништву, много у томе може помоћи.

Шема 3.1. Интерактивни модел развоја етничког пословања⁴⁵

На страни ресурса за имигранте предузетнике поред индивидуалних карактеристика и особености етничке групе постоје и ресурси који се могу употребити у виду етничких мрежа и политика подршке имигрантима домицилне владе које у овом случају представљају ресурсе а не могућности. Етничке мреже као извор прикупљања капитала за покретање бизниса и исто тако ресурс у погледу корисника производа имигранта предузетника, а чему доста доприноси блискост у релацијама које имигрант предузетник остварује у својој етничкој мрежи.

У предиспозиционе факторе на страни ресурса које поседује имигрант предузетник спадају његове индивидуалне карактеристике у погледу образовања, квалификација и познавања језика земље домаћина. Важан ресурс је његова покретљивост која се заснива управо на унапред побројаним карактеристикама које поседује као значајан извор за покретање свог пословног подухвата. Битан фактор је и селективност у миграцијама, јер мигрирају целе породице и шире фамилије које имигранту могу бити подршка у виду почетног капитала и радне снаге. Сама аспирација имиграната у окружење представља ресурс који може помоћи покретању сопственог пословања, а захваљујући подршци околине земље домаћина, примера ради склапањем брака. Поступак социјализације у новонасталом окружењу зависи од старости имигранта, а животна доб као таква представља ресурс. Имовинска класа којој припада имигрант утиче као ресурс у његовом опредељењу за покретање бизниса, јер ако је вишег имовног стања то му је лакше да исти започне.

⁴⁵ Аутор преуредио према Waldinger, R., Aldrich, H. & Ward, R. (1990) *Ethnic Entrepreneurs Sage Series on Race and Ethnic Relations Volume 1*. Sage Publications Inc. California pp. 22.

Овај рад је поред предиспозиционих фактора старости и класе увео и пол. Даље у овом поглављу биће представљени резултати истраживања како пол утиче на предузетништво имигранта у односу на предузетништво домицилног становништва на примеру европских земаља. Пол је значајан фактор и ресурс за покретање сопственог посла како у култури домицилне земље у зависности од степена достигнуте родне равноправности тако и у етничким заједницама које се усељавају.

3.4. Потенцијал on-line мрежа

Захваљујући интернету предузетници могу брзо, јефтино и ефикасно да комуницирају. Исто тако виртуелне заједнице се стварају све већом брзином, где се електронским путем деле информације, знања и стечено искуство између појединаца, који нису у простору близу једни другима, али међу њима постоји поверење засновано на претходном искуству и заједничком интересу. Учешће у овим виртуелним заједницама се остварује захваљујући информационо-телекомуникационим технологијама и сервисима попут е-mail-а, web странице, друштвених медија, Facebook-а, Skype-а, Viber-а и тако даље. Важно је да је интернет и његове сервисе користе предузетници из маргинализованих друштвених група у стварању предузетничких мрежа.

On-line мрежа нуди много већи начин комуницирања са различитим групама потенцијалних пословних сарадника у односу на друге мреже. Она омогућава имигрантима предузетницима јефтин, брз и ефикасан канал комуникације са пословним сарадницима у матици. Јавне политике односно политике влада треба да буду усмерене, да пропагирају виртуелно умрежавање предузетника и да их мотивишу кроз обуке приступа мрежама. На другој страни не треба запоставити ни предузетнике који су склони умрежавању лицем у лице.

Вишеструка је корист предузетницима у погледу њиховог умрежавања, тиме проширују основу својих извора финансирања, пословних контаката, размену искустава, учење о новим пословним процесима и стичу свој углед итд. Предузетници маргинализованих друштвених група, где спадају и имигранти предузетници су ограничени у приступу мрежи и ослоњени на породицу и пријатеље. На националном нивоу, а и на локалном, креатори политика усмерених према предузетништву треба своју иницијативу да усмере на неколико важних питања. Прво мрежу треба структурирати тако да обезбеди висок степен интеракције међу члановима мреже и пословног окружења. Тиме ће предузетницима из маргинализованих група бити обезбеђен шири дијапазон према коришћењу могућих ресурса. Ово повезивање мреже са пословним окружењем исту неће изоловати и положај њених чланова предузетника отежати.

Веома је важно дефинисати политиком приступа циљеве мреже. На основу њих се обликује структура и процеси у мрежи. Уколико је циљ мреже приступ финансирању, а не на пример међународном повезивању и проширењу извоза, онда је и структура мреже и процеси другачији за различите услове.

Треће питање води рачуна да се не створи много мрежа. Тако ће се снага расипати и међусобно ће између мрежа долазити до поништавања предности које оне свака за себе подједнако носи. Много је важно створити квалитетне мреже па и мање да их буде, него више слабијих који ће својим мноштвом још више једна другу слабити.

Исто је битно да политика подржава on-line умрежавање предузетника, јер је приступ једноставан а одржавање комуникације брзо и јефтино. Важно је да политика обезбеди

динамичност мреже како би чланови остали ангажовани. Уколико се успе да власништво и управљање мрежом буде на члановима мреже, онда ће поверење међу њима бити веће као и ангажман и одговорност према мрежи.⁴⁶

3.5. Предузетничке стратегије имиграната

Етничке прилике: миграциони токови постоје у дужем историјском периоду, односно односи колонијалне зависности у прошлости.

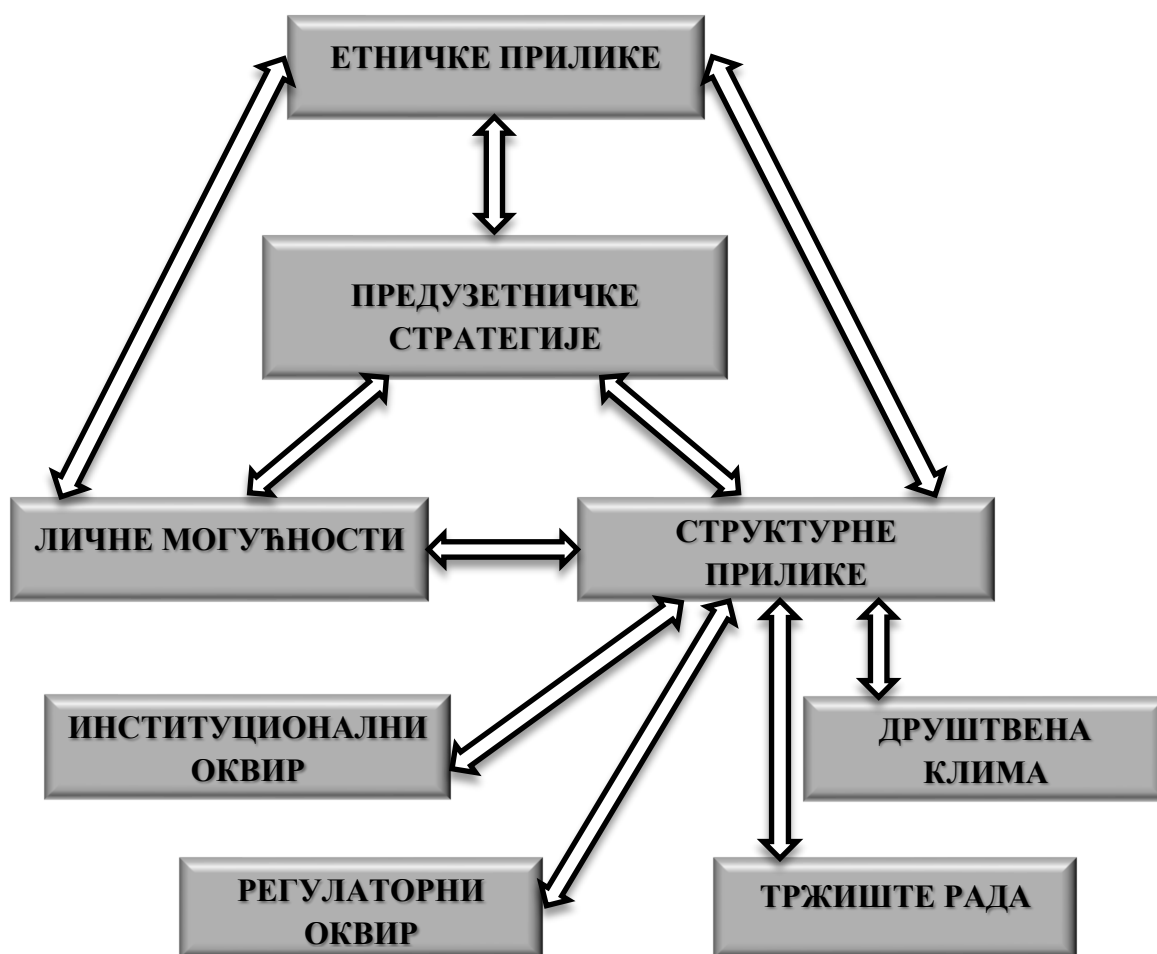
У етничке ресурсе убрајају се: културни ресурси, радна снага, потрошачи, добављачи, могућност запослења у етничкој енклави, пословна и политичка удружења, кредитно зајмовне линије етничкој заједници, солидарност, породични односи, препознате вештине и организационе способности.

Личне могућности: друштвено-економске карактеристике, образовна квалификација, пол, старост, брачни статус и породичне везе, професионално и животно искуство, познавање језика, културни ресурси, шта је узрок миграција и у каквим околностима је дошло до истих и правни статус у земљи усељења као и регулисано питање држављанства.

Институционални и регулаторни оквир: врста режима социјалне заштите, политике према имигрантима, друштвене привилегије за имигранте, економске политике и активности према предузетницима и особама које се самозапошљавају, постојање пословних удружења као и банкарског система, осигурања и финансијске подршке предузетништву имиграната.

Тржиште рада: где постоји потражња потрошача за посебним укусима, а који се тичу понетих сећања из домовине, постојање нових економских односа (подуговарач) као и дискриминације, незапослености и немогућности уласка на тржиште рада. Исто тако оно се снабдева радном снагом која је јефтина и слабо образована, а постоје и добављачи и конкуренти. Овде постоји неформална насупрот формалној економији и етничко насупрот отвореним тржиштима.

⁴⁶ Policy Brief on Expanding Networks for Inclusive Entrepreneurship (2015) Entrepreneurial Activities in Europe Luxembourg: Publications Office of the European Union, pp. 4.

Шема 3.2. Предузетничке стратегије имиграната⁴⁷

Три типичне предузетничке стратегије имиграната су: етничка (која зависи од етничких прилика), лична (на коју првенствено утичу персонални ресурси и могућности) и структурална (коју посебно обликују структурни подстицаји од земље домаћина). Предузетничке стратегије имиграната представљају: исход преговора, адаптације, иновације или репродукције предузетничких образаца понашања.

Околности које утичу као катализатори или инхибитори предузетничких активности имиграната:

- ❖ сви имигранти немају исте факторе предодређења за предузетничке активности, а исто тако различите групе имиграната у земљи домаћину имају различите услове за предузетништво.
- ❖ тешкоће (отежан приступ финансијама, недостатак информација, недостатак професионалних знања и вештина, непознавање прописа земље домаћина као и језика).
- ❖ поступак посебних програма подршке предузетништву имиграната није гарант за развој и успех предузетништва, јер те мере једној имигрантској групи неће

⁴⁷ Видети <http://www.abaco-project.eu/documents/CatarinaReisOliveira-5-11-09.pdf> приступљено 15. септембра 2018. године

одговарати а неке друге којима он одговара могу постати превише зависни, односно ослободени на тај вид подршке.

- ❖ промоција предузетништва имиграната како у олакшавању започињања пословних активности, кроз програме подршке за бољим пословањем до уклањања регулаторних баријера и подршке у виду одређених кредитних линија прилагођених потребама миграната предузетника.

3.5.1. Типологије предузетничких стратегија имиграната

Стратегије имиграната предузетника су централни елементи њиховог деловања као рефлексна реакција у намери постизања за цртаног циља. Процес избора стратегије је активно деловање у ситуацијама изазова у којима се налазе имигранти предузетници у окружењу земље домаћина. Према Thomsen-у постоје три типа предузетничких стратегија имиграната предузетника:

- 1) Предузетништво које се заснива на професији, комбинује личне вештине и образовне квалификације имиграната предузетника. Више је изражено код жена имиграната предузетника.
- 2) Конвенционално предузетништво се заснива на репродукцији већ виђеног неког другог пословног понашања, доводи до засићења тржишта и интензивне конкуренције. Овај тип стратегије више је заступљен код мушкараца имиграната предузетника. Ова стратегија не ствара много симболичног капитала, а тиме и значајнији друштвени положај.
- 3) Иновативно предузетништво свој концепт из налази у отварању новог тржишта где постоји велики ризик али и велики профит. Обично су када се посматра робна заступљеност, ту пре свега мушкарци имигранти предузетници. За успех ове стратегије важно је поседовање акумулираног економског капитала, а што је реткост међу великим бројем имиграната. Њу користе у већини случајева имигранти предузетници, који су на вишем друштвеном статусу.

Имигранти предузетници који стратегију заснивају на професији имају циљ да искомбинују каријеру, слободу, самореализацију и економску добит. Њихове реакције су на дискриминацију и зависност од других, а теже за културним капиталом. Спроводе је имигранти предузетници који се првенствено ослањају на своје професионалне вештине (фризери, угоститељи итд.).

Конвенционалну стратегију обично користе имигранти који имају циљ да стекну самопоштовање, јачање породице и независност од послодавца. Узроци који су их усмерили ка самозапошљавању су дискриминација, ограничења на формалном тржишту радне снаге и зависност од других. Социјални капитал и етничке мреже су веома значајни за ову стратегију.

Иновативне стратегије имају за намеру да се стекне самопоштовање и самореализација, а реакција су на дискриминацију, ограниченост приступа формалном тржишту рада и

зависност. Имигранти предузетници првенствено користе економски капитал за самозапослење и социјалну иновацију у постизању зацртаних циљева.⁴⁸

3.6. Модели приступа самозапошљавању имиграната

У етничком предузетништву када се посматра питање фактора који утичу на одлуку имиграната да се упусте у предузетништво постоје три приступа: културни, структурални и комбиновани.

Културни приступ сугерише да имигранти из појединих култура (које су окарактерисане као индивидуалистичке насупрот колективистичким) склонији за самозапошљавање.⁴⁹

Код **структуралног приступа** постоје фактори средине у земљи усељења (дискриминација за улазак на тржиште рада, непознавање језика, слабије образовање) који усмеравају имигранте у предузетништво. На различите етничке групе и имигранте ови спољни фактори различито утичу.⁵⁰

Комбиновани приступ покушава да комбинујући културну и структуралну перспективу овом проблему приђе на комплексан начин.⁵¹

Поверење је у уској корелацији са социјалним капиталом, оно је део истог и његов извор. Поверење је у ствари веровање да ће резултат акције нечијих намера бити у подударности са нашим очекивањима и ставовима. Ако је поверење између људи на високом нивоу онда је и друштвена размена висока. Уколико је поверење између имиграната предузетника и окружења веће то ће и сарадња односно обим услуга међу њима бити већи. Када између културног обрасца земље усељења и матице постоји одређена културна дистанца, то ће изградња поверења захтевати време и додатни напор (релациони аспект социјалног капитала). Интеграција у нову културу омогућава имигрантима да науче језик, шему понашања коју та усвојена култура намеће (когнитивни аспект социјалног капитала). Ово ће помоћи имигрантима да стварају нове мреже и удружења (структурални аспект социјалног капитала).

На почетку формирања предузећа потребно је да постоји лично поверење. Како се предузеће развија потребно је колективно поверење односно репутација предузећа и институционално поверење или јавни имиџ предузећа у медијима и јавности. Колективно и институционално поверење омогућиће предузећу да склопи пословне активности и са непознатим клијентима, пословним партнерима и добављачима.

⁴⁸ Thomsen, T., L. (2005) Immigrant Entrepreneurship as Gendered Social Positions – A study on motivations and strategies in a biographical perspective, International and Social Studies Aalborg University Denmark SPIRIT PhD Series Thesis no. 5

⁴⁹ Masurel, E., Nijkamp, P. and Vindigni, G. (2004) Breeding places for ethnic entrepreneurs: a comparative marketing approach, *Entrepreneurship & Regional Development*, Vol. 16, pp.77– 86.

⁵⁰ Razin, E. (2002) The economic context, embeddedness and immigrant entrepreneurs (Conclusion), *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, Vol. 8 No. 1/2, pp.162–167.

⁵¹ Volery, T. (2007) Ethnic entrepreneurship: a theoretical framework, in Dana, L.-P. (Ed.), *Handbook of Research on Ethnic Minority Entrepreneurship: A Co-Evolutionary View on Resource Management*, Edward Elgar Publishing, Northampton, MA, pp.30–41.

3.6.1. *Модели самозапошљавања имиграната у односу могућности и реалних ресурса*

Овде ће бити представљена три модела за запошљавање имиграната и како који од њих даје објашњење између могућности и реалних ресурса, које поседује имигрант предузетник:

- 1) Модел економских прилика где је успех или неуспех првенствено ствар прилика на тржишту. Могућности имиграната предузетника се налазе првенствено у њиховој етничкој ниши.
- 2) Културни модел у први план ставља поједине културе и да су оне посебно добре предузетничком понашању и самозапошљавању. То су ове културне вредности уједно и могућности имиграната предузетника.
- 3) Модел реакције где је предузетништво имиграната реакција на све присутну дискриминацију, ограничења и баријере приступа формалном тржишту рада, као и недовољну социјалну мобилност. Предузетништво имиграната се доживљава у овом моделу као начин преживљавања, јер је положај имиграната на маргинама друштва и економије земље домаћина, где доминира домицилно становништво

3.7. **Различите врсте капитала имиграната**

Капитал може бити материјалан и симболичан и омогућава појединцу приступ положају у друштву, а потребно му је време да се акумулира. Капитал се представља у четири основна облика, који чине структурно посматрано друштвени свет и то:⁵²

- 1) **Економски капитал** спада у класу материјалног капитала и може се одмах конвертовати у новац, па као такав и институционализовати кроз разне форме имовинског права.
- 2) **Социјални капитал** је нематеријални облик капитала, чине га познанства, друштвене везе и мреже контаката, а у одређеним околностима може се трансформисати у економски или се институционализовати кроз форму неког друштвеног признања примера ради аристократске титуле.
- 3) **Културни капитал** такође припада класи нематеријалног капитала али се у одређеним условима може превести у економски капитал или иницијализовати путем образовних квалификација. Он може постојати у три облика: **телесни** као одраз расположења ума и тела, **објективни** кроз културна добра (слике, књиге, композиције...) и **институционални** који кроз објективизацију вреднује образовне квалификације и знање које појединац поседује.
- 4) **Симболички капитал** може да одговара различитим облицима капитала и у његовој основи лежи одређена моћ односно власт или положај.

⁵² Jenkins, R. (2000) Categorization: Identity, Social process and Epistemology. In *Current Sociology*, volume 48, number 3. pp. 7-8.

Стицање социјалног капитала у зависности од периода друштвених односа и друштвених класа биће различито. Образовни систем уколико је доступан већем броју чланова заједнице, онемогућава наследни пренос из генерације у генерацију културног капитала. Језик је на пример код Енглеза културни капитал, јер га могу уновчити свуда у свету због његове распрострањености и општеприхваћености.

Ови различити облици капитала су у ствари различите врсте ресурса који се међусобно претварају, односно прелазе из једног у други облик са крајњим циљем да се претворе у персоналну моћ. Символички капитал је тај који појединцу даје положај моћи и доминације. Када нема претварање облика капитала из једног у други онда се у друштву се задржавају позиције неједнакости. Прилагодљивост приступа капиталу од изузетног је значаја, како за појединца тако и за етничку заједницу имиграната предузетника. За симболички капитал велики значај има културни идентитет који се креће у распону од индивидуалног културног идентитета до групног идентитета етничке заједнице.

Идентитет се прилагођава у односу на простор миграција као и на друштвени положај имигранта. Појмовно идентитет представља истоветност или у временском току препознатљивост кроз сличности и разлике. Питање идентитета пролази кроз процес идентификације, прво са самим собом (ауто идентификација), а онда и од стране спољашње средине (друштвена односно колективна идентификација).⁵³

Идентификација је увек процес како појединац види себе и како би волео да га види околина у односу како га она стварно прихвата или одбацује. Па и не чуди латентна сукобљеност код појединца између ових крајности. Уколико је она више изражена утолико је појединац више стигматизован и дискредитован са израженом тежњом за друштвеним прихватањем.

3.8. Препреке и фактори за успех имигранта предузетника

Једна од препрека са којима се суочавају имигранти предузетници је недостатак почетног капитала за покретање бизниса, јер немају кредитну историју како би могли обезбедити новчана средства од финансијских институција, због тога морају да се ослањају на подршку породице и пријатеља. Кад је ова врста капитала у питању не могу лако запослити раднике из окружења (из земље домаћина), јер им не могу понудити адекватну зараду, па морају то надоместити својим дужим радом.

Немогућност приступа тржишту-остаје само алтернатива самозапошљавање. Културна перспектива-имигрант поседује културну традицију предузетничког менталитета. Неокласична перспектива-предузетништво је резултат између прихода који се могу остварити од самозапослења или уколико је имигрант запослен. Институционална перспектива-да развој предузетништва зависи од институционалне структуре и политике владе.

Фактори неопходни за опстанак имиграната предузетника:

- ❖ етно-културни (етничке тржишне нише, етничка друштвена мрежа, етнички рад и етничка емоционална подршка)
- ❖ финансијски,

⁵³ Ibidem

- ❖ управљачки,
- ❖ психолошки и
- ❖ институционални

Етничка тржишна ниша је део тржишта намењен имигрантима и њиховим потребама у форми етно одеће, хране, музике и новина. На овом тржишту имигрант предузетник је у предности у односу на домаћег предузетника, јер он познаје културу, језик, обичаје својих потрошача и чланова етничке заједнице којој и сам припада. На другој страни потрошачи ће према имигранту предузетнику показивати солидарност, која проистиче из припадности етничкој заједници.

Што је етничка заједница већа то је и имигрантима предузетницима потенцијал већи као њихово стварање профита и опстанак на етничком тржишту. Од стране етничких предузетника постоје и неетничка тржишта на која они усмеравају своје активности примера ради такси превоз, индустрија намирница или пружање услуга чишћења и томе сл.

Етничка друштвена мрежа састоји се од формалних и неформалних етничких веза. Неформалне везе су све оне, које има предузетник имигрант или чланови његове породице и пријатељи у земљи домаћина или у иностранству. Значај етничких друштвених мрежа зависи од: величине мреже, степена повезаности између чланова мреже и учесталости комуникације између чланова мреже. Етничка друштвена мрежа може да обезбеди ресурсе преко потребне имигранту предузетнику. Уколико је социјално окружење земље домаћина дискриминишући расположено према имигрантима, онда се стварају јаче етничке друштвене мреже, чиме се постиже већа кохезија етничке заједнице. Етничка друштвена мрежа је за предузетника имигранта предност, која се огледа у: лакшем приступу ресурсима, важним информацијама, приступ етно тржишту, етничком раду, емоционалној подршци итд.

Етничка радна снага предузетнику имигранту пре свега се обезбеђује из круга породице и пријатеља, али и од придошлих имиграната који не могу да нађу запослење на формалном тржишту рада, како због ниских квалификација и образовања тако и због непознавања енглеског или језика земље домаћина. Оваква врста рада је предност за имигранте предузетнике, јер је њена цена нижа у односу на цену рада домаћих радника, а који са друге стране не познају прилике и културну традицију у етничким друштвених заједницама.

Етничка емоционална подршка представљена је у облику свих врста пажње коју чланови етничке заједнице показују према имигранту предузетнику. Првенствено долази у стресним ситуацијама, јер није лако водити пословање у дискриминишућем окружењу, најчешће долази од чланова породице и пријатеља. Значајна је и подршка која долази од верских организација етничке заједнице. Већа је шанса опстанка имигранта предузетника уколико је етничка емоционална подршка већа.

Финансијски фактор је врло значајан јер на једној страни имигрант предузетник треба да обезбеди финансијски капитал, а на другој постоје трошкови (закупа, енергије, пореза, адвоката, рачуновођа итд.). Финансијски капитал на почетку имигрант предузетник обезбеђује преко start-up капитала и хитних неформалних кредита. Та финансијска средства имигранти предузетници скупљају од породице или од етничке заједнице путем зајмова и кредита и што су они на почетку већи, утолико је и опстанак пословања предузетника имиграната већи.

Управљачки фактори односе се на степен образовања и радно искуство. Степен образовања је врло важан фактор у опстанку пословања имиграната предузетника, јер он омогућава имигранту да боље разуме услове окружења у којима послује и донесе сходно томе боље пословне одлуке. Имиграциона предузећа етничких заједница чији чланови имају већи степен образовања, имају већу стопу трајања у односу на она из етничких заједница са мањим степеном образовања. Радно искуство имигранта предузетника се огледа кроз претходно радно искуство и пословно власништво. Предузетник имигрант ће сходно претходном пословном искуству, ако је било позитивно покушати опет исто, ако је било негативно учешће на тржиштима, покушати да не понови грешку која га је коштала пословног неуспеха. Исто тако ако је имао претходно радно искуство то су му веће шансе за пословни успех.

Психолошки фактори понашања предузетника имигранта се посматрају у односу аверзије према ризику и опхођења према обавезама. Уколико се предаје већи значај ризику то је и зарада мања, јер је ризик свеприсутан и ако је пренаглашен то постоји реална могућност, да се пропусти пословне прилике које доносе приход. Имигранти предузетници са ниским степеном аверзије према ризику имају веће шансе за пословни успех свог предузећа. Посматрање односа према обавезама огледа се у посвећености имиграната постављеном циљу, где се они идентификују са својим предузећем. Дobar мотиватор за посвећеност је страх од неуспеха, те стога и разумљивост њихове жртве у напорном раду, одвојености од породице и друштвеног живота. Веће су шансе за опстанак предузетника имигранта уколико је његова посвећеност обавезама већа.

Институционална подршка је врло важна за успех имиграната предузетника. Програми подршке могу се поделити у три групе: образовно-саветодавни, пореске олакшице и финансијске путем кредитних линија. Образовно-саветодавна подршка састоји се од разних семинара и курсева намењених имигрантима предузетницима, где се презентују вештине планирања, организације, управљања, развоја пословних мрежа, тумачења прописа итд. Владе велике већине земаља света, користе пореске олакшице као меру подстицаја развоја предузетништва, посебно када је у питању имигрантско предузетништво. Кредитне линије се заснивају на микрокредитирању и да се нуде кредити чији су трошкови одобравања као и камата мањи. Уколико је институционална подршка већа то је шанса за успешно пословање имиграната предузетника већа. Ако је приступ програмима обуке и саветовања код предузетника имиграната већи, то су и њихове шансе за успешно пословање веће.⁵⁴

3.9. Однос између социјалне државе и имигрантског предузетништва

Esping-Andersen у својој студији „Три света социјалног капитализма“, успоставља три модела социјалног режима: амерички модел неолибералне социјалне државе, континентално-европски (конзервативна социјална држава) и скандинавску социјалдемократску државу благостања, која се према аутору приближава континентално-европском. Даље у овом раду биће описана прва два модела.

Амерички неолиберални модел карактерише одсуство државне интервенције. Минимална плата је релативно ниска па је потражња за радном снагом висока, што омогућава незапосленима да брзо нађу посао. Социјална давања од стране државе су само према одређеним групама становништва. Експанзија личних услуга доводи до све

⁵⁴ Elie, C. and Sebastien, A. (2009) Survival of Necessity Immigrant Entrepreneurs: An Exploratory Study *Journal of Comparative International Management*, Vol. 12, N o.2, 3-29

више радних места, која нису много продуктивна, али ниске зараде то покривају. На другој страни пошто се много прихода домаћинства троше на те услуге, то се неједнакост у друштву повећава. Предузетници имигранти са ниским квалификацијама у овом моделу неће хрлити у samozapošљавање, јер радних места има и они ће наћи почетне послове ниско плаћене. Учесће миграната биће веће на формалном тржишту рада у овом моделу. На samozapošљавање ће бити подстакнути имигранти који поседују вештине и квалификације, па ће желети да раде за веће приходе. Купци њихових производа или услуга су ван етничких енклава па је и значај етничке мреже у овом моделу мањи. Тржишта имиграната предузетника налазе се у трећем квадранту структуре могућности.

У континентално-европском моделу држава се итекако меша у социјална давања која су широко и високо постављена. Радна снага је заштићена минималном ценом рада која је висока и строгим прописима о раду. Цена тога је висока стопа незапослености, коју плаћају пре свега имигранти, млади и женска радна снага. Без обзира на висока социјална давања, код многих имиграната покретљивости је блокирана. То их подстиче да се samozapošљавају, али им недостаје финансијски капитал за покретање бизниса. Они тај капитал налазе у етничкој мрежи, код породице и пријатеља. Њихова предузећа функционишу у другом квадранту структуре могућности у ланцу слободних места, на тржишту које стагнира и на којем влада жестока конкуренција, са малим изгледима за напредовање а великим за пропадање. Укључивање њихових предузећа у поље услуга може бити излаз, мада је приступачност њихових предузећа велика препрека томе.⁵⁵

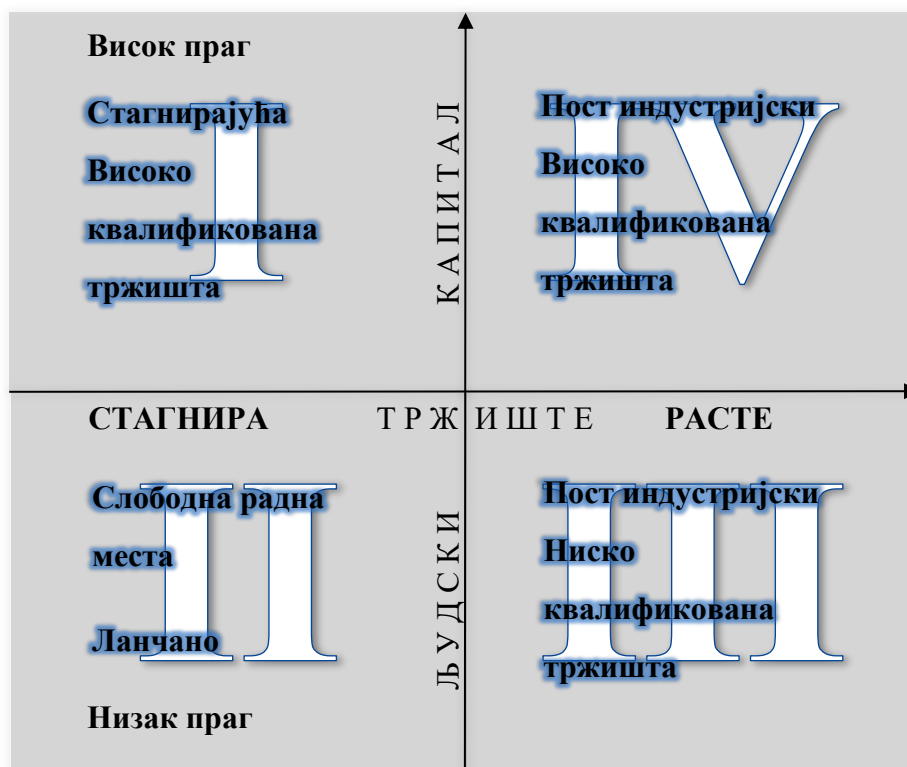
3.10. Модел структуре могућности

У овом моделу структуре могућности доступност тржишта се дефинише потребом људског капитала да би се пословне активности отпочеле. Распон људског капитала се креће од ниског до високог прага, од ниске до високе образовне и стручне квалификације. Тржишта су круцијални елементи структуре могућности и за имигранта предузетника његове присутности на истом. Овако састављена структура могућности дуж ове две димензије тржишта и људског капитала је у суштини заснована на мешовито уграђеном приступом.

Овај модел покушава да направи отклон од традиционалног имигранта предузетника имајући у виду промене на страни понуде (већи број високообразованих миграната из неразвијених земаља) и на страни потражње (нове могућности услед пост индустријализације, фрагментације тржишта и све веће доступности јефтених информационо телекомуникационих сервиса), а што је обележило прве деценије 21. века. Тржишта су подељена како је представљено на шеми у четири квадранта, а према начину како им се приступа и према потенцијалу раста истих.

Први квадрант се односи на могућности које захтевају висок ниво људског капитала али и стагнирајуће тржиште. Ово тржиште ће тешко моћи да привуче већи број имиграната, прво због захтева у погледу радне снаге, који је у временом све мањи проблем али је стагнирање тржишта непремостива препрека, јер нема могућности за боље и успешније пословање.

⁵⁵ Kloosterman, R. (2000) Immigrant Entrepreneurship and the Institutional Context: A Theoretical Exploration, Centre for Research in Ethnic Relations, University of Warwick.

Шема 3.3. Просторно временски квадранти структуре могућности⁵⁶

У другом квадранту су тржишта која су лако доступна и која не захтевају много квалификација за започињање бизниса. Овде је производња мањег обима али јако интензивна, да би се надоместио мали профит, као последица zasiћења тржишта која имају тенденцију стагнације. Све то доводи да је степен неуспеха имиграната предузетника на овим тржиштима висок. То је производња због свега неформална, а плата испод законског минимума. Не чуди с тога утемељење ових предузећа у етничкој заједници и социјалном капиталу.

Постиндустријска тржишта са ниским правога људскога капитала али са високим потенцијалом раста налази се у домену услуга. Ова тржишта не траже велика улагања и посебне вештине, а регулаторни оквир обично не прати реалност, па и образовне квалификације за покретање бизниса готово да и не постоје. Тржишта која су била монопол државе па су кренула у приватизацију (као поштанско тржиште) су пример оваквих тржишта. Како је реч о растућем тржишту то и његова атрактивност, јер омогућава ширење социјалних контаката и излазак из тржишта етничке енклаве, као и већу могућност зараде и мобилност, ако не постоји претерана дискриминација. Ова тржишта дају перспективу и ниско квалификованим имигрантима.

Четврти квадрант одликује тржишта са једне стране високога прага образовања радне снаге, а на другој висок потенцијал раста, у раној фази производног циклуса. Везују се за високе технологије и иновативне start-up-е, где се за врло кратко време може створити богатство. Конкуренција на тржишту се огледа у понуди јединственог производа високога квалитета, а што се постиже захваљујући високим технологијама. На овим тржиштима могу покренути посао само високо образовани имигранти, којих је све више, уколико добију радну дозволу и признање квалификација у истом су положају

⁵⁶ Креација аутора

као и домицилни предузетници са истим квалификацијама. Проблеми могу да буду, ако су они базирани само на своју етничку мрежу и ако немају међу етничку конекцију.⁵⁷

3.11. Друштвене мреже имиграната предузетника

Имигрант предузетник је друштвено биће и као такав је у сталној интеракцији са својим окружењем, а што се огледа у његовој припадности разним мрежама. За потребе овог рада биће представљене следеће мреже имиграната предузетника: идентитетска, приватна, радна, тржишна, међународна и професионална. У свакој од ових мрежа имигрант предузетник се испољава кроз одређену улогу, деловање, положај и резултат конекције.

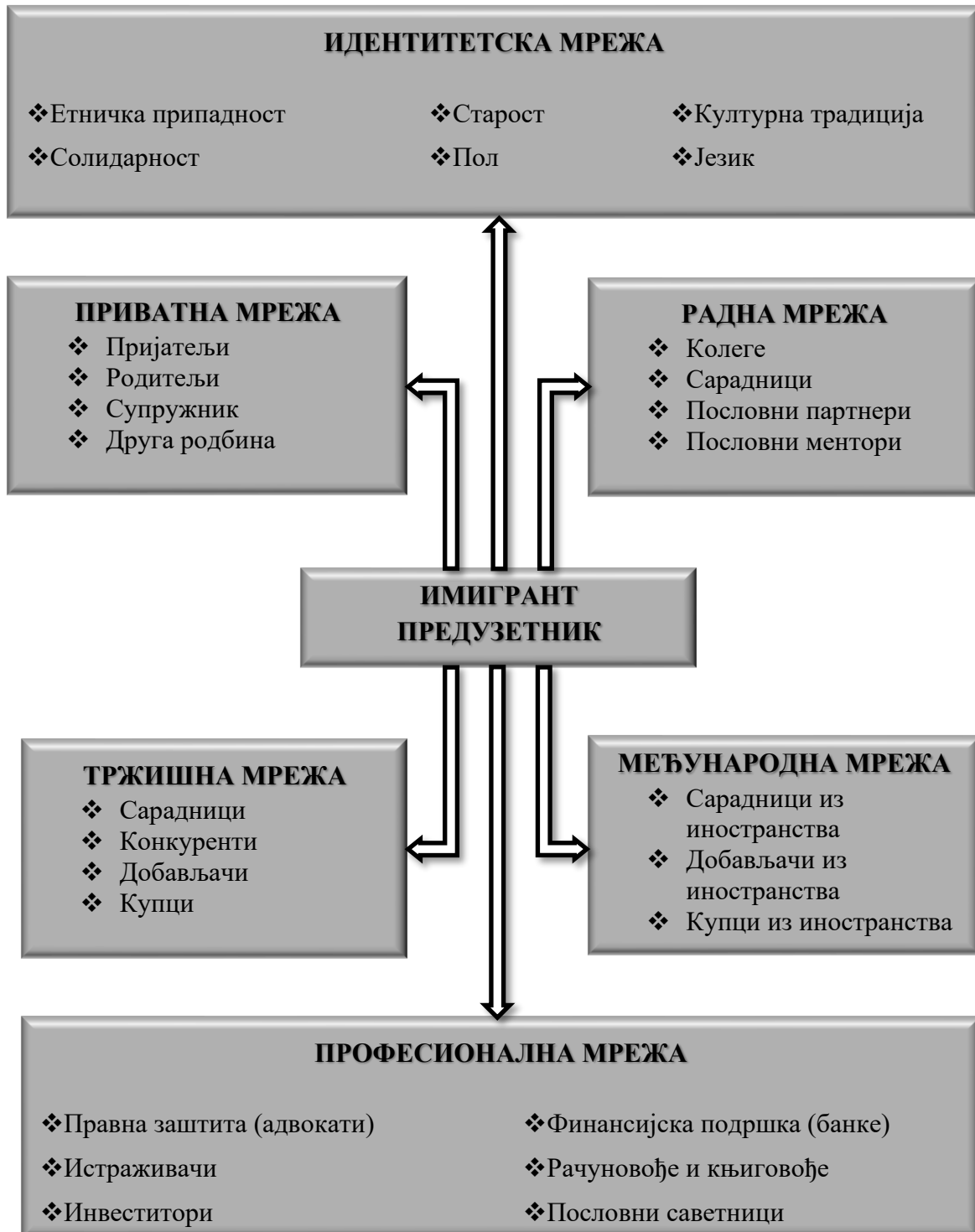
Идентитетска мрежа представља у основи скуп карактеристика имигранта предузетника који га сврстава у одређени идентитет. Идентитет психолошки посматрано представља нечију целовитост и испољавање посебности сваког појединца. Уколико се посматра група и њен идентитет, онда је то истоветност односно заједничке карактеристике чланова групе. Та истоветност се уочава кроз етничку припадност, међусобну солидарност, пол, старост, културну традицију и заједнички језик.

Приватну мрежу имиграната предузетника чине њихови пријатељи, родитељи, брачни друг и остала родбина. То је у ствари мрежа свих важних чланова из живота имигранта предузетника. Они представљају тај најближи круг сваког имигранта који се бави предузетништвом. Величина тог круга зависи од покретљивости и особености сваког имигранта предузетника појединачно, његових способности да круг пријатеља и познаника проширује.

У обликовању радне мреже предузетника имигранта учествују његове колеге са којима ради, пословни партнери са којима остварује пословну сарадњу, сарадници који му помажу и пословни ментори који га саветима усмеравају да успе у пословном подухвату у привредној грани у којој је започео бизнис. Сви они својим способностима утичу на квалитет ове мреже у погледу што квалитетнијег рада, а самим тиме и боље производње и квалитетнијег производа који имигрант предузетник нуди тржишту.

Тржишну мрежу сачињавају сарадници, добављачи, конкуренти и купци. За имигранта предузетника важно је познавање прилика на тржишту на којем ће се наћи његов производ у чему му велику помоћ пружају сарадници. Добављачи својим квалитетом услуге или сировине утичу на квалитет и цену производа. Конкуренција на тржишту диктира опстанак пословног подухвата, као и купци потражњом за производима који нуде предузећа имиграната.

⁵⁷ Kloosterman, R. & Rath, J. (2010) Shifting landscapes of immigrant entrepreneurship, Amsterdam Institute for Social Science Research (AISSR), pp 107-112.

Шема 3.4. Друштвене мреже имиграната предузетника⁵⁸

У стварању међународне мреже имиграната предузетника учествују сарадници из иностранства, купци и добављачи из иностранства. Обично су сви ови инострани

⁵⁸ Schott, T. and Cheraghi, M. (2012) Entrepreneurs Networks: Size, Diversity and Composition Shaped by Cultures of Rationality and Trust, Proceedings of the 2012 International Conference on Advances in Social Networks Analysis and Mining (ASONAM 2012), pp. 220-226.

чиниоци из земље порекла имигранта. То међународно пословање заснива се на поверењу које проистиче из доброг познавања прилика за пословање у земљи одакле потиче пословни партнер, као и партнера са којим се сарађује.

Професионалну мрежу обликују адвокати, инвеститори, банке, истраживачи, рачуновође, књиговође и пословни саветници. Као и сви странци тако и имигранти предузетници се морају непрекидно борити за своја политичка, социјална, економска, културна права и свој правни статус. Тако да не чуди што су им сви напред набројани чиниоци у професионалној мрежи подршке потребни да би успели, да се са свим потешкоћама изборе и свој посао доведу у стање профитабилности.

3.12. Истраживање-стопа предузетништва посматрано према полу у односу домицилног и имигрантског становништва на примеру земаља Европе

Циљ овог истраживања је да установи однос између стопа предузетништва домицилног и имигрантског становништва, а посебно када су се посматрају полови на примеру земаља Европе. Подаци који су у анализи посматрани прикупљени су из Eurostat базе за 2018. годину.⁵⁹ У даљем тексту биће представљени алати који су коришћени у обради података.

Стопа предузетништва за мушки пол (η) је рачуната по следећој формули:

$$\eta = cM / M \quad (1)$$

као однос броја samozапослених мушкараца (cM) у односу на укупни број запослених мушкараца (M) и изражава се у процентима.

Стопа предузетништва за женски пол (ϕ) је рачуната по следећој формули:

$$\phi = cЖ / Ж \quad (2)$$

као однос броја samozапослених жена ($cЖ$) у односу на укупни број запослених жена ($Ж$) и изражава се у процентима.

Разлика стопа предузетништва између полова (Δ) је рачуната по следећој формули:

$$\Delta = \eta - \phi \quad (3)$$

као разлика између стопе предузетништва за мушки пол и стопе предузетништва за женски пол и изражава се у процентима.

У табели која следи представљени су подаци за земље Европе. Скраћенице су према интернет доменима а црвеном бојом су земље Европске уније пре 2004.године (ЕУ-15).

Колона M представља број запослених мушкараца узраста од 15 до 64 године, а колона cM број samozапослених мушкараца узраста од 15 до 64 године у хиљадама. Колона $Ж$ представља број запослених жена узраста од 15 до 64 године, а колона $cЖ$ број samozапослених жена узраста од 15 до 64 године у хиљадама. Колона η представља стопу предузетништва домородаца за мушки пол у процентима. Колона ϕ представља стопу предузетништва домородаца за женски пол у процентима. Колона Δ представља

⁵⁹ Eurostat (2019) Employment and unemployment (Labour Force Survey) Anonymised data base приступљено 19.11.2019. године.

разлику стопа предузетништва за полове у процентима. Исланд, Норвешка и Швајцарска су земље ван Европске уније, а Црна Гора, Северна Македонија и Србија земље кандидати.

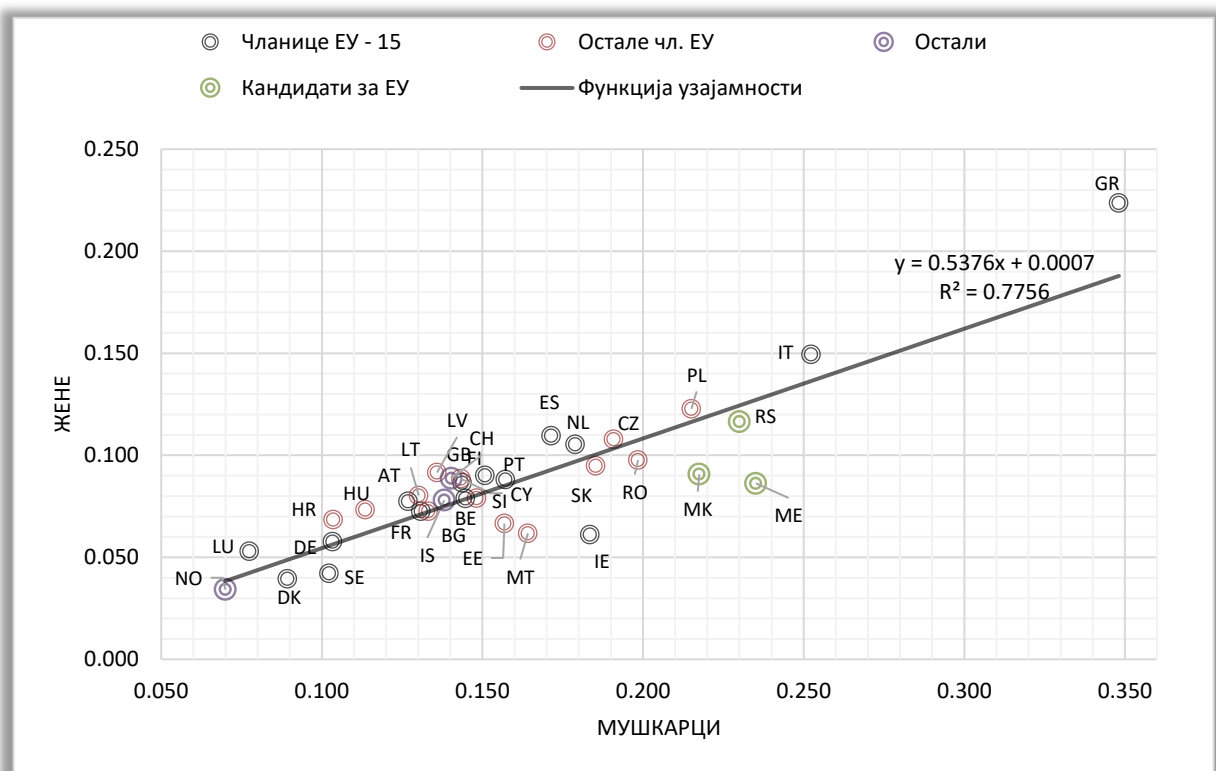
Земља	Скр.	М	сМ	Ж	сЖ	η	φ	Δ
Белгија	BE	2.214.2	318.3	1.988.6	172.1	14.4	8.7	5.7
Бугарска	BG	1.632.9	217.5	1.430.4	103.8	13.3	7.3	6.1
Чешка	CZ	2.781.0	530.9	2.233.0	240.7	19.1	10.8	8.3
Данска	DK	1.312.1	117.2	1.214.6	47.8	8.9	3.9	5.0
Немачка	DE	18.603.3	1.922.9	17.031.0	981.9	10.3	5.8	4.6
Естонија	EE	271.6	42.6	270.4	18.0	15.7	6.7	9.0
Ирска	IE	964.4	177.0	852.9	52.1	18.4	6.1	12.2
Грчка	GR	2.068.4	720.1	1.481.0	331.2	34.8	22.4	12.5
Шпанија	ES	9.248.7	1.655.1	7.698.0	810.3	17.9	10.5	7.4
Француска	FR	12.868.0	1.683.9	12.211.0	885.7	13.1	7.3	5.8
Хрватска	HR	875.7	90.7	747.4	51.2	10.4	6.9	3.5
Италија	IT	11.646.8	2.938.9	8.521.4	1.272.5	25.2	14.9	10.3
Кипар	CY	166.1	23.8	149.1	13.2	14.3	8.9	5.5
Летонија	LV	379.1	51.5	394.3	36.1	13.6	9.2	4.4
Литванија	LT	648.4	84.4	665.2	53.4	13.0	8.0	5.0
Луксембург	LU	67.1	5.2	60.4	3.2	7.7	5.3	2.5
Мађарска	HU	2.395.0	271.9	1.990.0	146.0	11.4	7.3	4.0
Малта	MT	112.7	18.5	72.9	4.5	16.4	6.2	10.2
Холандија	NL	4.262.0	730.6	3.785.5	414.4	17.1	10.9	6.2
Аустрија	AT	1.879.8	238.5	1.680.7	130.1	12.7	7.7	4.9
Пољска	PL	8.792.0	1.890.8	7.242.8	889.1	21.5	12.3	9.2
Португал	PT	2.267.8	341.9	2.225.9	200.5	15.1	9.0	6.1
Румунија	RO	4.784.1	949.5	3.588.0	350.5	19.8	9.8	10.1
Словенија	SI	489.1	72.5	426.5	33.7	14.8	7.9	6.9
Словачка	SK	1.390.5	257.7	1.136.0	107.7	18.5	9.5	9.1
Финска	FI	1.221.9	176.9	1.161.8	91.6	14.5	7.9	6.6
Шведска	SE	2.355.3	240.9	2.212.8	93.2	10.2	4.2	6.0
Уједињено Краљевство	GB	14.514.5	2.281.8	13.108.5	1.153.8	15.7	8.8	6.9
Исланд	IS	94.1	13.0	83.3	6.5	13.8	7.8	6.0
Норвешка	NO	1.192.3	83.4	1.095.9	37.5	7.0	3.4	3.6
Швајцарска	CH	1.698.9	238.4	1.599.0	141.7	14.0	8.9	5.2
Црна Гора	ME	124.6	29.3	97.4	8.4	23.5	8.6	14.9
Северна Македонија	MK	451.0	98.1	296.6	26.9	21.8	9.1	12.7
Србија	RS	1.493.1	343.5	1.186.1	138.1	23.0	11.6	11.4

Табела 3.1. Број запослених и samozапослених према полу са стопама предузетништва за 2018.годину (домороци)⁶⁰

⁶⁰ Аутор на основу података Eurostat (2019) Employment and unemployment (Labour Force Survey) Anonymised data base

Највеће стопе предузетништва мушкараца су у Грчкој (34,8 %) и Италији (25,2 %), па онда следе Црна Гора, Србија и Северна Македонија. Када су у питању стопе предузетништва жена онда је опет највећа у Грчкој (22,4 %) и Италији (14,9 %), па у Пољској, Србији и Холандији. Не чуди samozапосленост становништва у Грчкој и Италији земљама Медитерана, чије су привреде окренуте туризму и пружању услуга. Високе стопе предузетништва код мушке популације земаља кандидата за чланство у Европској унији су последица немогућности запослења на формалном тржишту рада па отуд предузетништво из нужде као и због примењених статистичких алата и грешака у њиховим проценама. Стопа предузетништва мушкараца је већа у односу на стопу предузетништва жена у свим посматраним земљама Европе па је и разлика увек позитивна.

Највећа разлика између стопе предузетништва мушкараца и жена је у Црној Гори (14,9 %) и Северној Македонији (12,7 %) што је због родне равноправности у тим друштвима разумљив податак. Затим следе Грчка, Ирска и Србија као земље са исто таквим традиционалним погледом на мушко-женске односе. Најмања разлика стопе предузетништва мушкараца и жена је у Луксембургу (2,5 %), Хрватској (3,5 %) и Норвешкој (3,6 %) и у земљама северне Европе где су и елементи родне равноправности инкорпорирани институционално у њихова друштва и културу.

Слика 3.1. График стопе предузетништва према полу - домороци

Корелационом методом најмањих квадрата долази се до функције узајамности $y = 0,5376 x + 0,0007$ и Пирсоновог корелационог фактора $R^2=0,7756$ за значајност 0,05. Уколико се посматра однос између стопа предузетништва полова за домородачко становништво запажа се одређено груписање око функције узајамности са високим корелационим фактором од 0,7756 првенствено земаља чланица Европске уније до 2004.године. Већа одступања су код Грчке и Италије као и земаља кандидата.

Одступања су од функције узајамности мања код земаља са севера Европе и у правцу ка земљама југа Европе се повећавају.

У табели што следи представљени су подаци за странце у земљама Европе. Скраћенице су према интернет доменима. Колона **М** представља број запослених мушкараца имиграната узраста од 15 до 64 године, а колона **сМ** број samozапослених мушкараца имиграната узраста од 15 до 64 године у хиљадама. Колона **Ж** представља број запослених жена имиграната узраста од 15 до 64 године, а колона **сЖ** број samozапослених жена имиграната узраста од 15 до 64 године у хиљадама. Колона **η** представља стопу предузетништва имиграната за мушки пол у процентима. Колона **φ** представља стопу предузетништва имиграната за женски пол у процентима. Колона **Δ** представља разлику стопа предузетништва имиграната за полове у процентима. Норвешка и Швајцарска су земље ван Европске уније.

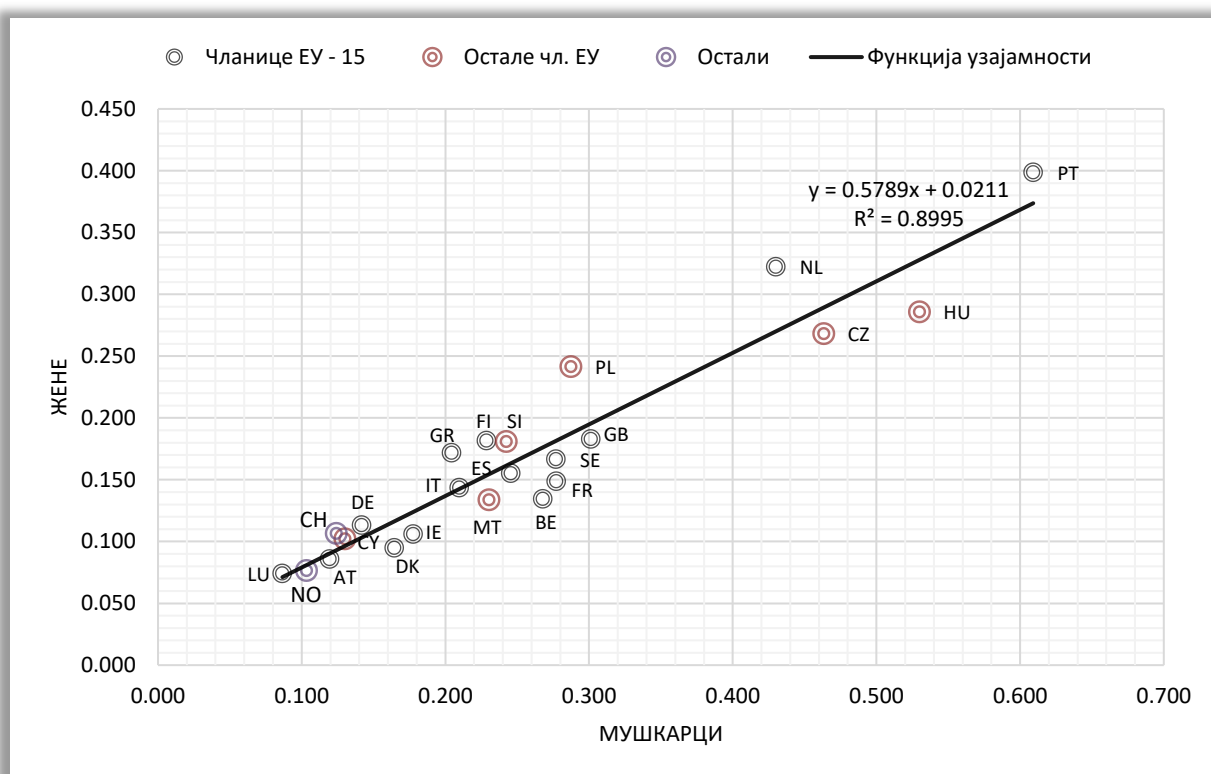
Земља	Скр.	М	сМ	Ж	сЖ	η	φ	Δ
Белгија	BE	280.7	75.2	214.9	28.9	26.8	13.4	13.3
Чешка	CZ	80.7	37.4	52.2	14.0	46.3	26.8	19.5
Данска	DK	141.6	23.3	112.8	10.7	16.5	9.5	7.0
Немачка	DE	3.004.6	426.1	1.996.9	225.8	14.2	11.3	2.9
Ирска	IE	202.5	36.0	159.5	16.9	17.8	10.6	7.2
Грчка	GR	119.8	24.5	80.9	13.9	20.5	17.2	3.3
Шпанија	ES	1.170.9	287.5	1.018.7	158.0	24.6	15.5	9.0
Француска	FR	940.7	260.8	708.9	105.4	27.7	14.9	12.9
Италија	IT	1.359.9	285.3	1.057.6	151.9	21.0	14.4	6.6
Кипар	CY	35.3	4.6	39.2	4.0	13.0	10.2	2.8
Луксембург	LU	82.0	7.1	68.8	5.1	8.7	7.4	1.2
Мађарска	HU	16.6	8.8	9.1	2.6	53.0	28.6	24.4
Малта	MT	25.6	5.9	23.2	3.1	23.0	13.4	9.7
Холандија	NL	218.8	94.1	190.6	61.4	43.0	32.2	10.8
Аустрија	AT	368.0	44.0	312.5	26.8	12.0	8.6	3.4
Пољска	PL	60.5	17.4	38.1	9.2	28.8	24.1	4.6
Португал	PT	59.1	36.0	62.2	24.8	60.9	39.9	21.0
Словенија	SI	29.7	7.2	16.6	3.0	24.2	18.1	6.2
Финска	FI	47.2	10.8	32.5	5.9	22.9	18.2	4.7
Шведска	SE	203.2	56.3	143.5	23.9	27.7	16.7	11.1
Уједињено Краљевство	UK	1.875.3	565.3	1.612.8	294.8	30.1	18.3	11.9
Норвешка	NO	168.1	17.4	129.4	9.9	10.4	7.7	2.7
Швајцарска	CH	691.1	85.9	500.3	53.3	12.4	10.7	1.8

Табела 3.2. Број запослених и samozапослених према полу са стопама предузетништва за 2018.годину (странци)⁶¹

⁶¹ Аутор на основу података Eurostat (2019) Employment and unemployment (Labour Force Survey) Anonymised data base

Ако се посматрају стопе предузетништва мушкараца међу странцима запажа се да је највећа стопа у Португалу (60,9 %), Мађарској (53 %) и Чешкој (46,3 %). Ове високе стопе су последица односа према имигрантима и њихове немогућности уклапања на тржишту радне снаге због језичких баријера као и радних квалификација. Најнижа стопа предузетништва мушкараца имиграната је у Луксембургу (8,7 %) и Норвешкој (10,4 %) што говори о уклопљености имиграната у пословно-привредни систем ових држава.

Када се анализирају стопе предузетништва жена имигрантима мора се запазити да је она највећа у Португалу (39,9%) и Холандији (32,2 %), а најмања у Луксембургу (7,4 %) и Норвешкој (7,7 %) што све по себи говори. Стопе предузетништва жена имиграната су мање у односу на мушкарце. Најнижа стопа предузетништва и код мушкараца и жена имиграната је у Луксембургу и Норвешкој. Ови резултати намећу закључак о добром сналажењу у погледу радне снаге и тржишта исте у овим земљама од стране имиграната, те стога и ниске стопе предузетништва истих.

Слика 3.2. График стопе предузетништва према полу - странци

Корелационом методом најмањих квадрата долази се до функције узајамности $y = 0,5789 x + 0,0211$ и Пирсоновог корелационог фактора $R^2=0,8995$ за значајност 0,05. Уколико се посматра однос између стопа предузетништва полова за странце, запажа се одређено груписање око функције узајамности са високим корелационим фактором од 0,8995 првенствено земаља чланица Европске уније до 2004.године. Ако се посматрају графици стопа предузетништва према половима за домороце и странце запажа се одређена сличност у погледу функције узајамности као и разлике у односу на државе на које се стопе односе.

Анализа је даље ишла у правцу односа стопа предузетништва домородаца на према странцима посебно за мушкарце, а посебно за жене. У табели што следи представљени

су подаци за стопе предузетништва домородаца и странаца према полу у земљама Европе. Скраћенице су према интернет доменима. Колона η представља стопу предузетништва домородаца за мушки пол у процентима. Колона η_i представља стопу предузетништва имиграната за мушки пол у процентима. Колона Φ представља стопу предузетништва домородаца за женски пол у процентима. Колона Φ_i представља стопу предузетништва имиграната за женски пол у процентима. Норвешка и Швајцарска су земље ван Европске уније. Колона $\Delta\eta$ представља разлику стопа предузетништва домородаца и имиграната за мушки пол у процентима. Колона $\Delta\Phi$ представља разлику стопа предузетништва домородаца и имиграната за женски пол у процентима.

Земља	Скр.	η	η_i	$\Delta\eta$	Φ	Φ_i	$\Delta\Phi$
Белгија	BE	14.4	26.8	-12.4	8.7	13.4	-4.7
Чешка	CZ	19.1	46.3	-27.2	10.8	26.8	-16.0
Данска	DK	8.9	16.5	-7.6	3.9	9.5	-5.6
Немачка	DE	10.3	14.2	-3.9	5.8	11.3	-5.5
Ирска	IE	18.4	17.8	0.6	6.1	10.6	-4.5
Грчка	GR	34.8	20.5	14.3	22.4	17.2	5.2
Шпанија	ES	17.9	24.6	-6.7	10.5	15.5	-5.0
Француска	FR	13.1	27.7	-14.6	7.3	14.9	-7.6
Италија	IT	25.2	21.0	4.2	14.9	14.4	0.5
Кипар	CY	14.3	13.0	1.3	8.9	10.2	-1.3
Луксембург	LU	7.7	8.7	-1.0	5.3	7.4	-2.1
Мађарска	HU	11.4	53.0	-41.6	7.3	28.6	-21.3
Малта	MT	16.4	23.0	-6.6	6.2	13.4	-7.2
Холандија	NL	17.1	43.0	-25.9	10.9	32.2	-21.3
Аустрија	AT	12.7	12.0	0.7	7.7	8.6	-0.9
Пољска	PL	21.5	28.8	-7.3	12.3	24.1	-11.8
Португал	PT	15.1	60.9	-45.8	9.0	39.9	-30.9
Словенија	SI	14.8	24.2	-9.4	7.9	18.1	-10.2
Финска	FI	14.5	22.9	-8.4	7.9	18.2	-10.3
Шведска	SE	10.2	27.7	-17.5	4.2	16.7	-12.5
Уједињено Краљевство	UK	15.7	30.1	-14.4	8.8	18.3	-9.5
Норвешка	NO	7.0	10.4	-3.4	3.4	7.7	-4.3
Швајцарска	CH	14.0	12.4	1.6	8.9	10.7	-1.8

Табела 3.3. Стопе предузетништва за домороце и странце према полу за 2018.годину⁶²

За даљу анализу уведени су следећи алати:

Разлика стопа предузетништва домородаца и имиграната мушког пола ($\Delta\eta$) је рачуната по следећој формули:

$$\Delta\eta = \eta - \eta_i \quad (4)$$

⁶² Аутор на основу података Eurostat (2019) Employment and unemployment (Labour Force Survey) Anonymised data base

као разлика између стопе предузетништва домородаца за мушки пол и стопе предузетништва имиграната за мушки пол и изражава се у процентима са предзнаком минус (-) уколико је стопа предузетништва домородаца < од стопе предузетништва имиграната.

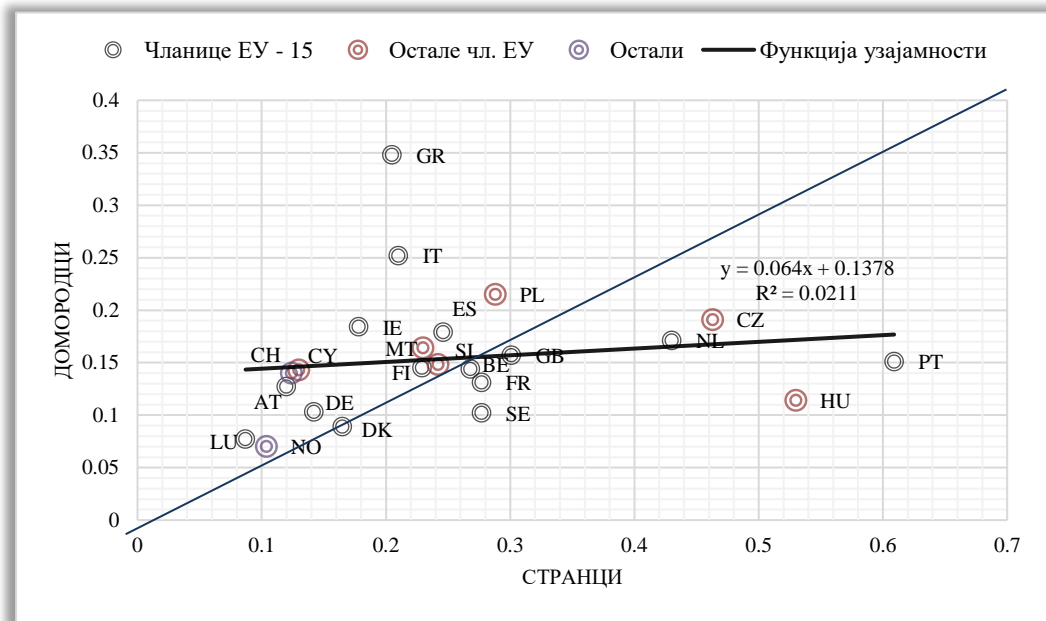
Разлика стопа предузетништва домородаца и имиграната женског пола ($\Delta \Phi$) је рачуната по следећој формули:

$$\Delta \Phi = \Phi - \Phi_i \quad (5)$$

као разлика између стопе предузетништва домородаца за женски пол и стопе предузетништва имиграната за женски пол и изражава се у процентима са предзнаком минус (-) уколико је стопа предузетништва домородаца < од стопе предузетништва имиграната.

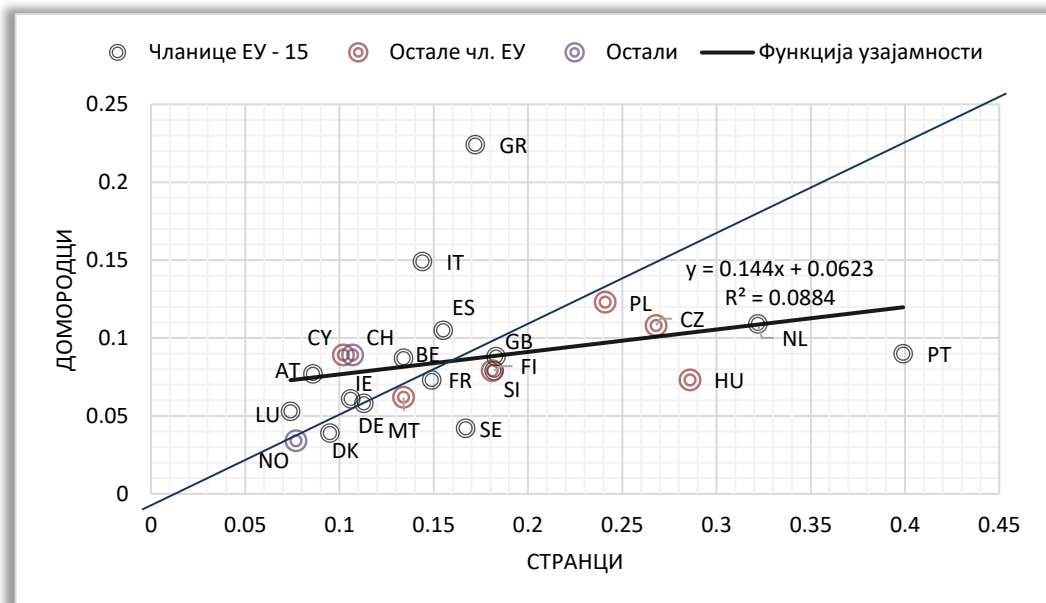
Посматрајући разлике стопа предузетништва домородаца и имиграната за мушки пол долази се да је она позитивна односно највећа на страни домородаца у Грчкој (14,6 %), а затим следе Италија (4,2 %), Швајцарска (1,6 %), Кипар (1,4 %), Аустрија (0,7 %) и Ирска (0,6 %). За све остале земље већа је стопа предузетништва на страни имиграната у односу на домороце када се посматра мушки пол. Највећа разлика стопе предузетништва домородаца и имиграната за мушки пол на страни имиграната је у Португалу (-45,8 %), а затим следе Мађарска (-41,6 %), Чешка (-27,2 %) и Холандија (-25,9 %). Најмања разлика стопе предузетништва домородаца и имиграната за мушки пол на страни имиграната је у Луксембургу (-1,0 %), а затим следе Норвешка (-3,4 %) и Немачка (-3,9 %).

Ако се у обзир узму разлике стопа предузетништва домородаца и имиграната за женски пол долази се да је она позитивна односно највећа на страни домородаца у Грчкој (5,2 %) и Италији (0,5 %). За све остале земље већа је стопа предузетништва на страни имиграната у односу на домороце када се посматра женски пол. Највећа разлика стопе предузетништва домородаца и имиграната за женски пол на страни имиграната је у Португалу (-45,8 %), а затим следе Мађарска (-21,3 %), Холандија (-21,3 %) и Чешка (-16,0 %). Најмања разлика стопе предузетништва домородаца и имиграната за женски пол на страни имиграната је у Аустрији (-0,9 %), а затим следе Кипар (-1,3 %), Швајцарска (-1,8 %) и Луксембург (-2,1 %).

Слика 3.3. Однос стопа предузетништва домороци-имигранти за мушки пол

У овој анализи занемариће се функција узајамности, због Пирсоновог корелационог фактора чија вредност износи $R^2=0,0211$ те показује слабу повезаност података око исте. Зато се уводи дијагонална линија графика (обележена плавом бојом), око које се групише највећи скуп података. Тако се налази, да су највећа одступања за следеће земље: Португал, Грчка, Италија све земље са југа Европе, а затим Мађарска, Чешка и Пољска земље бившег Варшавског пакта. Око дијагонале се налазе земље где су стопе предузетништва домородаца и имиграната за мушки пол уравнотежене, као што су Луксембург, Норвешка, Немачка, Данска и Аустрија.

Слика 3.4. Однос стопа предузетништва домороци-имигранти за женски пол

Као и у претходној анализи и овде ће бити занемарена функција узајамности, због Пирсоновог корелационог фактора чија вредност износи $R^2=0,0884$ те показује слабу повезаност података око исте. Зато се уводи дијагонална линија графика (обележена

плавом бојом), око које се групише највећи скуп података. Овде се има, да су највећа одступања за следеће земље: Португал, Грчка, Италија све земље са југа Европе и Холандија, а затим Мађарска, Чешка и Пољска земље бившег Варшавског пакта. Око дијагонале се налазе земље где су стопе предузетништва домородаца и имиграната за мушки пол уравнотежене, као што су Луксембург, Норвешка, Немачка, Данска и Ирска.

Упоредивши ове податке са претходном анализом може се запазити да су добијени подаци у погледу земаља које су анализирани када се посматра однос стопа предузетништва домороци-имигранти према половима, приближно слични. Однос који постоји код стопа предузетништва за неку земљу на релацији домороци-имигранти код мушког рода пресликава се у исти однос када је у питању и женски род.

3.13. Међународно предузетништво

Међународно предузетништво може се дефинисати као: „... откриће активне евалуације и експлоатације могућности (преко националних граница) како би се створила роба или услуге...“⁶³ Када су у питању мреже имиграната предузетника оне се могу поделити на опште (које су доступне свим предузетницима у земљи домаћину) и на етничке мреже (доступне само имигрантима предузетницима из одређене земље). Пренос знања у међународном предузетништву је веома велик имајући у виду да имигранти предузетници поседују информације. Са повећањем нивоа миграције повећава се и трговинска размена између земаља усељења и иселења. Међународно предузетништво треба сагледавати кроз три аспекта: личност предузетника имигранта, институционално окружење и етничке мреже имиграната.

Када су у питању особине личности постоје два гледишта, по једном су то урођене особине које неког предодређују да буде предузетник, а по другом је то домен когнитивне психологије односно да се социјалне вештине и знања могу научити искористити у предузетништву. Особине личности се могу мерити преко модела пет великих особина личности. Истраживања су показала да се те особине личности не мењају кроз временско-просторну раван, а то су: екстравертност-окренутост споља, сарадљивост, савесност, неуротицизам-слабије контролисање емоција и отвореност. Свака ова особина има свој пар то јест антагонист интровертност, несарадљивост, несавесност, нестабилност и затвореност. Сваку од ових особина, сваки појединац поседује мање или више и то не значи да је он лош или добар човек због тих особина, већ да је са одређеним особинама које су у његовим цртама личности израженији и да је он предиспозициониран за одређену врсту професије.

Институционално окружење представља друштвено-политички систем са одређеним правилима и регулаторним оквиром. У том окружењу предузетник одвија свој пословни процес, где доноси одлуке да ли ће нешто предузети или неће, прво полази од тога да ли је то дозвољено у његовом институционалном окружењу (правила), затим да ли то друштвене норме дозвољавају (поступање норме) и да ли је он стању, да ли има могућности да то спроведе (спознаја). Све ове процене су у основи утемељене на предузетниковим субјективним спознајама окружења око себе. Да би предузетници имигранти своје послове активности ширили ван националних граница земље домаћина, они морају да познају институционални оквир те земље кроз три димензије

⁶³ Oviatt, B. M., & McDougall, P. P. (2005) Defining International Entrepreneurship and Modeling the Speed of Internationalization, *Entrepreneurship: Theory & Practice*, 29(5), pp. 537-553.

окружења: регулаторна, когнитивна и нормативна.⁶⁴ Регулаторна димензија дефинише предузетничке активности и јавне политике према предузетништву. Когнитивна димензија институционалног окружења односи се на то, да ли предузетници знају како да започну бизнис, како да се боре са могућим проблемима и ризицима, а нормативна се огледа у томе како се у друштву гледа на предузетништво.

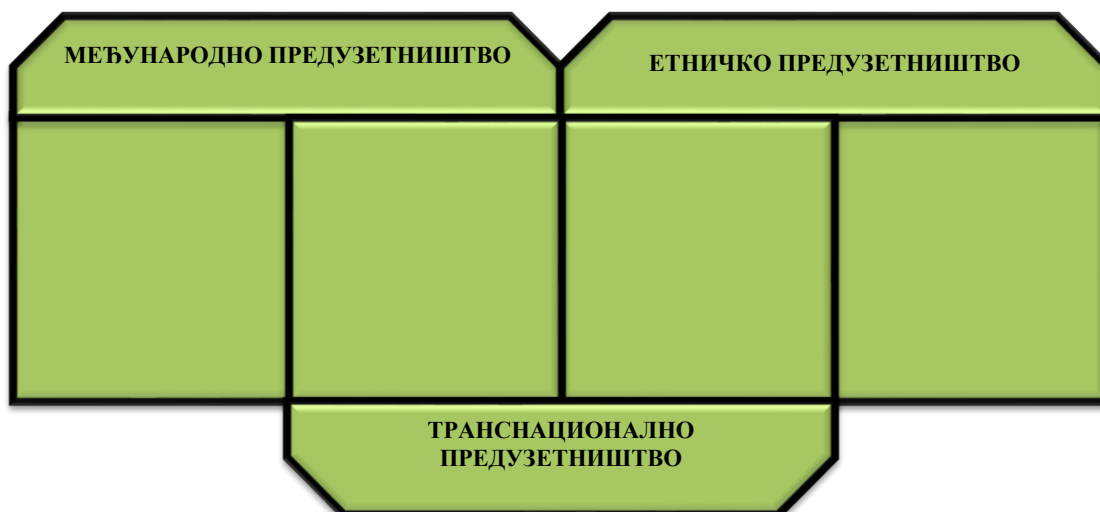
Етничке мреже у многоме могу помоћи развој међународног предузетништва имиграната предузетника. Имигранти предузетници са својим статусом у етничкој мрежи, перцепцијом окружења земље домаћина и земље порекла, доносе одлуку на основу информација којима располажу, да прошире своје пословне активности. У зависности од снаге веза у оквиру мреже, то ће оне утицати на склоности и осећања појединачно, сваког имигранта предузетника и на његово искуство који има у свом пословању у земљи домаћину, да своје пословање проширује ван националних граница.

Историјски посматрано одређене етничке заједнице истакнуте су у имигрантском предузетништву попут кинеске, јерменске, јеврејске, италијанске и грчке. У 21. веку са развојем високих технологија и са све већим бројем високо образованих имиграната из мање развијених земаља, све је више њиховог самозапошљавања у сегментима тржишта који су високо квалификовани, попут софтверског инжењеринга или пословног консалтинга. Тако да се и стереотип самозапошљавања имиграната предузетника на само етничком тржишту и ниско квалификованом, почиње другачије посматрати. Сада постоје и имигранти предузетници због шансе а не као до сада због нужде.

Потребно је правити разлику између међународног предузетништва, међународног бизниса, транснационалног предузетништва и етничког предузетништва. Како разлику није лако уочити, то ће за потребе овог рада бити усвојено да исту треба тражити у односу према предузетничким активностима дефинисано на следећи начин: међународно предузетништво-предузетничке активности преко националне границе, транснационално предузетништво-предузетничке активности засноване на пословном односу између земље порекла и земље имиграције и етничко предузетништво-предузетничке активности повезане са чланством у групи на основу културног наслеђа.⁶⁵

⁶⁴ Manolova, T. S., Eunni, R. V., & Gyoshev, B. S. (2008) Institutional Environments for Entrepreneurship: Evidence from Emerging Economies in Eastern Europe. *Entrepreneurship: Theory & Practice*, 32(1), pp. 203-218.

⁶⁵ Adiguna, R. & Shah S. F. H. (2012) Exploring Transnational Entrepreneurship: On the Interface between International Entrepreneurship and Ethnic Entrepreneurship, Master Thesis, Jönköping University pp. 3-5.

Шема 3.5. Место транснационалног предузетништва⁶⁶

Међународно предузетништво се разликује од међународног бизниса који је већ обима и обично се повезује са мултинационалним компанијама. Међународно предузетништво се више посматра кроз ране фазе међународног пословног подухвата. Међународне предузетничке активности се крећу од транснационалних предузетника, међународних предузетника, етничких предузетника до предузетника повратника. Транснационалне предузетнике би могли дефинисати као имигранте предузетнике који одржавају пословне везе са својом земљом порекла и земљом у којој тренутно послују.⁶⁷

3.14. Услови који се нуде транснационалном предузетништву у Србији

Ако се погледа период од 2000. до 2018. године, може се запазити да је путем инвестиција из дијаспоре у привредни амбијент Србије уложено више од 550 милиона долара, првенствено у развој предузетништва и на тај начин је запослено више од 25000 радника. Посматрајући прилив новчаних дознака из дијаспоре за период од 2010. до 2016. године који је износио преко 19 милијарди евра, а који је отишао у потрошњу, да је постојао програм да се бар део тих средстава усмери у отварање малих и средњих предузећа умногоме би помогао развој привреде и економије Републике Србије.⁶⁸

У Привредној комори Републике Србије постоји Центар за дијаспору као и 16 центара при регионалним привредним коморама, а при неким локалним самоуправама и канцеларије за дијаспору. При Привредној комори излази *Dijaspora Info* као информативно гласило за дијаспору, а постоји и привредни *Dijaspora klub*, као и Пословни савет за дијаспору којим председава председник Привредне коморе док у његовом раду учествују привредници из дијаспоре, министарстава и других институција из земље. Почетком 2018. године при Привредној комори почео је да функционише Инвестициони и пословни центар српске дијаспоре као чвориште где се

⁶⁶ Креација аутора

⁶⁷ Drori, I., Honig, B., & Wright, M. (2009) *Transnational Entrepreneurship: An Emergent Field of Study. Entrepreneurship Theory and Practice*, 33(5), pp. 1001-1022.

⁶⁸ Simić, M., Petrović, V. & Stojanović-Višić, B. (2017) *Strategije pristupa dijaspori*, 5. међународна конференција, *Pravo, ekonomija i menadžment u savremenim uslovima - LEMIMA 2017*, Univerzitet Union – Nikola Tesla, Beograd, Zbornik radova na srpskom, engleskom i ruskom jeziku, Knjiga II, pp. 399-406.

остварују контакти, повезивање и подршка имигрантима транснационалним предузетницима који су вољни да улажу у привреду Србије.⁶⁹

Посебни подстицаји за транснационалне предузетнике у Србији не постоје. Они могу као и остали да користе већ понуђене подстицаје за предузетништво. Подстицаје чине програми подршке малим и средњим предузећима и предузетницима у виду набавке опреме, примени иновативних решења, субвенционисаним кредитима, подршци у осигурању извоза, формирању пословних инкубатора и научно-технолошких паркова. Сами предузетници имигранти у иностранству формирају своја удружења која имају за циљ пословну сарадњу и проток знања у смеру од земље њиховог усељења ка Србији нпр. *Srpski City Club* из Лондона. Постоје и у Србији удружења повратника *Repats* и *iSrbija*.⁷⁰

Пореска политика не прави разлику између величине предузећа. Са таквим ставом представља кочницу за развој микро, малих и средњих предузећа. Одређена непореска давања представљају намет, а услуга јавног тела за исти или не постоји или је сразмерно много мала. Постоје накнаде за чије егзистирање не постоји реална потреба као и уписи у разноразне регистре који не доприносе развоју и опстанку предузетништва. Стране банке остварују веће профите у Србији него у својим земљама, па су и цене кредита веће. Платежна моћ становништва је мала у поређењу са становништвом земаља нпр. Западне Европе. Постоји мањак одређених кадрова а пословна клима није баш наклоњена предузетништву.⁷¹

У Србији је цена радне снаге нижа него у западним земљама, постоји олакшана могућност приступа на велика тржишта Кине и Русије, а трошкови комуналних услуга су најнижи у Европи. Исто тако не плаћа се царина на увоз сировина, машина и опреме која је потребна за развој малог или средњег предузећа. Једноставна је процедура отварања предузећа, од 1. јануара 2018. године, може и електронским путем без одласка у Агенцију за привредне регистре.⁷²

Географско-стратешки положај Републике Србије је од изузетног значаја, као и река Дунав и међународни коридори железничке и путне инфраструктуре у коју се задњих година итекако улаже, за привлачење страног капитала па тиме и транснационалног предузетништва. Република Србија је чланица Централноевропског уговора о слободној трговини (СЕФТА), као и посебних сличних уговора са Турском, Белорусијом, Казахстаном, са (ЕФТА) чланицама (Норвешка, Швајцарска, Исланд и Лихтенштајн), а од скоро и са Евроазијском унијом.

⁶⁹ Министарство spoljnih poslova-Uprava za saradnju sa dijasporom i Srbima u regionu (2017) Investicioni i poslovni centar srpske dijaspore počinje sa radom, Beograd, (приступљено 9.2.2018) а доступно на <http://www.dijaspora.gov.rs/investicioni-i-poslovni-centar-srpske-dijas-pore-pocinje-sa-radom>

⁷⁰ М., Simić, А., Marković & М., Špiler (2018) Preduzetništvo i problemi transnacionalnog preduzetništva u Republici Srbiji VI međunarodna konferencija Primena novih tehnologija u menadžmentu i ekonomiji ANTiM 2018, Beograd, Zbornik radova knjiga II str. 545-558.

⁷¹ Pavlov, Т., Predojević-Despić, Ј. & Milutinović, S. (2013) Transnacionalno preduzetništvo: Iskustva migranata-povratnika u Srbiji, *Sociologija, Vol LV, № 2* str. 261-282.

⁷² Telesković, А. (2017, 29.decembar) Firma iz fotelje. Politika str. 11.

3.15. Истраживање-о атрактивности за улагање дијаспоре у привредни амбијент Републике Србије и давања повластица том приликом као и потреби формирања посебне интернет мреже дијаспоре

Овај део рада је посвећен истраживању како дијаспора сагледава могућности за улагањем у привреду Републике Србије, као и потребом да им се у том погледу дају одређене повластице и потребом стварања свеобухватне односно посебне интернет мреже. Та мрежа би имала за своју сврху како међусобно повезивање припадника дијаспоре тако и матице, где би постојала боља међусобна конекција и веће могућности сарадње у свим видовима на обострану корист.

3.15.1. Истраживање-атрактивност привредног амбијента Републике Србије за улагање дијаспоре

Испитаницима је било понуђено да на исказ: „Привредни амбијент у Републици Србији атрактиван је за улагање дијаспоре“, дају одговор у распону од 1 до 5 на скали, од „да се не слажу“ до „да се слажу“. Резултати до којих се дошло приказани су у табели.

Демографске карактеристике		Просечна оцена
ПОЛ	А	2,49
	Б	2,37
ГОДИНЕ ЖИВОТА	А	2,71
	Б	2,28
	В	2,23
	Г	2,82
СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА	А	4,20
	Б	2,50
	В	2,46
	Г	2,32
	Д	2,43
	Ђ	2,11
ТРЕНУТНО ЖИВИТЕ	А	2,32
	Б	2,85
	В	2,46
	Г	2,00
	Д	2,24
	Ђ	3,20
ВАШЕ ПОРЕКЛО	А	2,14
	Б	2,19
	В	2,52
	Г	2,46
	Д	1,96
	Ђ	3,02
	Е	2,25
УКУПНО		2,43

Табела 3.4. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Привредни амбијент у Републици Србији атрактиван је за улагање дијаспоре

Увидом у претходну табелу може се запазити следеће:

- ❖ Просечна оцена за став да је привредни амбијент у Републици Србији атрактиван за улагање дијаспоре је 2,43 што наводи на закључак на основу овог истраживања да дијаспора не сматра атрактивним за улагањем привредни амбијент у Републици Србији. Међу испитаницима када се посматра пол, жене сматрају привредни амбијент атрактивнијим са оценом 2,49 у односу на мушкарце 2,37.
- ❖ Када се посматрају године живота може се запазити да су категорије до 30 година и преко 50 година, доделиле веће оцене атрактивности улагања у привредни амбијент. Најмању оцену 2,23 одредила је категорија испитаника преко 40 а до 50 година живота. Оцене свих категорија по годинама живота су испод 3 што генерално говори да када су у питању године, опште је мишљење да је привредни амбијент не атрактиван.
- ❖ Што се тиче образовања највећа је вредност код испитаника са основном школом па са факултетом, докторатом и магистратуром а најмања код испитаника са вишим и средњим образовањем.
- ❖ Највеће оцене су дошле из простора бивших југословенских република 3,20 и Источне Европе и Русије 2,85. Ова оцена из простора бивших југословенских република која чак привредни амбијент сматра атрактивним за улагање у односу на остале испитанике, могла би се тумачити да је улагање у њихов привредни амбијент мање атрактивно у поређењу са улагањем у Србију па отуда и оцена која одудара од других испитаника узорка. Региони Западне Европе и Аустралије и Азије редом су доделили следеће оцене 2,32 и 2,24. Њихове оцене су последица као и код највеће оцене са простора бивших југословенских република, поређења амбијента у коме живе и амбијента у Србији. Најмања оцена је са простора Јужне Америке и Африке и више последица не познавања привредног амбијента у Србији.
- ❖ Они испитаници из узорка који су пореклом из бивших југословенских република доделили су највећу оцену 3,02 и она се уклапа у закључак из претходног пасуса. Најмању оцену за атрактивност улагања у привредни амбијент Србије додели су испитаници пореклом из Војводине 1,96 и из Западне Србије 2,14 а са оценом 2,19 нису далеко ни испитаници из Источне Србије.

3.15.2. Истраживање-давање повластица улагачима из дијаспоре у односу на остале стране инвеститоре

Испитаницима је било понуђено да на исказ: „Потребно је дати одређене повластице припадницима дијаспоре у односу на друге стране инвеститоре“, дају одговор у распону од 1 до 5 на скали, од „да се не слажу“ до „да се слажу“. Резултати до којих се дошло су приказани у табели.

Демографске карактеристике		Просечна оцена
ПОЛ	А	4,11
	Б	3,90
ГОДИНЕ ЖИВОТА	А	4,26
	Б	4,10
	В	3,65
	Г	4,10
СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА	А	5,00
	Б	4,07
	В	4,00
	Г	3,95
	Д	4,09
	Ђ	3,56
ТРЕНУТНО ЖИВИТЕ	А	3,93
	Б	3,54
	В	4,69
	Г	5,00
	Д	4,44
	Ђ	3,95
ВАШЕ ПОРЕКЛО	А	4,09
	Б	4,22
	В	4,04
	Г	3,81
	Д	4,26
	Ђ	3,98
	Е	3,83
УКУПНО		4,02

Табела 3.5. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Потребно је дати одређене повластице припадницима дијаспоре у односу на друге стране инвеститоре

Увидом у претходну табелу може се запазити следеће:

- ❖ Посматра ли се просечна оцена када је у питању да је потребно дати одређене повластице припадницима дијаспоре у односу на друге стране инвеститоре она износи 4,02 и изузетно је висока. На основу резултата овог истраживања долази се до закључка да је потребно дати одређене повластице припадницима дијаспоре у односу на друге стране инвеститоре бар то је преовлађујући став испитаника из овог узорка. Посматрајући пол међу испитаницима, жене су са

оценом 4,11 у односу на мушкарце и њихову оцену 3,90 заузеле изразитији став, када је у питању потреба да се припадницима дијаспоре да одређена привилегија у односу на друге улагаче у привреду Србије.

- ❖ Када се посматрају године живота, највећу оцену од 4,26 је доделила категорија најмлађег дела испитаника од 20 до 30 година живота. Исту оцену од 4,10 имале су категорије од 30 до 40 година и преко 50 година живота. Најмању оцену 3,65 оцениле су категорије од 40 до 50 година.
- ❖ Уколико се посматра образовање највећа оцена је код испитаника са основним образовање 5,00 а најмања код категорије доктора наука 3,56. Све остале категорије испитаника када се посматрања образовање имају оцену око 4,00 и јасног су става да је потребно дати одређене повластице припадницима дијаспоре који улажу у привредни амбијент Србије. Иако оцена испитаника са највишим образовање, због висине одудара од осталих категорија и она је у истој тежњи да се привилегије одобре, само је у мањем степену изражена као код других категорија испитаника из узорка.
- ❖ Код овог дела истраживања највеће оцене су додељене из простора Јужне Америке и Африке 5,00 онда Северне Америке 4,69 и Аустралије и Азије 4,44. Најмања је оцена са простора Источне Европе и Русије и износи 3,54 али и она показује тежњу за повластицама. То наводи на закључак, да без обзира где живе припадници дијаспоре очекују, да приликом улагања имају одређење привилегије у матици.
- ❖ Ако се посматра ово истраживање и узорак испитаника, могло би се закључити да су за потребом давања одређених привилегија приликом улагања у односу на друге стране инвеститоре, највише заинтересовани испитаници који су пореклом са простора Војводине и који су доделили највишу просечну оцену 4,26. Не заостају много са оценом 4,22 ни испитаници чије је порекло из Источне Србије. Затим следе испитаници пореклом из Западне Србије и из Шумадије са оценама редом 4,09, и 4,04. Најмању оцену 3,81 а самим тим и најмању потребу за давањем привилегија када се погледају остале категорије, далеко од тога да они нису заинтересовани за одређене повластице, исказали су испитаници пореклом из Јужне Србије.

3.15.3. Истраживање-потреба формирања посебне интернет мреже дијаспоре

Испитаницима је било понуђено да на исказ: „Потребно је формирати свеобухватну интернет мрежу српске дијаспоре“, дају одговор у распону од 1 до 5 на скали, од „да се не слажу“ до „да се слажу“. Резултати до којих се дошло су приказани у табели.

Демографске карактеристике		Просечна оцена
ПОЛ	А	3,65
	Б	3,85
ГОДИНЕ ЖИВОТА	А	3,72
	Б	3,57
	В	3,69
	Г	4,46
СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА	А	5,00
	Б	3,80
	В	3,57
	Г	3,75
	Д	3,60
	Ђ	4,00
ТРЕНУТНО ЖИВИТЕ	А	3,67
	Б	3,85
	В	3,92
	Г	3,50
	Д	3,61
	Ђ	4,20
ВАШЕ ПОРЕКЛО	А	3,94
	Б	4,04
	В	3,67
	Г	3,65
	Д	3,51
	Ђ	3,72
	Е	3,84
УКУПНО		3,74

Табела 3.6. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ:
Потребно је формирати свеобухватну интернет мрежу српске дијаспоре

Увидом у претходну табелу може се запазити следеће:

- ❖ Разматра ли се просечна оцена када је у питању потреба да се формира свеобухватна интернет мрежа дијаспоре она износи 3,74 и на основу резултата овог истраживања изводи се закључак да је дијаспора заинтересована да се ова мрежа формира. Овако добијена оцена показује потребу умрежавања дијаспоре са матицом путем друштвених мрежа и сервиса, користећи се телекомуникационим достигнућима 21.века. Посматрајући пол међу испитаницима, мушкарци су са оценом 3,85 у односу на жене и њихову оцену 3,65 заузели су израженији став, када је у питању формирање ове мреже подршке дијаспори у повезивању са матицом.
- ❖ Ако се посматрају године живота, највећу оцену од 4,46 је доделила је најстарија категорија, узорка испитаника преко 50 година живота. Остале две старосне категорије се не разликују много у оценама. Осећа се већа потреба те групе

дијаспоре за повезивањем као и генерацијом односно временом када су мигрирали. Најмању оцену 3,57 оцениле су категорије од 30 до 40 година живота.

- ❖ Када се посматра образовање највећа оцена је код испитаника са основним образовање 5,00 а најмања код категорије више или високо образовање у трајању до 3 године 3,57. Све остале категорије испитаника када се посматрања образовање имају оцену око 3,70 осим доктора наука чија је оцена 4,00 и јасног су става да је потребно формирати мрежу подршке дијаспори.
- ❖ За овај део истраживања најмање оцене су додељене из простора Јужне Америке и Африке 3,50 и Аустралије и Азије 3,61, па онда Западне Европе 3,67. Највећа је оцена са простора бивших југословенских република и износи 4,20. То наводи, да испитаници са тих простора очекују већу подршку у мрежном повезивању са матицом и ако би се могле очекивати веће оцене са удаљенијих простора матици.
- ❖ Уколико се посматра ово истраживање и узорак испитаника могло би се закључити да су за потребом формирања интернет мреже српске дијаспоре највише заинтересовани испитаници који су пореклом са простора Источне Србије и који су доделили највишу просечну оцену 4,04. Затим следе испитаници пореклом из Западне Србије и из Београда са оценама редом 3,94, и 3,84. Најмању оцену 3,51 а самим тим и најмању потребу за мрежним повезивањем, исказали су испитаници пореклом из Војводине.

3.16. Закључна разматрања

Свако тржиште има неки вид регулације, само је разлика у интензитету исте. Постоји регулатива која се односи на квалитет производа, добављаче, уговорне обавезе, гаранције итд. Прописи могу бити на једној страни дискриминишући, а на другој афирмишући, нешто може бити забрањено, а друго промовисано. Регулатива даје легитимитет роби и услугама, када је у питању размена на тржишту. Програми подршке предузетништву су један вид регулације. Регулација може бити просторна (локална, државна, међународна), секторска (одређена грана привреде), према одређеним социјалним групама (незапослени, имигранти) итд.

Да би се подстакло предузетништво имиграната, онда би творци политика требало да делују у следећа три правца:

- ❖ Потребно је повећати ресурсе имиграната у погледу људског капитала (обуке у вештинама), приступа финансијском и социјалном капиталу.
- ❖ Створити могућност приступа на повољна тржишта, било омогућавањем директног приступа било регулаторним мерама.
- ❖ Промовисати процес настајања имиграната предузетника и учинити га ефикаснијим.

Постоје четири врсте фирми етничког предузетништва на основу учешћа на отвореном тржишту земље домаћина и транснационалном предузетништву:

- 1) фирме које своју делатност обављају у оквиру етничке енклаве и не излазе на тржиште земље домаћина нити се баве транснационалним предузетништвом.

- 2) етничке фирме које својим деловањем изађу из оквира енклаве на тржиште земље домаћина али се не баве ниједним видом транснационалног предузетништва.
- 3) транснационалне фирме које се баве предузетништвом у оквиру енклаве и транснационалног простора не излазећи на тржиште земље домаћина.
- 4) фирме које су и на тржишту енклава и земље домаћина а баве се и транснационалним предузетништвом.

4. ИНСТИТУЦИОНАЛНО-РЕГУЛАТОРНИ ОКВИР КАО И НАЦИОНАЛНЕ СТРАТЕГИЈЕ ПРЕМА ДИЈАСПОРИ И ПРЕДУЗЕТНИШТВУ У СВЕТЛУ СЛИЧНИХ СТРАТЕГИЈА ДРЖАВА У ОКРУЖЕЊУ, ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И САВРЕМЕНОГ СВЕТА

4.1. Теоријски оквир за политике према дијаспори

Осамдесетих година прошлог века тек је неких тридесетак држава имало институције, које су се бавиле дијаспором и програмима подршке истој. Треба напоменути да је за поједине државе важно одвојити две целине из скупа дијаспоре, односно националне мањине-аутохтоно становништво које је остало променом граница ван матичне државе и дијаспору која се формира као резултат миграција становништва у одређеним друштвено историјским приликама. Политика према дијаспори представља било какву државну подршку, програм, иницијативу, законодавну регулативу усмерену према дијаспори као целини не узимајући у обзир одређене специфичности.

Велика већина држава савременог света има одређене политике према својој дијаспори.⁷³ Оне се могу груписати у три односно четири (теоријски допринос овог рада) теоријска оквира:

- ❖ Структурално-инструментални оквир заснован на марксистичком учењу и унилатералном понашању државе.
- ❖ Етнички оквир који у основи има супротстављене теорије космополитизма и транснационалног национализма.
- ❖ Модернистички оквир заснован на ширем политичко-економском контексту и легитимности интереса.
- ❖ Мултиплексно-варијабилни оквир који уводи овај рад, а заснован је на савременом развоју телекомуникација и дигитализацији са упориштем на међусобном поверењу, уважавању и обостраном интересу између матице и њене дијаспоре.

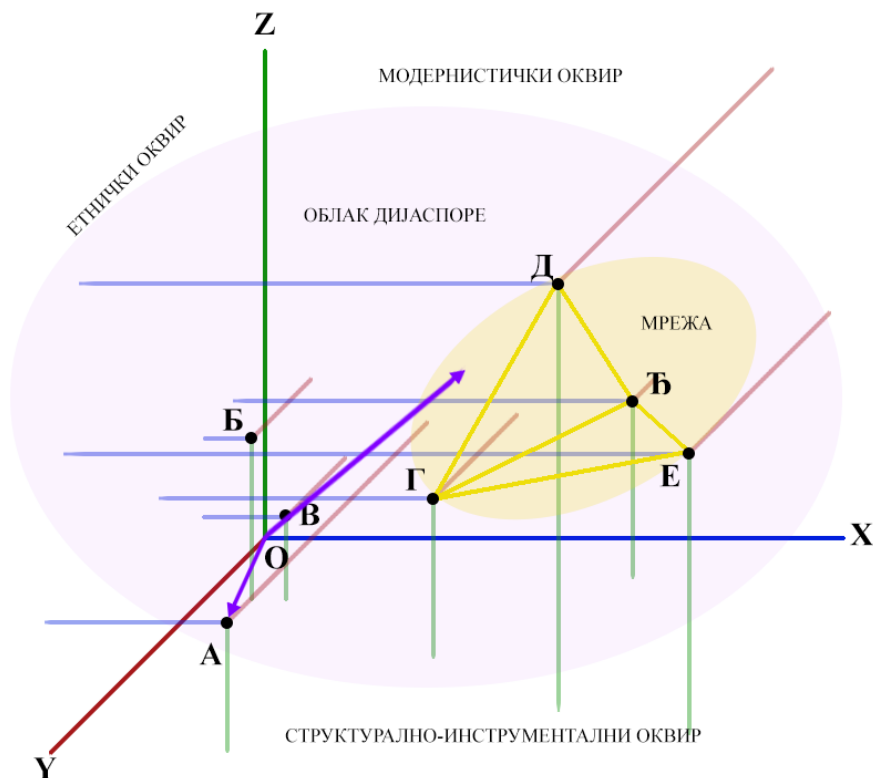
Структурално-инструментални оквир у основи има материјални интерес и економска очекивања на једној страни матице која том политиком економске добити жели привући своју дијаспору а на другој страни исте те дијаспоре која се води својим економским интересом. Ова теорија не може да објасни појаву транснационалних концепција припадности где поједине државе дају својој дијаспори држављанство, гласачка и социјална права а насупрот њима друге државе ограничавају миграције становништва и понашају се непријатељски према својој дијаспори.

Етнички теоријски оквир полази од држављанства и односа државе према својим грађанима. Када је у питању држављанство у основи је законска регулатива коју држава прописује у додели држављанства према својој исељеничкој и усељеничкој популацији тзв. конфликт концепција меке и чврсте етничке припадности. Он представља одговор државе на свеприсутну глобализацију у намери да сачува свој етникум од асимилације

⁷³Ragazzi, F. (2014) A comparative analysis of diaspora policies, *Political Geography* 41., pp. 74-89.

у космополитском окружењу савременог света. Обрађујући се дијаспори на концепту националних митова и легенди заснованих на заједничком пореклу, религији и историјском развоју. Овако наведени елементи овог концепта представљају главну мотивациону снагу у спровођењу политика према дијаспори.

Модернистички теоријски оквир приступа политикама дијаспоре, тако што у средиште ставља економски модел државе (планска економија, социјална држава благостања и неолиберална економија слободног тржишта). Уместо фокуса на материјалним факторима и концепту етничких односа као у претходним теоријским оквирима, овај теоријски оквир инсистира на политичко-економској рационалности, унутар које су ови материјални фактори и концепције етничких односа уоквирени, проблематизовани и сведени као елементи шире стратегије политичког, економског и културног развоја. Сама политика према дијаспори зависи од политичко-економске ситуације, те је стога стално динамички изложена променама.

Шема 4.1. Мултиплексно-варијабилни оквир у 3Д простору дијаспоре⁷⁴

Мултиплексно-варијабилни теоријски оквир у основи је комплексан и динамичан, а што се постиже захваљујући савременим достигнућима науке, поготово развоја телекомуникационих сервиса. Заснован је на претходно наведеном, а у пракси спроведеним приступима према политикама дијаспоре. Овај приступ у води 3Д простор дијаспоре, који се налази у три просторне равни односно оквира (етнички оквир, модернистички оквир и структурално-инструментални оквир). Координатне осе настају: X оса је у пресеку (модернистичког и структурално-инструменталног оквира), Y оса у

⁷⁴ Креација аутора

просеку (структурално-инструменталног и етничког оквира) и Z оса која је у пресеку (етничког и модерничког оквира).

У 3Д простору дијаспоре постоје ентитети (А, Б, В, Г, Д, Ђ, Е,...) који могу представљати: појединце (А, Б, В, члан дијаспоре), група (Г, Ђ, Е, удружење чланова дијаспоре) или мрежу (Г, Д, Ђ, Е, посебно структурно дефинисана група). Овако дефинисани ентитети налазе се у облаку дијаспоре, то је онај део 3Д простора дијаспоре према коме ће се политике приступа према дијаспори односити. Сваки ентитет је у 3Д простору једнозначно одређен са три димензије према координатама x, y и z односно према равнима-оквирима приступа политика, које се односе на дијаспору.

Вредност координате x неког ентитета (плава боја на шеми) представља колико ће се према њему приступати са становишта етничког оквира, вредност координате y за ентитет (црвена боја на шеми) представља утицај модерничког оквира, а вредност координате z (зелена боја на шеми) је колики ће утицај према ентитету имати структурално-инструментални оквир приступа политикама дијаспоре. Центар 3Д простора дијаспоре, тачка О координатни почетак, представља владу матице, а ортови (љубичасте стрелице на шеми) означавају међусобну конекцију, односно интеракцију између владе и матице и ентитета у 3Д простору дијаспоре (на шеми интеракција између владе матице и ентитета А, као и владе матице и мреже дела дијаспоре која је састављена од ентитета, који имају неку особину, заједничку црту и карактеристику која их повезује у удружење).

У зависности од интеракције између ентитета дијаспоре у 3Д простору дијаспоре и владе матице, долазиће до промена места односно координата то јест удаљености од оквира, а самим тим и односа у равнима према политикама дијаспоре, која ће и у ком делу према посматраном ентитету или мрежи у облаку дијаспоре бити примењена. То ће све учинити на комплексности и динамичности једног овако замишљеног приступа у оквирима теоријског проучавања, а што се захваљујући интернету, телекомуникационим сервисима и информационим алатима може и практично спровести и применити.

4.2. Институције дијаспоре

Истраживање⁷⁵ показује, да се институције дијаспоре неће појавити у земљама, које имају дознаке, трпе одлив мозга, у којима су на власти аутократски режими или политичке странке десне оријентације. Институције дијаспоре обично се дефинишу као: формалне државне канцеларије-управе намењене исељеницима и њиховим потомцима. Овде су укључена министарства, делови министарстава, одељења, одбори у извршној власти, законодавне институције, парламентарни одбори, посланичка места у парламентима и савети. Овако дефинисане институције дијаспоре искључују невладине организације дијаспоре које воде мигранти, политичке партије, службе при локалним самоуправама и друге формалне и неформалне групе у чијем је фокусу дијаспора.

Разне државне агенције комуницирају са дијаспором: министарство рада путем извоза радне снаге, централне банке путем дознака, дипломатско-конзуларна представништва путем исправа, министарство социјалног осигурања надгледа споразуме, министарство унутрашњих послова око издавања држављанства, док се туристичке агенције баве промоцијом путовања и посета матици, трговински ланци извозом робе чије је порекло

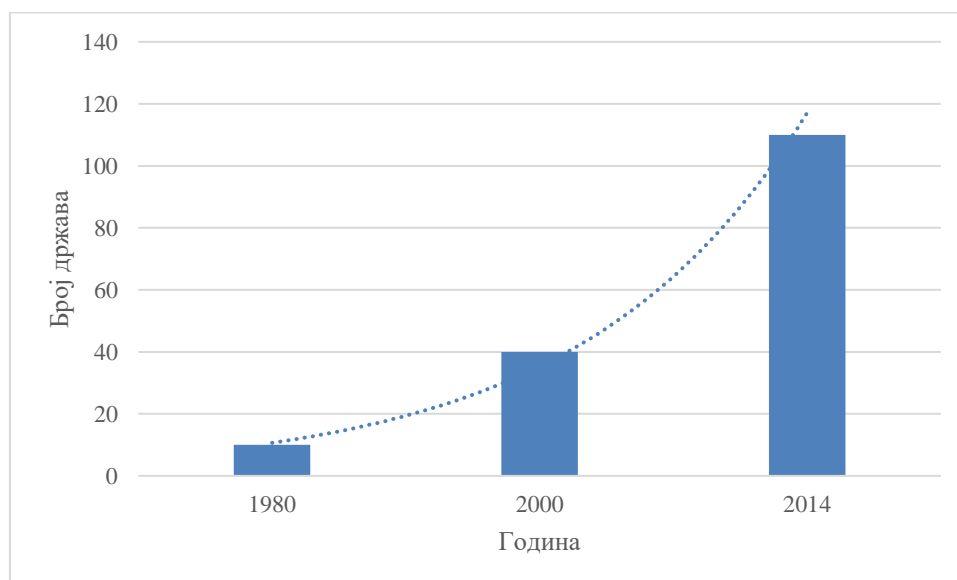
⁷⁵ Sigona, N., Gamlen, A., Liberatore, G. & Neveu Kringelbach, H., (2015) From Diasporas Reimagined: Spaces, Practices and Belonging ,Oxford Diasporas Programme, Oxford

из матице итд. Објашњења за настанак институција дијаспоре треба тражити у потреби државе за материјалним добрима дијаспоре и за укључивањем чланова нације ван граница матичне државе у економско-политичке токове у самој матици.

Према истраживањима Института за међународне миграције Универзитета Оксфорд, Међународне организације за миграције из Женеви и Института за миграциону политику из Вашингтона⁷⁶, према врстама институција за дијаспору земље су сврстане у шест група на оне које имају:⁷⁷

- ❖ министарство
- ❖ хибридно министарство
- ❖ институцију дијаспоре у оквиру неког министарства
- ❖ извршну институцију којој је надлежан шеф државе
- ❖ законодавно тело
- ❖ квази владину агенцију

Постоје државе које имају једну или више институција дијаспоре. Од десет држава у 1980. години преко 40 у 2000. години до тога да 110 од 193 чланице ОУН, 2014. године има бар једну институцију дијаспоре, а 47. више од једне. Од 2000. године број држава које су оснивале институције дијаспоре експоненцијалног је раста.

Слика 4.1. Кретање броја држава које имају институције за дијаспору⁷⁸

Институције дијаспоре представљају транснационализам којим управља држава. Оне пројектују политику државе према својој популацији ван својих граница. Овај транснационализам може се тумачити и као национализам на даљину, то је покушај хомогенизације и у много случајева није демократски ни либералан. Пример је

⁷⁶ Agunias Rannveig, D. & Newland, K. (2012) Developing a Road Map for Engaging Diasporas in Development A HANDBOOK FOR POLICYMAKERS AND PRACTITIONERS IN HOME AND HOST COUNTRIES International Organization for Migration (IOM) Geneva, Migration Policy Institute (MPI) Washington

⁷⁷ Gamlen, A., Cummings, M., Vaaler, M. P. & Rossouw, L. (2013) Explaining the Rise of Diaspora Institutions, Oxford Diasporas Programme, *Oxford IMI Working Papers Series, No. 78*

⁷⁸ Gamlen, A. (2014) Diaspora Institutions and Diaspora Governance, *International Migration Review Volume 48 Number S1 180–S217(2)* pp. 185.

Румуније у Молдавији и Мађарске у њој суседним земљама. С друге стране постоје примери (мексички имигранти) да укључивање дијаспоре путем институција помаже у развоју демократије.

Међународна организација за миграције води политику користи од миграција и како оне могу утицати на развој земље порекла миграција а самим тим и заштиту миграната у земљама у које мигрирају. Та политика кроз развојне програме утиче да све више земаља оснива институције дијаспоре, путем којих се омогућује директна међународна сарадња у области управљања миграцијама становништва. Земље имиграције имају интерес да се у земљама извора миграције створе институције дијаспоре како би се на једној страни управљано нерегуларним миграцијама а на другој да се кроз повећање дознака и других видова помоћи од стране дијаспоре смањи потреба да оне као донатори помажу земље извора миграција. Разни модели и приступи управљању дијаспором, чине један децентрализован међународни систем који прикупља своју нормативну снагу кроз примере добре праксе примењених модела.

Најчешће праксе којима се ангажује дијаспора су:

1. Путем устава се матична држава обавезује на заштиту својих сународника који живе ван државе и њених граница.
2. Матична држава доноси законе, којима даје одређене накнаде и помоћ својој популацији ван територијалног суверенитета. Овде постоје три главна приступа, који примењују матичне државе према својим сународницима изван територије исте. Први који не прави разлику између различитих група дијаспоре (Румунија, Словенија и Словачка), други који прави разлику између националних мањина које су остале у окружењу и осталих припадника дијаспоре, али не уводи ограничења или погодности за поједине групе (Србија и Хрватска) и трећи који уводи погодности за националне мањине из окружења а не и за целу дијаспору (Пољска и Мађарска).
3. Пружање етничке национализације са пуним или ограниченим правима држављанства, где степен етнизације зависи од идеолошког усмерења владе. Владе чија су усмерења либерално-левичарска залажу се за деетнизацију, а владе са конзервативно-десничарским усмерењима промовишу поновну етнизацију.
4. Покрећу се програми промовисања националног идентитета и припадности дијаспоре матичној држави, примера ради симболично се прославља дан дијаспоре.

Ове праксе се временом мењају, у зависности од политичке воље владајућих елита у матици и разумевања проблема дијаспоре, као и њеног ангажовања на обострану корист.⁷⁹

Скуп мера које је потребно предузети да би се ресурси дијаспоре активирали у локалном развоју садржи:⁸⁰

- 1) Формирање базе о српској дијаспори.
- 2) Организације дијаспоре које делују у оквиру Европске уније умрежити, ради јединственог наступа у земљама домаћинима.

⁷⁹Gazsó, D. (2017) Diaspora Policies in Theory and Practice, *Hungarian Journal of Minority Studies, Volume I* pp. 65-87.

⁸⁰ Гречић, В. (2019) Српска стваралачка интелигенција у расејању, Матица српска, Нови Сад, стр. 166.

- 3) Побољшати имиџ Србије као демократске земље.
- 4) Политички репрезентовати дијаспору, како на државном тако и на локалном нивоу, а све ради лобирања за будуће пројекте.
- 5) Радити на ширењу мреже локалних канцеларија дијаспоре.
- 6) Презентовати локалне пројекте и потребе путем завичајних удружења у дијаспори.
- 7) Путем fundraising-а⁸¹ обезбедити материјална средства за локалне пројекте.
- 8) Реализовати изабране пројекте у локалној заједници.

4.3. Ирски модел дијаспоре

Посебност ирске дијаспоре се огледа у томе што се процењује да је њен број око 70 милиона у односу на 4761865 становника колико има Ирска према попису становништва из априла 2016. године.⁸² Политику према дијаспори води невладин сектор и научне институције уз подршку владе и њену свесрдну координацију. Током 19. века, Ирци су се иселјавали због верских проблема и религијског сукоба на релацији протестанти-католици, да би касније главни узрок била несташица хране и лоши економски услови. Током тих година иселило се 2 милиона Ираца у Сједињене Америчке Државе где су формирали јаке заједнице. Значајнији таласи иселјавања забележени су и по стицању независности Ирске 1920. године, као и 50-тих година 20. века.

Држава	Број Ираца	Напомена
Ирска	4 045 473	Процена 2020. године
Северна Ирска	1 810 863	Попис 2011. године
САД	32 562 619	Процена 2017. године
Велика Британија	Око 14 милиона	
Аустралија	Око 7 милиона	
Канада	4 544 870	Попис 2011. године
Нови Зеланд	600 000	
Аргентина	500 000	
Чиле	120 000	
Француска	15 000	

Табела 4.1. Процена броја ирске дијаспоре у свету⁸³

Ирска стратегија широко формулише своју дијаспору као: ирске иселјенике и њихове потомке као и оне који одржавају стварне везе са Ирском. Ово задње се тумачи да порекло није услов за припадност ирској дијаспори, исто тако и странци који су живели па се иселили из Ирске се сматрају ирском дијаспором. Степен и обим везаности за Ирску може временом да варира из генерације у генерацију и да зависи индивидуално.

⁸¹ Fundraising-процес којим се преговара и прикупља приход кроз филантропију, приватне донације и слично за финансирање невладиног сектора али иза локалне и државне програме, пројекте, кампање или стратегије.

⁸²<https://www.cso.ie/en/media/csoie/newsevents/documents/pressreleases/2017/prCensussummarypart1.pdf> приступљено 28.8.2019. године

⁸³ Аутор на основу доступних процена и пописа

Институционално постоји Министарство иностраних послова и одељење при истом које је задужено за Ирце у иностранству. Од 2014. године постоји и државни секретар за дијаспору. Дијаспора Ирске нема гласачко право, што не треба да чуди ако се има у виду њен процењен број у светским оквирима .

Ирска дијаспора је помагала у лобирању у Сједињеним Америчким Државама за добијање независности при чему је имала свој фонд за помоћ. Ирске обвезнице емитоване након независности нису донеле очекивани резултат као што је то био случај са на пример обвезницама Израела. Исто тако лобирала је да се дугогодишњи проблем у Северној Ирској реши, мирним путем иако је све време помагала акције Ирске републиканске армије (ИРА) како би се побољшао положај Ираца у том делу Британске империје.

Ирска стратегија према дијаспори усвојена је 2015. године и заснована је на односима из прошлости, суочава се са тренутним изазовима и положајем ирске дијаспоре, дефинише области и начине деловања. Кључни елементи стратегије су: подршка, повезивање, ангажовање и признање. Финансијска подршка дијаспори се остварује преко владиног програма који је усмерен највише на пројекте социјалне (брига за старије становнике дијаспоре и здравствена помоћ), а мање за културолошке и економске природе. Програмима финансијске подршке координира одељење Министарства иностраних послова уз сарадњу са амбасадама и конзулатима Ирске у дијаспори.

Повезивање са дијаспором се остварује у три правца: медијски, путем културе и локалне иницијативе. Овај последњи се бави повратком дијаспоре односно враћањем коренима што је поспешило развој туризма у домовини. Постоји глобална мрежа Ирске која помаже повратницима из дијаспоре пружајући им могућност размене искустава и редовно их извештава о стању на терену. Затим ту је глобални ирски економски форум и мрежа утицајних личности у дијаспори која је у директној вези са владом Ирске а све у циљу промовисања туризма, културе и развоја економије. Ирска телевизија шири мрежу радио станица и свој програм према дијаспори у погледу емисија које се баве животом у дијаспори, информацијама важним за дијаспору. У погледу културе промовише се ирски језик, музика и плесни фестивали док је Дан Светог Патрика тачка окупљања. Постоји музеј дијаспоре отворен 2016. године.

Многи програми сарадње са дијаспором потичу од организација из дијаспоре или појединаца где је Ирска влада само оператор. Значајни чланови ирске дијаспоре ангажовани су на умрежавању и ставили су свој професионални, економски и интелектуални кредо у интересу успеха сарадње матице и дијаспоре. У основи је етничка солидарност за програме економске подршке и инвестирања, где постоје субвенције за отварање радних места.

Признања дијаспори су више симболичког карактера у виду сертификата ирског наслеђа. Политика Ирске према дијаспори усмерена је у два правца: матица брине о потребама дијаспоре, где је програм подршке усмерен на олакшавање и помоћ, а не на лидерство и контролу, а дијаспора према матици усмерава свој економски и професионални потенцијал. Највећа вредност политике се огледа у јакој мрежи. Постоји изградња капацитета и обавеза. То се индиректно огледа кроз креативност и проактивност, а директно путем дознака, инвестиција и путем преноса знања.

4.4. Мађарски модел дијаспоре

Мађарска дијаспора могла би се поделити у две групе: аутохтона дијаспора и емигранти који су се иселјавали из Мађарске. Аутохтона дијаспора је настала као последица распада Аустро-Угарске монархије завршетком Првог светског рата и Тријанонским споразумом из 1920. године где је скоро 25 % мађарског становништва остало ван граница новостворене Мађарске у новоствореним државама: Југославији, Румунији, Чехословачкој и СССР-у. Исељенички таласи из Мађарске су били најјачег интензитета после мађарске револуције 1956. године, деведесетих година 20. века и уласком 2004. године Мађарске у Европску унију.

Етничка припадност	Број становника	Процент
Мађари	8 504 492	85,6%
Роми	315 583	3,2%
Немци	185 696	1,9%
Румуни	35 641	0,4%
Словаци	35 208	0,4%
Хрвати	26 774	0,3%
Срби	10 038	0,1%
Неизјашњени	139 873	1,4%
Остали	684 323	6,9%
УКУПНО	9 937 628	100,0%

Табела 4.2. Попис становништва по етничкој припадности у Мађарској 2011 .године⁸⁴

Устав Мађарске из 2012. године дефинише: Мађарска има у виду јединство мађарске нације и брине о судбини Мађара ван њених граница, подржава њихов опстанак, развој и остваривање појединачних и заједничких права као и промоцију њихове сарадње са Мађарском. Савет мађарске дијаспоре основан је 2011. године. Савет обједињује мађарске организације из света и ствара поверење између њих и Мађарске владе. Брине се за јачање свести о припадности мађарске дијаспоре мађарском националном идентитету, негујући мађарску културу и језик. Савет даје подршку мађарским заједницама у Транскарпатском базену у борби за боље услове живота и своја права, затим подршку у додељивању права на држављанство и Мађарима изван Мађарске, организовање мађарских школа у дијаспори као и посете младих Мађара својој матици. Стална конференција Мађарске ставља нагласак да се у будућности треба посветити економском јачању дијаспоре кроз предузетништво и програме прекограничне сарадње, чиме би се повећало њено богатство како мађарских предузећа тако и мађарских радника.

Савет и стална конференција одржавају годишње састанке као најважније форуме националне политике. У току 2009. године у програме у оквиру програма националне политике отварања школа, вртића и економског развоја дијаспоре потрошено је 9 милијарди мађарских форинти а 2016. године 30 милијарди мађарских форинти. За период 2015-2018. година на подручју Војводине је уложено у ове програме 50 милијарди мађарских форинти а у Румунији 32 милијарде мађарских форинти. Исто тако улагања иду и према Мађарима у Словенији и Хрватској. Половина је бесповратна

⁸⁴ *Hungarian census 2011 – final data and methodology* (Hungarian); Jump up ↑ "National data". <https://www.ksh.hu>. Hungarian Central Office приступљено 4.9.2019. године

а друга половина је у бескаматним кредитима. У току 2016. године 250 хиљада младих мађарских предузетника је прошло кроз програм оспособљавања за предузетништво. Прогласили су 2017. годину за годину породичних предузећа а 2018. годину за годину мађарских породица у иностранству.

Земља	Број Мађара	Земља	Број Мађара
Мађарска	8 504 492	Чиле и Аргентина	100 000
САД	1 373 503	Аустрија	82 712
Румунија	1 227 623	Велика Британија	52 000
Словачка	458 467	Аустралија	17 897
Србија	253 899	Канада	15 450
Немачка	212 360	Хрватска	14 048
Израел	200 000	Словенија	6 243
Украјина	156 600	Остало	200 000
Француска	150 000	Укупно у дијаспори	4,6-4,8 милиона

Табела 4.3. Процена броја мађарске дијаспоре у свету⁸⁵

Током 2010. године донет је Закон о двојном држављанству, а 2011. године додељено је гласачко право држављанима Мађарске у иностранству. Мађарска сматра да је грађанско и гласачко право изузетно важно у очувању националног идентитета те је припадницима дијаспоре дозвољено да учествују приликом спровођења избора. У парламенту Мађарске не постоји одбор за дијаспору. За дијаспору је при влади задужен потпредседник владе надлежан за националну политику, црквена питања и националности.

Постоје програми подршке као на пример Јулијанусов програм који спроводи Државни секретаријат за националну политику, Кореси програм (преко 230 пројеката помоћи мађарској дијаспори у преко 24 земље) и Миклош Калеман програм у оквиру кога се скупљају књиге и други штампани материјал на мађарском језику из дијаспоре. Савет мађарске дијаспоре сакупља, односно формира катастар мађарске баштине и споменика да се представе вредности мађарске дијаспоре, чиме би се очувао идентитет мађарских заједница које живе расуте дуж целог света и развила и представила универзална мађарска култура. То функционише тако, што се на сајт пошаљу слике споменика и баштине, како би се тако формирала збирка.

4.5. Румунски модел дијаспоре

Комисија за румунске заједнице у иностранству има следеће задатке:

- ❖ да заштити и пружи подршку румунским држављанима у иностранству ради очувања и развоја својих етничких, духовних, верских, културних, језичких и социјално-економских права
- ❖ да развија односе са државама у оквиру Европске уније и другим државама света где постоје румунске заједнице у области унапређења политичког, економског и друштвеног живота истих
- ❖ да промовише права и интересе румунских иселјеника без обзира на њихово име (Молдавци, Бесарабијци, Власи, Аромани итд.)

⁸⁵ Аутор на основу доступних процена и пописа

- ❖ да анализира потребе румунских заједница у иностранству и одлучује о начину како да се исте реше
- ❖ да прати образовање, медије и рад институција које се баве положајем румунских заједница у земљама усељења

Постоји национална стратегија за Румуне по свету за период 2017.-2020. година. Исто тако постоји Музеј дијаспоре Румуна, учење језика на даљину и програми подршке за start-up-ове. Редовно излази билтен са активностима према дијаспори и у дијаспори у електронској форми. Организују се школе језика за младе из румунске дијаспоре. За бираче из иностранства омогућено је да се преко сајта региструју и да одаберу да ли ће гласати на бирачком месту или путем преко поште.

Етничка припадност	Број становника	Процент
Румуни	16 792 868	83,5%
Мађари	1 227 623	6,1%
Роми	621 573	3,1%
Неизјашњени	1 260 551	6,3%
Остали	219 026	1,1%
УКУПНО	20 121 641	100%

Табела 4.4. Попис становништва по етничкој припадности у Румунији 2011. године⁸⁶

Преко министарства дијаспоре имају пројекте за покретање предузетништва у области ИТ-а, одрживог развоја, заштите човекове околине који су намењени првенствено дијаспори и отварању радних места у Румунији. Помоћ при покретању бизниса креће се око 40 хиљада евра, уз постојање подршке и пословног плана од развоја идеје до имплементације и даље развоја створеног предузећа. Субјекти који могу учествовати у програму су: пружаоци услуга образовања и стручног усавршавања, локалне самоуправе, професионална удружења, привредне коморе, невладине организације, универзитети, министарства која у свом опсегу деловања имају дијаспору овде пре свега министарство економије. Европски социјални фонд издвојио је за период 2014.-2020. година износ од 4,326 милијарди евра како би се смањиле разлике у економском и социјалном развоју између Румуније и осталих чланица Европске уније, то су ови пројекти и укључивање дијаспоре преко предузетништва део остваривања те стратегије.

Земља	Број Румуна	Земља	Број Румуна
Румунија	16 800 000	Аустрија	100 000
Италија	1 300 000	Грчка	50 000
Шпанија	900 000	Ирска	45 000
САД	650 000	Француска	45 000
Немачка	450 000	Португал	40 000
Израел	220 000	Мађарска	35 000
Канада	200 000	Србија	30 000
Велика Британија	160 000	Остало	700 000
Белгија	100 000	Укупно у дијаспори	5 000 000

Табела 4.5. Процена броја румунске дијаспоре у свету⁸⁷

⁸⁶ "Recensământul populației și locuințelor - 2011" (PDF). *Institutul Național de Statistică* (in Romanian). Bucharest. July 2013.

Министарство за Румуне по свету кроз свој Програм за подршку развоју и афирмацији румунског идентитета је у 2018. години уложило у следеће области: култура 30 пројеката вредности 908.079,75 леја; образовање 47 пројеката вредности 4.015.807,94 леја; масовни медији 36 пројеката вредности 1.838.247,27 леја; цивилно друштво 11 пројеката вредности 269.929,27 леја и у духовност и традиција 7 пројеката вредности 300.188 леја што за ову годину укупно износи 7.322.252,55 леја односно преко 1,5 милиона евра.⁸⁸

Дијаспора је партнер за развој Румуније. Постоји документ министарства спољних послова као прилог већ поменутој стратегији за Румуне по свету, да се са социјалног приступа пређе на партнерски однос, јер дијаспора Румуније својим бројем и значајем то заслужује, да буде приоритет владиних активности и јавних институција. Важно је да политике, програми, пројекти буду део транспарентног процеса у које ће бити укључени они којима су оне намењене.

4.6. Црногорски модел дијаспоре

Постоји Управа за дијаспору при Министарству вањских послова. На сајту овог министарства постоје следеће апликације: црногорски језик online, упис у евиденцију дијаспоре, исељеничка књижица, адресар организација дијаспоре по земљама, Билтен, уџбеници за црногорску дијаспору и информатор које ко у дијаспори Црне Горе/наука/. За филантропију додељују награду „Искра“, где се посебно у категорији дијаспоре додељује признање.

Етничка припадност	Број становника	Процент
Црногорци	280 748	45,3
Срби	180 213	29,1
Бошњаци	54 032	8,7
Албанци	30 439	4,9
Муслимани	21 333	3,4
Роми	6 251	1,0
Хрвати	6 021	1,0
Неизјашњени	30 170	4,9
Остали	10 822	1,7
УКУПНО	620029	100,0

Табела 4.6. Попис становништва по етничкој припадности у Црној Гори 2011. године⁸⁹

Постоји Закон о сарадњи Црне Горе са дијаспором и исељеницима донет 2018. године. Исто тако, постоји и Савет за сарадњу са исељеницима као саветодавно тело Владе Црне Горе са једанаест одбора чији чланови су из редова државних институција и исељеника.

⁸⁷ Аутор на основу доступних процена и пописа

⁸⁸ <http://www.mprp.gov.ro/web/wp-content/uploads/2019/04/Plan-Ac%C8%9Biuni-Proprii-MRP-2019.pdf> приступљено 26.8.2019 .године

⁸⁹ Секуловић, Б. & Шарановић, Н., (2014) Етничко културолошки атлас Црне Горе, Подгорица, Завод за статистику Црне горе, стр 7.

ЗЕМЉА	Број исељеника
Турска	100 000
САД	40 000
Србија	38 527
Аргентина	30 000
Немачка	30 000
Луксембург	7 000
Албанија	7 000
Канада	4 665
Хрватска	4 517
Италија	4 002
Словенија	2 667
Северна Македонија	2 003
Аустралија	1 171

Табела 4.7. Процена броја црногорске дијаспоре у свету⁹⁰

При Парламенту Црне Горе постоји Одбор за међународне односе и исељенике који је 2017. године усвојио платформу о сарадњи одбора са исељеницима. Исељеничка књижица служи за идентификацију исељеника за време њиховог боравка у Црној Гори, а рок њеног важења је 20 година. Од обнављања самосталности то јест своје државности 2006. године, организују се летње школе језика и културе „Црна Гора моја постојбина“, намењене деци исељеника. Савет за сарадњу са исељеницима чине 42 члана. У 30 држава света постоји преко 200 удружења црногорске дијаспоре, а највише 55 у Србији.

ЗЕМЉА	Број пројеката	Износ у еврима	Просечан износ по пројекту у еврима
Србија	24	34.700	1.446
Хрватска	8	14.100	1.763
САД	2	6.000	3.000
Босна и Херцеговина	3	6.800	2.267
Уругвај	1	3.000	3.000
Луксембург	2	3.700	1.850
Словенија	2	4.600	2.300
Албанија	3	5.500	1.833
Северна Македонија	2	2.800	1.400
Канада	2	3.300	1.650
Турска	1	4.000	4.000
Немачка	2	2.500	1.250
Белгија	1	2.000	2.000
Француска	1	2.000	2.000
Косово*	2	4.000	2.000
УКУПНО	56	99.000	1.768

Табела 4.8. Додељена новчана помоћ пројектима црногорске дијаспоре за 2019. годину у еврима⁹¹

⁹⁰ <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:708716-Crna-Gora-Van-granica-zivi-oko-500000-Crnogoraca-u-Srbiji-38527> објављено 28.1.2018.године, приступљено 22.8.2019. године.

У току 2019. године додељена су средства за 56 пројеката исељеницима ван Црне Горе, у износу од 99 хиљада евра. Средства се додељују за реализацију следећих програма и то: очување државног идентитета и припадности Црној Гори, очување културног идентитета, јачање образовне, научне, културне и спортске сарадње, информисање и повезивање дијаспоре и матице, заштите положаја и права дијаспоре и унапређење привредне сарадње дијаспоре и матице. Од свих 56 пројеката за које су додељена средства подршке, није могло бити закључено да је и један пројекат, који је имао за циљ унапређење привредне сарадње дијаспоре и матице, на овај начин добио подршку.

4.7. Северно-македонски модел дијаспоре

Због политичке ситуације и одредби Охридског споразума, да се за општине са више од 20% мањина уведе, као службени, језик мањина у употребу у државним институцијама, није постојала воља да се после пописа из 2002. године спроведе нови попис становништва. Планирано је да се нови попис становништва, уместо 2011. године, обави у априлу 2020. године, али због ситуације изазване пандемијом вируса короне он није одржан. У вези податка за становнике Северне Македоније који су се изјаснили као Срби (35939), забрињава што српски језик говори 24773 становника што иде у прилог чињеници асимилације и потребе за отварањем српских школа.

Етничка припадност	Број становника	Процент
Македонци	1 297 981	64,2
Албанци	509 083	25,2
Турци	77 959	3,9
Роми	53 879	2,7
Срби	35 939	1,8
Бошњаци	17 018	0,8
Остали	30 688	1,4
УКУПНО	2 022 547	100,0

Табела 4.9. Попис становништва по етничкој припадности у Северној Македонији 2002. године⁹²

Северно-македонски Парламент броји 123 посланика. Шест изборних јединица бирају по 20 посланика, а три се бирају из дијаспоре по следећем принципу: један посланик из Европе и Африке, један посланик из Америке и један из Аустралије и Азије. Ова три члана се бирају по већинском систему. И ако је нормативним актима за избор посланика у Парламент Северне Македоније предвиђено да дијаспора има своје представнике у Парламенту, ове одредбе се не примењују. У 30 држава света постоји преко 750 удружења македонске или северно-македонске дијаспоре⁹³. На сајту Министарства спољних послова постоји могућност регистрације исељеника. Не постоји министарство за дијаспору, него Агенција за исељенике, као независно тело државне управе, која има директора и постоји министар без портфеља за дијаспору. У Парламенту Северне Македоније не постоје посебни одбори за дијаспору.

⁹¹ <http://www.dijaspora.mvpei.gov.me/biblioteka/odluke> приступљено 22.8.2019. године.

⁹² <http://www.stat.gov.mk/PrikaziPublikacija.aspx?id=54&rbr=225/> приступљено 21.8.2019. године.

⁹³ <https://www.minisel.gov.mk/iselenicki-organizacii/> приступљено 20.8.2019.године.

ЗЕМЉА	Број исељеника
Албанија	5 512
Аустрија	23 372 (200 000)
Аустралија	38 981
Србија	22 755
Канада	6 245 (150 000)
Италија	92 847
Француска	(12 000)
САД	(200 000)
Швајцарска	(60 000)
Немачка	(85 000)
Хрватска	4 138
Словенија	3 972
Шведска	(15 000)

Табела 4.10. Процена броја северно македонске дијаспоре у свету⁹⁴

4.8. Хрватски модел дијаспоре

Хрватска дијаспора настајала је кроз векове, путем таласа исељавања. Као последица ратова од 15. века па све до пред крај 19. века исељавање иде према средње европским земљама. Почев од 1880. године па до Првог светског рата, талас исељавања Хрвата иде према прекоморским државама (Сједињене Америчке Државе, државе Јужне Америке, Аустралија и Нови Зеланд). Између два светска рата исељавање се наставља према Европи и Јужној Америци. После Другог светског рата долази до напуштања територије Хрватске због политичког деловања, па државе попут Чилеа и Аргентине постају сигурне дестинације за ову врсту хрватских имиграната. Од средине 60-тих година, па до 90-тих прошлог века исељавање је претежно економске природе и са незанемарљивом политичком емиграцијом, а усмерено је према земљама Западне Европе.

Етничка припадност	Број становника	Процент
Хрвати	3 874 321	90,4%
Албанци	17 513	0,4%
Бошњаци	31 479	0,7%
Мађари	14 048	0,3%
Роми	16 975	0,4%
Словенци	10 517	0,2%
Срби	186 633	4,5%
Италијани	17 807	0,4%
Неизјашњени	73 778	1,6%
Остали	41 818	1,0%
УКУПНО	4 284 889	100,0%

Табела 4.11. Попис становништва по етничкој припадности у Хрватској 2011. године⁹⁵

⁹⁴ https://web.archive.org/web/20080626055957if_/http://www.mfa.gov.mk//Upload/Con

Као последица рата за независност и транзиције, јавља се талас исељеништва пред крај прошлог века према прекоморских земљама и Западној Европи. Исељавање становништва према чланицама Европске Уније почело је 2013. године пријемом Хрватске у Европску Унију као последица жеље за бољим условима живота и посла.⁹⁶

Република Хрватска је 2011. године законски регулисала свој однос са дијаспором, доношењем Закона о односима Републике Хрватске с Хрватима изван Републике Хрватске. Наредне године је основала Државни уред за Хрвате изван Републике Хрватске. Закон дефинише Хрвате изван Републике Хрватске кроз три посебне групе: конститутиван народ у Босни и Херцеговини, припадници хрватске мањине у европским државама и хрватски исељеници у прекоморским земљама и осталим европским државама као и њихови потомци. Односи се на Хрвате са држављанством, на Хрвате са статусом без држављанства и без статуса и држављанство. Исто тако закон јасно дефинише носиоце односа сарадње између матице и дијаспоре у виду: Државни уред за Хрвате изван Републике Хрватске као радно тело владе и главни носилац, затим ту су Савет владе, надлежна министарства, парламентарни одбор за Хрвате изван Републике Хрватске, Хрватска матица исељеника као и друге институције чији је делокруг рада од интереса за Хрвате изван Републике Хрватске.

Земља	Број Хрвата	Земља	Број Хрвата
Хрватска	3 900 000	Аустрија	90 000
САД	1 200 000	Швајцарска	80 000
Немачка	500 000	Бразил	70 000
Аустралија	250 000	Италија	60 000
Аргентина	250 000	Шведска	40 000
Канада	250 000	Француска	40 000
Чиле	200 000	Остало	900 000
Нови Зеланд	100 000	Укупно	4 000 000

Табела 4.12. Процена броја хрватске дијаспоре у свету⁹⁷

Савет владе чине представници Хрвата изван Републике Хрватске и чланови по положају, као представници државе, институција, католичке цркве и организација цивилног друштва. Закон темељно дефинише на који се начин штите права и интереси као и јачање заједница хрватске дијаспоре кроз: очување хрватског језика, културе и идентитета, добијање хрватског држављанства, увођењу хрватске картице као погодности приликом посете матици, могућност избора 3 посланика у хрватски парламент, образовање и научно сарадња, научно-истраживачки рад између дијаспоре и матице, спортске активности, привредна сарадња, помоћ угроженим групама у дијаспори, привлачење ученика и студената и олакшан повратак пензионера.⁹⁸

Државни уред је састављен од: кабинета; уреда добродошлице; сектора за спровођење пројекта Хрвата изван Републике Хрватске у коме се налазе две службе (за спровођење

⁹⁵ https://www.dzs.hr/Eng/censuses/census2011/results/htm/E01_01_04/e01_01_04_RH.html приступљено 19.8.2019. године.

⁹⁶ Акрап, А., & Стрмота, М. (2014) *Veliki iseljenički valovi iz Hrvatske od kraja 19. do kraja 12. stoljeća*, u: *Hrvatska izvan domovine: zbornik radova* (ur. Sopta M. i dr.) Golden marketing Tehnička knjiga, Zagreb, 71-79.

⁹⁷ <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenistvo/hrvatski-iseljenici-u-prekomorskim-i-europskim-drzavama-i-njihovi-potomci/749> приступљено 26.5.2020. године.

⁹⁸ https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_11_124_2471.html, приступљено 10. 5. 2020. године.

и надзор конкурса и пројеката Хрвата изван Републике Хрватске и привредну сарадњу); сектора за правни положај, културу и образовање Хрвата изван Републике Хрватске у коме се налази три службе (за правни положај, културу и образовање Хрвата у Босни и Херцеговини, за правни положај, културу и образовање хрватске мањине и за правни положај, културу и образовање хрватских исељеника); главни секретаријат са две службе (за људске ресурсе и опште послове и за финансијско-материјалне и информатичке послове). Поред поменутог закона, као део регулативе која се бави односима са хрватском дијаспором, постоји и стратегија о односима Републике Хрватске и Хрватима изван Републике Хрватске.⁹⁹

4.9. Израелски модел дијаспоре

Држава Израел је прогласила самосталност 1948. Године, као испуњење више вековног сна милиона Јевреја расутих по целом свету о повратку у обећану земљу. Друга влада која је подржала стварање државе јеврејског народа била је влада Краљевине Србије 1917. године, одмах после британске чије је министар иностраних послова Блафур написао декларацију о стварању државе Јевреја. Стварање и изградња државе Израел, траје више од 70 година у непријатељском окружењу, уз свесрдну помоћ дијаспоре. Непријатељско окружење се огледа у недостатку природних ресурса (пијаће воде, енергената, још је председница Израела Голда Меир умела да каже, како је Јевреје Мојсије водио 40 година кроз пустињу и довео их на једино место на Блиском истоку где нема нафте) и суседним државама које планирају његово уништење.

Да би преживели расејани по свету држали су се следећег: заједничких успомена на прошлост и заједничке визије за будућност. Принцип Талмуда им налаже да су сви Јевреји, једни одговорни за друге, а претња која се над њима константно надвија одржала их је у заједништву. Посебно се негује долазак младих из дијаспоре у Израел, да се упознају са историјом, културом, својом традицијом и вером у очувању свог идентитета.

Иновације доводе до напретка и бољег животног стандарда. Ако нема иновација, онда је друштво у стагнацији. У Израелу као start-up нацији, где по глави становника има највише start-up-ова у свету, постоји јака веза између истраживачких центара, универзитетских института и индустрије. Само друштво у Израелу је предузетничко и спремно на ризик у трагању за успехом. За све успешне иновативне системе заједничког је: подршка истраживањима је огромна, студенти се укључују у истраживања, исто тако иноватори и предузетници су део истраживачког процеса, постоји подршка креативности и ризику за нове подухвате, мултидисциплинарна сарадња као и јака веза између универзитетске струке, јавности и приватног сектора.

Градивни блокови иновативног технолошког сектора у Израелу су: људски капитал, технолошка инфраструктура и технолошка предузећа (start-up, кластери и велике компаније). На људски капитал утичу пре свега иновативно образовање, универзитети, академије, стручно образована радна снага, повратак одлива мозгова, високообразовани и високостручни имигранти, менаџери су ветерани из светски познати фирми, иновативна и предузетничка култура, која ствара серијске предузетнике. Технолошку инфраструктуру чине: академско и научно-истраживачки центри, пројекти за

⁹⁹<https://hrvatiizvanrh.gov.hr/o-nama/opcenito-o-djelokrugu-rada-i-ustroju-sredisnjeg-drzavnog-ureda/778>, приступљено 10.5. 2020. године.

одбрамбену индустрију на којима се морају радити истраживања и развој, мултинационалне компаније, истраживачко развојни центри стратешких инвеститора и технолошки инкубатори. На технолошка предузећа и њихов развој директно утичу: модерна инфраструктура, подршка владе, ризични капитал као и остале стратегије излаза капитала. Индиректно на технолошка предузећа утиче: људски капитал и технолошка инфраструктура.

Фактори на којима се заснива успех иновационих технологија у Израелу су:

- ❖ **Предузетничка култура** награђује се ризик, вера у победу и успех, способност да се дође до решења коришћењем иновативног приступа уз ограничење ресурса, упорност, издржљивост и посвећеност.
- ❖ **Квалитет људских ресурса** на високом нивоу, високо квалитетне академско образовне институције, преко 8000 инжењера завршава годишње студије, учествовање у одбрамбеним истраживачким пројектима, високо стручни имиграциони људски ресурси и изложеност менаџерској култури у мултинационалним компанијама. Треба истаћи да је пет добитника Нобелове награде за науку у последњих неколико година из Израела.
- ❖ **Савремена инфраструктура** правна, банкарска и финансијска.
- ❖ **Капитал** фондови ризичног капитала, стратешки и финансијски инвеститори и бизнис анђели. Улога фондова је у прикупљање средстава, избору инвестиција, управљање инвестицијама и изградњи излазних вредности.
- ❖ **Улога владе** она је катализатор, предвиђа услове излаза, не врши државну контролу, формира индиректне фондове за инвестирање, учествује у деоби ризика, подржава научно-истраживачке пројекте развоја као и технолошке инкубаторе, има повољан порески режим и ослобађање од пореза за фондове за инвестирање ризичног капитала.
- ❖ **Технологије везане за одбрану, истраживање и развој** Израел има стратегију креативне одбране кроз програм изврсности Talpiot који омогућава одабраним ученицима да студирају и служе војну обавезу у специјализованим војним јединицама попут 8200. Војска је велики високотехнолошки инкубатор за иновације и предузетништво. Она подстиче читаво становништво на интензивну обуку са техником у елитним јединицама и подстиче етику самопоуздања и решавање проблема. Подстичу се на различита мишљења и да је мисија толико важна да не постоји могућност неуспеха.¹⁰⁰

У књизи Start-up-Нација-прича о израелском економском чуду,¹⁰¹ аутори налазе одговор у војсци као мотору развоја, предузетничкој култури и амбициозним имигрантима. Израелци своју државу осећају као да су њени акционари, а не да су у њој запослени. Код израелских предузетника не постоји не као одговор, они ће покушавати све да реше, па чак и кад се проблем чини немогуће решивим. Знају да успех не долази сам од себе, већ да се морају за њега изборити.

Како као млади служе војни рок, који је обавезан и за жене, они се уче тако лидерству, тимском раду, самопрегору, одговорности и процени у доношењу одлука о преузимању ризика, а то су све вештине, које су итекако важне за предузетништво. Страх од

¹⁰⁰ Erlich, Y. (2012) The success mode of Israel innovation technology IVC Research Center Tel Aviv-Yafo [https://embassies.gov.il/nicosia/NewsAndEvents/Documents/Doing%20Business%20with%20Israel%20\(Erlich\).pdf](https://embassies.gov.il/nicosia/NewsAndEvents/Documents/Doing%20Business%20with%20Israel%20(Erlich).pdf) приступљено 12. мај 2020. године.

¹⁰¹ Senior, D. & Singer, S. (2011) Start-up Nation: The Story of Israel's Economic Miracle, Council on Foreign Relations (CFR), Washington.

неактивности и паралисаности је већи него од преузимања ризика и неуспеха. Како су због окружења присиљени да се непрестано боре за опстанак, то онда улажу у истраживање и развој у пројекте одбране и безбедности користећи се разних иновацијама. Касније ти пројекти и иновације могу бити искоришћени и у цивилне сврхе у областима здравства, транспорта, телекомуникација и другим.

У јудаизму постоји концепт „Тikkun olam“ који има за циљ, да свет трансформише у боље место за живот, за цело друштво у целини. Сваки Јеврејин има одговорност да ради на томе, па и не чуди што израелски предузетници нису толико оптерећени монетарним добитком од својих идеја, колико да реше проблеме и тако помогну другима.

При Министарству економије постоји Центар за промоцију инвестиција, који наглашава предности Израела у доброј инфраструктури, образовној радној снази, отвореном тржишту и добрим економским везама са Сједињеним Америчким Државама и Европом. Подстицаји за инвестирање су регулисани Законом о подстицању капиталних инвестиција. При истом министарству постоји и Канцеларија главног научника, која подстиче и подржава индустријска истраживања, где је годишњи буџет преко 200 милиона долара, а број програма близу 800. Све је ово део дугогодишњих напора, да се успоставе hi-tech технолошке компаније. Поред тога предузећима се дају средства уколико запошљавају имигранте преко Министарства за повратак имиграната.

Израел има радну снагу, која је високо квалификована и добро образована. Преко четвртине има факултетску диплому, а преко трећине факултетски образованих кадрова има специјализацију у индустријама високих технологија са изузетним потенцијалом за истраживање и развој. На сваких хиљаду радника има преко 130 научника.

Јеврејска агенција за Израел постоји више од 90 година са циљем оснивања и изградње државе Израел, као и сигурне будућности јеврејске популације. Повезује Јевреје света са Израелом као и Израел са Јеврејима по свету. Учествује својим залагањем кроз разне програме за повратак и усељавање Јевреја у Израел, долазак младих кроз кампове или туристичке посете да упознају Израел и његове становнике као и да стичу радно искуство у Израелу.¹⁰² У периоду од 2010. до 2019. године у Израел се уселило више од 255 000 имиграната. Може се запазити, да је у овој деценији највише усељеника било 2019. године преко 34 000. Уколико се посматра листа 10 земаља из којих је било највише усељеника (алија) за овај период, онда је Русија на првом месту са 66 800 усељеника следе затим Украјина 45 670, Француска 38 000, Сједињене Америчке Државе 32 000, Етиопија 10 500, Уједињено Краљевство 6320, Белорусија 5530, Бразил 4320, Канада 3640 и Аргентина са 3150 усељеника.¹⁰³

Задњи попис становништва у Израелу спроведен је 2008. године. На основу података који је почетком 2020. године објавио Државни завод за статистику у Израелу је живело 8 967 600 становника, од чега је 79,1 % Јевреја и осталих, а 20,9 % Арапа.¹⁰⁴

За податке о броју јеврејске дијаспоре, користи ће се процена професора Sergio Della Pergola са Хебрејског Универзитета објављена у Америчко-јеврејском годишњаку за

¹⁰² <https://www.jewishagency.org/> приступљено 14.маја 2020. године.

¹⁰³ <https://jewishjournal.org/2020/01/02/israel-marks-record-breaking-year-for-aliyah/> објављено 2.јануара 2020. године приступљено 14.маја 2020. године.

¹⁰⁴ https://www.cbs.gov.il/he/publications/DocLib/isr_in_n/isr_in_n19e.pdf Central Bureau of Statistics (2020) Israel in Figures Selected Data From the Statistical Abstract of Israel 2019, pp. 6.

2019. годину. Према тој процени укупан број Јевреја у свету 14,8 милиона, од чега је у Израелу 6,7 милиона или 45%, а ван Израела 8,1 милион, од чега је у Сједињеним Америчким Државама 5,7 милиона или 70 % свих Јевреја у дијаспори, као најзначајније јеврејске заједнице у свету. Још значајније заједнице са процењеном популацијом преко 100 000 људи налазе се у Француској 450 000, Канади 392 000, Великој Британији 292 000, Аргентини 180 000, Русији 165 000, Немачкој и Аустралији по 118 000.¹⁰⁵

Земља	Број Јевреја	Земља	Број Јевреја
Израел	6 700 000	Украјина	48 000
САД	5 700 000	Мађарска	47 000
Француска	450 000	Мексико	40 000
Канада	392 000	Холандија	30 000
Велика Британија	292 000	Белгија	29 000
Аргентина	180 000	Италија	27 000
Русија	165 000	Швајцарска	19 000
Немачка	118 000	Чиле	18 000
Аустралија	118 000	Уругвај	16 000
Бразил	93 000	Шведска	15 000
Јужна Африка	67 000	Остало	236 000

Табела 4.13. Распрострањеност јеврејске дијаспоре у свету¹⁰⁶

4.10. Институције дијаспоре Републике Србије

На основу иницијативе српске дијаспоре из Северне Америке, Аустралије и Европе 2004. године основано је Министарство за дијаспору. Задатак министарства је био, да се бави пословима којима се утврђивао положај, индивидуална и колективна права држављана Републике Србије који су живели изван Србије, стварањем услова како би се дијаспора укључила у економски систем Србије, преко питања статусних и имовинских права до стварања базе о удружењима и организацијама у дијаспори. Исто тако министарство је покренуло иницијативу за доношење нових и допуну постојећих законских решења, а која су се тичала положаја и права држављана Републике Србије који живе изван њених граница.

Најважнија достигнућа која су остала иза Министарства за дијаспору, јесу донет Закон о дијаспори (из 2009. године), Стратегија очувања и јачања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону (из 2011. године), као и мултимедијални каталог „Могућност улагања у градове и општине у Србији“ (из 2010. године). У време министарства покренут је и годишњи конкурс за пројекте из различитих области, који су имали за циљ унапређење сарадње између дијаспоре и матице, а што ће посебно бити у истраживачком делу описано.

На изради већ поменутог каталога са инвестиционим пројектима, учествовале су локалне самоуправе 68 градова и општина Србије, Привредна комора Србије и центри за дијаспору при регионалним привредним коморама. У њему се налази 193 пројекта намењених првенствено улагању инвеститора из дијаспоре. Највише пројеката њих 40,

¹⁰⁵ <https://jewishphilanthropy.com/global-jewish-population-reaches-14-8-million/> објављено 27. септембра 2019. године Sergio Della Pergola of Hebrew University in the American Jewish Year Book 2019.

¹⁰⁶Ibidem

6 % је намењено улагању у постојеће или нове капацитете намењене туризму, затим 20, 3 % у индустријске зоне, 18,7 % у инфраструктурне објекте, 9,3 % у пројекте намењене очувању животне околине, 8,6 % представљају пројекти намењени пољопривреди и производњи здраве хране, а 2,5 % су остали пројекти. При регионалним привредним коморама било је отворено 16 центара за дијаспору и исто толико канцеларија за дијаспору при локалним самоуправама.¹⁰⁷

Министарство за дијаспору се 2012. године преводи у Владиноу канцеларију за сарадњу са дијаспором и Србима у региону чији је задатак био:

- ❖ Да води стручне послове за потребе владе и министарства која се баве положајем држављана Републике Србије који живе изнад њених граница.
- ❖ Да се побољшају услови за остваривање бирачког права чланова дијаспоре и да им се пружи помоћ у очувању и развоју културног, националног и духовног идентитета.
- ❖ Да се везе између чланова дијаспоре и њихових организација са Републиком Србијом побољшају.
- ❖ Да се информишу о политици коју води Република Србија.
- ❖ Да се члановима дијаспоре помогне у процесу укључивања у политички, економски и културни живот Републике Србије, као и приликом повратка у матицу.

Циљеви ове Владине канцеларије за сарадњу са дијаспором и Србима у региону били су:

- ❖ Рад на реализовању Стратегије очувања јачања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону.¹⁰⁸
- ❖ Да се унапреди рад Скупштине дијаспоре и Срба у региону.
- ❖ Да се дијаспора укључи путем улагања у мала и средња предузећа.
- ❖ Отклањање бирократско-административних баријера у процесу укључивања дијаспоре у привредни амбијент Републике Србије.
- ❖ Подстицање чланова дијаспоре да се активно укључују у политички живот земаља усељења.
- ❖ Да се српски језик међу члановима дијаспоре очува кроз помоћ допунским школама на српском језику као и отварање нових уз осавремењавање процеса учења.
- ❖ Да се изради портал за дијаспору.
- ❖ Унапређење сваког вида сарадње, било да је реч о економској, културној или некој другој сарадњи имајући у виду људски потенцијал, који дијаспора поседује.
- ❖ Стварање слике у матици о значају дијаспоре за општи напредак и развој.
- ❖ Очување угледа о Србији, српском народу и Србима у свету, као и непрестана борба против све присутнијег антисрбизма, поготову у земљама западне Европе и окружења.

¹⁰⁷ Међународна организација за миграције (2012) Приручник Основи управљања миграцијама у Републици Србији, Београд, стр. 89. Доступно на http://www.kirs.gov.rs/media/uploads/Migracije/Publikacije/Osnovi_upravljanja_migracijama_u_Republici_Srbi_ji.pdf приступљено 25.5.2020. године.

¹⁰⁸ Службени гласник Републике Србије број 4/11 и 14/11.

За кратко време свог постојања Владина канцеларија за сарадњу са дијаспором и Србима у региону организовала је две конференције за дијаспору о пословању и о туризму, покренула иницијативу за оснивање банке дијаспоре, да се брендира дијаспора и пројекат „Запослимо Србију“ али неких битнијих резултата није било.

Са доласком нове владе 2014. године Владина канцеларија је претворена у Управу за сарадњу са дијаспором и Србима у региону при Министарству спољних послова. Законом о министарствима¹⁰⁹ и његовим чланом 13., став 2., уређен је делокруг рада Управе за сарадњу са дијаспором и Србима у региону, који је остао као што је и био и код претходне Владине канцеларије за сарадњу са дијаспором и Србима у региону. Управа је преузела сву логистику претходне Владине канцеларије у смислу инфраструктуре и људског капитала. Ни после шест година од формирања исте, није именован директор управе, те су стога и поједине иницијативе остале као и много пута пре, мртво слово на папиру.

Дипломатско-конзуларна представништва Републике Србије, као део мреже Министарство спољних послова према дијаспори имају следеће је обавезе:

- ❖ Да кроз транспарентан и демократски процес представе интересе дијаспоре у матици.
- ❖ Да своје конзуларне услуге пружају максимално ефикасно.
- ❖ Да своју сарадњу са организацијама, удружењима и клубовима чланова српске дијаспоре усмере у циљу умрежавања и стварања кровних организација у земљама усељења где делују, како би се тако утицај истих повећао, а сарадња са матицом постала ефективнија и целовитија.
- ❖ Да информишу српску дијаспору, организују конзуларне дане, пружају конзуларне услуге и одржавају контакте са члановима дијаспоре који се налазе у удаљеним крајевима.
- ❖ Да са институцијама земаља усељења, сарађују на побољшању образовања на српском језику.
- ❖ Да се ангажују на отварању српских допунских школа где би се учио српски језик, традиција, историја и неговала српска културна баштина, међу потомцима имиграната.
- ❖ Да помогну приликом реализације и организовања културних, спортских и других догађаја, који су посвећени очувању културе, традиције, идентитета и обичаја српског народа.
- ❖ Да чувају културно-историјске споменике српске војне меморијали и ратна гробља из Првог и Другог светског рата, која се налазе у преко 30 земаља света, као и да сарађују са Српском православном црквом и њеним епархијама у земљама усељења где делују.

Круцијално је питање колико је особље дипломатско-конзуларних представништва Републике Србије оспособљено, квалификовано и обучено да овим обавезама одговори, имајући у виду реаговање чланова дијаспоре на њихова поступања и реакције на контакте које се њима остварују. Анализе доступне јавности о томе не постоје, а требало би и то од надлежних органа, ако се жели помак у тој веома важној области сарадње са члановима дијаспоре.

¹⁰⁹ Службени гласник Републике Србије број 44/2014.

Министарство
за дијаспору

Владина
канцеларија за
сарадњу са
дијаспором и
Србима у
региону

Управа за
сарадњу са
дијаспором и
Србима у
региону при
Министарству
спољних
послова

2004.

2012.

2014.

2020.

Година

Шема 4.2. Урушавање институција посвећених дијаспори¹¹⁰

Стратегија очувања и јачања веза матичне државе и дијаспоре, као и матичне државе и Срба у региону треба да служи као круцијални документ из кога ће се одређивати правац деловања, на очувању и јачању односа између матичне државе и дијаспоре, као између матичне државе и Срба у региону. Република Србија овом стратегијом жели да обезбеди материјалну, социјалну и политичку подлогу, како би се очувао српски језик и ћирилично писмо, култура и идентитет припадника српског етникума, који живе и раде изван граница матичне државе. Овај документ у основи има за циљ, да успостави и очува континуитет у јачању односа између матице и дијаспоре, као и матице и Срба у региону.

У основи Закона о дијаспори и Србима у региону,¹¹¹ налазе се две у начелу основне активности:

- 1) Да се заштите права и интереси чланова дијаспоре и Срба у региону.
- 2) Да се очува културни и језички идентитет чланова дијаспоре и Срба у региону.

То је свеобухватно правни акт, који отвара нове могућности сарадње дијаспоре и Срба у региону са матицом, ту сарадњу институционализује и даје јој подесан оквир како би се интереси чланова дијаспоре и Срба у региону на прави начин разумели у матици, а што води ка промоцији и афирмацији националних и државних интереса саме Републике Србије.

При Народној скупштини Републике Србије постоји Одбор за дијаспору који у својој надлежности има сарадњу са дијаспором. Он би у свом раду требало да организује састанке са пословном дијаспором, као и да организује пословне догађаја и унапређује сарадњу са дијаспором и Србима у региону. У посебном делу биће истражен његов рад, водећи се путем броја одржаних седница у скупштинском сазивима за период од 2004. до 2020. године.

¹¹⁰ Аутор

¹¹¹ Службени гласник Републике Србије број 88/2009.

4.10.1. Скупштина дијаспоре и Срба у региону

Скупштина дијаспоре и Срба у региону представља водеће репрезентативно тело чланова дијаспоре коју чине три савета:

- 1) Економски;
- 2) За статусна питања;
- 3) За културну просветну, научну и спортску сарадњу.

Економски савет предлаже мере које се односе на стварање услова за укључивање припадника дијаспоре у економски систем и повратак у Републику Србију, стварање повољног економског амбијента за инвестирање у матицу и развој сарадње са локалним самоуправама и регионалним привредним коморама.

Савет за статусна питања ради на предлогу мера којима се побољшава положај и штите права припадника дијаспоре, укључивање у друштвено политички живот матице припадника дијаспоре и побољшање услова за остваривање бирачког права српских исељеника.

Савет за културну, просветну, научну и спортску сарадњу доноси мере којима се унапређује сарадња у јачању културних, просветних, научних и спортских веза дијаспоре и матице као и укључивање припадника дијаспоре у научни културни живот матице.

На основу Закона о дијаспори и Србима у региону, Скупштину чини 45 делегата што је према члану 18. прецизно дефинисано, а у табели је дат састав делегата према државама из којих долазе и њихов број. Делегате бирају њихове заједнице, а што је у више наврата било предмет спорења код чланова дијаспоре. Мандат делегата траје четири године.

Конститутивна седница скупштине одржана је у Београду од 3. до 5. јула 2010. године. До сад су одржана још два заседања Скупштине, друго од 6. до 9. јула 2011. године и треће у Београду од 5. до 6. јула 2013. године.

Скупштина има три циља:

- ❖ Да врати поверење исељеника у институције државе Србије;
- ❖ Да се боље искористе економски капацитети српске дијаспоре;
- ❖ Да се настави рад на очувању националног, верског и културног идентитета међу припадницима српске дијаспоре којих има преко три милиона у свету.

Држава	Бр.	Држава	Бр.	Држава	Бр.
САД	4	Данска	1	Мађарска	1
Немачка	4	Италија	1	Румунија	1
Аустрија	3	Норвешка, Финска & Исланд	1	Словенија	1
Швајцарска	3	Јужна & Средња Америка	1	Русија, Украјина & Белорусија	1
Аустралија & Н.Зеланд	3	Белгија, Холандија & Луксембург	1	Грчка, Бугарска & Кипар	1
Канада	2	Босна и Херцеговина	1	Кина & Далеки исток Азије	1
Француска	2	Африка	1	Шпанија & Португал	1
Шведска	2	Црна Гора	1	Турска, УАЕ & Кувајт	1
Велика Британија	2	Хрватска	1	Албанија	1
				Укупно	45

Табела 4.14. Састав делегата Скупштине дијаспоре и Срба у региону према државама из којих долазе¹¹²

4.10.2. Структура запослених у Управи за сарадњу са дијаспором и Србима у региону при Министарству спољних послова

При Управи за сарадњу са дијаспором и Србима у региону постоје два сектора: сектор за унапређење положаја Срба у дијаспори и региону и сектор за пословну сарадњу и локално повезивање са дијаспором и Србима у региону. Исто тако постоје и два одсека: за статусна питања и за правне и кадровске послове, као и две групе једна за унапређење комуникације и друга за финансијске послове.

Запослених у Управи за сарадњу са дијаспором и Србима у региону при Министарству спољних послова има 27. Од тог броја руководиоца (Директор, Помоћник директора, Шеф одсека и Руководилац групе) је 7. Од осталих 20 извршилаца њих 7 је запослено на пратећим пословима правних, кадровских и финансијских послова. Свега се 13 извршилаца бави пословима са дијаспором и Србима у региону, што је мање од половине запослених. Даље у истраживању се неће улазити у профиле самих запослених и њихове способности као и постигнуте резултате. Аутор жели да нагласи да је овако постављена структура Управе за сарадњу са дијаспором и Србима у региону при Министарству спољних послова, нефункционална и превише оптерећена пратећим службама, а чији посао би могле обављати већ постојеће службе Министарства, док би број запослених у Управи остао исти, али са увођењем нових сектора примера ради, за научно-истраживачку сарадњу и технолошке иновације са дијаспором и Србима у региону.

¹¹² Закон о дијаспори и Србима у региону члан 18.

Шема 4.3. Структура запослених у Управи за сарадњу са дијаспором и Србима у региону при Министарству спољних послова¹¹³

4.11. Истраживање рада Одбора за дијаспору Народне скупштине Републике Србије

Ово истраживање броја одржаних седница Скупштинског одбора за односе са Србима изван Србије који је постојао у периоду од 2004. до 2012. године и Скупштинског одбора за дијаспору и Србе у региону, који постоји од 2012. године, иде у правцу компарације броја одржаних седница овог одбора и других скупштинских одбора. Циљ компарације је, да бројем одржаних седница утврди значај који се у раду скупштински одбора придаје овој проблематици. За први посматрани период од 2004. до 2012. године и у време постојања Скупштинског одбора за односе са Србима изван Србије у раду Скупштине Србије постојало је 30 одбора, а за други посматрани период од 2012. године постоји 20 одбора.

Подаци који су коришћени у табелама за истраживање се налазе се на сајту Народне скупштине Републике Србије, у делу о раду скупштинских одбора, за поједине скупштинске сазиве.¹¹⁴ Примећује се, да интервал трајања скупштинских сазива није

¹¹³ Аутор

¹¹⁴ www.parlament.gov.rs/активности/народна-скупштина/архива-активности/сазив-од-16-априла-2014/радна-гела.3448.html приступљено 14.2. 2020. године

www.parlament.gov.rs/активности/народна-скупштина/архива-активности/сазив-од-31-маја-2012/радна-гела.2242.html приступљено 14. 2. 2020. године

равномеран, јер имамо сазиве чије се трајање разликује у броју година. Неки скупштински сазиви су трајали дуже неки краће, сходно вољи и проценама актера политичке сцене Србије.

Скупштински одбор	Укупно седница		
	Сазив 27.1.2004.	Сазив 14.2.2007.	Сазив 11.6.2008.
Административни одбор	83	33	112
Законодавни одбор	123	42	158
Одбор за европске интеграције	34	8	56
Одбор за заштиту животне средине	13	3	26
Одбор за здравље и породицу	31	9	62
Одбор за индустрију	17	1	54
Одбор за иностране послове	21	14	23
Одбор за Косово и Метохију	17	8	48
Одбор за културу и информисање	40	13	40
Одбор за локалну самоуправу	6	7	19
Одбор за међунационалне односе	12	8	15
Одбор за науку и технолошки развој	8	4	75
Одбор за одбрану и безбедност	25	12	49
Одбор за односе са Србима изван Србије	20	7	19
Одбор за омладину и спорт	8	5	34
Одбор за пољопривреду	47	8	40
Одбор за правосуђе и управу	46	12	101
Одбор за представке и предлоге	13	4	10
Одбор за приватизацију	66	9	34
Одбор за привредне реформе	0	1	2
Одбор за просвету	27	5	34
Одбор за равноправност полова	27	10	37
Одбор за рад, борацка и социјална питања	32	8	48
Одбор за развој и економске односе са иностранством	19	4	7
Одбор за саобраћај и везе	17	9	46
Одбор за смањење сиромаштва	27	6	26
Одбор за трговину и туризам	17	3	19
Одбор за урбанизам и грађевинарство	8	2	20
Одбор за уставна питања	8	4	10
Одбор за финансије	55	10	97

Табела 4.15. Укупан број одржаних седница скупштинских одбора скупштинских сазива за период од 27.1.2004. до 31.5.2012. године.¹¹⁵

www.parlament.gov.rs/активности/народна-скупштина/архива-активности/сазив-од-11-јуна-2008/радна-тела.1541.html приступљено 15. Фебруара 2020. године

www.parlament.gov.rs/активности/народна-скупштина/архива-активности/сазив-од-14-фебруара-2007/радна-тела.1269.html приступљено 15. Фебруара 2020. године

www.parlament.gov.rs/активности/народна-скупштина/архива-активности/сазив-од-27-јануара-2004/радна-тела.1275.html приступљено 16. Фебруара 2020. године

www.parlament.gov.rs/активности/народна-скупштина/радна-тела.81.html приступљено 16. Фебруара 2020. године

¹¹⁵ Креација аутора

За скупштински сазив од 27. 1. 2004. године број одбора, који су имали мање седница од овог скупштинског одбора за односе са Србима изван Србије је 11, а 18 је имало више седница, значи налазили су се у другој половини према броју одржаних седница одбора. У сазиву од 14. 2. 2007. године мање седница одржало је 8 одбора, а један је имао исти број, док је 20 одбора имало више одржаних седница. Када се посматра сазив од 11. 6. 2008. године онда је од овог одбора мање седница одржало четири одбора, а један одбор исти број и 25 одбора више одржаних седница.

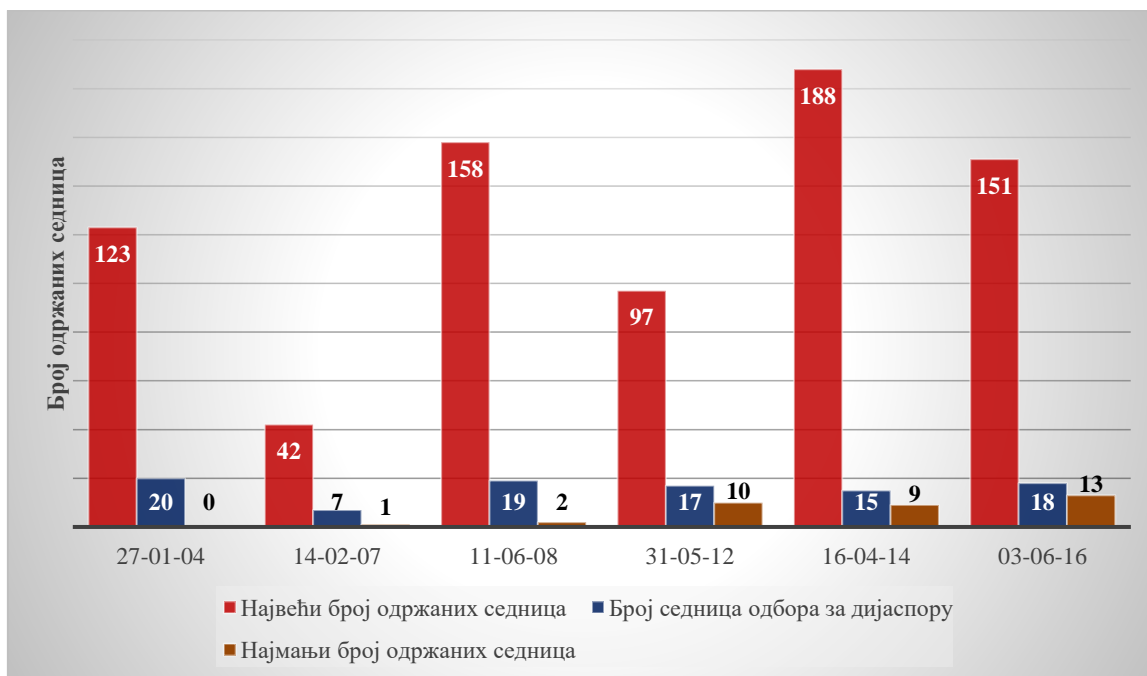
Скупштински одбор	Укупно седница		
	Сазив 31.5.2012.	Сазив 16.4.2014.	Сазив 3.6.2016. до 1.5.2020.
Одбор за административно-буџетска и мандатно-имунитетска питања	74	65	77
Одбор за дијаспору и Србе у региону	17	15	18
Одбор за европске интеграције	29	57	75
Одбор за заштиту животне средине	37	25	27
Одбор за здравље и породицу	21	38	25
Одбор за контролу служби безбедности	20	25	37
Одбор за Косово и Метохију	10	11	13
Одбор за културу и информисање	21	47	40
Одбор за људска и мањинска права и равноправност полова	23	43	25
Одбор за образовање, науку, технолошки развој и информатичко друштво	31	33	43
Одбор за одбрану и унутрашње послове	17	55	39
Одбор за пољопривреду, шумарство и водопривреду	25	52	54
Одбор за права детета	12	9	13
Одбор за правосуђе, државну управу и локалну самоуправу	40	66	83
Одбор за привреду, регионални развој, трговину, туризам и енергетику	32	43	65
Одбор за просторно планирање, саобраћај, инфраструктуру и телекомуникације	31	56	60
Одбор за рад, социјална питања, друштвену укљученост и смањење сиромаштва	33	40	45
Одбор за спољне послове	33	56	96
Одбор за уставна питања и законодавство	97	188	151
Одбор за финансије, републички буџет и контролу трошења јавних средстава	65	88	108

Табела 4.16. Укупан број одржаних седница скупштинских одбора скупштинских сазива за период од 31.5.2012. до 1.5.2020. године.¹¹⁶

За сазив по 31. 5. 2012. године број одбора који су имали мање одржаних седница од Скупштинског одбора за дијаспору и Србе у региону је два, док је један имао исти број одржаних седница, а 16 скупштинских одбора имали су више одржаних седница. У сазиву од 16. 4. 2014. године мање седница од овог одбора одржао је само одбор за

¹¹⁶ Креација аутора

права детета и одбор за Косово и Метохију, као и у претходном сазиву, а 17 одбора је имало више одржаних седница својих одбора у Народној скупштини Републике Србије. Ако се посматра скупштински сазив од 3. 6. 2016. године ситуација је иста, као и у претходна два ранија скупштинска сазива, да су већ поменути скупштински одбори једино они имали мањи број одржаних седница од одбора који се бави питањем дијаспоре и Срба у региону, а сви остали 17 одбора одржало је више седница.

Слика 4.2. Број одржаних седница одбора за дијаспору у односу на максимални и минимални број седница других одбора¹¹⁷

Циљ овог истраживања није био да анализира рад ових одбора или постигнуте резултате, већ да укаже путем броја одржаних седница, да се материји дијаспоре од стране законодавне власти не посвећује довољна пажња, у чему се и успело. Још једна чињеница, која је евидентна, а то је да ни за један скупштински састав председник овог скупштинског одбора није био из владајуће коалиције. Ово у прилог томе, да политичка елита Србије занемарује дијаспору. За посматрани период, пуних 15 година све до 2019. године председник скупштинског одбора који се бави питањима дијаспоре, био је из опозиције, тек се од тад то променило.

4.12. Истраживање - Расподела суфинансирања пројеката Министарства спољних послова Републике Србије према дијаспори и Србима у региону за период 2017.-2019. година

Министарство спољних послова Републике Србије, односно Управа за сарадњу са дијаспором и Србима у региону, спроводи годишњи конкурс за доделу новчаних средстава пројектима који су усмерени према дијаспори. У пројектима који су подељени у две класе према дијаспори и према Србима у региону могу учествовати заинтересовани из већ наведених категорија као и из матице. Истраживање у

¹¹⁷ Креација аутора

посматраном периоду од 2017.-2019. године, разврстава расподелу средстава према областима и према државама из којих су се пројекти суфинансирали.¹¹⁸

За 2017. годину одвојена средства у пројекте дијаспоре су у вредности од 55 милиона динара, а за Србе у региону од 54 милиона и 300 хиљада динара. У 2018. години издвојена средства и за једну и другу класу су била по 55 милиона динара, а у 2019. години по 50 милиона 201 хиљада динара. Запажа се да су средства у задњој години смањена за скоро 10 милиона или нешто мање од 10%.

Циљ истраживања је да укаже на то, да се огромна средстава одвајају на пројекте из матице и да је мало пројеката из привреде, а што би имало утицаја на повезивање матице и дијаспоре у економском оснаживању. У основи овог рада је економски потенцијал дијаспоре у развоју предузетништва, а пројекти који се суфинансирају би могли да иду у том правцу и да се то институционално потпомаже, што ће се видети овде није случај.

У табели су дати подаци разврстани према областима за посматрани период, па имамо: **KUL**-култура, **KNJ**-књижевност, **UME**-уметност, **FIL**-филм, **VER**-верске теме, **IZL**-изложбе, туризам, годишњице, **SPO**-спорт, **POZ**-позориште, **MUZ**-музика, **FOL**-фолклор, **SKJ**-школе језика, **PRV**-привреда. Може се закључити на основу података из табеле, а што се уочава на слици, да је у овом периоду, када су у питању пројекти за дијаспору, највише пројеката добило потпору у области културе. Скоро седам пута мање добили су пројекти књижевности, промоције изложби, туризма и годишњица. Најмању подршку су добили пројекти из филма, уметности, позоришта, фолклора, повезани са музиком, верских активности и привреде.

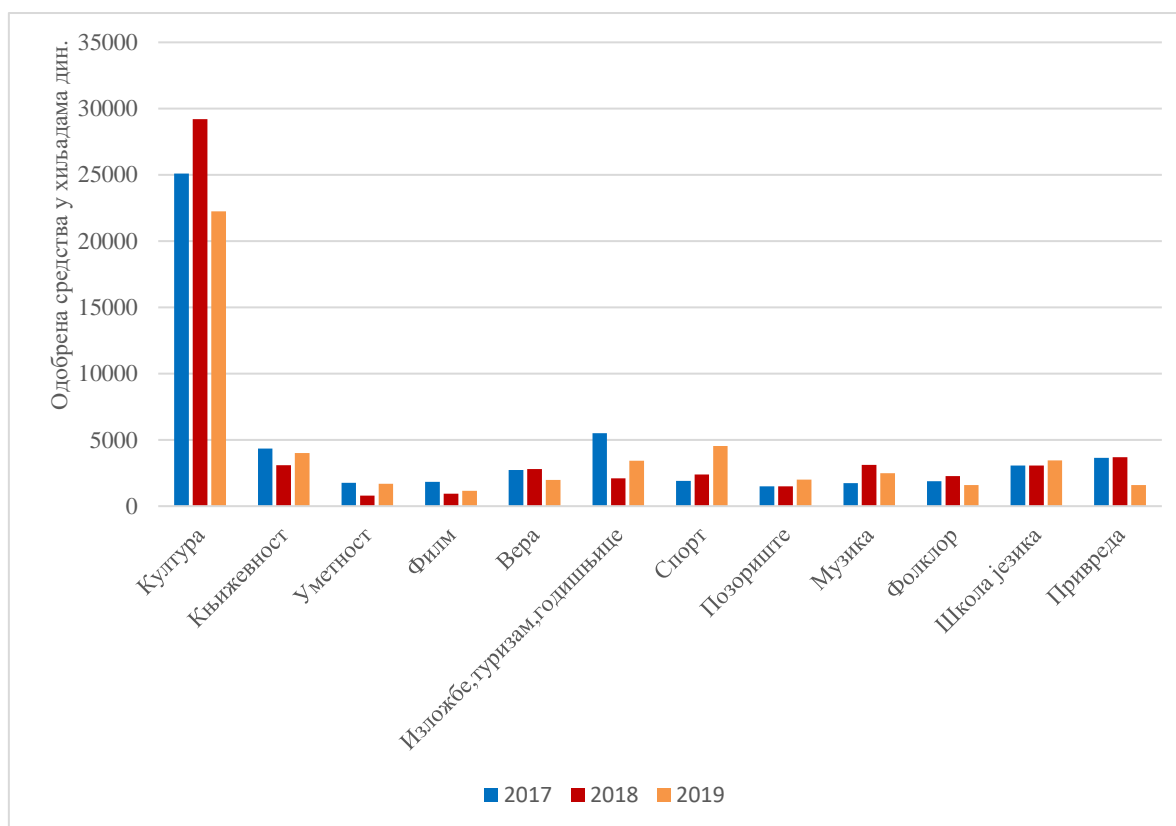
Година	KUL	KNJ	UME	FIL	VER	IZL	SPO	POZ	MUZ	FOL	SKJ	PRV	Укупно
2017	25105	4336	1760	1825	2730	5500	1900	1500	1750	1885	3059	3650	55000
2018	29210	3080	800	940	2800	2100	2400	1500	3120	2280	3070	3700	55000
2019	22236	4000	1690	1150	1990	3440	4550	2000	2490	1600	3465	1590	50201
Укупно	76551	11416	4250	3915	7520	11040	8850	5000	7360	5765	9594	8940	160201

Табела 4.17. Расподела суфинансирања пројеката матице према дијаспори по областима за период 2017.-2019. година¹¹⁹

На слици се може приметити да ниједна област пројеката осим културе није добила годишње више од пет милиона динара, осим пројеката који су имали у свом опису изложбе, промоцију туризма и годишњице и то 2017. године. Када се погледају пројекти културе, они су највише новчане помоћи добили 2018. године, близу 30 милиона динара.

¹¹⁸<https://www.dijaspora.gov.rs/lat/uprava-za-dijasporu-konkursi/> приступљено у периоду од 8. до 14. августа 2019. године.

¹¹⁹ Аутор

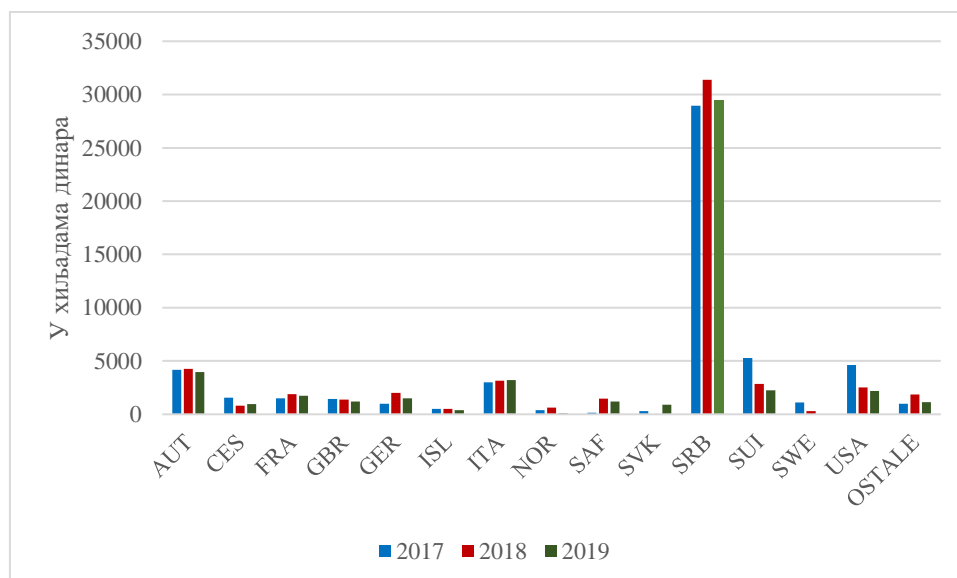
Слика 4.3. Расподела суфинансирања пројеката матице према дијаспори по областима за период 2017.-2019. година

Истраживање је даље ишло према расподели суфинансирања пројеката према земљама. У табели су скраћеницама обележене земље (**AUT**-Аустрија, **CES**-Чешка, **FRA**-Француска, **GBR**-Велика Британија, **GER**-Немачка, **ISL**-Исланд, **ITA**-Италија, **NOR**-Норвешка, **SAF**-Јужна Африка, **SVK**-Словачка, **SRB**-Србија, **SUI**-Швајцарска, **SWE**-Шведска, **USA**-Сједињене Америчке Државе, **ОСТАЛЕ**- Аустралија, Боцвана, Канада, Данска, Шпанија, Финска, Јапан, Малта и Русија).

Држава	2017	2018	2019	УКУПНО
AUT	4185	4250	3960	12395
CES	1550	800	970	3320
FRA	1500	1900	1750	5150
GBR	1450	1370	1210	4030
GER	1000	2000	1500	4500
ISL	500	500	400	1400
ITA	3000	3150	3200	9350
NOR	400	630	100	1130
SAF	159	1480	1210	2849
SVK	300	0	900	1200
SRB	28945	31390	29425	89760
SUI	5280	2850	2251	10381
SWE	1100	300	0	1400
USA	4630	2520	2180	9330
ОСТАЛЕ	1001	1860	1145	4006
УКУПНО	55000	55000	50201	160201

Табела 4.18. Расподела суфинансирања пројеката матице према дијаспори по државама за период 2017.-2019. година (у хиљадама динара)¹²⁰

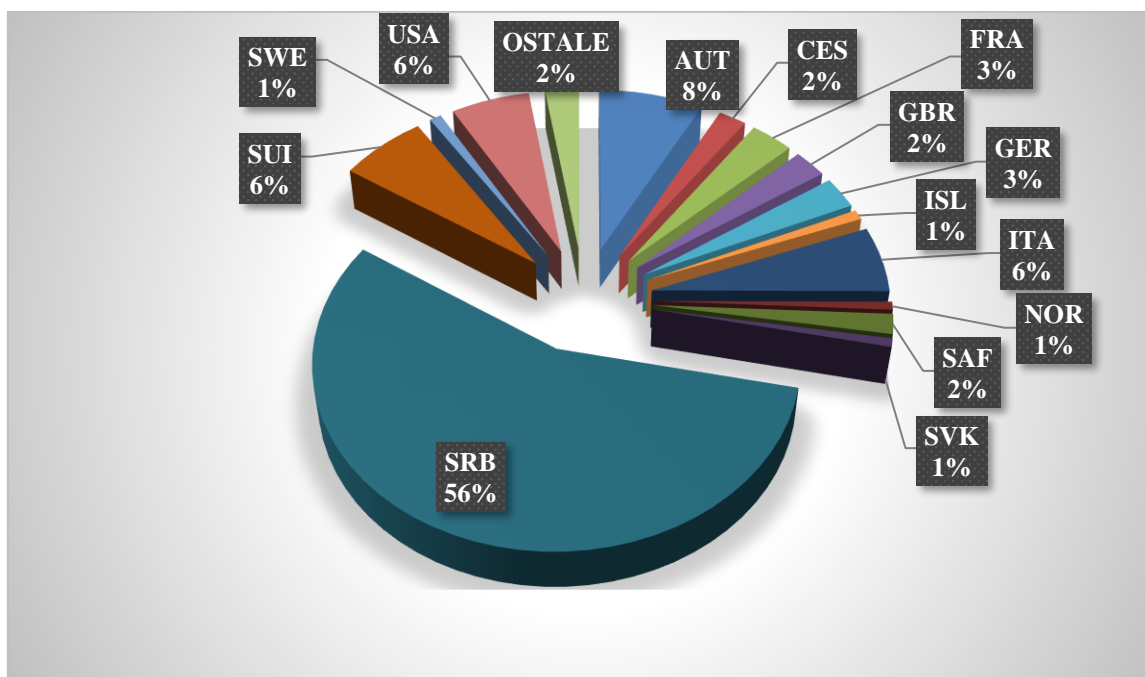
У наставку на слици се може закључити, да је највише новца остало у матицу, а да је земља у којој су пројекти највише помогнути Аустрија, па онда Швајцарска, Италија и Сједињене Америчке Државе. Највећу помоћ по једној земљи, не рачунајући Србију, око 5 милиона динара добили су пројекти из Швајцарске и Сједињених Америчких Држава у 2017. години.

Слика 4.4. Расподела суфинансирања пројеката матице према дијаспори по државама за период 2017.-2019. година

¹²⁰ Креација аутора

Када се погледа слика процентуално добијених средстава помоћи за пројекте из дијаспоре за овај период, највише средстава остало је у матици Србији 56 %. Онда је за пројекте у Аустрији издвојено 8%, па у Италији, Швајцарској и Сједињеним Америчким Државама по 6%. Значајније је још за Француску и Немачку и пројекте који су дошли са тих простора, одређено средстава од укупног износа, у вредности од по 3%. Остале земље су имале од један до два посто издвојених средстава у овом периоду посматрања и спроведеног истраживања.

Слика 4.5. Расподела суфинансирања пројеката матице према дијаспори по државама за период 2017.-2019. година у процентима

У табели која следи дати су подаци разврстани према областима за посматрани период, где имамо: **KUL**-култура, **KNJ**-књижевност, **UME**-уметност, **FIL**-филм, **VER**-верске теме, **IZL**-изложбе, туризам, годишњице, **SPO**-спорт, **POZ**-позориште, **MUZ**-музика, **FOL**-фолклор, **SKJ**-школе језика, **PRV**-привреда.

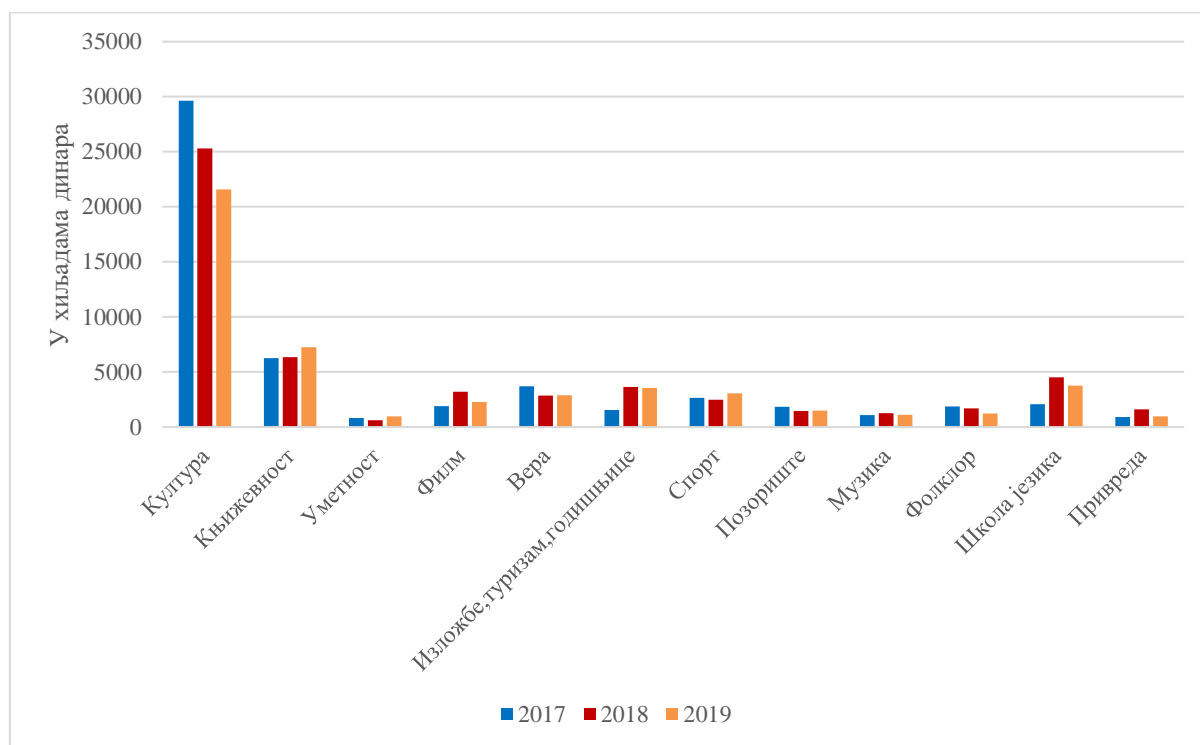
Година	KUL	KNJ	UME	FIL	VER	IZL	SPO	POZ	MUZ	FOL	SKJ	PRV	Укупно
2017	29628	6272	820	1900	3715	1553	2657	1830	1090	1875	2060	900	54300
2018	25300	6360	620	3210	2860	3630	2490	1450	1250	1710	4520	1600	55000
2019	21584	7245	975	2270	2897	3565	3070	1500	1110	1245	3760	980	50201
Укупно	76512	19877	2415	7380	9472	8748	8217	4780	3450	4830	10340	3480	159501

Табела 4.19. Расподела суфинансирања пројеката матице према Србима у региону по областима за период 2017.-2019. година¹²¹

Када су у питању пројекти за суфинансирање, а тичу се Срба у региону, онда су и овде највише средстава добили пројекти који су за тематику имали културу. Преко три пута мање су одвојена средства потпоре за пројекте књижевности, а мање од седам пута за школе језика. Само су пројекти уметности и музике добили мање средстава од

¹²¹ Креација аутора

пројеката, који су за тему имали привредне активности између матице и Срба у региону.

Слика 4.6. Расподела суфинансирања пројеката матице према Србима у региону по областима за период 2017.-2019. година

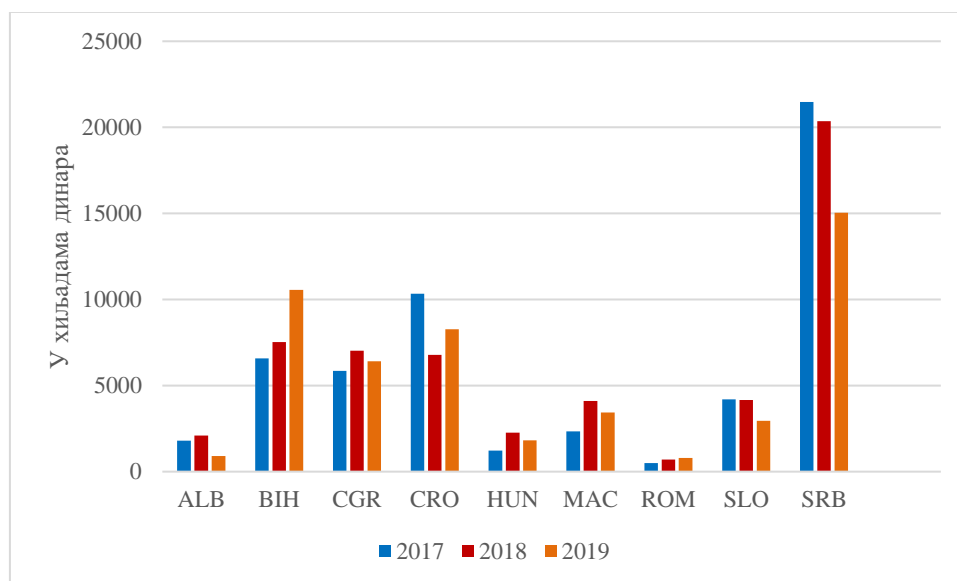
На слици се уочава да су само пројекти културе и књижевности добијали сваке године преко 5 милиона динара. За посматрани период одвојена средства за културу се смањивала од скоро 30 до 2019. године нешто преко 20 милиона динара, што представља значајан пад, док је област књижевности имала благи раст.

Држава	2017	2018	2019	УКУПНО
ALB	1800	2100	900	4800
BIH	6586	7530	10560	24676
CGR	5857	7020	6417	19294
CRO	10335	6780	8275	25390
HUN	1220	2260	1820	5300
MAC	2330	4100	3440	9870
ROM	500	700	800	2000
SLO	4200	4160	2945	11305
SRB	21472	20350	15044	56866
УКУПНО	54300	55000	50201	159501

Табела 4.20. Расподела суфинансирања пројеката матице према Србима у региону по државама за период 2017.-2019. година¹²²

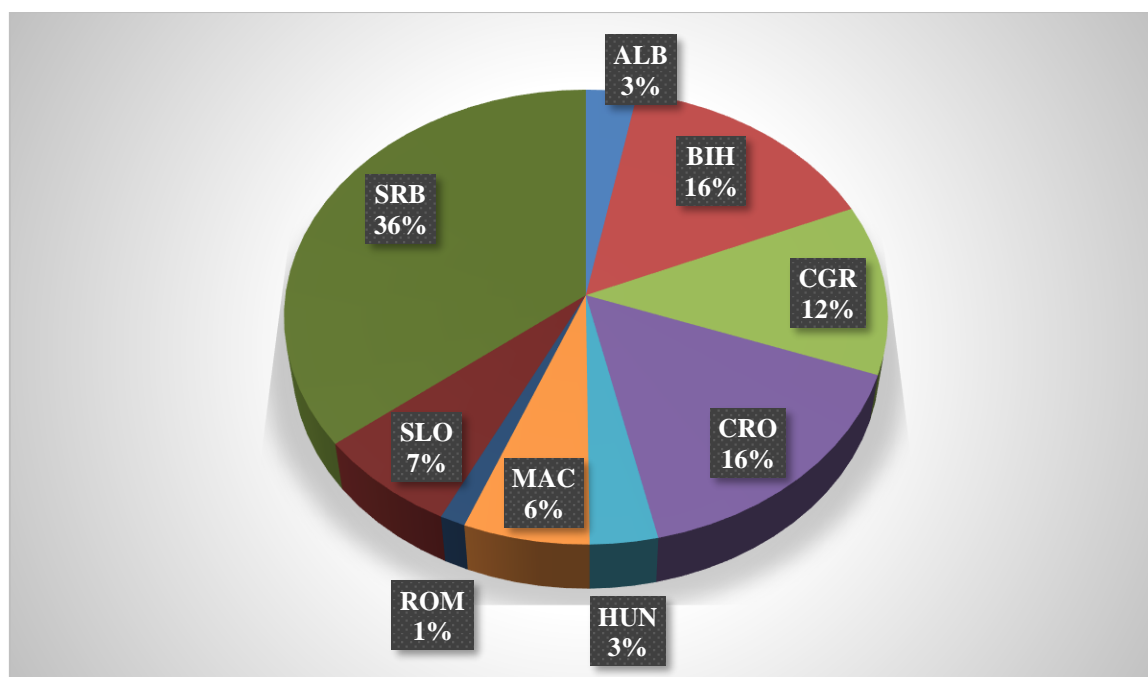
¹²² Креација аутора

Даљи ток истраживања бави се расподелом помоћи пројектима према земљама. У табели су скраћеницама обележене државе (**ALB**-Албанија, **BIH**-Босна и Херцеговина, **CGR**-Црна Гора, **CRO**-Хрватска, **HUN**-Мађарска, **ROM**-Румунија, **SLO**-Словенија, **SRB**-Србија).

Слика 4.7. Расподела суфинансирања пројеката матице према дијаспори по државама за период 2017.-2019. година

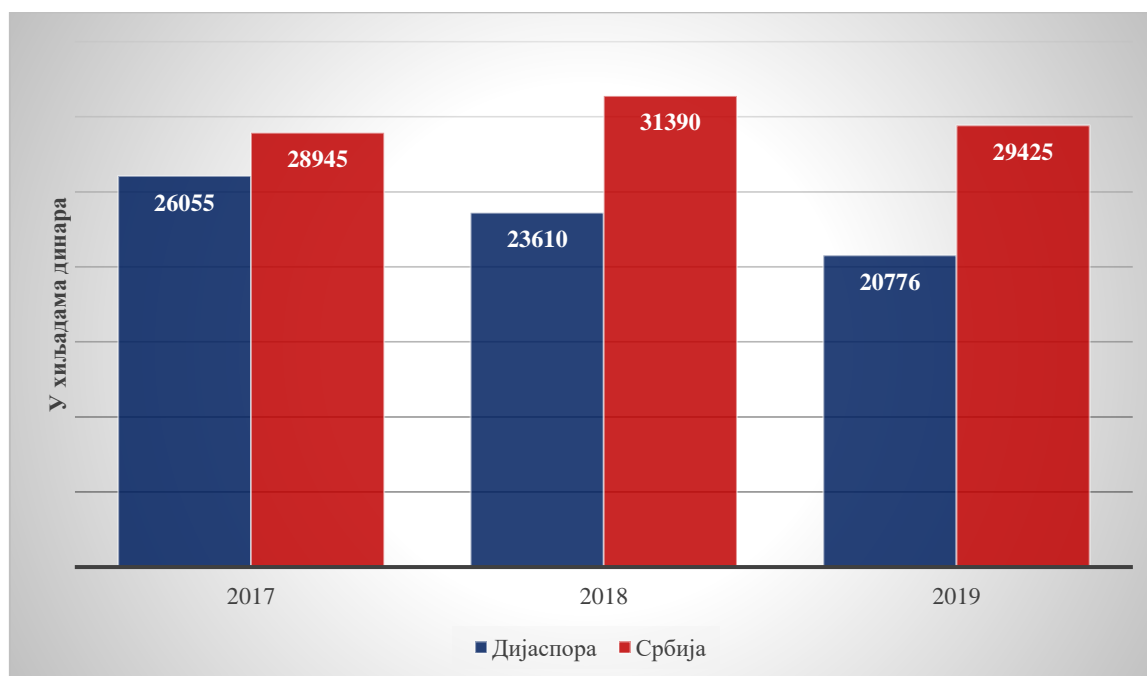
Према слици у наставку највише средстава за пројекте у овој класи остало је у Србији и то у 2018. години преко 30 милиона динара. Укупно средстава после матице, за пројекте Срба из региона, добили су пројекти из Хрватске и Босне и Херцеговине, а најмање из Румуније.

Слика 4.8. Расподела суфинансирања пројеката матице према Србима у региону по државама за период 2017.-2019. година у процентима.

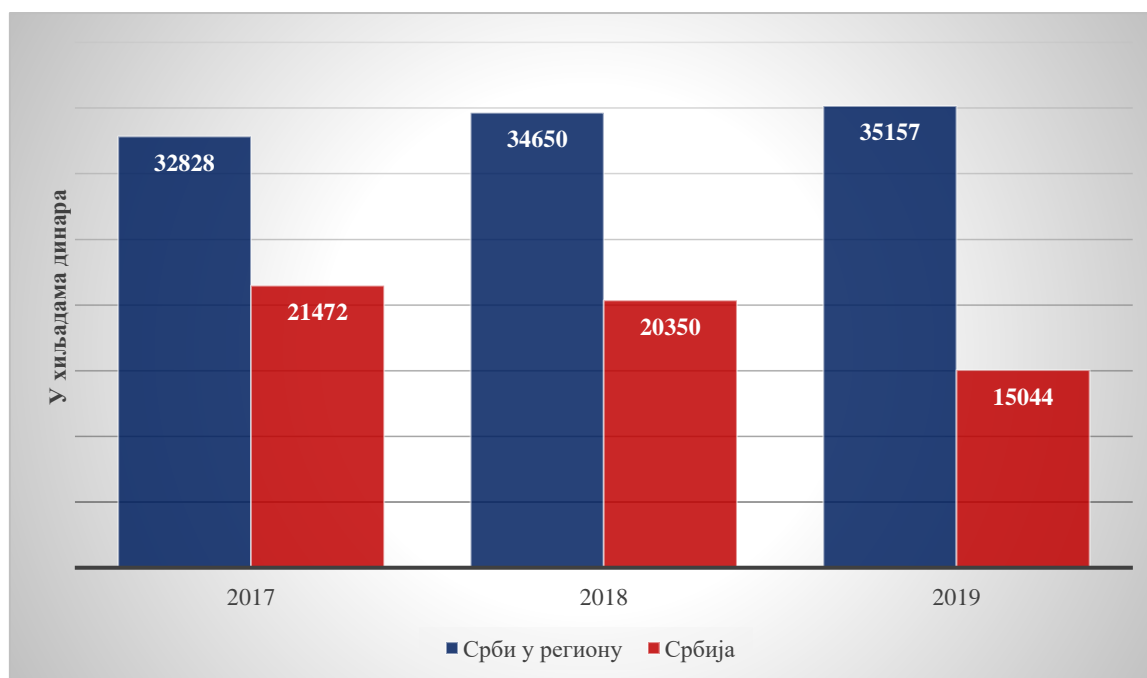
Када се посматра слика где је представљена у процентима расподела средстава потпоре за ову класу, поред 36% за пројекте из Србије, по 16 % је издвојено за пројекте из Хрватске и Босне и Херцеговине, затим за пројекте из Црне Горе 12%, па из Словеније 7% и Северне Македоније 6%. Најмање су потпоре добили пројекти из Мађарске и Албаније по 3% и већ поменути пројекти из Румуније 1%. Овде се на расподелу мора ставити примедба, јер посматрано према броју чланова дијаспоре, односно Срба у региону има више у Румунији, него ли у Мађарској и Албанији, а где је више средстава додељено.

Следећи ниво истраживања је у односу средстава која су опредељена за пројекте из матице на према пројектима дијаспоре и Срба у региону. На слици где је приказан однос номинално расподељених средстава види се, да је у погледу прве класе пројеката дијаспоре, увек више средстава остало у матици. Када се однос погледа у процентима онда је 2017. године 53 % средстава остало у Србији, 2018. године 57 %, а у 2019. години 59 %. Просто је невероватно, да се више средстава одвоји за пројекте у матици, а не у дијаспори, где ти пројекти треба, да служе очувању идентитета, језика, културе и другог.

Слика 4.9. Однос Србија-Дијаспора одобрених средстава за суфинансирање пројеката матице према дијаспори за период од 2017.-2019.година у износима у хиљадама динара

Уколико се погледа друга класа пројеката за Србе у региону, однос је другачији и овде је више средстава расподељено њиховим пројектима, а мање пројектима из матице. Посматрано у процентима, то је у 2017. години било 40 %, у 2018. години 37 %, а у 2019. години 30 % за пројекте из матице, што је и пожељно да се више средстава усмерава у пројекте ван матице.

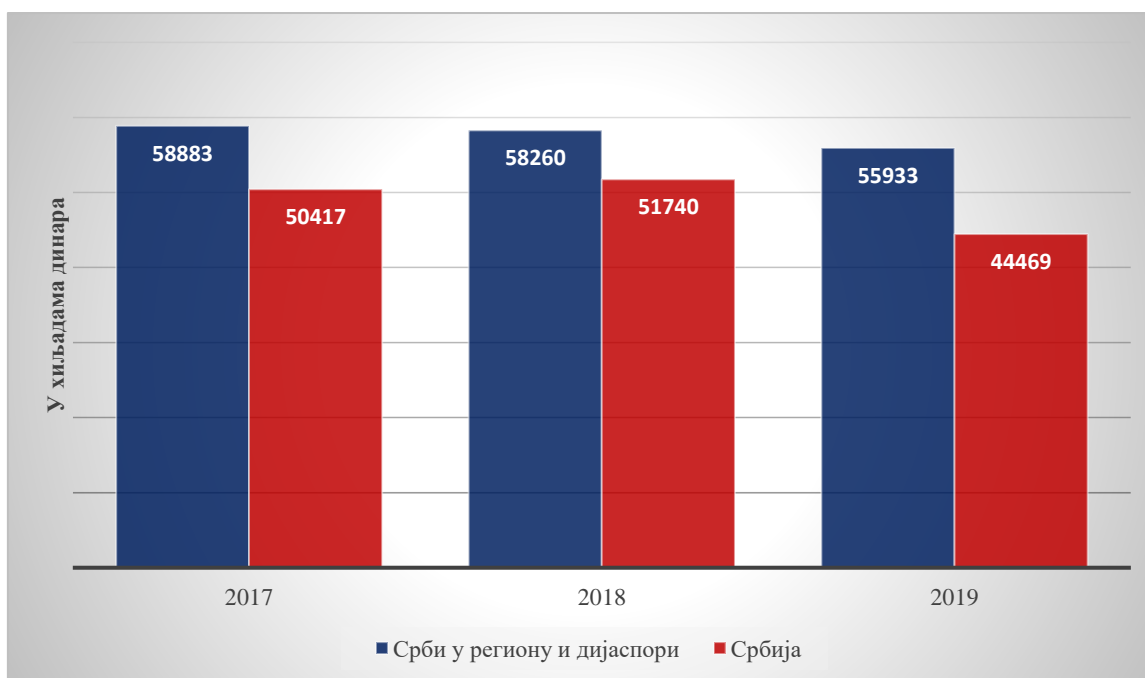

Слика 4.10. Однос Србија-Срби у региону одобрених средстава за суфинансирање пројеката матице према Србима у региону за период од 2017.-2019. година у износима у хиљадама динара.

Када се у разматрање узму средства на једној страни, која се су расподељена у обе класе према пројектима дијаспоре и Срба у региону, а на другој страни из матице, имамо да је однос (у %) следећи: у 2017. години матица на према дијаспори и Србима у региону (46;54), у 2018. години (47;53) и у 2019. години (44;56). Ови односи треба да буду у што већем проценту у корист дијаспоре и Срба у региону, јер су првенствено та средства намењена за њихове пројекте као вид помоћи.

Ако би се на крају упоредио однос свих средстава, која су за ову намену одвојена, онда је расподела била у односу матица према дијаспори и Србима у региону 146626000 на према 173076000 или у процентима (46 % у односу на 54 %).

Сви резултати истраживања иду у прилог закључку, да су средства чији је циљ да се помогне дијаспори и Србима у региону у о чувању свог постојања, идентитета, културе, језика и писма, музике, уметности потрошена, а циљ није остварен у потпуности.

Слика 4.11. Однос Србија-Срби у региону и дијаспори одобрених средстава за суфинансирање пројеката матице према Србима у региону и дијаспори за период од 2017.-2019. година у износима у хиљадама динара

4.13. Гласачко право дијаспоре

Основно начело приликом избора и гласања је да бирачи имају пребивалиште на територији на којој се избори спроводе, као основа демократске одговорности, јер се не може другоме уводити регулатива, која се неће односи на оне који исту омогућавају. Гласање дијаспоре је универзално људско право. Даље у тексту биће дати аргументи за и против гласања дијаспоре.

Уколико се донесе одлука да дијаспора гласа, онда је треба укључити у изборни процес, имајући у виду саму матицу као и величину и распрострањеност њене дијаспоре. Аргументи за гласање дијаспоре огледају се у следећем: тиме се подстиче демократија, проширују права појединца и долази до развоја друштвене заједнице на миран начин. Гласање дијаспоре може представљати комплексан организационо логистички проблем (гласање се врши у конзуларно-дипломатским представништвима, поштом и путем интернета али слабије због безбедности), који ако се не реши на време и на прави начин може довести до неправилности приликом гласања. Питања која треба решити да не би дошло до неправилности је: регистровати бираче у дијаспори, спречити дуплу регистрацију и сам ток гласања.

Давање држављанства својим сународницима у иностранству, матична држава исте укључује у свој политички живот. У неким државама давање вантериторијалног држављанства и гласачких права снажно је исполитизовано као на примеру Румуније, Мађарске и Хрватске. Једна од првих земаља на свету која је дала глас својој дијаспори била је Грчка, када је 1844. године омогућила својим држављанима у иностранству да гласају за парламент.¹²³

¹²³ Kasapović, M. (2010) Hrvati, hrvatski državljani i dijaspora, *Političke analize*, 1 (2), 21-24. приступљено 12.маја 2020. године, објављено <https://hrcak.srce.hr/102512>

Румунија својој дијаспори од 1991. године нуди држављанство на три начина: повратком у домовину, без повратка у домовину и реституција за неправде из прошлости кад им је држављанство одузето. Ово задње је требало да се понуди Румунима у Молдавији. Бирачи који нису резиденти односно немају пребивалиште у Румунији гласају за председника и парламент. Како је председник Басеску изабран захваљујући спољним гласовима или управо гласовима ових бирача ван Румуније, онда је гласачко право нерезидената у Румунији постало дискутабилно.

Мађарска није успела на референдуму 2004. године да уведе држављанство за чланове своје дијаспоре, због охрабривања бирача од стране политичара социјалиста и либерала, да гласају против плашећи их погоршањем пензија, социјалне и здравствене заштите ако они добију право на држављанство. Победом деснице и конзервативне странке Фидес 2010. године, први законодавни акт који су донели, било је омогућавање дијаспори држављанства, уз испуњење следећих услова: потребно је да докажу да им је предак имао држављанство Мађарске и да познају мађарски језик. Нерезидентни бирачи су добијање држављанства захвалили овој политичкој странци на изборима 2014. године, гласајући за њу у проценту од 95 % изашлих на гласање. Највећи део одзива бирача био је од мађарске мањине из Румуније и Србије, а мање из других земаља, али он није битније утицао на састав мађарског парламента.

Хрватска је још од стицања своје независности понудила својим члановима дијаспоре држављанство, то се односило на мањинске заједнице у околним земљама, као и на дијаспору до треће генерације. Трешало је да представља реституцију према онима који су због другачијих политичких уверења морали избећи из Хрватске, као и захвалност за помоћ приликом стицања осамостаљења. Највећи део захтева за држављанство дошао је од хрватске заједнице из Босне и Херцеговине. У почетку нерезиденти су гласали у посебној изборној јединици, која је имала исти број посланика као и остале изборне јединице, мали број је гласао из дијаспоре, односно велики број бирача је био из Босне и Херцеговине. Како је због подршке тој хрватској мањинској заједници од стране хрватских националистичких власти у грађанском рату у Босни и Херцеговини, они су већином из захвалности гласали исте те власти. Овако бирачко право нерезидената било је део међународне критике, а и унутар саме Хрватске, па је дошло до реформи и тренутно дијаспора има три посланика у хрватском парламенту.¹²⁴

Срби ван граница Србије, као и Срби који живе у региону као део мањинске заједнице могу добити држављанство Србије, а да не морају да имају пребивалиште у Србији, потребно је само да докажу своје српско порекло. Закон о држављанству то није прецизно дефинисао па се исти флексибилно примењује. Нерезиденти имају право гласа на изборима једино у одређеним изборним местима у дипломатско-конзуларним представништвима Србије, а то је главни разлог што је мали број бирача из дијаспоре укључен у изборне процесе у Србији. Истраживања која даље следе показале заинтересованост дијаспоре за учествовање у изборима, али и непостојање воље од стране политичке елите у Србији, да им се то право још више приближи.

Право на држављанство Словеније имају припадници словеначке дијаспоре до четврте генерације исељеника. Гласање за нерезиденте се обавља лично у изборним местима у дипломатско-конзуларним представништвима или поштом. Њихови гласови се рачунају у изборној јединици где је било њихово задње пребивалиште или

¹²⁴ Ostović, M. (2019) Sudjelovanje hrvatske dijaspore u izbornom sustavu Republike Hrvatske Diplomski rad na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

пребивалиште њиховог претка пре него се одселио из Словеније. Имигранти који аплицирају пољско држављанство морају доказати континуитет пољског држављанства у породици. Могу да гласају путем поште или у изборним местима при пољским представништвима у иностранству и њихови гласови се рачунају у изборној јединици Варшава.¹²⁵

За давање гласа у дијаспори против су аргументи, да чланови дијаспоре не плаћају порез и не подлежу војној обавези у матици. Исто тако цена гласања у дијаспори може бити аргумент против, јер спровођење избора изискује додатна финансијска средства. Аргументи попут, да је право гласа дијаспори потребно дати као надокнаду за политички прогон, за слање новчаних дознака у матицу и улагање у објекте од верског и цивилног значаја. Све ово има против аргументе у томе да сви чланови дијаспоре који добијају право гласа нису отишли из матице због политичких проблема, исто тако ни сви чланови дијаспоре не шаљу новчане дознаке, а и не улажу верске и цивилне објекте. Тако да ови разлози за давање права гласа дијаспори не могу бити узети ни за, а ни против.¹²⁶

Аутор овог рада заузима став, да је дијаспори Србије потребно још више приближити изборни процес. То би се постигло тако, да дијаспора Србије као награду за помоћ коју пружа матици, има своје представнике у парламенту Србије и то у сразмери броју, који имају мањинске заједнице које живе на територији Србије. Сам ток гласања треба олакшати могућношћу гласања путем поште. Даље ће се видети да се са ставом аутора овог рада слажу и испитаници који су узели учешће у анкетном истраживању.

4.14. Истраживање- Учешће дијаспоре Србије у изборним циклусима од 2004. до 2017. године

Део истраживања који следи ишао је у правцу да се види број изашлих бирача у дијаспори, који су узели учешће у изборним циклусима и да се сагледа став испитаника чланова дијаспоре, који су узели учешће у спроведеној анкети као саставном делу при изради ове дисертације.

Први избори на којима је омогућено гласање и члановима српске дијаспоре били су избори за председника Републике Србије организовани 13. јуна 2004. године. На 30 бирачких места у 18 земаља (Аустрија, Аустралија, Македонија, Сједињене Америчке Државе, Канада, Италија, Француска, Немачка, Велика Британија, Русија, Белгија, Холандија, Либија, Кувајт, Чешка, Словачка, Грчка и Швајцарска) одазвало се само 8508 бирача, а разлог са којим су се сви слагали је био начин како су избори организовани. Идеја која се још тада појавила, да се избори обављају путем писама или електронске поште, није заживела ни до данашњих дана.

¹²⁵ Kovács, E. (2017) Post-Socialist Diaspora Policies: Is There a Central European Diaspora Policy Path? *Hungarian Journal of Minority Studies, Volume I* pp. 89-109.

¹²⁶ Kasapović, M. (2010) Тко и како представља "дијаспору", *Političke analize, 1 (3), 15-19*. приступљено 14. маја 2020. године, објављено <https://hrcak.srce.hr/102673>.

Избори датум	Број бирачких места	Број држава	Број бирача који су гласали
13. VI 2004.	30	18	8508
20. I 2008.	65	36	11693
3. II 2008.	65	36	12814
6. V 2015.	38	22	4258
20. V 2015	38	22	2914
2. IV 2017.	53	32	9523

Табела 4.21. Учешће српске дијаспоре на председничким изборима¹²⁷

Када се погледа табела учешћа српске дијаспоре на председничким изборима, запажа се да је највеће учешће било 2008. године, где је изашао рекордан број бирача, а изборни процес је организован на највише бирачких места и у највише држава. Најмањи одзив је био у другом кругу председничких избора 2015. године свега 2914 изашлих бирача, што је уједно и најмања излазност уопште посматрано од кад се изборни процес спроводи у дијаспори.

Избори датум	Број бирачких места	Број држава	Број бирача који су гласали
20. I 2007.	57	34	9871
11. V 2008.	75	39	18738
6. V 2012.	38	22	4256
16. III 2014.	35	20	4826
24. IV 2016.	37	22	6084

Табела 4.22. Учешће српске дијаспоре на парламентарним изборима¹²⁸

Уколико се у разматрање дода и учешће српске дијаспоре на парламентарним изборима, може се уочити да је уопште посматрано највише изашлих бирача било на парламентарним изборима 2008. године укупно 18738. Тада је за потребе изборног процеса, било отворено највише бирачких места 75 и у највише држава укупно 39, бирачима из дијаспоре било је омогућено да гласају. После рекордног броја изашлих бирача, у наредним изборним циклусима смањивао се број приступних тачака за гласање дијаспоре, а тиме и број изашлих бирача. До повећања броја долази како се повећава број бирачких места 2016. године када се гласа на 37 бирачких места и где је излазност 6084 бирача и 2017. године 53 бирачка места и изашлих бирача 9523. Ово води закључку да у српској дијаспори постоји изражена жеља да учествује у изборном процесу који се организује у матици, само јој је исти потребно још више приближити.

4.15. Истраживање-Дијаспора Србије треба да има своје представнике као посланике у Народној скупштини Републике Србије

Испитаницима је било понуђено да на исказ: „Дијаспора Србије треба да има своје представнике као посланике у Народној скупштини Републике Србије“, дају одговор у распону од 1 до 5 на скали, од „да се не слажу“ до „да се слажу“. Резултати до којих се дошло приказани су у табели.

¹²⁷ <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/izbori/predsednicki-izbori/> приступљено 20. априла 2020. године

¹²⁸ <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/izbori/parlamentarni-izbori/> приступљено 22 априла 2020. године

Демографске карактеристике		Просечна оцена
ПОЛ	А	3,56
	Б	3,69
ГОДИНЕ ЖИВОТА	А	3,67
	Б	3,38
	В	3,72
	Г	4,08
СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА	А	4,60
	Б	3,84
	В	3,24
	Г	3,62
	Д	3,57
	Ђ	3,67
ТРЕНУТНО ЖИВИТЕ	А	3,53
	Б	3,62
	В	4,23
	Г	5,00
	Д	3,78
	Ђ	3,73
ВАШЕ ПОРЕКЛО	А	3,94
	Б	4,11
	В	3,69
	Г	3,08
	Д	3,64
	Ђ	3,48
	Е	3,67
УКУПНО		3,62

Табела 4.23. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Дијаспора Србије треба да има своје представнике као посланике у Народној скупштини Републике Србије

Увидом у претходну табелу може се запазити следеће:

- ❖ Просечна оцена за став да дијаспора Србије треба да има своје представнике као посланике у Народној скупштини Републике Србије је 3,62 што наводи на закључак на основу овог истраживања да дијаспора сматра важним да има своје представнике као посланике у Народној скупштини Републике Србије. Међу испитаницима када се посматра пол, женама је то мање важно него мушкарцима и оне су доделиле оцену 3,56 у односу на мушкарце 3,69.
- ❖ Када се посматрају године живота може се запазити да су све категорије доделиле веће оцене од просечне осим категорије преко 30 а до 40 година, која је доделила најмању оцену 3,38. Највећу оцену 4,08 доделила је категорија испитаника преко 50 година, док је категорија преко 40 а до 50 година доделила оцену 3,72. За категорије испитаника преко 40 година важније је да дијаспора има своје посланике у Народној скупштини Републике Србије, у односу на млађе категорије испитаника. Оцене свих категорија по годинама живота су

изнад 3 што генерално говори да када су у питању године, опште је мишљење да је потребно да дијаспора има своје представнике у Народној скупштини Републике Србије.

- ❖ Што се тиче образовања највећа је вредност код испитаника са основном и средњом школом па са докторатом, факултетом и магистратуром а најмања код испитаника са вишим образовањем са оценом 3,24. Веће оцене доделиле су категорије испитаника са нижом стручном спремом њима је важније да дијаспора има своје представнике у Народној скупштини Републике Србије. Оцене испитаника са највишим степенима образовања крећу се око просечне оцене.
- ❖ Највеће оцене су дошле из простора Северне Америке 4,23, па затим из Аустралије и Азије 3,78 и бивших југословенских република 3,73. Оцену исту просечној доделили су испитаници из Источне Европе и Русије, а нижу од просека и уједно најмању оцену 3,53 овај став је добио од учесника испитивања из Западне Европе. Ова оцена би могла да наведе на закључак, како њима из Западне Европе није толико стало да имају своје представнике у Народној скупштини Републике Србије али је и њихова оцена висока. Највећа оцена 5,00 је са простора Јужне Америке и Африке, а долази са простора где има најмање припадника српске дијаспоре. Ипак оцена испитаника из Северне Америке иде у прилог идеји да је потребно у Народној скупштини Републике Србије имати представнике дијаспоре (овде се под дијаспором подразумевају и Срби из региона).
- ❖ Они испитаници из узорка који су пореклом из Источне Србије доделили су највећу оцену 4,11 па за њима они чије је порекло из Западне Србије са оценом 3,94. Најмању оцену за став да дијаспора треба да има посланике у Народној скупштини Републике Србије додели су испитаници пореклом из Јужне Србије 3,08. Једино још нижу оцену 3,48 од просечне доделили су испитаници из бивших југословенских република. Остале категорије испитаника према пореклу су својим оценама: Војводине 3,64, Београда 3,67 и Шумадије 3,69 били нешто мало изнад просечне оцене за овај испитивани став.

4.16. Истраживање-Дијаспора Србије треба да има своје представнике као посланике у парламентима земаља где је најбројнија

Испитаницима је било понуђено да на исказ: „Дијаспора Србије треба да има своје представнике као посланике у парламентима земаља где је најбројнија“, дају одговор у распону од 1 до 5 на скали, од „да се не слажу“ до „да се слажу“. Резултати до којих се дошло приказани су у табели.

Демографске карактеристике		Просечна оцена
ПОЛ	А	3,62
	Б	3,81
ГОДИНЕ ЖИВОТА	А	3,71
	Б	3,66
	В	3,66
	Г	3,97
СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА	А	4,00
	Б	3,80
	В	3,76
	Г	3,68
	Д	3,57
	Ђ	3,00
ТРЕНУТНО ЖИВИТЕ	А	3,72
	Б	3,38
	В	3,85
	Г	5,00
	Д	3,37
	Ђ	3,95
ВАШЕ ПОРЕКЛО	А	3,94
	Б	3,85
	В	3,72
	Г	3,54
	Д	3,58
	Ђ	3,69
	Е	3,71
УКУПНО		3,71

Табела 4.24. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Дијаспора Србије треба да има своје представнике као посланике у парламентима земаља где је најбројнија

Увидом у претходну табелу може се запазити следеће:

- ❖ Просечна оцена за став, да дијаспора Србије треба да има своје представнике као посланике у парламентима земаља где је најбројнија је 3,71 што представља значајну оцену и наводи на закључак да је дијаспори значајно да има своје представнике у парламентима земаља где је најбројнија. Међу испитаницима када се посматра пол, жене су са оценом од 3,62 за нијансу умереније у свом ставу, да је потребно да дијаспора Србије има своје представнике као посланике у парламентима земаља где је најбројнија, у односу на мушкарце који су овај изнет став оценили са оценом 3,81.
- ❖ Када су у питању године живота може се запазити да је категорија преко 50 година доделила највећу оцену 3,97. Најмању оцену 3,66 определиле су категорије испитаника: преко 30 а до 40 година и преко 40 а до 50 година живота. Оцене свих категорија по годинама живота су значајне што генерално води закључку да када су у питању године, опште је мишљење да је потребно да

дијаспора има своје представнике у парламентима земаља где је најбројнија у дијаспори.

- ❖ Што се тиче образовања највећа је вредност код испитаника са основном школом 4,00 па се онда како расте степен образовања, тако се оцене смањују. Најмања оцена је у категорији испитаника са докторатом и износи 3,00. Ови резултати би се могли уклопити у склоност особа са нижим степеном образовања ка удруживању, а самим тим и представљању. Овај став образованијих испитаника није прихватљив са становишта да би они могли више постићи на политичкој сцени земље усељења, због већег социјалног капитала, а касније својим положајем и лобирањем и за своје сународнике у земљи усељења и своју матицу.
- ❖ Највиша оцена је са простора Јужне Америке и Африке. Високе оцене су дошле из простора бивших југословенских република 3,95 и Северне Америке 3,85. Регион Западне Европе је са оценом 3,72 која је на нивоу просека оценио потребу да дијаспора има своје представнике у парламентима земаља где је најбројнија. Најмање оцене су из простора Источне Европе и Русије и Аустралије и Азије и редом 3,38 и 3,37. За очекивати је да дијаспора из бивших југословенских република износи став да има своје представнике у парламентима земаља у којима су остали да живе распадом СФРЈ, као и дијаспора Северне Америке која је заинтересована и за представљање у Народној скупштини Републике Србије.
- ❖ Они испитаници из узорка који су пореклом из Западне Србије доделили су највећу оцену 3,94 па испитаници чије је порекло из Источне Србије са оценом 3,85. Најмању оцену да дијаспора има своје представнике у парламентима земаља где је најбројнија у дијаспори додели су испитаници пореклом из Војводине 3,58 и из Јужне Србије 3,54. Испитаници из осталих категорија према пореклу доделили су оцене око просечне и то редом пореклом из региона Шумадије 3,72 па из Београда просечну оцену и из бивших југословенских република 3,69.

4.17. Закључна разматрања

Изградња капацитета дијаспоре симболичном изградњом нације и изградњом институција успоставља се комуникацијска мрежа. Стварањем нације путем хероја и наглашавањем њихове улоге у историји. Затим стварањем националног идентитета за дијаспору путем учења језика, културе, подршке медијима на националном језику, ТВ, радио, штампа, итд.

Категорија проширеног држављанства има две групе, политику интеграција дијаспоре и социјална и грађанска права. Што ће утицати да они чешће своја средства улажу у матицу и да исту промовишу у својој средини.

Смањење трошкова преноса трансфера дознака, програми преноса знања укључивањем високо образованих појединаца у високошколске установе и научноистраживачке институције у матици, start-up иницијативе. Лобирање дијаспоре за интересе матичне државе организовано или појединачно.

Израел је од претежно пољопривредне земље са социјалистичким уређењем путем кибуца, постао глобални лидер у технолошким иновацијама. Технологија у Израелу привлачи стране инвестиције и водеће мултинационалне компаније и тако постаје покретач економије. Исто тако отвара нова радна места за висококвалификовану радну

снагу, као и за мање квалификовану и тако побољшава животни стандард у целом друштву. Напредак технологије заснива се на побољшању квалитета образовања и развоја дигиталне инфраструктуре. У развој технологије иновација потребно је улагати због глобалних економских кретања, као и регионалне геополитичке ситуације.

Потпуно је несхватљиво укидање Министарства за дијаспору и превођење у Канцеларију за сарадњу са дијаспором и Србима у региону, па уместо ње формирање Управе за сарадњу са дијаспором и Србима у региону у времену све већег повезивања дијаспора и матичних држава. Разлог у економском погледу и некаквој уштеди нема утемељење у реалним чињеницама, јер број запослених није смањиван. Уместо да се институције Министарства за дијаспору кадровски ојачају и тиме дође до повезивања капитала у свим облицима дијаспоре и матице, уз подршку владе.

Мањкавост законских решења у виду Стратегије и Закона, огледа се у томе што нису одређени акциони планови за сваку област сарадње са дијаспором и што Закон није одрадио једну институције као кључну за надлежност према дијаспори. Више институција је укључено у различите програме који међусобно нису координисани, односно нема јединствене формалне политике, стратешких програма и међусобне сарадње између актера како на локалном тако и на националном нивоу, што несумњиво доприноси да нема значајнијих резултата сарадње на релацији дијаспора-матица.

5. ОЧУВАЊЕ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА ДИЈАСПОРЕ, КУЛТУРОЛОШКЕ ОСОБЕНОСТИ И УМРЕЖАВАЊЕ СА МАТИЦОМ

Културу треба посматрати кроз два нивоа: појединачно и групно. Појединачно то је лично испољавање културе кроз животни стил, начин облачења, кухињу односно исхрану и друге потрошачке навике. Групно испољавање културе се огледа кроз културне димензије, морал, обичаје и уверења на којима је једна култура и заснована.

Hofstede дефинише културу као: „колективно програмирање ума које разликује припаднике једне људске групе од друге“.¹²⁹ Други аутори попут Venaik & Brewer-а сматрају културу карактеристикама које се разликују међу људима и обухватају норме, веровања и артефакте, они још сматрају да све оно што није део природе, спада у културу.¹³⁰

Национална култура утиче на ставове појединца кроз период одрастања и социјализације, поготову у периоду детињства када се формирају вредносни ставови и убеђења. Поједини аутори Venaik & Brewer износе мишљење да се ставови формирају током целог живота.¹³¹ Duong и сарадници сматрају да се национална култура заснива на животном искуству народа у значајно дугом временском трајању.¹³²

5.1. Културни идентитет

Културни идентитет је осећање припадности групи, односно самоосећање и самоспознаја у односу на националност, религију, етникум, друштвени слој или на било коју групу друштва која има засебну културу. Он се односи на појединца али и на читаву групу. Интерсубјективне везе између чланова неке заједнице, разлика између ње и неких других, чине њен културни идентитет. Основна нит повезивања је језик, као средство комуникације и успостављања веза. Културни идентитет чине заједничка веровања, заједничка предања и обичаји, заједничке вредности које се деле, заједничко постојање у времену и заједничка прошлост.¹³³

Културно наслеђе је саставни део културног идентитета. Културно наслеђе је форма наслеђа коју је потребно сачувати за генерације које долазе. Оно је симбол културног идентитета и чине га материјални артефакти, народна усмена књижевност, митови, предања, књижевност, музика, уметност, религиозност итд. Политика је та која одређује шта је културно наслеђе једног народа или нације, па и стога шта је потребно сачувати.

¹²⁹ Hofstede, G. (1984) *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*, USA: SAGE Publications, pp. 21.

¹³⁰ Venaik, S. & Brewer, P. (2015) The common threads of national cultures, *Australasian Marketing Journal*, 23 (1), pp. 75-85.

¹³¹ Venaik, S. & Brewer, P. Ibidem.

¹³² Duong, H. K., Kang, H. & Salter, S. B. (2016) National Culture and Corporate Governance, *Journal of International Accounting Research*, 15 (3), pp. 67-96.

¹³³ Срећковић, С. (2012) Идентитет у контексту разумевања културног наслеђа, *Гласник етнографског музеја* 76, стр. 175-182.

Српски културни идентитет као део ширег европског идентитета се ослања на три стуба: Грчка филозофија, Римско право и Хришћанска етика. Стварање српског културног идентитета је културни процес који је трајао кроз историју и оставио културне слојеве у српском културном идентитету. Ти су слојеви почели још са старословенском баштином, а затим утицајем византијске културе, потом римокатоличке културе у западним и приморским крајевима, а онда култура блиског истока и османлијских освајача, следећи културни слој развијао се после ослобођења и прихватања западноевропских културних вредности.

Културу чине и наративи попут прича о успеху. Прича о успеху у српској култури и транзиционом друштву се заснива на срећи, сналажљивости и малверзацијама, а не на великом труду и самопрегорном раду као што је то у америчкој култури на пример. Успешни пословни људи српске дијаспоре у Америци, иако дошли из сасвим различите културе су се истој прилагодили и остварили њен амерички сан, да верујући у себе и чврстином свог карактера и својих способности остваре успех и створе материјално богатство. Како сваки појединац и групе људи утичу својим ставовима и понашањем на околину, онда је потребно да је и мењају. Када би се српски сан мењао у пословној подршци успешним појединцима који су својим знањем, радом и одрицањем постигли успех, а друштво их прихватао као хероје, дошло би и до промене вредности културних димензија, а тиме и до напретка целог друштва.¹³⁴

У борби за очување српског културног идентитета у дијаспори, крајем 2019. године појавила се едукативна платформа, намењена деци и омладини дијаспоре, као заједнички пројекат Министарства спољних послова Републике Србије, Управе за сарадњу са дијаспором и Србима у региону и фирме LESTE, а пројекат спроводи удружење Генератор Идеја Синтезис. У четири видеа укупног трајања око петнаест минута објашњава се шта је културни идентитет, културно наслеђе Србије, српски културни идентитет по епохама и занимљиве чињенице о Србима и Србији.¹³⁵

Поред допунских школа у којима деца и омладина из дијаспоре изучавају језик и културу свога рода и које нису по мери потреба дијаспоре значајно је поменути учење српског језика преко интернета. Несхватљиво је, да се ова идеја учења језика у времену савремених телекомуникационих система не примењује као део програма Министарства просвете, којим се омогућава образовање и очување српске дијаспоре, ма где се налазили у свету. Удружење Академска српска асоцијација са седиштем у Нишу путем интернет платформе Skure-а организује бесплатне тромесечне курсеве учења српског језика на даљину, већ трећу годину, коју изводе студенти завршних година основних академских и мастер студија Филозофског факултета и Високе техничке школе из Ниша. Пројекат ужива подршку Министарства културе и информисања.¹³⁶

5.2. Појам акултурације

Култура посматрано као облик понашања и стечене навике, како утиче на појединца који се нађе у новом културном амбијенту и окружењу којем треба да се прилагоди, а што је последица миграција становништва. То прилагођавање новој култури појмовно се дефинише као акултурација и одвија се кроз међусобно повезане аспекте: психолошки, друштвено-културни и економски.

¹³⁴ Драшковећ, С. (2012) Приче о успеху и карактеристике националних култура: Србија и Америка, *Гласник Етнографског института САНУ LX (2)*, стр. 43-54.

¹³⁵ <https://sintezis.org.rs/srpskikulturniidentitet/trening/> приступљено 29.12.2019. године.

¹³⁶ <https://asasocijacija.com/> приступљено 3.1.2020. године.

Акултурација би се могла дефинисати као процес у којем учествују групе или појединци, када се нађу у интеракцији са себи културолошки различитим групама и појединцима. Резултат процеса су промене у групама или појединцима. Он може бити *реактиван* (где су промене дочекане са отпором у групама), *креативан* (где се појављују нови културолошки обрасци понашања који нису били у претходним групама) и са *закашњењем* (промене које се појављују у годинама касније). Акултурација се мора посматрати на два нивоа: *групно* (промене у култури групе) и *појединачно* (промене у психологији појединца). Потребно је правити разлику између акултурација и асимилације као крајњег облика прихватања друге културе за своју.

Као последица миграција становништва постоје друштва са људима различитог културног порекла. Како је снага ових група различита то се говори о мањинама или етничким група. Културна разноликост савремених друштава је последица три фактора: добровољности, мобилности и сталности. Уколико постоји добровољност за прихватање друге културе као код имиграната или не постоји на пример домороци, избеглице или националне мањине. Мобилност у погледу како је дошло до контаката међу групама, имигранти и избеглице су дошли у нову средину, а националне мањине или домороцима освајачи су донели нову културу. Сталност се огледа у сталном насељавању или привременом боравку.

5.3. Стратегије акултурације

На основу одговора на следећа два питања: Да ли је потребно одржавати везе са друштвено већинским групама? и Да ли је потребно одржавати свој идентитет и карактеристике? издвајају се четири стратегије акултурације: интеграција, асимилација, сепарација односно сегрегација и маргинализација.

Шема 5.1. Стратегије акултурације¹³⁷

¹³⁷ Аутор

Интегративни приступ је могуће применити ако је доминантно друштво отворено и оријентисано на културну разноликост и мултикултуралност у прихватању културних различитости, а мањинске групе спремне да усвоје основне вредности доминантног друштва. Исто тако доминантно друштво је спремно да прилагоди своје институције (образовање, здравство, тржиште радне снаге) мањинској групи како би коегзистирали у друштву различитости. Да би ова стратегија акултурације била спроводљива морају бити испуњени следећи предуслови: низак ниво предрасуда (етноцентризам, расизам и дискриминација) обострано позитивни ставови између друштвених група и осећај повезаности мањинских група са доминантним друштвом.

Асимилација је више ствар појединачног избора за разлику од интеграције која је колективистичка. Појединац не жели да сачува свој културни идентитет и карактеристике већ жели да се утопи у доминантно друштво, прихватајући његове културне обрасце понашања. То може бити проблем због физичких или расних предиспозиција на пример Корејци и Кинези у Канади или Турци у Немачкој.

Сепарација се јавља када мањинска група не жели да прихвати интеграцију са другима, а нити да се одрекне своје културе. Када је овако понашање, последица понашање доминантног друштва према мањинској групи, онда се говори о сегрегацији.

Маргинализација је обично услед присилне асимилације, а не избора групе или појединца. Људи нерадо прихватају овај приступ али су присиљени на то ставом доминантног друштва, које их потискује и искључује из сфера друштвеног живота.

Националне политике као и програми влада доминантног друштва могу се посматрати преко ова четири приступа. Поједини програми су изразито асимилационистички, покушавајући да све етнокултуре и имигрантске групе сведу на културни образац понашања доминантног друштва. На другој страни постоје мултикултуралне политике различитости које све културе уважавају и прихватају. Постоје програми и политике искључивости односно сегрегације и маргинализације нежељених друштвених група и појединаца.¹³⁸

5.4. Утицај културе на транснационално предузетништво

Транснационално предузетништво је посебан облик предузетништва где предузетници мигранти користе могућности свог положаја, односно познавања два институционална окружења земље домаћина и земље порекла. Кључ успеха лежи у брзом проналажењу страних партнера за свој бизнис, као и управљање истим у сложеним пословним односима превазилазећи културне и језичке баријере. За разлику од домаћих предузетника, транснационални предузетници имају веће друштвене мреже, које као значајан ресурс поред познавања језика, културе и институционалног окружења, имају могућност да користе. Путем мреже они допуњују или стичу нова професионална знања вештине и културни капитал, чиме повећавају своје способности да препознају и искористе прилику за своје предузеће и пословне активности.

Различите културе, утичу различито на препознавање прилика. Културе у којима доминира индивидуализам са својим особеностима типа одговорности за себе, за своја достигнућа и независност од групе, везе међу члановима друштва су лабавије. Код

¹³⁸ Berry, J. W. (1997) Immigration, Acculturation, and Adaptation, *Applied Psychology: an International Review*, 46 (1), pp. 5-68.

колективистичких култура идентитет се гради на припадности групи. Колективизам се гради још од рођења припадношћу одређеним групама и заједницама, које штите појединце током живота, а зашта он групи узвраћа безусловном лојалношћу.

Код кохезивних мрежа које се заснивају на поверењу, проширују се границе рационалне спознаје, а тиме и преноса знања и бољег препознавања могућности. Ове мреже су карактеристика код колективистичких друштава и култура и могу итекако помоћи транснационалним предузетницима имигрантима, који из истих воде порекло да рационалније и са већом вероватноћом спознају могућности. Захваљујући овим мрежама подршке колективистичке културе исто тако делују позитивно на транснационалне предузетнике имигранте за покретање новог посла, јер стварају мрежу сигурности у облику финансијске, саветодавне и емоционалне подршке, смањујући ризик и неизвесност. Ове друштвене мреже поготову породичне, помажу око добављача, клијената и потребних ресурса, чиме помажу да се започети бизнис одржи на дуже стазе. Због израженог колективизма у културама као што је корејска, а тиме високог нивоа патриотизма, долази до појаве екстерног национализма и негативног става према страним улагањима, па тако и према транснационалном предузетништву.

У културама где је израженија дистанца моћи односно где чланови заједнице прихватају неједнако дистрибуцију ауторитета, степен неједнакости се прихвата појединачно и од оних на врху хијерархије и оних на дну лествице ауторитета. Међу транснационалним предузетницима имигрантима могу постојати две групе из тих култура пореклом са врха и дна лествице ауторитета. Предузетници са врха су вишег социјалног статуса и образовања. Они имају већи приступ мрежи контаката и ресурсима, те ће они пре покретати нове пословне транснационалне предузетничке подухвате у односу према онима који су пореклом са нижих социјалних позиција. Предузетници са нижих социјалних позиција због својих почетних ограничења, показиваће мању спремност, упорност и самоефикасност као и ограничену перцепцију према могућностима и приликама у транснационалном предузетничком простору.¹³⁹

5.5. Културне димензије према Хофстеду

Аустријски научник Hofstede је дефинисао у основи четири димензије културе: дистанца моћи, индивидуализам, мужевност и степен избегавања неодређености да би им касније придодео још две: дугорочна оријентација и препуштање. Ради могућности упоређења он је тим димензијама доделио одређене вредности, за које и сам тврди да су релативне и могу се временом кориговати, а због културних утицаја које доносе будуће околности.

Дистанца моћи представља степен дистанцираности према ауторитету односно неједнакости. Сам Hofstede силу и неједнакост види као фундаменталне основе сваке друштвене заједнице. Ова димензија посматра степен неједнакости али из угла оних који имају мању моћ, потенцирајући чињеницу да је неједнакост подједнако у свести и оних на врху и на дну лествице ауторитета за посматрано друштво у целини. Тако се издвајају *хијерархијске* и *егалитарне* културе.

Код хијерархијских култура моћ ауторитета је сконцентрисана у малом кругу појединаца, где постоји потреба за централизацијом и повећаном контролом, а стање

¹³⁹Goktan, B. & Flores, I. B. (2014) The Role of National Culture in the Transnational Entrepreneurship Process *Journal of International Business and Economics* 14(1), pp. 65-74.

неједнакости се прихвата као природна потреба. Егалитарне културе имају потребу да успоставе једнакост и равноправност међу својим члановима, а јавља се и децентрализација моћи ауторитета.

Индивидуализам мери степен интеграције у заједницу. Овде се разликују *индивидуалистичке* (ЈА културе) и *колективистичке* (МИ културе). Код индивидуалистичких култура везе међу члановима заједнице су лабавије, а лични интереси су на првом месту. На другој страни, колективистичке културе са јако међусобно повезаним члановима у лојалним односима блискости, негују дух заједништва.

Већином у земљама западног света преовладава индивидуализам где појединац прихвата одговорност за своју ситуацију и положај у оквиру друштва, а својим чињењем и максималним ангажовањем покушава да свој положај промени за себе на боље. У колективистичким друштвима судбина појединца зависи од судбине друштва, интереси појединца су подређени интересима заједнице, па то код појединца ствара зависност припадања некој организацији или групи.

Мужевност се огледа у прихватању животних вредности посматрано према половима у некој друштвеној заједници. Културе овако посматрано се деле на мушке и женске односно на *материјалистичке* и *солидаристичке*. Мушке карактеристике се огледају у каријеризму, потребом за доказивањем, агресивношћу, такмичарским духом, стицањем богатства и грађењем индивидуалног успеха. Женствене особине су помирљивост, брижност, толеранција, солидарност и емоција за друге.

У материјалистичким културама се више цени стицање материјалног богатства, новца и капитала, а постоји и деоба на мушке и женске послове као и мања толеранција према потребама жена, мањинских група и социјално угрожених категорија становништва. Код солидаристичких култура високо се цени квалитет живота у односу на пуко стицање материјалног богатства, као и тежња за свеопштом равноправношћу између осталог и међу половима се прави мања разлика. Комуникација у овим друштвима је смиренија и опуштенија.

Степен избегавања неодређености представља однос према ризику и осећање неугодности у изненадним ситуацијама. Изненадне ситуације су оне које нису уобичајене и које у себи носе одређени степен изненађења. Овако посматрано издвајају се на једној страни *чиновничке* културе а на другој *предузетничке*. Чиновничке културе теже да донесу правила, законе, мере заштите и обезбеђења према изненадним ситуацијама. Постоји неговање статичности где је појединцима важнија садашњост него будућност. Влада неповерење према променама, као и према младим људима и њиховим способностима и знању. Конфликти у оваквим друштвима могу бити веома деструктивни и непримерени, а односи су пуни емоција где се велики значај придаје сигурности и пословима оптерећеним рутином.

Предузетничке културе више толеришу другачија мишљења и различитост алтернативних ставова, а појединци су опуштенији и флегматичнији у показивању емотивних реаговања. Млади људи су носиоци нових идеја и указује им се дужна пажња и поштовање. Појединци су спремни на промене, а конфликти су са мање набоја и не доживљавају се претерано лично. Ове културе су по природи динамичне и окренуте будућности. Ово су друштва, која су неоптерећена национализмом, а интерес економије је изнад интереса политике.

Дугорочна оријентација представља однос друштва према вредностима у будућности. Вредност ових друштава је у штедљивости и карактеристичан је за кинеску и далекоисточне културе. Заснован је на учењу Конфучија о вредностима али се може применити и на било коју другу културу. Према овој димензији постоје друштва са *краткорочном* оријентацијом и *дугорочном*. Друштва са краткорочном оријентацијом велики значај придају прошлости, то су већином западна друштва тзв. традиционалистичка која теже ка стабилности. Дугорочно оријентисана друштва спремнија су на промене и изазове које доноси будућност.

Препуштање је однос према добрим аспектима живота и његовим могућностима. Постоје културе *попустљивости* и *суздржаности*. Културе које негују попустљивост велики значај придају слободи као животном стилу. Потребно је чинити оно што појединац жели, а посебан је однос према пријатељству и слободи избора, као и животу његовој важности и смислу постојања. Културе суздржаности живот посматрају као дужност, који као такав представља тежину и нормално прихватање. За слободу избора у овим друштвима нема места.¹⁴⁰

5.6. Културни кластери

Као потреба да се културе према сличностима сврстају у одређене групе, јављају се културни кластери. Ronen & Shenkar су издвојили тако следеће групе националних култура: англо, германске, нордијске, латиноевропске, латиноамеричке, арапске, блискоисточне, далекоисточне и нетипичне културе. Мањкавост ове кластеризације огледа се у томе што нема словенске културе као и култура Кине и Африке.

Типови културних кластера	Представници културних кластера по земљама
Англо	САД, Велика Британија, Канада, Ирска, Нови Зеланд, Аустралија
Германске	Аустрија, Немачка, Швајцарска
Нордијске	Шведска, Норвешка, Финска, Данска
Латиноевропске	Француска, Белгија, Италија, Шпанија, Португал
Латиноамеричке	Мексико, Венецуела, Колумбија, Перу, Чиле
Арапске	Уједињени Арапски Емирати, Саудијска Арабија, Кувајт, Оман, Бахреин
Блискоисточне	Турска, Иран, Грчка
Далекоисточне	Индонезија, Тајван, Сингапур, Хонг Конг, Филипини, Малезија
Нетипичне	Јапан, Индија, Израел, Бразил

Табела 5.1. Културни кластери са типичним представницима по земљама¹⁴¹

¹⁴⁰ <https://geerthofstede.com/culture-geert-hofstede-gert-jan-hofstede/6d-model-of-national-culture/> приступљено 2.1.2020. године.

¹⁴¹ Ronen, S. & Shenkar, O. (1985) Clustering Countries on Attitudinal Dimensions, *Review and Synthesis*

5.7. Истраживање утицаја културне димензије мужевност на разлике у стопама предузетништва на основу оцена културних димензија Хофстеда

Истраживање је базирано на претходним резултатима овог рада и културним димензијама Hofstede-а. За одабир типичних представника осталих култура коришћена је кластеризација култура по Ronen & Shenkar-у.

5.7.1. Истраживање утицаја културне димензије мужевност на разлике у стопама предузетништва за поједине европске земље

Ово истраживање има за циљ да успостави везу између разлика у стопи предузетништва између полова и вредности културне димензије мужевност по Hofstede-у. Очекивани резултати би требало да буду да земље са мањом вредношћу културне димензије мужевност имају мању разлику стопе предузетништва између полова.

У табели што следи представљени су подаци за земље Европе. Скраћенице су према интернет доменима а црвеном бојом су земље Европске уније пре 2004.године (ЕУ-15). Колона **М** представља стопу предузетништва домородаца за мушки пол у процентима. Колона **Ж** представља стопу предузетништва домородаца за женски пол у процентима. Колона **Δ** представља разлику стопа предузетништва за полове у процентима. Колона **И** представља вредности културне димензије, мужевност по Hofstede-у.¹⁴² Норвешка и Швајцарска су земље ван Европске уније, Србија је земља кандидат, а остале су земље Европске уније.

На слици што следи ради лакше обраде добијених резултата, исти су представљени у четири квадранта. Одвојени су квадранти за вредности до 40 културне димензије мужевност и за разлику у стопи предузетништва према полу за вредност 8. Први квадрант је за вредности културне димензије веће од 40 и разлике стопе предузетништва мање од 8. Други квадрант обухвата вредности културне димензије веће од 40 и разлике стопе предузетништва веће од 8. У трећем квадранту су представљене вредности културне димензије мање од 40 и разлике стопе предузетништва мање од 8. Четврти квадрант садржи вредности културне димензије мање од 40 и разлике стопе предузетништва веће од 8.

Резултати који потврђују претпоставку да су друштва са мањом вредности културне димензије мужевности и мањом разликом у стопи предузетништва међу половима (III квадрант), као и резултати за друштва са већом вредношћу културне димензије мужевност и већом разликом у стопи предузетништва међу половима (II квадрант).

У (I квадранту) и у (IV квадранту) налазе се резултати који се разликују од очекиваних, одступања су у погледу германских култура Немачке, Аустрије и Швајцарске, као и култура Мађарске и Велике Британије. Резултати за Француску, Белгију, Луксембург и Шпанију могу бити прихваћени уз одређену апроксимацију, али би она довела у питање резултате из (III квадранта). У (IV квадранту) налази се резултат само од Естоније која према вредности културне димензије мужевност по Hofstede-у има 30,

¹⁴²

<https://geerthofstede.com/wp-content/uploads/2016/08/6-dimensions-for-website-2015-08-16.xls>
приступљено 29.12.2019. године.

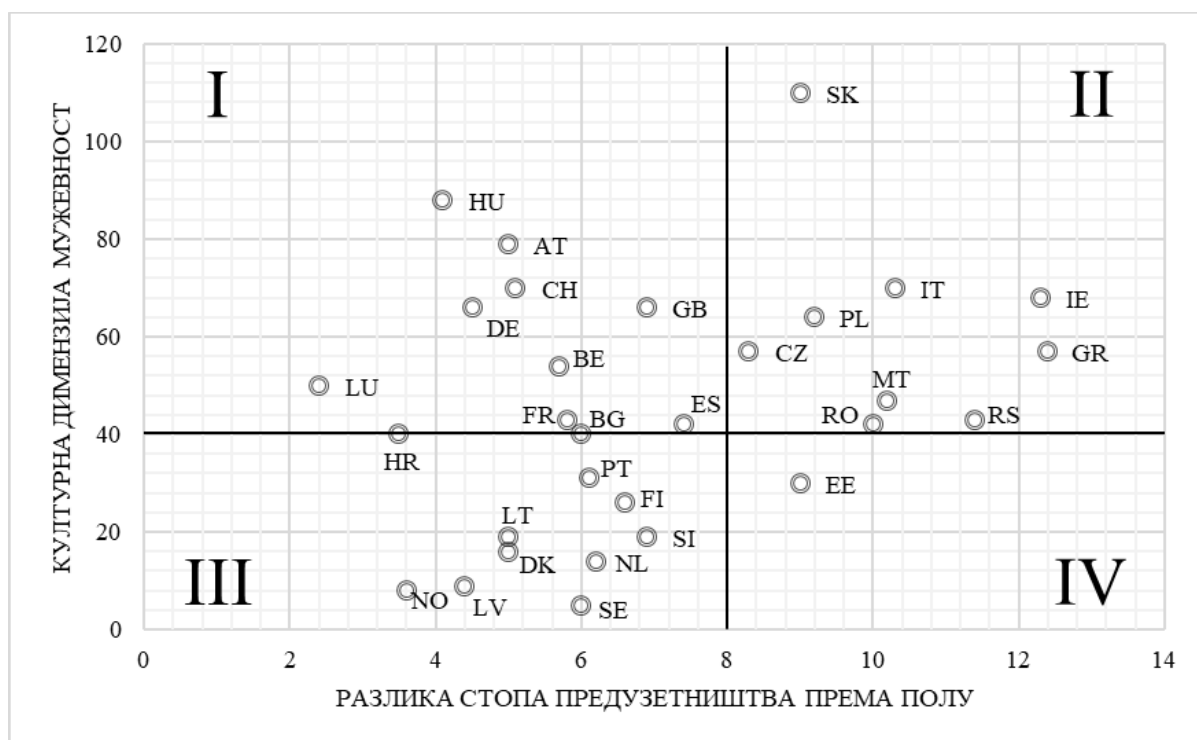
али разлика стопе предузетништва међу половима 9, па је то сврстава у овај квадрант
чији резултат је супротан очекиваном.

Земља	Скр.	η	φ	Δ	h
Белгија	BE	14,4	8,7	5,7	54
Бугарска	BG	13,3	7,3	6	40
Чешка	CZ	19,1	10,8	8,3	57
Данска	DK	8,9	3,9	5	16
Немачка	DE	10,3	5,8	4,5	66
Естонија	EE	15,7	6,7	9	30
Ирска	IE	18,4	6,1	12,3	68
Грчка	GR	34,8	22,4	12,4	57
Шпанија	ES	17,9	10,5	7,4	42
Француска	FR	13,1	7,3	5,8	43
Хрватска	HR	10,4	6,9	3,5	40
Италија	IT	25,2	14,9	10,3	70
Летонија	LV	13,6	9,2	4,4	9
Литванија	LT	13	8	5	19
Луксембург	LU	7,7	5,3	2,4	50
Мађарска	HU	11,4	7,3	4,1	88
Малта	MT	16,4	6,2	10,2	47
Холандија	NL	17,1	10,9	6,2	14
Аустрија	AT	12,7	7,7	5	79
Пољска	PL	21,5	12,3	9,2	64
Португал	PT	15,1	9	6,1	31
Румунија	RO	19,8	9,8	10	42
Словенија	SI	14,8	7,9	6,9	19
Словачка	SK	18,5	9,5	9	110
Финска	FI	14,5	7,9	6,6	26
Шведска	SE	10,2	4,2	6	5
Уједињено Краљевство	GB	15,7	8,8	6,9	66
Норвешка	NO	7	3,4	3,6	8
Швајцарска	CH	14	8,9	5,1	70
Србија	RS	23	11,6	11,4	43

Табела 5.2. Стопе предузетништва европских земаља са разликом стопе
предузетништва према половима и вредности културне димензије мужевност по
Hofstede-y¹⁴³

¹⁴³ Креација аутора на основу <https://geerthofstede.com/wp-content/uploads/2016/08/6-dimensions-for-website-2015-08-16.xls>

Већи број добијених резултата потврђује претпоставку. Набројани изузеци могу бити скривени у процени стопа предузетништва за полове па тиме и њиховој разлици, као и још неким културним димензијама које овде нису биле разматране али могу утицати на овакву расподелу добијених резултата.

Слика 5.1. Разлика стопа предузетништва према полу и вредности културне димензије мужевност по Hofstede-у¹⁴⁴

5.7.2. *Истраживање места српске културе у односу према земљама окружења на основу оцена културних димензија Хофстеда*

Српска култура и њене културне димензије према Hofstede-у карактеришу следеће карактеристике:

- ❖ У односу према дистанци моћи са вредношћу од 86, налази се у групи друштава са израженим степеном прихватања неједнакости тј. припада хијерархијским културама.
- ❖ Када се посматра индивидуализам онда вредност од 25, говори да је реч о колективистичкој МИ култури, где судбина појединца зависи од судбине друштва.
- ❖ Ако се посматра мужевност оцена од 43, је сврстава у друштва која испољавају карактеристике и једне и друге односно имају елементе и материјалистичке и солидаристичке културе.
- ❖ Избегавање несигурности има вредност од 92, и српску културу сврстава у изразито чиновничке бирократске културе, које имају страх од будућности и нису склоне променама.

¹⁴⁴ Креација аутора

- ❖ Када је у питању дугорочна оријентација вредност од 52, српско друштво сврстава у културе између дугорочне и краткорочне оријентације, где та особина није значајније изражена.
- ❖ Оцена за препуштање има вредност од 28, па је то сврстава у друштва која су суздржана и где нема места за слободу појединца, а што може бити и последица историјских околности.

Српска култура у овом делу рада биће сагледана кроз оцену културних димензија, култура земаља из окружења: Мађарске, Румуније, Бугарске, Словеније и Хрватске. То су културе са приближно истог географског простора Балкана и средње Европе, са сличним историјским развојем.

Земља	Дистанца моћи	Индивид.	Мужевност	Избегавање несигурности	Дугорочна оријентација	Препуштање
Бугарска	70	30	40	85	69	16
Хрватска	73	33	40	80	58	33
Мађарска	46	80	88	82	58	31
Румунија	90	30	42	90	52	20
Словенија	71	27	19	88	49	48
Србија	86	25	43	92	52	28

Табела 5.3. Однос српске културе према земљама окружења на основу оцена културних димензија Hofstede-a¹⁴⁵

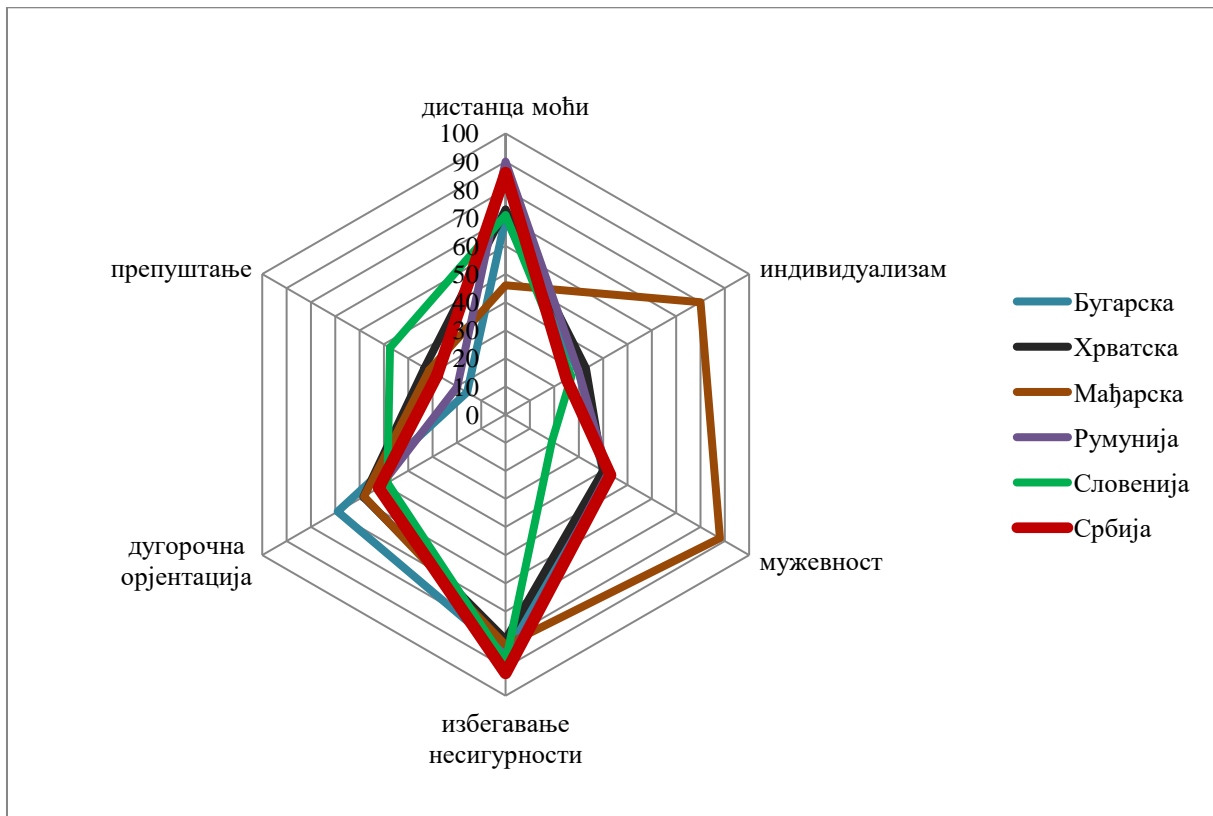
Најсличније оцене културних димензија у поређењу са земљама окружења, српска култура има са румунском културом и њеним оценама културних димензија. На следећој слици запажа се, да су културне оцене, а тиме и културне сличности за културе Србије, Румуније, Бугарске и Хрватске веома сличне и да се разликују само у нијансама док се културе Словеније и поготову Мађарске издвајају.

Када је у питању Мађарска култура у три културне димензије постоји осетна разлика односно код дистанце моћи, индивидуализма и мужевности. Мађарска култура је оцењена према Hofstede-у као егалитарна, индивидуалистичка и материјалистичка. Словеначка култура показује разлике у мужевности и препуштању, јер је она више солидаристичка и попустљивија а мање суздржанија што је случај са осталим друштвима која су анализирана.

Све установљене и анализирани разлике као и сличности су последица сличних историјских околности у којима су се културне димензије односно културни идентитет развијао и у одређеним приликама мењао и прилагођавао историјским епохама и друштвеним кретањима. Треба имати у виду да су све посматране земље прошле комунистичко друштвено уређење у периоду од завршетка Другог светског рата па до деведесетих година прошлог века и да су све чланице Европске уније осим Србије која је кандидат. Мађарска је имала повољнији историјски развој, јер је мање времена провела под освајачима у односу на остале земље, па је могла и изграђивати себи својствену културу као средње европска земља у оквиру Хабсбуршког царства, па и примећене разлике у истраживању као последица свега тога. Земље попут Србије, Бугарске и Румуније са простора Балкана и сличним историјским околностима и културним утицајима, не треба заборавити да је у религиозном погледу реч о земљама

¹⁴⁵ Креација аутора на основу <https://geerthofstede.com/wp-content/uploads/2016/08/6-dimensions-for-website-2015-08-16.xls>

са већинским конфесионално православним становништвом, имају сличну културу и мале разлике у вредностима за оцену културних димензија.

Слика 5.2. Однос српске културе према земљама окружења на основу оцена културних димензија Hofstede-а

5.7.3. *Истраживање места српске културе у односу према појединим типичним представницима осталих култура на основу оцена културних димензија Hofstede-а*

За ову анализу користиће се типични представници одређених култура из кластера по Ropen & Shenkar-у. Арапске земље као посебна култура имају заједничке вредности културних димензија, па неће у анализи имати посебну земљу. За представника германских култура биће коришћене вредности за Немачку, за блискоисточне културе вредности Грчке, за далекоисточне културе вредности Хонг Конга, за нетипичне културе вредности Јапана, за латиноамеричке културе вредности Мексика, за латиноевропске културе вредности Шпаније, за нордијске културе вредности Шведске и за англо културе вредности Сједињених Америчких Држава. Вредности културних димензија према представницима појединих култура из кластера, представљене су у табели што следи.

Када се посматра свих шест културних димензија и њихове вредности српска култура показује највећу вредност за културну димензију дистанцу моћи са оценом 86, што је сврстава у изразито хијерархијске културе и у овој анализи је убедљиво у врху посматраног узорка култура које су биле анализирани. Још за једну културну димензију индивидуализам, показује екстремну вредност у односу на узорак, као изразити представник колективистичке културе са вредношћу 25, заједно са Хонг Конгом као

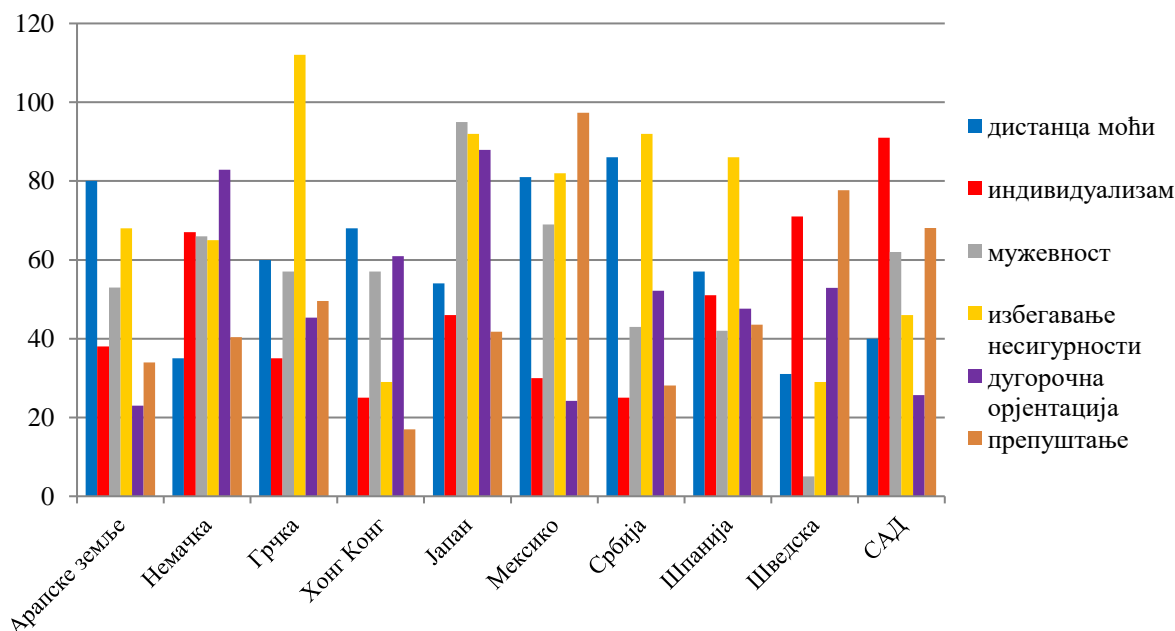
представником далекоисточних култура, чија је култура за ову димензију добила исту оцену.

Према културној димензији дистанца моћи српска култура је оцењена као хијерархијска, а њој су сличне латиноамеричке и арапске културе, док се насупротив њима егалитарне културе германских и нордијских друштава.

Земља	дистанца моћи	индивидуал.	мужевност	избегавање несигурности	дугорочна оријентација	препуштање
Арапске земље	80	38	53	68	23	34
Немачка	35	67	66	65	83	40
Грчка	60	35	57	112	45	50
Хонг Конг	68	25	57	29	61	17
Јапан	54	46	95	92	88	42
Мексико	81	30	69	82	24	97
Србија	86	25	43	92	52	28
Шпанија	57	51	42	86	48	44
Шведска	31	71	5	29	53	78
САД	40	91	62	46	26	68

Табела 5.4. Однос српске културе према појединим типичним представницима осталих култура на основу оцена културних димензија Hofstede-a¹⁴⁶

Ако се посматра културна димензија индивидуализма српска култура је заједно са далекоисточним културама оцењена као колективистичка и најсличније су јој латиноамеричке и блискоисточне културе, а на другом крају скале налазе се англо културе и културе германских и нордијских друштава као изразито индивидуалистичке.

Слика 5.3. Однос српске културе према појединим типичним представницима осталих култура на основу оцена културних димензија Hofstede-a

¹⁴⁶ Креација аутора на основу <https://geerthofstede.com/wp-content/uploads/2016/08/6-dimensions-for-website-2015-08-16.xls>

Оцењујући културну димензију мужевности српска култура се нашла на средини посматраног узорка и најсличније су јој латиноевропске културе. На врху се налази нетипична култура Јапана која је изразит представник материјалистичке културе са оценом од 95, у односу на представника егалитаристичке нормандијске културе Шведске са вредношћу ове културне димензије вредности 5.

Када је у питању избегавање несигурности онда је српска култура са вредношћу 92, исту вредност за ову културну димензију има и јапанска култура, у врху чиновничких култура, једино је већа вредност код Грчке као представника блискоисточних култура. На другом крају спектра налазе се далекоисточне и нордијске културе као изразито предузетничке према оцени за ову културну димензију.

При анализи културне димензије дугорочне оријентације српска култура заузима своје место на средини скале за оцену ове димензије културе. Као дугорочне оцењене су германске и нетипичне културе Јапана, а као краткорочне арапске и латиноамеричке културе и друштва.

Ако се процењују вредности за културну димензију препуштања онда је српска култура типичан представник култура суздржаности заједно са далекоисточним културама. Насупрот њима налазе се друштва попустљивости на челу са латиноамеричким и нордијским друштвима.

Кроз ово истраживање покушало се сагледати место српске културе у савременом свету глобализма. Правећи упоредну анализу према оцењеним вредностима културних димензијама представника типичних култура и изводећи закључке о месту српске културе, за сваку појединачно посматрану димензију, колико су поједине културе и друштва слични односно различити у односу на српску културу и друштво.

5.8. Значај медија за очување културног идентитета дијаспоре

Медиј је канал комуникационе структуре преко кога се доставља вест широком аудиторијуму. Сви медији пре појаве интернета једним именом се зову традиционални медији (штампани медији новине, часописи, књиге, затим радио, телевизија). Нови медији засновани на интеракцији путем интернета (интернет мреже, платформе, on-line новине, блогови итд.)

Појавом првих штампаних медија односно новина на српском језику и у срединама у којима је живео српски народ њима је придаван велики значај у очувању српског националног идентитета. Српска интелектуална и привредна елита тог доба оставила су у њима део културног наслеђа и путем њих су изграђивали културни идентитет. Уређивачка политика је та, као и онда која и сада у већој или мањој мери доприноси очувању националног идентитета.

За потребе овог рада биће побројани значајнији медији. Штампани медији новина и часописа који излазе за потребе дијаспоре су: Наша реч, Књижевни живот, Мостови, Недељне новине и Бјела пчела. На националном сервису Радио Телевизији Србије постоји сателитски програм и емисија „Србија на вези“. Радио Београд 1 има своју културну емисију „Вечерас заједно“. Радио Републике Српске емисију „Саборник“. Дневне новине „Политика“ и „Вечерње новости“, као штампани медији излазе на ћирилици као националном писму српске културе, дајући допринос њеном очувању, па и сам овај рад користи ћирилицу као писмо.

5.9. Истраживање броја и садржаја вести објављених на сајту дневних новина „Вечерње новости“ и Радио телевизије Србије за период 2016.-2018.година

У истраживању су коришћени подаци са сајта Радио телевизије Србије,¹⁴⁷ где постоји сегмент где се објављују вести о дијаспори, као националног сервиса и са сајта дневних новина „Вечерње новости“¹⁴⁸ као најтиражнијег дневног листа у Републици Србији где исто постоји сегмент посвећен вестима из дијаспоре. Посматран је период 2016.-2018.година и број објављених вести према државама на које се односе и према свом садржају. Садржај је сврстан због лакшег анализирања у одређене категорије.

5.9.1. Истраживање броја и садржаја вести објављених на сајту дневних новина „Вечерње новости“ за период 2016.-2018. година

За посматрани период вести објављене на сајту дневних новина „Вечерње новости“, а односе се на дијаспору разврстане су у следећим табелама по годинама, земљама и према садржају. Садржај вести разврстан је у 14 категорија што је у колонама табела и представљено.

У табелама што следе у колонама је по следећем приказан садржај: **KUL**-култура, **KNJ**-књижевност, **UME**-уметност, **OMP**-омаж појединцу, **FIL**-филм, **HUM**-хуманост, **VER**-вера односно религиозност, **IZL**-изложбе, **POL**-политика, **MUZ**-музика, **FOL**-фолклор, **SKJ**-школа језика, **PRV**-привредне активности, **AKT**-актуелности и **UK**-укупно, а у врсти **OST**-су вести чији садржај није могао бити разврстан ни у једну овако представљену категорију.

У врстама су представљене државе са скраћеницама: **AUS**-Аустралија, **AUT**-Аустрија, **CAN**-Канада, **CES**-Чешка, **CGR**-Црна Гора, **FRA**-Француска, **GBR**-Велика Британија, **GER**-Немачка, **HUN**-Мађарска, **MAC**-Северна Македонија, **RUS**-Русија, **SLO**-Словенија, **SUI**-Швајцарска, **SWE**-Шведска, **TUR**-Турска, **USA**-Сједињене Америчке Државе и **UK**-укупно.

	KUL	KNJ	UME	OMP	FIL	HUM	VER	IZL	POL	MUZ	FOL	SKJ	PRV	AKT	UK
AUS									1	1					2
AUT		1				1		1	1						4
CAN								1						2	3
CGR									1						1
FRA				1										1	2
GBR				1										1	2
GER	2	1		2	1	1	1	1	4		3			5	21
HUN									1						1
RUS				1											1
SWE	1														1
TUR				1											1
USA			1	2						1					4
UK	3	2	1	8	1	2	1	3	8	2	3	0	0	9	43
OST														6	49

Табела 5.5. Вести објављене на сајту дневних новина „Вечерње новости“ по областима и државама за 2016. годину¹⁴⁹

¹⁴⁷ [http://www.rts.rs/page/rtsc/dijaspора.html](http://www.rts.rs/page/rtsc/dijaspورا.html) приступљено у периоду 12.-17.3.2019. године.

¹⁴⁸ <https://www.novosti.rs/vesti/planeta/dijaspора.html> приступљено у периоду 9.-11.3.2019. године.

¹⁴⁹ Креација аутора на основу <https://www.novosti.rs/vesti/planeta/dijaspора.html>

За 2016. годину највише вести је било из Немачке. По садржају, највише вести су биле посвећене актуелностима, омаж појединцу и политици.

	KUL	KNJ	UME	OMP	FIL	HUM	VER	IZL	POL	MUZ	FOL	SKJ	PRV	AKT	UK
AUT							1		3	1					5
CAN		1												2	3
CES										1					1
CGR	1														1
FRA	1		1	1			1			1				1	6
GER	1	2		4		2	1			1				12	23
SUI										1		1	2		4
USA			1				1								2
UK	3	3	2	5	0	2	4	0	3	5	0	1	2	15	45
OST														3	48

Табела 5.6. Вести објављене на сајту дневних новина „Вечерње новости“ по областима и државама за 2017. годину¹⁵⁰

За 2017.годину највише вести је било из Немачке. По садржају, највише вести су биле посвећене актуелностима, омаж појединцу и музици.

	KUL	KNJ	UME	OMP	FIL	HUM	VER	IZL	POL	MUZ	FOL	SKJ	PRV	AKT	UK
AUS	1														1
AUT							2		1					1	4
FRA		2					1							2	5
GER				3		1	1	3	1		1	3	2	9	24
HUN				1											1
MAC														1	1
RUS				1											1
SLO				1											1
SUI								1							1
USA	1			1	1		1								4
UK	2	2	0	7	1	1	5	4	2	0	1	3	2	13	43
OST														3	46

Табела 5.7. Вести објављене на сајту дневних новина „Вечерње новости“ по областима и државама за 2018. годину¹⁵¹

За 2018. годину највише вести је било из Немачке. По садржају највише вести су биле посвећене актуелностима, омаж појединцу и верским темама.

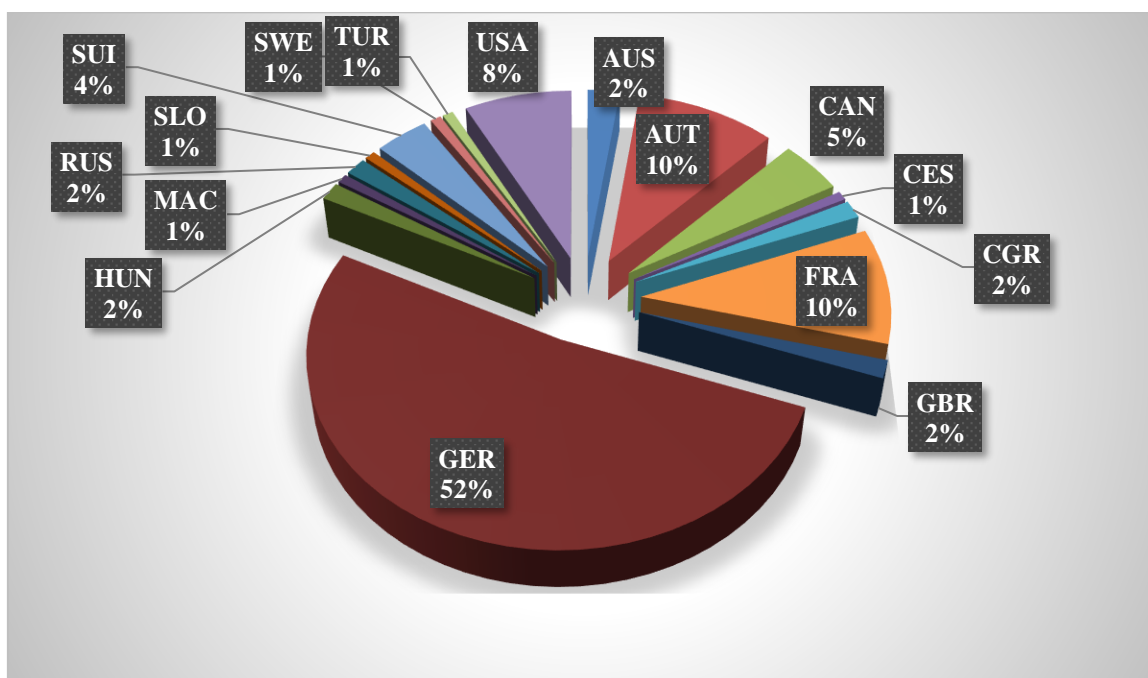
У посматраном периоду истраживања највише вести по садржају је разумљиво било посвећено актуелностима, па омажу живота и рада успешних појединаца из дијаспоре, што осликава тежњу уређивачке политике дневних новина за тиражем и продајом. Најмање вести је посвећено филму и уметности стваралаца у дијаспори.

На следећој слици приказана је расподела вести према државама. Највише вести је из Немачке 52 %. Затим следе Аустрија и Француска са 10 % и Сједињене Америчке

¹⁵⁰ Креација аутора на основу <https://www.novosti.rs/vesti/planeta/dijaspora.html>

¹⁵¹ Креација аутора на основу <https://www.novosti.rs/vesti/planeta/dijaspora.html>

Државе са 8 %. Остале државе имајући у виду број вести, имале су вести у распону од 1 до 6, за период од три године.

Слика 5.4. Вести објављене на сајту дневних новина „Вечерње новости“ по државама за период 2016.-2018. у процентима.

Оно што се намеће као резултат овог истраживања објављених вести на сајту дневних новина „Вечерње новости“ за период 2016.-2018. година је следеће:

- ❖ Број вести је мали ни четири месечно, не прелази годишње укупан број од 50.
- ❖ Највише вести је из Немачке као последица постојања новинара дописника преко 50 %, или свака друга вест.
- ❖ Поједине државе попут Француске и Аустрије имају једну вест у три месеца.
- ❖ Садржај вести је усмерен ка комерцијали односно продаји новина.
- ❖ Много је мали број вести из привреде свега четири, нешто мало више од једне годишње.

5.9.2. *Истраживање броја и садржаја вести објављених на сајту Радио телевизије Србије за период 2016.-2018. година*

За посматрани период вести објављене на сајту Радио телевизије Србије, а односе се на дијаспору разврстане су у следећим табелама по годинама, земљама и према садржају. Садржај вести разврстан је у 14 категорија што је у колонама табела и представљено.

У табелама што следе у колонама је по следећем приказан садржај: **KUL**-култура, **KNJ**-књижевност, **UME**-уметност, **OMP**-омаж појединцу, **FIL**-филм, **HUM**-хуманост, **VER**-вера односно религиозност, **IZL**-изложбе, **POL**-политика, **SPF**-спорт и фолклор, **POZ**-позориште, **MUZ**-музика, **SKJ**-школа језика, **PRV**-привредне активности и **UK**-укупно, а у врсти **OST**-су вести чији садржај није могао бити разврстан ни у једну овако представљену категорију.

	KUL	KNJ	UME	OMP	FIL	HUM	VER	IZL	POL	SPF	POZ	MUZ	SKJ	PRV	UK
AUS					1		2	1	4		3	1			12
AUT	9	23	1	3	4	7	6	13	5	4	2	7	7	1	92
BEL								1							1
BIH	3	1							1						5
BLR		1													1
BOC							1								1
BUL	1							1							2
CAN	2	3	1	3	4	3	3	9	3	4	1		1	1	38
CES		1													1
CHN	1	1	1												3
CRO	1	1			2		1	3	3				1		12
ESP					1										1
FRA	5	2	6	5	2	5	1	3	1			1			31
GBR	1	3		3	3		1	1	5			1	2	1	21
GER	3	10		5	1			2				1	1	1	24
GRE								1							1
HUN	8	4	2	5				1	6	1	2	2	6	1	38
IND			1												1
ITA	3	2		1		1		1	2				4		14
JPN					1										1
MAC	1	4	1			1		1			1		1		10
NOR											1				1
NZL									1						1
ROM	4	2		1					1		1				9
RUS	2	3		1	2		1	2			1	2			14
SAF							2						1		3
SLO	2	1					1	2	3						9
SUI	1	6				2	3	2	4			3	3	3	27
SWE	1	1		1	2	1		2		1	2				11
USA	10	3	4	7	8	4	5	4	1	3		2	1		52
UK	58	72	17	35	31	24	27	50	40	13	14	20	28	8	437
OST														115	552

Табела 5.8. Вести објављене на сајту Радио телевизије Србије по областима и државама за 2016. годину¹⁵²

У врстама су представљене државе са скраћеницама: **ALB**-Албанија, **ARG**-Аргентина, **AUS**-Аустралија, **AUT**- Аустрија, **BEL**-Белгија, **BIH**-Босна и Херцеговина, **BLR**-Белорусија, **BOC**-Боцвана, **BUL**-Бугарска, **CAN**-Канада, **CES**-Чешка, **CGR**-Црна Гора, **CHN**-Кина, **CRO**-Хрватска, **DAN**-Данска, **ESP**-Шпанија, **FIN**-Финска, **FRA**-Француска, **GBR**-Велика Британија, **GER**-Немачка, **GRE**-Грчка, **HOL**-Холандија, **HUN**-Мађарска, **IND**-Индија, **IRN**-Иран, **ISR**-Израел, **ITA**-Италија, **JPN**-Јапан, **LIB**-Либан, **MAC**-Северна Македонија, **NOR**-Норвешка, **NZL**-Нови Зеланд, **ROM**-Румунија, **RUS**-Русија, **SAF**-Јужна Африка, **SLO**-Словенија, **SUI**-Швајцарска, **SWE**-Шведска, **TUN**-Тунис, **TUR**-Турска, **UAE**-Уједињени Арапски Емирати, **USA**-Сједињене Америчке Државе и **UK**-укупно.

¹⁵² Креација аутора на основу <http://www.rts.rs/page/rts/ci/Dijaspora.html>

У анализи се налазе вести из 42 државе. Значајан проценат вести није могао бити разврстан по садржају према изабраним категоријама па тако и према државама. Први критеријум разврставања је био садржај вести, а други према држави порекла вести.

Укупан број вести за 2016. годину, објављених на сајту Радио телевизије Србије био је 552, односно разврстаних 437, из укупно 30 држава. Неразврстаних вести, према овако претпостављеним садржајима било је 115 вести.

	KUL	KNJ	UME	OMP	FIL	HUM	VER	IZL	POL	SPF	POZ	MUZ	SKJ	PRV	UK
ARG	2						1		2						5
AUS				1			1	1	1			1		1	6
AUT	11	18		2	3	3	6	14	8	3		7	5	2	82
BEL								2							2
BIH	3	2		3	1	2	3	5			2	2		2	25
BLR								1							1
BOC							1								1
BUL								1							1
CAN	4	2		6	2	5	4	3	3	1		3	1		34
CES								1							1
CGR	2	3			1		1	1	1	2					11
CHN	1	1						4							6
CRO	2	1		1			1	3					1		9
FRA	3	3	3	2	1	1						1			14
GBR	1	1		1				4	3				1		11
GER	1	5		1	2	1	1	2	3		1		3		20
GRE			1	2				1	1			1	1		7
HOL				1								1			2
HUN	7	5	2	3		1	1	5	2	2	3	1	4		36
IND								1							1
ITA	7	6		1	4	1	1	3	1			1			25
MAC	1					1		1	1				1		5
NOR			1			1	2	3	1			1			9
ROM	5	4	1	1			4	3	1	2		2	1		24
RUS	3				2		1								6
SAF							2							1	3
SLO	2	3						2	3	1				1	12
SUI	6	4	1		1	2	4	5	1	1	1	6	4	7	43
SWE	1				2		3	2							8
TUN										1					1
TUR		1						1							2
UAE	1							1							2
USA	10	5	1	11	6	4	9	5	3	1	4	3			62
UK	73	64	10	36	25	22	46	75	35	14	11	30	22	14	477
OST														158	635

Табела 5.9. Вести објављене на сајту Радио телевизије Србије по областима и државама за 2017. годину¹⁵³

¹⁵³ Креација аутора на основу <http://www.rts.rs/page/rts/ci/Dijaspora.html>

Укупан број вести за 2017. годину, објављених на сајту Радио телевизије Србије био је 635, односно разврстаних 477, из укупно 33 државе. Неразврстаних вести, према овако претпостављеним садржајима било је 158 вести.

	KUL	KNJ	UME	OMP	FIL	HUM	VER	IZL	POL	SPF	POZ	MUZ	SKJ	PRV	UK
ALB									1						1
AUS	1	1		3				1	1						7
AUT	16	3		1	1	2	7	8	4	1		10	8		61
BIH	2	2		1	2	1	4	1	1		1	1			16
BOC	1						2								3
BUL															
CAN	3	2		1	3	4	2	2							17
CES		1								1		1			3
CGR							3		1						4
CHN	2	1	1		1			2							7
CRO	8	2					2	5				1	1		19
DAN						1									1
ESP									1						1
FIN					1								1		2
FRA	5	1	1	4		2	1	4			1	1	1		21
GBR		1						3	1	2			2		9
GER		5		2	1		1	2		1	1	3	4		20
GRE	1				1		2						3		7
HUN	5	4		1				3	2	1	2		2		20
IRN		1													1
ISR					1							1			2
ITA	8	4	1	1	1		1	3	3	2			1	1	26
JPN	1			1											2
LIB		1													1
MAC	1														1
NOR	1					1		1			1		1		5
NZL					1										1
ROM	7	1		1			2		3	1	1		2		18
RUS		2		1	1		2	3	1					1	11
SAF	1						1			1					3
SLO	4		1	2	1		2	3	4	1					18
SUI	10	15			1	1	5	5	3	3	5	1	1	5	55
SWE	1				2					1					4
TUR								1							1
UAE	1													1	2
USA	14	4		8	12	3	8	4	6	9	1	6	1		76
UK	93	51	4	27	30	15	45	51	32	24	13	25	28	8	446
OST														201	647

Табела 5.10. Вести објављене на сајту Радио телевизије Србије по областима и државама за 2018. годину¹⁵⁴

¹⁵⁴ Креација аутора на основу <http://www.rts.rs/page/rts/ci/Dijaspora.html>

Укупан број вести за 2018. годину, објављених на сајту Радио телевизије Србије био је 647, односно разврстаних 446, из укупно 36 држава. Неразврстаних вести, према овако претпостављеним садржајима било је 201 вест.

Држава	2016	2017	2018	УКУПНО
ALB			1	1
ARG		5		5
AUS	12	6	7	25
AUT	92	82	61	235
BEL	1	2		3
BIH	5	25	16	46
BLR	1	1		2
BOC	1	1	3	5
BUL	2	1		3
CAN	38	34	17	89
CES	1	1	3	5
CGR		11	4	15
CHN	3	6	7	16
CRO	12	9	19	40
DAN			1	1
ESP	1		1	2
FIN			2	2
FRA	31	14	21	66
GBR	21	11	9	41
GER	24	20	20	64
GRE	1	7	7	15
HOL		2		2
HUN	38	36	20	94
IND	1	1		2
IRN			1	1
ISR			2	2
ITA	14	25	26	65
JPN	1		2	3
LIB			1	1
MAC	10	5	1	16
NOR	1	9	5	15
NZL	1		1	2
ROM	9	24	18	51
RUS	14	6	11	31
SAF	3	3	3	9
SLO	9	12	18	39
SUI	27	43	55	125
SWE	11	8	4	23
TUN		1		1
TUR		2	1	3
UAE		2	2	4
USA	52	62	76	190
УКУПНО	437	477	446	1360

Табела 5.11. Вести објављене на сајту Радио телевизије Србије по државама за период 2016.-2018.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Креација аутора на основу [http://www.rts.rs/page/rts/ci/Dijaspора.html](http://www.rts.rs/page/rts/ci/Dijaspورا.html)

За посматрани период истраживања број вести је растао, а и тиме и њихова разноврсност, па и повећање броја вести које нису могле да се разврстају према претпостављеним садржајима одабраним за ову анализу. Број држава из којих су долазиле вести се временом повећавао. У претходној табели дат је број вести по државама и годинама и сумарно, а у следећој за оне са више од 20 вести укупно.

Држава	УКУПНО
AUS	25
AUT	235
BIH	46
CAN	89
CRO	40
FRA	66
GBR	41
GER	64
HUN	94
ITA	65
ROM	51
RUS	31
SLO	39
SUI	125
SWE	23
USA	190
ОСТАЛЕ	136
УКУПНО	1360

Табела 5.12. Вести објављене на сајту Радио телевизије Србије по државама за период 2016.-2018. сумарно¹⁵⁶

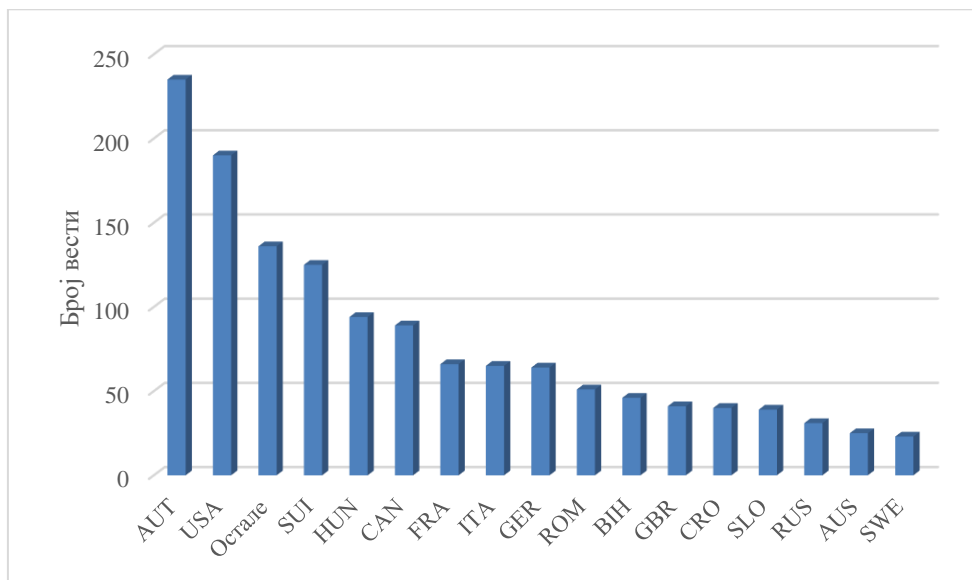
У току 2016.године било је 552 вести или просечно дневно 1,51 вест, током 2017.године укупно 635 вести, а просечно 1,74 дневно и у 2018.години било је 647 вести или просечно 1,77 вести. Укупно за посматрани период било је 1834 вести. У разматрању је коришћено 1360 вести односно од укупног броја 74 %.

Када се посматра број вести према регионима дефинисаним на следећи начин: земље бивших југословенских република (156) у процентима 11 или просечно дневно 0,14; земље западне Европе (659) у процентима 48 или просечно дневно 0,60; земље источне Европе и Русије (187) у процентима 14 или просечно дневно 0,17; земље северне Америке (279) у процентима 20 или просечно дневно 0,25; земље Јужне Америке и Африке (20) у процентима 2 или просечно дневно 0,02; земље Аустралије и Азије (59) у процентима 5 или просечно дневно 0,05. Највише објављених вести је из региона западне Европе, а и ту се не објављује ни вест дневно.

На сликама што следе представљене су вести према државама и то за оне које су у посматраном имале преко 20 вести, објављених пореклом са њиховог простора. Највише вести је било из Аустрије па из Сједињених Америчких Држава. Затим следи Швајцарска, Мађарска и Канада, док иза њих су државе са приближним бројем вести Француска, Италија и Немачка. Највише вести када су у питању бивше југословенске

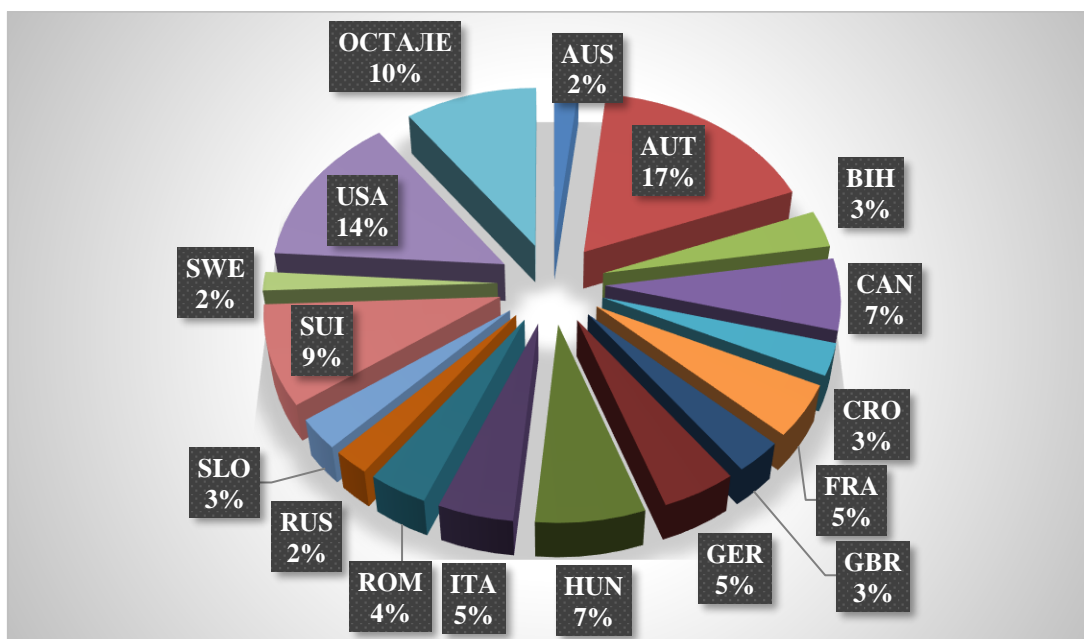
¹⁵⁶ Креација аутора на основу <http://www.rts.rs/page/rts/ci/Dijaspora.html>

републике потиче из Босне и Херцеговине где и живи највише припадника српског
народа, укупно 46 или месечно 1,27.

Слика 5.5. Вести објављене на сајту Радио телевизије Србије по државама за период 2016.-2018. сортирано.

На следећој слици дати подаци груписани су у процентима. Скоро свака пета вест која је била разматрана је пореклом из Аустрије, а свака седма из Сједињених Америчких Држава. Скоро свака десета вест порекло има у Швајцарској. Забрињава чињеница да је скоро душло више вести из Мађарске у односу на Босну и Херцеговину, о упоредивости припадника српског етникума на ова два простора излишно је говорити. Број вести је мали а и расподела истих не прати бројно стање дијаспоре поготову када се посматра простор бивших југословенских република. Исто тако мало је заступљено вести из Немачке, Шведске и Аустралије.

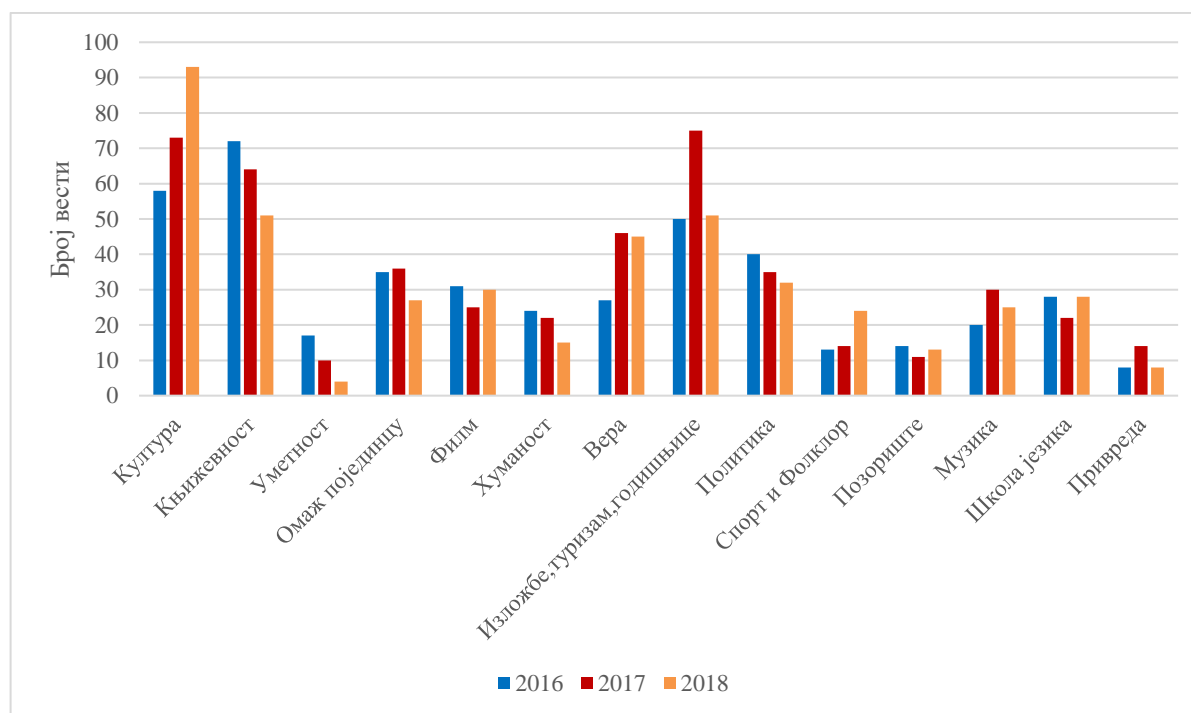
Слика 5.6. Вести објављене на Радио телевизије Србије по државама за период 2016.-2018. у процентима.

Анализа је даље одвијала у правцу садржаја објављених вести. Вести су распоређене у категорије да би могле бити мерљиве. У одређеним категоријама број вести се повећавао као у култури, спорту и фолклору, а негде се смањивао као у политици, хуманизму, филму, уметности, књижевности и омажу појединцу. За друге категорије постоје осцилације а не изражени тренд, као за напред наведене категорије. У табели испод дати су подаци за посматрани период према категоријама садржаја.

God.	KUL	KNJ	UME	OMP	FIL	HUM	VER	IZL	POL	SPF	POZ	MUZ	SKJ	PRV	UK
2016	58	72	17	35	31	24	27	50	40	13	14	20	28	8	437
2017	73	64	10	36	25	22	46	75	35	14	11	30	22	14	477
2018	93	51	4	27	30	15	45	51	32	24	13	25	28	8	446
UK	224	187	31	98	86	61	118	176	107	51	38	75	78	30	1360

Табела 5.13. Распореда вести са сајта Радио телевизије Србије по областима за период 2016.-2018. година¹⁵⁷

Следећа слика представља категорије вести по годинама. Највише вести у 2016.години је било из категорије књижевности, а у 2017.години из области изложби, туризма и обележавања годишњица, док је 2018.године највише вести било из културе. Све су ове категорије и садржаји важни за дијаспору, али број вести које истичу хуманост и појединце из дијаспоре не би требао да се смањује. Број вести из привредног живота и пословних активности не би требао да буде најмање заступљен и на нивоу вести из уметности и позоришта.

Слика 5.7. Распореда вести са сајта Радио телевизије Србије по областима за период 2016.-2018. година

Потребно је истаћи резултате овог истраживања објављених вести на сајту Радио телевизије Србије за период 2016.-2018. година, а који се огледају у следећем:

¹⁵⁷ Креација аутора на основу [http://www.rts.rs/page/rts/ci/Dijaspора.html](http://www.rts.rs/page/rts/ci/Dijaspورا.html)

- ❖ Број вести је мали имајући у виду значај дијаспоре и да је у питању сајт националног јавног сервиса. Током периода он има тренд раста 2017.године у односу на 2016.годину порастао је за 15 %, а у 2018.години у односу на број објављених вести у 2017.години за 2 %.
- ❖ Просечан дневни број вести је недовољан иако постоји његов тренд раста 1,54→1,74→1,77. Просечни број дневних вести најмање би требао да има вредност 3, имајући у виду дијаспору као значајан сегмент српског националног бића.
- ❖ Сама расподела вести према регионима и појединим државама не одражава ни потребе дијаспоре која је „гладна“ за вестима ни стање броја припадника дијаспоре којима се вести обраћају.
- ❖ Расподела вести према садржајима требало би да буде равномерније распоређена, односно поједини садржаји нису довољно праћени и немају потребно наглашен карактер.
- ❖ Недовољно се истиче филантропија и хуманост дијаспоре као и успешни појединци из дијаспоре.
- ❖ Највеће замерке могу се упутити недовољном броју вести, односно праћењу пословног амбијента дијаспоре и привредним активностима које се организују на релацији дијаспора-матика. Развој пословних активности, највише може допринети и развоју осталих садржаја, којима су вести више пажње посвећивале.

5.10. Друштвене мреже и дијаспора

Одвајајући се од природе човек, као једино свесно биће на планети Земљи бивао је све више неприродан. Човек је у својој суштини саможив и егоистичан, на овај свет долази сам и са њега исто тако одлази. Временом под утицајем окружења, он постаје члан заједнице и друштва па самим тим бива друштвено биће и оно што није, па у томе и лежи његова контроверза.

Постајући све више друштвено биће човек у себи носи своју природу и са том својом контроверзом ствара цивилизацију. Тежи удруживању ради опстанка и напретка, а и даље себе ставља у први план и своју саможивост. Напредак цивилизације доноси нове друштвене односе док се природа човека значајно не мења и стално изазива нове сукобе и ратове.

Технологија и напредак телекомуникационих сервиса, омогућава савременом човеку нови начин удруживања путем виртуелних друштвених мрежа. То је створило нову виртуелну стварност и могућност осећања заједништва у једном другом простору. Савремене друштвене мреже и телекомуникациони сервис попут Facebook-а, Twitter-а, Skure-а итд. омогућиле су да у истом временском тренутку постоји комуникација и осећај заједништва са другима који су хиљадама километара далеко.

Друштвена или социјална мрежа је друштвена структура коју сачињавају појединци или организације који су у међусобној интеракцији заснованој на: дељењу истих визија, склоности, пријатељству, сродству, финансијском или било ком другом заједничком интересу. То су посебне друштвене заједнице засноване на људима сличног животног стила и интересовања. Садржај друштвених мрежа обликују сами корисници на основу својих потреба. Друштвене мреже функционишу на могућностима савремених технологија на једноставном преносу информација и садржаја међу учесницима у мрежи. На мрежи се не деле само информације већ се и капацитети мреже користе за стварање нових међуконекција и међуинтеракција.

Друштвене мреже поседују базу података својих корисника чији су профили јавно доступни. Профил је страница о основним информацијама корисника мреже. Као велики проблем поставља се питање приватности, јер поједине мреже условљавају који ће подаци бити јавни о кориснику мреже, а поставља се питање и сигурности односно безбедности података коју мрежа поседује као и надгледања исте од стране безбедносних структура и неовлашћених лица-хакера.¹⁵⁸

Утицај мреже на кориснике зависи од индивидуалних карактеристика сваког појединачно члана мреже и зависи од много различитих фактора. Без обзира што су мреже створене да повезују људе, може се јавити усамљеност да су појединци све време на виртуелним мрежама, а да занемаре социјалне контакте са људима из свог окружења. Добра страна мрежа је што омогућавају повезивање са познаницима који су далеко, а негативна што може довести до отуђења са људима из блиске средине.

Друштвена мрежа „Фејсбук“ има у свом чланству трећину човечанства, како је интернет мера људске отуђености онда су мреже последица савремености у којој се живи, где нема као некад времена за дубљим социјалним контактима. Те везе су плиће али бројније и представљају другачији облик социјалног капитала. Друштвене мреже представљају изузетно маркетиншко средство, а чланство у њима се плаћа временом проведеним на истим и својим идентитетом. Највећи страх генерација миленијумаца¹⁵⁹, је да не остану без мобилног телефона и интернета, јер своје постојање не могу да замисле без виртуелних мрежа.

Умрежавање дијаспоре је од суштинског значаја, како за чланове дијаспоре тако и за матицу. Мреже дијаспоре могу бити разнолике у зависности од чланова и њихових карактеристика, које су их у мрежу и окупиле на пример Организација српских студената у иностранству. Оне су кључне за развој отаџбине у економском, друштвеном и образовном смислу и представљају жиле куцавице за пренос знања протоком информација. Веома су важне у транснационалном предузетништву јер користе исти језик, деле вредности исте културе и познају актуелна дешавања у матици.

Када се формирају мреже дијаспоре треба водити рачуна да имају формални оквир за одржавање веза којег се чланови мреже придржавају. Исто тако није пожељно да се мрежа превише озваничава и формализује, како се не би изгубио дух иновације и мотивације за укључивање у исту, јер чланови треба да осећају потребу да су део исте. На конференцијама дијаспоре важно је представљати резултате које је постигла мрежа, а не да се после конференција покреће мрежа.

Да би мрежа дијаспоре имала успех, потребно је да окупља чланове који поседују јаку мотивацију да буду чланови исте. Чланови мреже пожељно је да играју директну улогу у спровођењу пројеката у домовини, а индиректну односно да буду мост за пројекте између земље домаћина и домовине. Иницијативе које се покрену на мрежи треба да имају конкретне резултате у пројектима који ће се спроводити у домовини.

¹⁵⁸ Andelković, S. (2015) Savremene društvene mreže, Master rad Univerzitet Singidunum, Beograd, str. 21.-22.

¹⁵⁹ Миленијумци-генерације рођене после 2000. године

5.11. Истраживање-о укључености дијаспоре у рад српских удружења (као и помоћи за њихов рад од стране државе) и локалних удружења у својој средини, а посебно о недовољној медијској пажњи коју матица посвећује дијаспори

Циљ овог истраживања је да сагледа укљученост српске дијаспоре у удружења она која су намењена њиховом обједињавању, а тиме и решавању њихових проблема и чувању идентитета. Исто тако и њиховој повезаности са локалном средином у којој живе и раде. Поготову ако се има у виду стереотип наметнут од стране западних медија, о српском народу из деведесетих година прошлог века. Кроз истраживање се испитивала потреба, веће укључености у виду помоћи од стране матице за рад ових удружења, као и недовољном медијском извештавању о дешавањима у домовини.

5.11.1. Истраживање-активна укљученост у рад српских удружења у својој средини

Испитаницима је било понуђено да на исказ: „Активно сам укључен у рад српских удружења у својој средини“, дају одговор у распону од 1 до 5 на скали, од „да се не слажу“ до „да се слажу“. Резултати до којих се дошло приказани су у табели.

Демографске карактеристике		Просечна оцена
ПОЛ	А	2,54
	Б	2,58
ГОДИНЕ ЖИВОТА	А	2,51
	Б	2,28
	В	2,73
	Г	3,10
СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА	А	2,00
	Б	2,55
	В	2,90
	Г	2,49
	Д	2,31
ТРЕНУТНО ЖИВИТЕ	А	2,60
	Б	2,00
	В	3,08
	Г	2,00
	Д	2,10
	Ђ	2,78
ВАШЕ ПОРЕКЛО	А	2,63
	Б	3,00
	В	2,56
	Г	2,19
	Д	2,51
	Ђ	2,70
Е	2,38	
УКУПНО		2,55

Табела 5.14. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Активно сам укључен у рад српских удружења у својој средини

Увидом у претходну табелу може се запазити следеће:

- ❖ Просечна оцена за став о активној укључености у рад српских удружења у својој средини је 2,55 што намеће на закључак на основу резултата овог истраживања да дијаспора није активно укључена у рад српских удружења у својој средини. Ако се међу испитаницима посматра пол, жене своју укљученост у рад удружења исказују са оценом 2,54 у односу на мушкарце 2,58.
- ❖ Посматрају ли се године живота, највећу оцену од 3,10 је доделила категорија преко 50 година живота, а што се може тумачити већом потребом те групе дијаспоре за повезивањем као и генерацијом односно временом када су мигрирали. Најмања је оцена за категорију од 30 до 40 година живота од 2,28 имајући у виду ангажованост, те категорије око својих породичних и пословних обавеза, они једноставно немају времена, а њихово би укључивање у рад српских удружења у дијаспори било од великог значаја.
- ❖ Што се тиче категорије образовања све оцене су испод 3, једино се оценом од 2,90 издвајају испитаници са вишим или високим образовање у трајању до 3 године. Према степену образовања најмање су у рад удружења укључене групе испитаника са основним образовањем и доктори наука.
- ❖ Најмање оцене су дошле из простора где је дијаспора Србије најмања односно из Јужне Америке и Африке 2,00 и Источне Европе и Русије 2,00, па онда Аустралије и Азије. Очигледно је да је тамо мали број српских удружења па отуда и неактивност, па би у наредном периоду држава требало у том погледу да више уради на организовању српске дијаспоре са тих подручја и да помогне рад већ постојећих. Највећа је оцена са простора Северне Америке 3,08 и говори о њиховој већој укључености, а и већој активности удружења на том простору. Оцена од 2,78 за простор бивших југословенских република забрињава баш због близине, а опет мале активности српских заједница. Оцена 2,60 за простор Западне Европе о активном укључењу испитаника, имајући у виду њихов проценат у узорку исто тако говори о слабој укључености дијаспоре са тог простора у удруживању. Сама удружења би код српске заједнице својим већим радом и транспарентношћу, исту требало више да ангажују на постизању заједничких интереса.
- ❖ Могло би се на основу овог истраживања и узорка испитаника закључити да су најактивнији у раду српских удружења испитаници пореклом са простора Источне Србије који су доделили највишу просечну оцену 3,00. Затим следе испитаници пореклом из бивших југословенских република и Западне Србије са оценама редом 2,70, и 2,63. Најмању оцену 2,19 а самим тим и најмању укљученост у рад српских удружења испољили су испитаници пореклом са простора Јужне Србије.

5.11.2. Истраживање-активна укљученост у рад локалних удружења у својој средини

Испитаницима је било понуђено да на исказ: „Активно сам укључен у рад локалних удружења у својој средини“, дају одговор у распону од 1 до 5 на скали, од „да се не слажу“ до „да се слажу“. Резултати до којих се дошло приказани су у табели.

Демографске карактеристике		Просечна оцена
ПОЛ	А	2,37
	Б	2,28
ГОДИНЕ ЖИВОТА	А	2,29
	Б	2,11
	В	2,43
	Г	2,82
СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА	А	2,20
	Б	2,20
	В	2,49
	Г	2,42
	Д	2,09
	Ђ	2,22
ТРЕНУТНО ЖИВИТЕ	А	2,32
	Б	2,08
	В	2,77
	Г	1,50
	Д	2,07
	Ђ	2,61
ВАШЕ ПОРЕКЛО	А	2,29
	Б	2,52
	В	2,46
	Г	2,22
	Д	2,30
	Ђ	2,22
	Е	2,37
УКУПНО		2,33

Табела 5.15. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Активно сам укључен у рад локалних удружења у својој средини

Увидом у претходну табелу може се запазити следеће:

- ❖ Ако се посматра просечна оцена за став о активној укључености у рад локалних удружења у својој средини која износи 2,33 може се закључити на основу резултата овог истраживања да дијаспора није активно укључена у рад локалних удружења у својој средини. Ако се међу испитаницима посматра пол, мушкарци су са оценом 2,28 у односу на жене и њихову оцену 2,37 показали већу затвореност према активностима укључења у локалну средину.
- ❖ Посматрајући године живота, највећу оцену од 2,82 је доделила категорија преко 50 година живота, а што се намеће као и у претходном делу истраживања као већа потреба те групе дијаспоре за повезивањем као и генерацијом односно

временом када су мигрирали, а и у том периоду живота мањим обавезама. Најмања је оцена за категорију од 30 до 40 година живота од 2,11 и поклапа се са претходним делом истраживања а има узрок те категорије у њиховој ангажованости око својих породичних и пословних обавеза, као и недостатка времена.

- ❖ Када је у питању категорија образовања све оцене су испод 3, једино се оценом од 2,49 издвајају испитаници са вишим или високим образовање у трајању до 3 године. Према степену образовања најмање су у рад локалних удружења укључене групе испитаника специјалиста и магистра наука па са основним и средњим образовањем. Потребно је да све категорије, а поготову са вишим образовањем буду укључене у рад локалних удружења због повезивања са локалном средином и свог појединачног напредовања у истој, а тиме и побољшавања положаја српских заједница у тим срединама.
- ❖ Најмање оцене су додељене из простора где је дијаспора Србије најмања односно из Јужне Америке и Африке 1,50 и Источне Европе и Русије 2,08, па онда Аустралије и Азије 2,07. Тамо је мали број и српских удружења, па онда неактивност према удруживању у локалној средини је за очекивати. Највећа је оцена са простора Северне Америке 2,77 и говори о њиховој већој укључености, у рад локалних удружења на том простору. Оцена од 2,61 за простор бивших југословенских република говори о недовољном ангажовању испитаника у раду локалних удружења. Мали је ангажман у локалним срединама и за простор Западне Европе, а где би због изопачене медијске слике која постоји у тим друштвима о српском народу у контакту са средином умногоне исту поправио.
- ❖ На основу овог истраживања и узорка испитаника могло би се закључити да су најактивнији у раду локалних удружења испитаници пореклом са простора Источне Србије који су доделили највишу просечну оцену 2,52. Затим следе испитаници пореклом из Шумадије и из Београда са оценама редом 2,46, и 2,37. Најмању оцену 2,22 а самим тим и најмању укљученост у рад локалних удружења испољили су испитаници пореклом са простора Јужне Србије и из бивших југословенских република.

5.11.3. Истраживање-потреба за већим улагањем државе у рад српских удружења у дијаспори

Испитаницима је било понуђено да на исказ: „Држава Србија треба више да улаже у српска удружења у дијаспори“, дају одговор у распону од 1 до 5 на скали, од „да се не слажу“ до „да се слажу“. Резултати до којих се дошло приказани су у табели.

Увидом у табелу што следи може се запазити следеће:

- ❖ Уколико се посматра просечна оцена за потребу улагања у рад српских удружења она износи 3,48 и на основу резултата овог истраживања изводи се закључак да дијаспора очекује од државе помоћ у раду својих удружења и веће ангажовање по том питању. Ова оцена и није тако велика и у складу је са претходним ставом овог узорка испитаника да они нису превише активни у раду удружења српских заједница у дијаспори. Ако се међу испитаницима посматра пол, мушкарци су са оценом 3,61 у односу на жене и њихову оцену 3,38 показали већу заинтересованост за укључењем државе у рад српских удружења у дијаспори.

- ❖ Посматрајући године живота, највећу оцену од 3,95 је доделила категорија преко 50 година живота, а како се године смањују то се и оцене смањују, што се намеће као закључак о генерацијском искуству које са годинама иде у правцу потребе да се за опстанак српске заједнице и њених удружења у дијаспори активно укључи држава. У претходном делу истраживања већа потреба те групе дијаспоре је за повезивањем као генерацијом односно временом када су мигрирали, а у том периоду живота мањим обавезама. Најмања је оцена за категорију од 20 до 30 година живота од 3,32 и она је у складу са општим ставом о потреби већег ангажовања матице у опстанку српских заједница у дијаспори.

Демографске карактеристике		Просечна оцена
ПОЛ	А	3,38
	Б	3,61
ГОДИНЕ ЖИВОТА	А	3,32
	Б	3,39
	В	3,56
	Г	3,95
СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА	А	5,00
	Б	3,54
	В	3,25
	Г	3,52
	Д	3,54
	Ђ	3,00
ТРЕНУТНО ЖИВИТЕ	А	3,36
	Б	3,46
	В	3,85
	Г	3,00
	Д	3,59
	Ђ	4,00
ВАШЕ ПОРЕКЛО	А	3,31
	Б	3,52
	В	3,50
	Г	3,27
	Д	3,55
	Ђ	3,46
	Е	3,65
УКУПНО		3,48

Табела 5.16. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Држава Србија треба више да улаже у српска удружења у дијаспори

- ❖ Посматрали се категорија образовања највећа оцена је код испитаника са основним образовање 5,00 а најмања код доктора наука 3,00. Остале категорије испитаника када се посматрања образовање имају оцену око 3,50 осим категорије испитаника са вишим или високим образовање у трајању до 3 године чија је оцена 3,25. Најмању оцену категорије са највишим степеном образовања треба тумачити више као последицу аналитичности њиховог духа, а неког сасвим другог става, јер оцена три је на средини скале, рекло би се неутрална.

- ❖ Најмање оцене су додељене из простора Јужне Америке и Африке 3,00 и Западне Европе 3,36, па онда из простора Источне Европе и Русије 3,46. Највећа је оцена са простора бивших југословенских република 4,00. То наводи да испитаници са тих простора очекују веће ангажовање државе у помоћи њиховим удружењима.
- ❖ Посматрајући ово истраживање и узорак испитаника могло би се закључити да су у потреби ангажовања државе у опстанку удружења српских заједница у иностранству најагилнији испитаници пореклом са бивших југословенских република који су доделили највишу просечну оцену 3,65. Затим следе испитаници пореклом из Војводине и из Источне Србије са оценама редом 3,55, и 3,52. Најмању оцену 3,27 а самим тим и најмању потребу за укључењем државе у рад српских удружења показали су испитаници пореклом са простора Јужне Србије.

5.11.4. *Истраживање-матика недовољно медијски упознаје дијаспору са дешавањима у домовини*

Испитаницима је било понуђено да на исказ: „Матика медијски недовољно упознаје дијаспору са дешавањима у домовини“, дају одговор у распону од 1 до 5 на скали, од „да се не слажу“ до „да се слажу“. Резултати до којих се дошло приказани су у табели.

Демографске карактеристике		Просечна оцена
ПОЛ	А	3,20
	Б	3,64
ГОДИНЕ ЖИВОТА	А	3,49
	Б	3,36
	В	3,38
	Г	3,36
СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА	А	4,00
	Б	3,42
	В	3,21
	Г	3,47
	Ђ	3,33
ТРЕНУТНО ЖИВИТЕ	А	3,31
	Б	3,15
	В	3,85
	Г	3,00
	Д	3,68
	Ђ	3,61
ВАШЕ ПОРЕКЛО	А	3,71
	Б	3,52
	В	3,39
	Г	3,22
	Д	3,28
	Ђ	3,56
Е	3,19	
УКУПНО		3,40

Табела 5.17. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Матика медијски недовољно упознаје дијаспору са дешавањима у домовини

Увидом у претходну табелу може се запазити следеће:

- ❖ Посматра ли се просечна оцена када је у питању недовољно медијско извештавање дијаспоре од стране матице она износи 3,40 и на основу резултата овог истраживања долази се до закључка да је дијаспора недовољно медијски покривена извештавањем о приликама у домовини. Ова оцена се уклапа у сегмент и извештавања, да матица недовољно медијски не извештава ни о дешавањима у самој дијаспори што је претходно истраживање дало као резултат. Посматрајући пол међу испитаницима, мушкарци су са оценом 3,64 у односу на жене и њихову оцену 3,20 заузели изразитији став када је у питању недовољно медијско информисање дијаспоре, као већу потребу за њим што је последица њихове веће заинтересованости.
- ❖ Када се посматрају године живота, највећу оцену од 3,49 је доделила категорија најмлађег дела испитаника од 20 до 30 година живота. Велике разлике у оценама нема сви су сложни када су године у питању да је медијско извештавање од стране матице према дијаспори недовољно. Најмању оцену 3,36 оцениле су категорије од 30 до 40 година и преко 50 година живота.
- ❖ Ако се посматра образовање највећа оцена је код испитаника са основним образовање 4,00 а најмања код категорије више или високо образовање у трајању до 3 године 3,21. Све остале категорије испитаника када се посматрања образовање имају оцену око 3,40 и јасног су става да је информисање недовољно.
- ❖ И код овог дела истраживања најмање оцене су додељене из простора где је дијаспора Србије најмања односно из Јужне Америке и Африке 3,00 и Источне Европе и Русије 3,15, па онда Западне Европе 3,31. За ова прва два простора и њихове вредности просечних оцена, више је ствар њихове необавештености и неорганизованости, као и не очекивања од матице боље информисаности, док је код простора Западне Европе та оцена већа. Највећа је оцена са простора Северне Америке и износи 3,85. То наводи, да испитаници са тих простора очекују веће и боље информисање матице о дешавањима у домовини.
- ❖ Када се посматра ово истраживање и узорак испитаника могло би се закључити да су за потребом бољег информисања од стране матице са дешавањима у домовини највише заинтересовани испитаници који су пореклом са простора Западне Србије и који су доделили највишу просечну оцену 3,71. Затим следе испитаници пореклом из бивших југословенских република и из Источне Србије са оценама редом 3,56, и 3,52. Најмању оцену 3,19 а самим тим и најмању потребу за бољим информисањем исказали су испитаници пореклом из Београда.

5.12. Закључна разматрања

Процес глобализације у савременом свету намеће мултикултурални приступ. Култура се вековима стварала у разним историјским оквирима и околностима, па на основу тога и разлике, а и одређене сличности. Огромне историјски незабележене миграције становништва, довешће до културне интеракције и неизбежног културног сукоба. Разрешење тог сукоба као и његове последице, зависиће од спремности самих актера, било да се ради о друштвеним групама или појединцима, на компромис и толеранцију у културном разумевању и уважавању, кроз процесе акултурације.

Умрежавање је веома значајан чинилац међународног пословања и представља основу сваког успешног пословања. Уколико је умрежавање ефикасно оно отвара нове могућности за пословне подухвате, отвара нова тржишта и савладава нове шансе које доноси неизвесна будућност. Много бољи резултати се постижу умрежавањем него изолацијом. Умрежавање не представља друштвени догађај већ друштвени процес, који се временом мења и развија.

Изградња мреже дијаспоре треба да се одвија кроз следеће фазе:

- 1) **Истраживање** Потребно је установити који су чланови дијаспоре битни, јер се улога појединца у мобилизацији дијаспоре не сме занемарити. Појединци су ти који стварају контакте и одржавају везе, ублажавају неповерење и предлажу идеје из којих се реализују пројекти. Многе иницијативе за формирање мрежа дијаспоре управо су биле безуспешне, јер нису идентификовале односно препознале такве појединце. Истраживањем се може утврдити, проценити и дати квалификација који ће појединци постати лидери мреже. Циљ истраживања је да се установи листа потенцијалних кандидата. Дobar пример је Global Scot network-Глобална мрежа Шкотске, где се постаје члан мреже по позиву. Кандидате процењује Међународни мрежни тим шкотских предузећа, на основу њихових пословних достигнућа и способности да допринесу развоју индустријског сектора Шкотске за који су препознати. Када кандидат добије позитивну оцену, позив за чланство у мрежи лично му шаље премијер владе Шкотске.
- 2) **Формирање** Представља процес у току кога се појединци из стања необавештености и незаинтересованости преводе у стање информисаности и разумевања, саосећајног интересовања, ангажовања, посвећености и страственог заступања. Током времена ангажман чланова дијаспоре еволуира од уобичајеног па преко промишљеног до инспиративног деловања. Кроз процес се може доста тога научити о припадницима дијаспоре, почев од тренутног стања њихових активности према домовини, па преко њихових надања за будућност домовине до личних циљева и интересовања. Како процес одмиче они све више употпуњују своја знања о домовини, постају све више заинтересовани да се укључе у мрежу, да би на крају били посвећени мрежи дијаспоре. Организују се конференције за кључне чланове као некад у Србији (Скупштина дијаспоре и Срба у региону), где им се директно обраћа Председник државе или владе. Дobar пример је Израел који редовно организује мисије посете дијаспори као део континуираног процеса којим се припадници дијаспоре информишу. Још је Платон запазио, да не вреди ни добро семе ни добра земља, ако нема обраде посејаног.
- 3) **Ангажовање** Припаднике дијаспоре пожељно је ангажовати у мањим групама, где ће бити представљени конкретни пројекти са јасним и ограниченим роком за израду истог, како почетни ентузијазам не би испарио због нејасних рокова извршења. Најчешћа се грешка приликом ангажовања припадника дијаспоре прави када се воде иницијативе без видљивих резултата. Мрежа дијаспоре не треба да буде само на томе ко је њен члан, већ да спроводи пројекте који имају конкретне резултате.
- 4) **Управљање** Оно мора бити одговорно. Као и у сваком послу, задовољан корисник услуге или робе, је најбољи продавац исте. Треба водити рачуна да чланови мреже дијаспоре буду задовољни својим учешћем у мрежи дијаспоре. Потребно је али није довољно им послати писмо захвалности, потребно је их транспарентно извештавати о резултатима њиховог ангажовања. Резултати

иницијатива или пројеката у мрежи су у ствари излази мреже и они су веома важни односно процена њихове успешности. Као и у сваком процесу управљања потребно је формирати повратну спрегу са кључним члановима дијаспоре да би они имали ту информацију, а преко ње касније могли доносити одлуке у циљу развоја и напретка мреже дијаспоре.

6. УТИЦАЈ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ДИЈАСПОРИ, КАО И ЊЕН ЗНАЧАЈ У УЛАГАЊУ ДИЈАСПОРЕ У МАТИЦУ

6.1. Прихватање хришћанства код Срба

Срби, као народ су у значајнијем обиму учинили отклон од своје митологије у 9. веку за владавине рашког жупана Мутимира и прихватили хришћанство за своју религију. То је више било услед политичких околности, а не израз народне воље. С тога још увек, код Срба постоје обичаји још из тих паганских времена. Најважнији је слава (обожавање заштитника дома), што су хришћански мисионари одобрили и дали му хришћанске обресе. Свака задруга узимала је за заштитника оног хришћанског светитеља када се покрстила.

Највећи проблем за масовније прихватање хришћанства код обичног народа је био у томе, што је богослужење било на латинском или грчком језику, народу неразумљивом. Тек са појавом српских хришћанских испосника, који су својим испосничким животом изазивали дивљење и својом речју и службом на народном језику, дошло је до тога, да народ за своју веру прихвати хришћанство.

Хришћанство се ширило међу Србе, у концентричним круговима од седишта Охридске архиепископије којој је била подређена Рашка епископија, у правцу од југа ка северу. Прихватање хришћанства је уједно било и прихватање новог друштвеног уређења, стварање државе засноване на средњовековној хијерархији.

Нова култура се не прихвата тако лако, поготово ако њеном дејству није стално изложено. Народне масе које су биле у ближем контакту са грчко-римском културом су исту прихватиле и погрчиле се или пороманиле. Па чак и по формалном прихватању хришћанства, народ који се налазио даље од утицаја те нове културе, покушавао је некако да стару веру прилагоди новој, па отуда и појаве чувене јереси богумила на просторима Балкана. Под истим условима, само су простори другачији, где се хришћанство сударало са остацима старих веровања јављају се јереси: манихејска, павлићанска, патаренска, бабунска, катарска итд.¹⁶⁰

6.2. Најсјајније доба историје Српске православне цркве време владавине светородне династије Немањића

После примања хришћанства, Србима је требало још четири века да створе своју самосталну националну цркву. Пре тога требало је створити самосталну националну државу, а историјске околности тог периода нису ишле на руку српском народу.

Подвизи Стефана Немање и сина му Растка Немањића (Светог Саве), да учврсте православље на крају 12. века у Србији, нашли су се на удару стварањем Латинског царства на Балкану. Мешањем папа у размирице међу Немањићима, у политичком животу могле су довести до преваге римокатолицизма међу српским народом насупрот православљу.

¹⁶⁰ Marjanović, Č. (2001) Istorija srpske crkve , Ars libri, Beograd.

Стефан Првовенчани брат Светог Саве пристаје да га папа Хонорије IV, 1217. године крунише за краља и тиме призна римокатолицизам за државну веру. Свештенство се томе противило, а и народ који би уместо службе на свом народном језику исту пратио на латинском. Свети Сава је искористио ствар политичког тренутка и околности ослабљене Византије да од патријарха Манојла, 1219. године добије архиепископију у Жичи са епископијама у Расу, Пећи, Ариљу, Топлици, Дабру, Зети, Стону, Захумљу, Будимљу и Призрену. После свог ходочашћа у Свету земљу и Јерусалим, Свети Сава је 1229. године за Српску цркву издејствовао аутокефалност, у односу на хијерархију Цариградске патријаршије.

Према томе, Српска православна црква је 1219. године проглашена архиепископијом која више није у саставу Охридске архиепископије, већ на простору Србије има своје епископије и хијерархијски признаје Цариградског патријарха. Са стицањем аутокефалности 1229. године, Српска православна црква постаје самостална и на њен рад немају уплив цариградски патријарси.

Како се у наредним годинама Србија просторно ширила и излазила на три мора, то је краљ Душан себе прогласио за цара. Према византијским обичајима, да би се крунисао за цара то је круну на главу требало да му стави патријарх, те је стога Српска православна црква 1346. године проглашена за патријаршију. Први српски патријарх био је Јанићије са седиштем у Пећи, па отуда и Пећка патријаршија. Како цар Душан није био у добрим односима са Византијом, то је доласком на престо Кантакузина 1352. године цариградски патријарх бацио анатему на цара Душана, српску цркву, патријарха и цео српски народ. Потпуно политички потез, који није имао никакво упориште у неком не канонском поступању Српске православне цркве, која је била аутокефална и на који се виши слојеви сталежа нису обазирали.

По смрти цара Душана и развојем историјских околности, које су биле против српске државе и народа, та је анатема почела да добија значај код нижег свештенства и обичног народа, који је у томе видео разлог надолазеће пропасти. Кантакузин је био тај, који није само утицао на бацање анатеме, већ и довођење Турака на Балкан уз чију је помоћ дошао на власт, доводећи у опасност не само Србе већ и Грке. Анатема ће бити скинута 1375. године, захваљујући кнезу Лазару и хиландарским монасима, али надолазеће године ропства се неће моћи избегнути.

Настале околности под Цариград, користи папа као и прилику да православни исток потчини себи. Долази до Фирентинског сабора 1438-39. године и стварања уније, коме су присуствовали представници свих потчињених цркава Цариграду, а коме због аутокефалности Пећке патријаршије, њој позив и није био послат. Предајом Смедерева 1459. године Турцима, нестаје самостална српска држава. Мехмед II укида Пећку патријаршију 1462. године и ставља је под јурисдикцију Охридске архиепископије, где је црквени клир био грчки.

6.3. Српска православна црква у време ропства под Турцима

Обнављању Пећке патријаршије 1557. године највише је помагао Мехмед Соколовић велики везир, који је био у склопу данка у крви одведен у Турску и преведен у исламску веру поставши јањичар, али који није заборавио своје српске корене (подигао чувени мост на Дрини код Вишеграда). За првог патријарха обновљене Пећке патријаршије постављен је његов брат игуман милешевски Макарије. Поновним укидањем Пећке патријаршије 1766. године, Срби се бацају у духовно ропство Грка,

који као и они робови турски, али због ближих веза са Портом кидишу да код Срба униште језик и националност.

Владике које је постављао Цариград нису марили за народ већ им је у основи био новац, којим су куповали своје чинове и којим су поткупљивали Турке на штету српског народа. Циљ им није био у духу хришћанства, већ да што више награбе новца и да се врате у Цариград и тамо у задовољству проведу остатак живота. Како су долазили из предграђа Цариграда Фанара названи су Фанариоти.

У таквим околностима многе су области насељене Србима, прешле у исламску веру да би сачувале језик попут Горе код Призрена. Уништавали су књиге на народном језику, преправљали живописе по манастирима, како би затрли траг постојања српског народа у јужним пределима некадашњег Душановог царства. Њихов покушај јелинизирања могао је имати утицаја у градовима код занатлија и трговаца, али је јака народна свест била код сеоског становништва. Како су се Грци за паре могли купити онда је и свештенство по селима било народно.

6.4. Обновљање државне и црквене самосталности

Поред борбе за своје политичко ослобођење од Турака, српски народ сада почиње борбу и за ослобођење од духовног ропства Грка. Док је на бојном пољу трајала борба за политичко ослобођење од Турака, није било могућности за борбу против Фанариота па је разумљиво Карађорђево нечињење у том правцу.

Кнез Милош од почетка своје владавине чинио је све, да се Фанариоти протерају из Србије. Прво је хтео да постави Мелентија Никшића за митрополита Београдске митрополије, али је он спремао заверу против кнеза желећи да у Србији успостави своју власт по угледу на Црну Гору. После овога кнез Милош није журио, да на високе црквене положаје доводи Србе.

Кнез је владикама грчким постепено укидао одређена права. Међународне околности и односи Русије и Турске су му ишле у прилог и он је хатишерифом из 1830. године добио аутономију и за српску државу и за српску цркву. Српска црква добија аутономију 1832. године а за Београдског митрополита хиротонисан је Мелентије. Како је Мелентије убрзо умро, кнез одлучује у договору са митрополитом из Карловаца Стеваном Стратимировићем, да узме писара код Мелентија и професора Богословије Павла Јовановића, који је родом пречанин¹⁶¹ да се замонаши као Петар и буде нови митрополит. Својим доласком он је почео да уређује Српску цркву по угледу на Карловачку митрополију, основао је Богословију за образовање свештенства у којој предају професори Пречани, доводи и Русе за професоре а најбоље студенте шаље за Русију на дошколовавање.

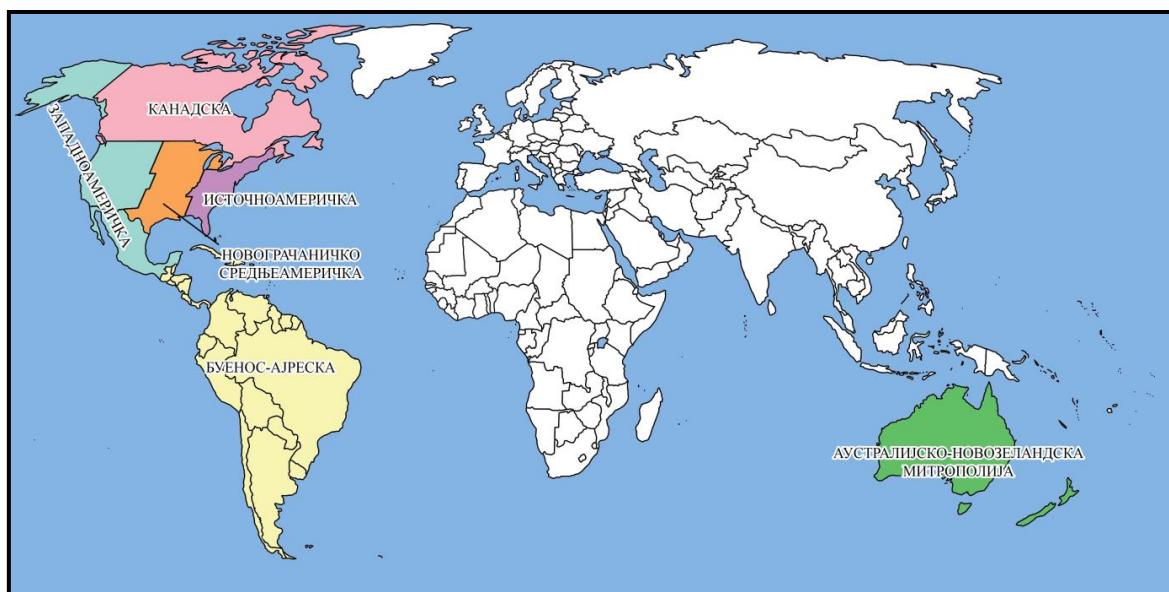
Стицањем независности на Берлинском конгресу 1878. године, Кнежевина Србија добија и своју црквену независност-аутокефалност, наредне године без било каквих обавеза према Цариградској патријаршији ни у канонском ни у економском смислу. Црква је успела да и после стицања независности, васпитава поколења високим моралним идеалима, јер је следила борба за ослобођење све поробљена браће на Балкану а жртве које су поднете, могле су само од изузетно моралних и честитих људи.

¹⁶¹ Пречанин-назив у то доба за људе који су долазили из српског народа преко Саве и Дунава-примедба аутора

Када је после балканских ратова и Првог светског рата дошло до политичког уједињења одмах је сходно томе дошло и до црквеног уједињења. Декретом Краља Александра Карађорђевића Ујединитеља 17. јуна 1920. године дошло је до уједињења црквених православних области у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца и тиме до остварења многовековног сна српског народа и српског свештенства. Већ 12. септембра 1920. године проглашено је подизање уједињене Српске православне цркве у степен патријаршије. За првог патријарха, изабран је Димитрије митрополит Београдски, а његово устоличење је обављено у Пећи 1924. године. Те 1924. Године, Српска православна црква имала је 29 епархија, а само су две биле ван земље: Будимска у Мађарској и Америчко-канадска у Северној Америци.

6.5. Српска православна црква у дијаспори и региону

Насељавање америчког континента од стране Срба, почело је у 19. веку. То су били економски мигранти са подручја Хабзбуршке монархије и из Црне Горе. Први облици њиховог међусобног повезивања и организовања биле су црквено школске општине, које су њихова средишта друштвеног живота и окупљања, где су они имали своје забаве и славе и где су скупљали узајамну помоћ. Први српски храм подигнут је 1894. године у Џексону у Калифорнији, а први манастир посвећен Светом Сави у Либертвилу 1917. године.

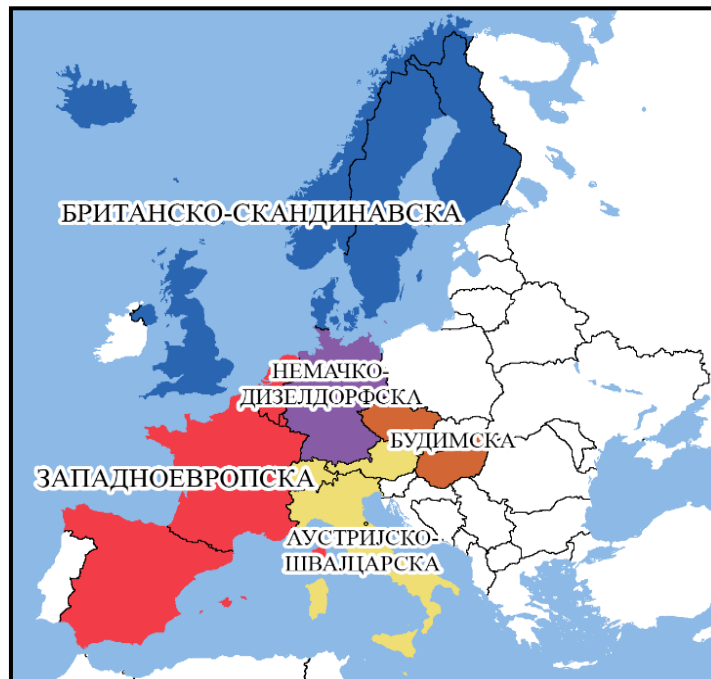
Слика 6.1. Епархије Српске православне цркве у свету¹⁶²

У почетку српске цркве су припадале Руској православној цркви, док 1921. године није створена епархија Америчко-канадска са седиштем у Чикагу, у чијем администрању и организовању је учествовао епископ жички Николај уз свесрдну помоћ Михајла Пупина. Први епископ ове епархије био је Мардарије.

На Америчком континенту постоје четири епархије у Северној Америци (Западноамеричка, Канадска, Новограчаничко-средњеамеричка и Источноамеричка) и пета у Јужној Америци односно Буенос-Ајреска. На Аустралијском континенту, Српска

¹⁶² Креација аутора

православна црква међу српском дијаспором делује кроз активности Аустралијско-Новозеландске митрополије.

Слика 6.2. Епархије Српске православне цркве у Европи¹⁶³

Српска православна црква у Европи има пет епархија. Западноевропска обухвата Француску, Шпанију и земље Бенелукса (Холандију, Белгију и Луксембург). Аустријско-Швајцарска у својој надлежности има храмове са подручја Аустрије, Швајцарске и Италије. Будимска покрива области Мађарске и Чешке. Британско-Скандинавска у свом окриљу има црквене општине српске дијаспоре у Великој Британији, Исланду и скандинавским земљама (Норвешкој, Шведској, Финској и Данској). Немачко-Дизелдорфска обухвата подручје Немачке.

¹⁶³ Креација аутора

Слика 6.3. Епархије Српске православне цркве у Србији и региону¹⁶⁴

Подручје Републике Србије покривено је мрежом од 15 епархија Српске православне цркве. На простору региона постоји 17 епархија, чије се границе не поклапају са државним границама између бивших југословенских република, па имамо да је део епархије и у Србији и у региону попут Сремске и Милешевске или у две бивше југословенске републике као на пример Загребачко-љубљанска митрополија између Словеније и Хрватске и Захумско-херцеговачка и приморска између Хрватска и Босне и Херцеговине.

На подручју Северне Македоније постоји Охридска архиепископија, а на подручју Румуније Темишварска епархија, док је Будимска задужена за црквене општине на територији Мађарске. У Босни и Херцеговини постоји пет епархија, а у Црној Гори три. На простору Словеније деловање Српске православне цркве се одвија кроз активности Загребачко-љубљанске митрополије, а на простору Хрватске шест епархија и већ поменута митрополија. На простору Албаније нема епархија Српске православне цркве.

На подручју Републике Србије постоји 15 епархија у региону 17, а у дијаспори још 10. Због новонасталих друштвено-историјских околности распадом СФРЈ-е више је епархија у дијаспори и региону него на подручју матице, па утолико је још већи значај Српске православне цркве за опстанак српског идентитета и колективитета у свеприсутној глобализацији савременог капитализма.

¹⁶⁴ Креација аутора

6.6. Истраживање-помажем Српску православну цркву у својој средини

Као допринос овог рада је и процена повезаности српске дијаспоре са Српском православном црквом. Испитаницима је било понуђено да на исказ: „Својим деловањем помажем рад и опстанак Српске православне цркве у својој средини“, дају одговор у распону од 1 до 5 на скали, од „да се не слажу“ до „да се слажу“. Резултати су приказани у табели.

Демографске карактеристике		Просечна оцена
ПОЛ	А	2,87
	Б	3,17
ГОДИНЕ ЖИВОТА	А	2,76
	Б	2,94
	В	3,09
	Г	3,56
СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА	А	4,00
	Б	3,40
	В	3,24
	Г	2,75
	Ђ	2,54
ТРЕНУТНО ЖИВИТЕ	А	2,99
	Б	2,46
	В	3,69
	Г	2,50
	Ђ	3,56
ВАШЕ ПОРЕКЛО	А	3,34
	Б	3,11
	В	3,06
	Г	2,76
	Д	2,60
	Ђ	3,53
	Е	2,54
УКУПНО		3,01

Табела 6.1. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Својим деловањем помажем рад и опстанак Српске православне цркве у својој средини

Резултати представљени у претходној табели доводе до следећих запажања:

- ❖ Просечна оцена за став у којем се проверава повезаност српске дијаспоре и Српске православне цркве од 3,01 је на граници, могло би се рећи према тако добијеној вредности да је пола узорка својим деловањем уз исту, а да друга половина не помаже опстанак исте јер нема никакву везу ни потребу да учествује у њеним активностима. Када се резултати посматрају по полу онда су мушкарци ти којима је више стало да својим радом помажу Српску православну цркву јер је разлика у оценама знатно већа.

- ❖ Посматрајући старосну доб, запажа се да са порастом старосне доби и оцене расту. Највећа оцена припада категорији испитаника преко 50 година а најмања је за старосну доб до 30 година. Може се закључити да млађој популацији институција цркве не представља значајан чинилац у животу насупрот узорку најстаријих испитаника, па не треба онда ни да чуди општа просечна оцена за овај став имајући у виду да је узорак већином био старости до 40 година живота.
- ❖ Када се у фокусу нађе ниво образовања онда се запажа да оцена опада од најнижег степена ка највишем степену. Најмања оцена 1,56 је за категорију доктора наука и иначе то је најмања оцена за било коју посматрану категорију када је овај став у питању, а највиша за категорију основног образовања 4,00. овде се на основу истраживања намеће закључак, да како расте ниво образовања тако је све мања заинтересованост да се својим радом помаже Српска православна црква.
- ❖ Ако се посматра тренутно место живљења испитаника онда су они из Северне Америке и из бивших југословенских република највише заинтересовани да својим радом помогну Српску православну цркву. Могло би се закључити да је на већ поменутих просторима утицај Српске православне цркве међу дијаспором од значаја. Најмањи значај односно испитаници из узорка са јужне хемисфере су најмање заинтересовани за повезивање са црквом.
- ❖ Узимајући у разматрање резултате истраживања према категоријама места порекла испитаника можемо констатовати да су испитаници из бивших југословенских република и из Западне Србије давали највеће оцене. Најмања оцена када је у питању повезаност дијаспоре и Српске православне цркве запажа се од испитаника чије је порекло из Београда.

6.7. Однос хришћанства према предузетништву

Како је тема овог рада утицај дијаспоре на предузетништво и како је у овом поглављу фокус био на Српску православну цркву и њен значај у дијаспори, потребно је даље сагледати како хришћанство гледа на предузетништво. Прича из Јеванђеља по Матеју о младом богаташу: „А Исус рече ученицима својим: Заиста вам кажем да је тешко богатојме ући у Царство небеско. И опет вам кажем: Лакше је камили проћи кроз иглене уши него ли богатојме ући у Царство Божје,“¹⁶⁵ теолошки се тумачи да грех не лежи у материји коју је Бог створио, већ у њеној злоупотреби. Човеку који је богат, много је теже да нађе пут хришћанина, јер га вреба опасност да постане заробљеник и поклоник свог материјалног богатства.

Хришћанство у својој пракси има борбу против сиромаштва. Да би успела борба против сиромаштва, потребно је стварати богатство уз одржавање слободне економије. Предузетници су ти који стварају богатство и ако су често описани као похлепни неморални и бескрупулозни. Ретко ће се чути да су они људи који имају идеју, иновацију и спремност за ризик, а често се заборавља духовна димензија предузимања односно смишљања нових могућности, а тиме и вредности.¹⁶⁶ Лична добит предузетника је подложна критици, а пренебрегава се чињеница коликим су ризицима и неизвесностима били изложени они, њихове породице и имовина. Преузимајући ризик предузетници служе друштву, стварајући нову добит и запошљавајући нове раднике. Преузимање нечега има облик вере и чин који би се могао назвати религијским, јер постоји став поверења у будућност без обзира на могуће ризике.

¹⁶⁵ <https://svetosavlje.org/tumacenja-svetog-evandjelja-po-mateju/22/> приступљено 7.11.2019. године.

¹⁶⁶ Лозен, Д. Л. (2015) Економија и хришћанство, Службени гласник, Београд, стр. 114-128.

Посматрајући прераспodelу новостворене вредности, сасвим је морално да предузетник који је део свог богатства постигао поштујући закон, присвоји резултате своје стваралачке активности. Треба подстицати креативност и Кирзнеров концепт динамичког тржишта, јер је оно и ефикасније и праведније. Креативност се мотивише тиме што ће неко ко ствара нешто ново, онда је праведно да то припадне њему, јер он то није узео неком другом већ је створио. Став хришћанске цркве је, да онај који је створио богатство има право и да га присвоји, а да та неједнакост није крађа већ ствар легитимности и праведности. С друге стране у стварању богатства предузетнику је помогло друштво теби с тога и он требао да доприноси том истом друштву својом одговорношћу.

Основне хришћанске врлине према доктрини хришћанске Цркве су: опрезност, умереност, праведност и снага.¹⁶⁷ Опрезност се у савременом свету дефинише као ситничава предострожност, а у хришћанском поимању вредности то је мудро и разумно понашање. Она захтева да се што боље проуче и процене ризици, као и да се што бољи став заузме према њима, при чему треба водити рачуна да се не оде у крајност потпуне сигурности што није прихватљиво, јер је само по себи ризично. Умереност се огледа у умереном и уједначеном коришћењу ствари, првенствено када се еколошки посматра свет око нас. Праведност не треба посебно објашњавати, а снага представља храброст за одлучно напредовање, уз веру која је неопходна и у основи сваког успеха. Учење хришћанске Цркве подржава концепт предузетништва који је заснован на начелима хришћанских врлина. Хришћани као и предузетници немају никакву сигурност у погледу своје будућности, с тим што хришћани верују да је све у рукама промисла Божијег.

Како је омладина будућност сваке нације, а како смо видели по резултатима истраживања да су млади слабо повезани са Српском православном црквом као значајном институцијом за српску дијаспору. Савет за исту могао би да буде у следећим речима нашег научника и добротвора Михајла Пупина: „ Они који су позвани да васпитавају нашу омладину у верском и националном духу, а то су наши свештеници и национална потпорна друштва са епархијом и савезима на челу, требају да поведу бригу, да упуте нашу омладину правим путем, да и као синови америчке нације остану верни својој вери и одани пријатељи свом народу“¹⁶⁸, а изговорио их је 27. маја 1930. године за „Американски Србобран“.

6.8. Закључна разматрања

Црква је била та, која путем вере штити српски народ од асимилације, промене вере и однорођивања кога је увек било где није било цркве. Исто тако црква је очувала народно јединство, а кроз материјалну и усмену традицију и сећање на велику државну прошлост и велике владаре, као наду у бољу будућност.

У време ропства црква постаје преко свештенства вођа народа. Црква је потпуно народна, најбољи представници цркве се бирају у народу, језик и књижевност су народни. Народ налази утеху у вери коју сматра узвишенијом од окупаторске и да правда на крају мора победити неправду, за крст часни и слободу златну. Црква му је једино уз веру остала, што је његова национална свест и што га држи у животу дајући му наду за ослобођење и национално уздизање.

¹⁶⁷ Ibidem str. 206-207.

¹⁶⁸ Политика Ноге су ми биле слабе али мозак брз Мозаик 19.март 2016. године, стр. 10.

Значај Српске православне цркве за очување националног бића и свести народа је у томе што је изградила свој књижевни језик као део своје културе којом се вековима супротстављала утицајима других култура. Све црквене књиге и богослужења су била на том језику, што је представљало стожер за одбрану националне свести која је народу давала самопоуздање да истраје у стварању, очувању и обнови своје државе. Као део културе развијала се књижевност и средњовековна српска уметност, очувана кроз животописе и велелепне манастире. Не треба заборавити улогу манастира у просветљењу народа, учењу писмености, уметности, здравственој култури као својеврсној ризници и чувару духовног и материјалног блага српског народа.

Имајући у виду да је узорак испитаника у овом истраживању био путем интернета и друштвених мрежа као и добијену просечну оцену, може се доћи до закључка да је Српска православна црква недовољно присутна на друштвеним мрежама, односно да би своју видљивост требала да и кроз тај комуникациони медиј повећа. Црква је део друштва и за српску дијаспору значајан фактор у очувању културног и националног идентитета, не улазећи у теолошке поставке, њено присуство на друштвеним мрежама је и те како потребно. Постојање црквене телевизије Храм је добар правац у коме Српска православна црква треба да повећа своје присуство у дигитализованом свету 21. века.

7. ОДЛАЗАК СТРУЧЊАКА КАО ТРЕНД ГЛОБАЛИЗОВАНОГ СВЕТА И ЕКОНОМСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ У ПРЕНОСУ ЗНАЊА КА МАТИЦИ

Феномен „одлива мозга“ појмовно се дефинише као трансфер људског капитала или миграција високообразованих појединаца и стручних радника из мање економски развијених земаља у високо развијене земље. Овај термин у употребу је увело Британско краљевство друштво још шездесетих година прошлог века. За ову друштвену појаву користе се и називи попут: „егзодус мозга“, „трансфер памети“, „одлив памети“ или „одлив људског капитала“. Одлив мозга обухвата разне категорије миграната: високообразовани стручњаци, научници, истраживачи, инжењери, лекари, таленти, иноватори, студенти, висококвалификовани радници и сл.

Одлив мозга може да се испољава кроз следеће форме:

- 1) **Оптималан одлив мозга (Optimal Brain Drain)**, када земље одакле имигрирају високообразовани људи имају корист од тих миграција.
- 2) **Бескорисни мозгови (Brain Waste)**, када високостручни кадрови нису уопшени у струци ни у земљи порекла ни у земљи усељења.
- 3) **Циркулација мозга (Brain Circulation)**, је убрзани повратак високообразованих људи у своју земљу порекла.
- 4) **Замена мозга (Brain Exchange)**, када се високостручни кадрови замене односно број оних који оду се надопуњује оним који долазе.
- 5) **Глобализација мозга (Brain Globalization)**, као последица глобалне мобилности високостручних кадрова у мултинационалним корпорацијама.
- 6) **Извоз мозга (Brain Export)**, како би се добило на стручности већ постојећих кадрова, који би се ван земље порекла додатно образовали, да би у повратку пренели стечено знање или да се повећају новчане дознаке, јер су и примања високообразованих кадрова већа.

Конкурентност једне земље у глобализованом свету, продуктивност привреде и економски раст зависе од вештина и знања као и спремности њене радне снаге да их надограђује. Поједине земље немају образовни систем који би ово подржао, а код других као код Србије најквалитетнији и најквалификованији одлазе у развијеније савремене земље где дају свој допринос иновативно и квалитетно. Како су шансе за њихов повратак мале, онда размишљање иде у правцу да се пронађе начин, како би се њихове вештине и знање пренело у земљу порекла.

7.1. Трансфер људског капитала-политике и програми

- 1) Ангажовати дијаспору кроз попуњавање недостајућих ресурса и знања (волонтирање дијаспоре, размена знања уз надокнаду, повратак у партнерству са приватним сектором).

Пензионисани припадници дијаспоре волонтирајући одређено време у земљи порекла, обучавајући наставнике и преносећи им знања, отварајући универзитете, школе или медицинске установе. Дају се подстицаји повратницима из дијаспоре који се врате у земљу порекла, да спроводе истраживања или отварају своје фирме. Пример Тајвана

где је још осамдесетих година прошлог века отворен индустријски парк Хсинцу са обезбеђеном инфраструктуром уз подстицаје, као и обезбеђење ризичног капитала за предузећа која се баве иновацијама и високим технологијама. У парку који је веома успешан, ради преко 500 доктора наука и 112 хиљада запослених. Мере подстицаја зависе од локалних услова.

- 2) Ангажовање дијаспоре у партнерском односу (подршка заједничким истраживањима између дијаспоре и научних институција земље порекла, повезивање кроз аранжмане братимљења).

Уместо повратка постоји двосмерна размена знања и ресурса. Сарадња између дијаспоре и локалних партнера кроз заједничка истраживања или гостовања у образовним институцијама, успешних чланова дијаспоре у земљи порекла. Братимљење локалних заједница где живи дијаспора са локалним заједницама из земље порекла, па се сарадња остварује путем заједничких пројеката. Пример Израела кроз партнерство које води Јеврејска агенција за Израел у 27 региона, преко платформе повезује 550 заједница широм света, кроз 45 партнерстава са годишњим буџетом од 25 милиона долара. Сваке године кроз 500 програма прође више од 300 хиљада учесника из дијаспоре и Израела. Локални подухват од националног значаја где се деле идеје, савладавају изазови, подстиче снага и иде у сусрет променама, кроз пројекте образовања и економски развој.

- 3) Ангажовање чланова дијаспоре као лидере научних и техничких мрежа.

Стварање виртуелних веза путем медија и интернета, између локалних истраживача из земље порекла и значајних чланова дијаспоре, при чему долази до стварања: научних, техничких и пословних мрежа. Поједине земље организују и сусрете „лицем у лице“, где се учесници мреже друже и упознају преносећи искуства и знања о могућностима улагања у земљу порекла.

- a) Водити се потражњом

Програми усмерени према дијаспори и њеном повратку-трансферу људског капитала, морају бити усклађени са националним циљевима земље на коју се програми односе и њеним привредним секторима, као и потребом за људским ресурсима и њиховим квалификацијама. Уколико су државне институције неспремни на овај вид помоћи, програми су осуђени на неуспех.

- b) Формирати базу учесника

Међу заједницама дијаспоре потребно је сазнати за мрежу интересовања, очекивања и на ресурсе којима она располаже у виду вештина, квалификација, искустава итд.

- v) Подстицаји за привлачење учесника

Уколико нису адекватни подстицаји за привлачење учесника, онда програм неће моћи да укључи чланове дијаспоре са потребним вештинама и знањем и неће моћи да буде ефикасан.

- г) Информисање дијаспоре о локалним аспектима у њеној земљи порекла

Без обзира на језик и културу потребно их је информисати о тренутним локалним приликама, како би знали шта их очекује приликом повратка у земљу порекла.

д) Формирање посебне службе за имплементацију програма

Осим симболичне вредности да се тиме даје на значају програму који се спроводи, ове службе имају и практичну вредност у отклањању оперативних проблема, како би се програм несметано и континуално одвијао.

ђ) Поставити одговарајући временски оквир

Многи програми зависе од подршке владе или од донатора, па уколико зависе од политичке воље, постоји опасност да немају довољно времена да се развију и почну да остварују своје зацртане циљеве.

е) Повећати учешће главних актера

Потребно је да сви актери у програму узму активно учешће, да би исти успео.

ж) Ефикасно упознати заједницу о пројекту

Путем интернета, Web локација, друштвених мрежа и усмене речи најбоље их је упознати са циљевима програма. Потребно је пронаћи путеве до популације младих и жена.

з) Праћење имплементације пројекта

Треба пратити зашто се употребљавају додељена средства. Правила се морају строго поштовати како би се избегла појава сумње у корупцију и протекцију.

и) Ангажовање приватног сектора

Приватни сектор има могућности и капацитете да апсорбује вештине чланова дијаспоре, које су у погледу нових техника, метода, технологија и професионализма у обављању задатака.

ј) Подршка ефикасној инфраструктури земље порекла и иновацијама

Захваљујући новим технологијама за виртуелни пренос, чланови дијаспоре своју стручност и вештине могу делити са колегама у земљи порекла без физичког преноса истих или њиховог доласка. Само квалитет опреме која ће бити коришћена за пренос може бити ограничавајући фактор.

7.2. Утицај одлива мозгова на земљу порекла

Међународни трансфер памети утиче кроз четири канала на земље порекла: изгледи-перспектива, одсуство талената, дијаспора и повратак талената у земљу порекла. Ефекат миграција је свакако позитиван и на добробит самих миграната, јер да није тако они не би напустили своју земљу порекла.

Канал перспективе представља очекивања будућих миграната на могућност миграције. Тежња за постизањем вишег или посебног образовања, повећава изгледе за миграције.

Одсуство талената се огледа у економском губитку, колико је мигрант коштао земљу порекла приликом свог образовања и стицања радних вештина. На основу истраживања Института за развој и иновације у погледу уложених средстава за образовање високостручних миграната добијене су следеће вредности: школовање лекара кошта

око 55.000 евра, четворогодишње факултетске студије око 30.000 евра, а средњошколско образовање 20.000 евра. Ако се претпостави да Србију годишње напусти око 50 000 миграната, долази се до процене да они коштају од 0,3 до 1,2 милијарде евра годишње. Колико је тај износ велики, говори податак о извозу информационо, комуникационо и телекомуникационих услуга од 1,1 милијарда евра у 2018.години.¹⁶⁹

Исто тако одсуство одређених професија оставља празнину и фискални губитак, јер се смањује производња. Губитак, коме ће део овог рада бити посебно посвећен у истраживачком делу је у способности да земља порекла изгради своје институције које су кључне за развој, а све због недостатка кадрова који су спремни за преузимање одговорности у реформама образовања и у борби за владавину права. Земље порекла одсуством талената губе и на иновативности и на потенцијалу за предузетништво што ће исто у истраживачком делу бити описано.

Дијаспора као канал утиче на земљу порекла, преносом пословних идеја кроз пословне мреже путем којих се домаће становништво може повезати са потенцијалним инвеститорима. Чланови дијаспоре могу своје богатство, стечено знање и пословне идеје уложити у реализацију пословних пројеката у земљи порекла делујући као транснационални предузетници. Повратак је када се мигранти врате у земљу порекла са увећаним богатством (финансијским, образовним, новим идејама и новим искуством), како би могли својим доприносом утицати на привреду у већем обиму него што су то могли пре одласка.¹⁷⁰

7.3. Политике земаља усељења

Земље усељења снижавају баријеру за имиграцију високо образованих кадрова, руководећи се да економијама заснованим на знању, конкурентска предност у развоју заснована је на иновативности и приливу људског капитала. Старење становништва у развијеним земљама доводи до слабљења демографског потенцијала, а и до повећања фискалних трошкова. Прилив становништва посебно младог и високостручног, решава те демографске и фискалне проблеме.

Богате земље системски недовољно улажу у одређене привредне секторе, па се јавља потреба за радном снагом са тим вештинама, која се регрутује у сиромашним земљама. Трошкове улагања у обуку те радне снаге носе те сиромашне земље, које остају без најстручнијих и најквалитетнијих кадрова, неопходних за изградњу институција, иновативности и предузетништва. Таленти су много траженији у развијенијим земљама него у мање развијенијим, тако да ће се овај ефекат одлива мозгова и у будућности наставити.

Потребно је, да богате земље прихвате чињеницу да новчане дознаке које мигранти шаљу у своје сиромашне земље порекла, нису довољна замена за губитак људског капитала. Због тога је потребно да воде избалансирану политику око улагања у своје привредне секторе, да се нагласак даје на привременом запошљавању миграната, а не на асимилацији и да подстичу финансијске и друге везе миграната са земљом порекла.

¹⁶⁹<http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/3469093/odlazak-mladih-u-svet-srbiju-godisnje-kosta-vise-od-milijardu-evra.html>

¹⁷⁰ Kapur, D. & McHale, J. (2005) The Global Migration of Talenat:What Does it Mean for Developing Countries? CGD Brief.

7.4. Политике матичних земаља

Ограничити проток миграната није решење, јер би матична држава била оптужена за дискриминацију и повреду људских права. На другој страни очекивати да земља уселења уведе мере ограничења за мигранте из земаља у развоју, могла би бити оптужена за расизам. На крају мигранти ће изнаћи начин, да све препреке у виду забране запошљавања заобиђу, а то би могло штетно да утиче на глобалну ефикасност. Матична држава уместо да политику према одливу мозгова заснива на покретљивости, боље да решава структурне проблеме своје економије, односно да иде у правцу повећања плата, обезбеђивања бољих услова рада и запошљавања.

Политике компензације путем којих би се корист од миграција талената расподелила, како на учеснике у миграцијама, то и на земљу порекла и земљу уселења, нису показале значајније резултате због потешкоћа у практичној примени.¹⁷¹

7.5. Српска интелектуална дијаспора

Таленат је феномен и представља образац размишљања и осећања, који долазе из саме бити појединца из језгра његове личности. То представља богатство на рођењу, јер се не може кроз живот научити. Развијене земље које су своја друштва засновале на знању, придају велики значај талентованим и стручним кадровима. Главни одредиште и земља уселења су и даље Сједињене Америчке Државе, што се у табелама које следе може видети када је у питању и српска интелектуална дијаспора. Потенцијал интелектуална дијаспоре Србије је веома обиман и по квалитету изузетно значајан. Мрежу сарадње са српским интелектуалним расејањем, би требало започети од Сједињених Америчких Држава, јер се највећи део тамо налази.

Земља	Студије I степенa	Студије II степенa	Докторске студије	Укупно	%
Остале земље	1259	1180	452	2891	23,92
САД	730	789	389	1908	15,78
Мађарска	677	405	56	1138	9,41
Босна и Херцеговина	691	354	17	1062	8,78
Немачка	383	365	245	993	8,21
Аустрија	516	363	96	975	8,06
Италија	258	360	99	717	5,93
Швајцарска	166	156	119	441	3,65
Уједињено Краљевство	141	182	109	432	3,57
Француска	130	185	81	396	3,27
Црна Гора	178	94	2	274	2,27
Канада	120	91	43	254	2,10
Шведска	115	67	44	226	1,87
Холандија	53	65	84	202	1,67
Непознато*	66	55	23	183	1,51
Укупно	5483	4711	1859	12092	100

Табела 7.1. Број студената из Србије у иностранству¹⁷²

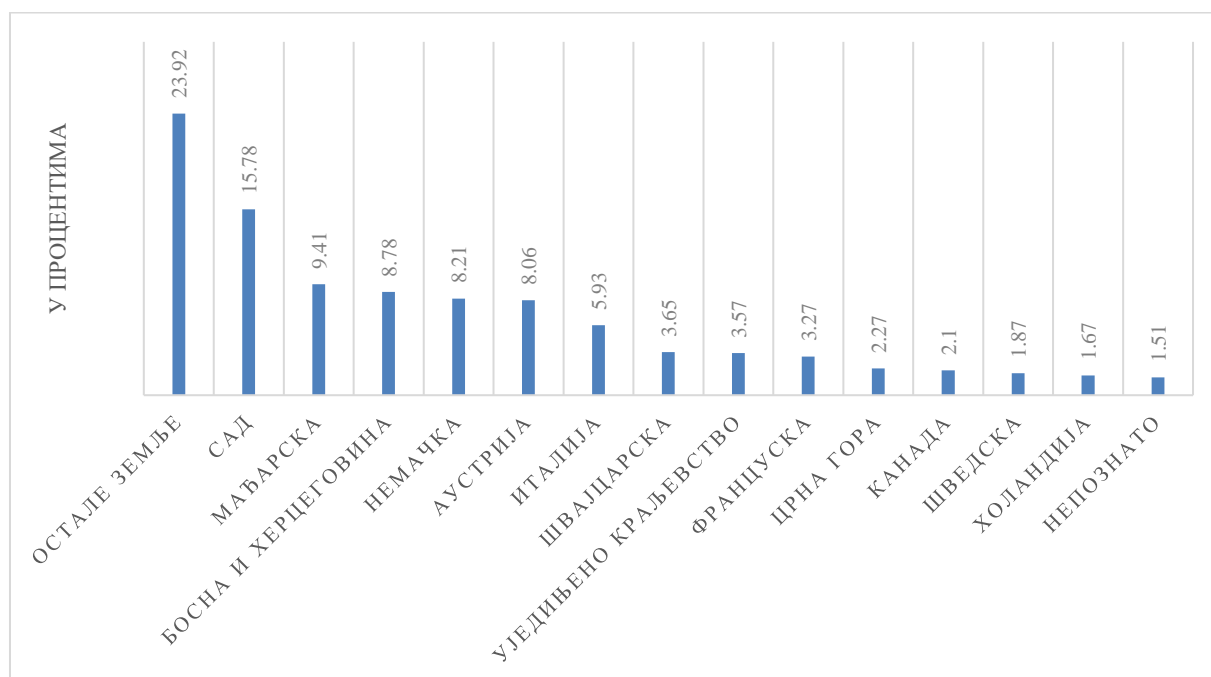
¹⁷¹ Salmi, J. & Salmi, K. (2017) Is the brain drain always negative? *Issue, Vol. 452, 24 March*.

¹⁷² Прерађено према Станковић, В. (2014) Србија у процесу спољних миграција, Београд, Републички завод за статистику, стр. 133.

У табели је на основу података пописа становништва из 2011. године, број студената разврстан према земљама у којима се школују и степенима студија. Под ставком Непознато* Укупно, додат је и број студената за које је била позната земља у којој студирају али није био познат степен студија. Све земље у којима је на студијама било мање од 200 студената из Србије су под ставком Остале земље.

Највећи број студената се налази у Сједињеним Америчким Државама укупно (1908), гледано и по студијским степенима студената је опет у овој земљи највише. Преко хиљаду студената се налази на студијама у Мађарској (1138) и у Босни и Херцеговини (1062). Затим следе Немачка са (993) и Аустрија (975) студената, па Италија (717), Швајцарска (441), Уједињено Краљевство (432), Француска (396) и онда следе земље где је још значајнији број студената Црна Гора, Канада, Шведска и Холандија.

Ако се посматра степен студија онда је 45,34 % на студијама I степена, а на студијама II степена је 38,95 % и на докторским студијама је 15,37 %, док је 0,34 % непознат степен студија. После Сједињених Америчких Држава највише студената на докторским студијама је у Немачкој па редом следе у Швајцарској, Уједињеном Краљевству, Италији, Аустрији, па Холандији и Француској. Када су у питању студије II степена највише студената је после Сједињених Америчких Држава је у Мађарској и редом следе Немачка, Аустрија, Италија и Босна и Херцеговина као група земаља где је негде око 360 студената из Србије, а затим су земље Француска, Уједињено Краљевство и Швајцарска. На студијама I степена после Сједињених Америчких Држава највише је студената у Босни и Херцеговини па у Мађарској што због мањина мађарске и бошњачке не чуди, а затим у Аустрији, Немачкој и Италији. Затим следи група земаља где је студената мање од двеста а више од сто и то редом Црна Гора, Швајцарска, Уједињено Краљевство, Француска, Канада и Шведска.

Слика 7.1. Број студената из Србије у иностранству у процентима¹⁷³

¹⁷³ Креација аутора на основу Станковић, В. (2014) Србија у процесу спољних миграција, Београд, Републички завод за статистику, стр. 133.

На слици је представљен број студената из Србије који студирају у иностранству у процентима према земљама са највећим бројем. У земљама у којима их је мање од двеста има их укупно 23,92 %. Земља у којој има највише студената као што је већ написано су Сједињене Америчке Државе (15,78 %), а затим следе Мађарска (9,41 %) и Босна и Херцеговина (8,78 %) што је разумљиво имајући у виду мађарску и бошњачку мањину која живи у Србији. Следе земље Западне Европе, Немачка (8,21 %), Аустрија (8,06 %) и Италија (5,93 %) са нешто већим бројем, па Швајцарска (3,65 %), Уједињено Краљевство (3,57 %) и Француска (3,27 %). Са значајнијим бројем студената из Србије следе редом земље Црна Гора (2,27 %), Канада (2,1 %), Шведска (1,87 %) и Холандија (1,67 %).

Студенти који се налазе на студијама у иностранству, у највећем броју представљају потенцијал за будуће исељенике. Током боравка на студијама добро науче језик земље где студирају, прихвате одређене културне норме и стекну социјални капитал дружећи се са колегама из земље где студирају. Све им то омогућава, да се лакше прилагоде тржишту рада земље у којој су студирали.

У следећој табели, је на основу података пописа становништва из 2011. године, представљен број лица на раду односно боравку према држави рада односно боравка и академског степена. Лица су разврстана према академском степену у колоне Студије I степена, колона Дипл. МА Мр Спец. (Обухвата лица са академским степеном дипломирани, мастер, магистар и специјалиста), колона Доктор наука, колона Укупно и колона за процентуални удео. Све земље у којима је на раду односно боравку било мање од 700 лица из Србије су под ставком Остале земље. Под ставком Непознато су лица разврстана по академским степенима али нису разврстана према државама, јер на попису тај податак није био познат.

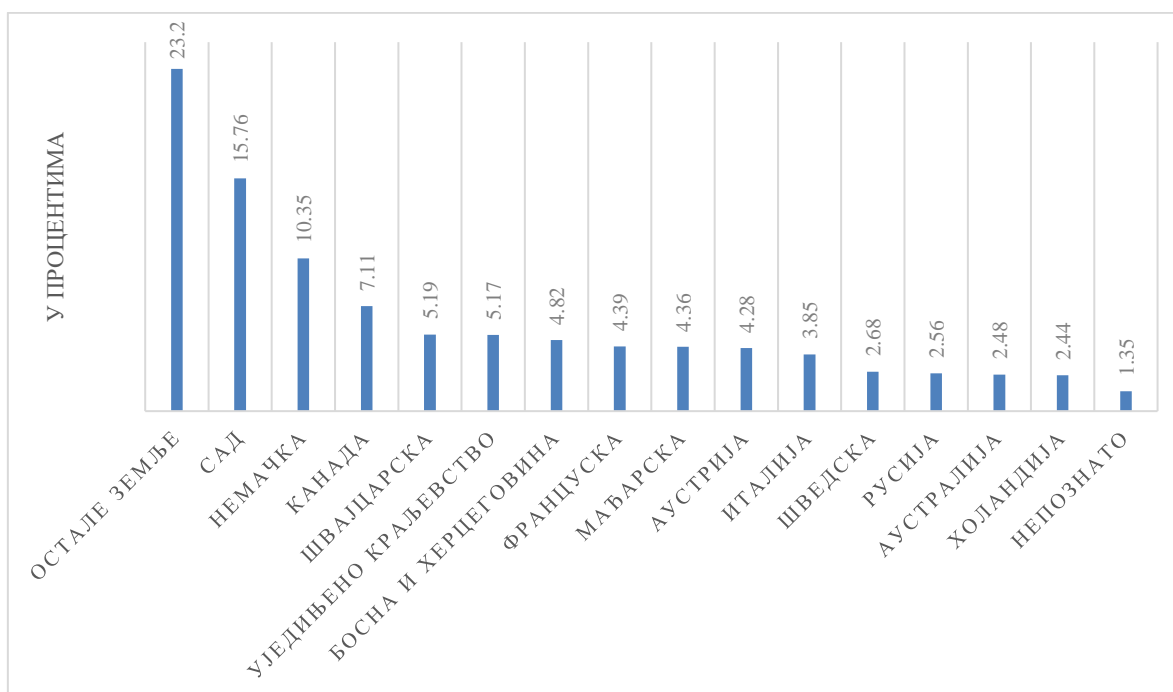
Земља	Студије I степена	Дипл. МА Мр Спец.	Доктор наука	Укупно	%
Остале земље	1023	5976	329	7328	23,20
САД	536	3755	685	4976	15,76
Немачка	438	2600	230	3268	10,35
Канада	246	1883	117	2246	7,11
Швајцарска	221	1318	101	1640	5,19
Уједињено Краљевство	177	1240	215	1632	5,17
Босна и Херцеговина	238	1236	48	1522	4,82
Француска	209	1109	69	1387	4,39
Мађарска	222	1087	69	1378	4,36
Аустрија	227	1076	50	1353	4,28
Италија	209	960	46	1215	3,85
Шведска	127	688	32	847	2,68
Русија	100	700	7	807	2,56
Аустралија	101	635	48	784	2,48
Холандија	90	592	90	772	2,44
Непознато	60	337	28	425	1,35
Укупно	4224	25192	2164	31580	100

Табела 7.2. Лица на раду односно боравку према држави рада односно боравка и академског степена¹⁷⁴

¹⁷⁴ Прерађено према Станковић В. (2014) Србија у процесу спољних миграција, Београд, Републички завод за статистику, стр. 132.

Највећи број лица на раду односно боравку са академским степеном се налази у Сједињеним Америчким Државама укупно (4976), гледано и по академским степенима лица, опет их је у овој земљи највише. Затим следе Немачка са (3268) и Канада (2246) лица на раду односно боравку, па Швајцарска (1640), Уједињено Краљевство (1632), Босна и Херцеговина (1522) и онда следе земље са веома сличним бројем лица Француска, Мађарска и Аустрија. Значајнији број лица на раду односно боравку налази се у Италији, Шведској, Русији, Аустралији и Холандији.

Када се посматра академски степен онда је 79,77 % лица на раду односно боравку који поседује (академски степен дипломирани, мастер, магистар и специјалиста), затим 13,37 % поседује академски I степен, а доктора наука је 6,86 %. После Сједињених Америчких Држава највише лица на раду односно боравку која поседују (академски степен дипломирани, мастер, магистар и специјалиста) је у Немачкој па редом следе у Канади, Швајцарској, Уједињеном Краљевству, Босни и Херцеговини, Француској, Мађарској, Аустрији, Италији, Шведској, Русији па Аустралији и Холандији. Када је у питању академски I степен највише лица на раду односно боравку је после Сједињених Америчких Држава је у Немачкој и редом следе Канада, Босна и Херцеговина, Аустрија, Швајцарска и Мађарска као група земаља где је негде око 220 лица на раду односно боравку из Србије, а затим су земље Француска и Италија са 209 лица. Уједињено Краљевство и Шведска имају од земаља још преко 100 лица на раду односно боравку који поседују академски I степен. Са степеном доктора наука после Сједињених Америчких Држава (685) највише је лица на раду односно боравку са овим академским степеном у Немачкој (230) и Уједињеном Краљевству (215), па у Канади и Швајцарској. Значајнији број доктора наука се још налази у Холандији њих по попису 90.

Слика 7.2. Лица на раду односно боравку према држави рада односно боравка у процентима¹⁷⁵

¹⁷⁵ Креација аутора на основу Станковић В. (2014) Србија у процесу спољних миграција, Београд, Републички завод за статистику, стр. 132.

Претходна слика представља број лица на раду односно боравку према држави рада односно боравка у процентима из Србије, према земљама са највећим бројем. У земљама у којима их је мање од седамсто има их укупно 23,2 %. Земља у којој има највише лица на раду односно боравку према држави рада односно боравка као што је већ написано су Сједињене Америчке Државе (15,76 %), а затим следе Немачка (10,35 %) и Канада (7,11 %). Затим следе земље у опсегу од приближно 4 до 5 % и то редом Швајцарска (5,19 %), Уједињено Краљевство (5,17 %), Босна и Херцеговина (4,82 %), Француска (4,39 %), Мађарска (4,36 %), Аустрија (4,28 %) и Италија (3,85 %). Са значајнијим бројем лица на раду односно боравку према држави рада односно боравка из Србије, следе редом земље Шведска (2,68 %), Русија (2,56 %), Аустралија (2,48 %) и Холандија (2,44 %).

Професор Филиповић у својој монографији¹⁷⁶ која се бави српском научном дијаспором тврди да поседује базу од 7000 српских научника са академским степеном доктора наука. Према његовим подацима највише доктора наука је у Сједињеним Америчким Државама чак (39 %), затим у Канади (15 %), Уједињеном Краљевству (10 %) и Немачкој (7 %). Остали доктори наука у највећем броју живе и раде у Аустралији, Холандији, Шведској, Аустрији, Француској, Словенији, Италији и Шпанији. Практично не постоји научна област у којој нису заступљени доктори наука, чије је порекло из Србије.

7.6. Развој земље порекла и пословне мреже дијаспоре

Развој се посматра као раст привредних активности, смањење броја сиромашног становништва, напредак друштвене заједнице, повећање хуманости и међусобне солидарности међу члановима заједнице као и социјално-економске правде. Србија свој развој заснива на остварењу следећих циљева:

- 1) У основи индустријског раста лежи знање и развој иновација.
- 2) Иновативно друштво и иновативни процеси и производи побољшавају глобалну конкурентност српске индустрије.
- 3) Динамичан раст бруто друштвеног производа на основу извозно оријентисаних на знању иновацији заснованих индустрија и услуга.
- 4) У тако насталим околностима развија се заштита животне околине.

Да би се ти циљеви постигли потребно је много више улагати у научно истраживачку делатност у области рачунарства, информационо-телекомуникационих технологија, медицине као и повратак и задржавање младих стручњака научника и истраживача.

То је могуће постићи заустављањем одлива мозгова, тиме што би се побољшали услови рада, зараде високообразованих кадрова или би се број одлазећих кадрова надомештавао из локалне средине, као и прилива знања кроз повратак већ отишлих кадрова или изградњу мреже кроз мобилизацију на даљину. Чланови дијаспоре би преко мреже могли да буду ефикасно укључени у развој земље порекла, а да не морају да се привремено или за стално врате, путем *on line* платформи, менторства *on line* итд.

Они би своју сарадњу са земљом порекла обављали путем трансфера знања и преноса вештина, колегама који су остали у матици или кроз обуку и менторства колегама који

¹⁷⁶ Filipovic, J. (2012) Management of a Diaspora Virtual University as a Complex Organization. Serbian Diaspora Virtual University: An Emerging Leadership of a Nation, *LAMBERT Academic Publishing*, Germany

долазе привремено у земље уселења. Исто тако, они могу да оснивају предузећа у земљи порекла или да инвестирају у већ постојећа.

Пословне мреже миграната су следеће:

- 1) Немачко-српска привредна комора (пружа подршку приватним и државним компанијама у обе земље, побољшавање дуалног образовања, мрежа за повезивање представника српског и немачког бизниса).¹⁷⁷
- 2) Британско-српска привредна комора (промовише српске компаније у Лондону и инвеститоре).¹⁷⁸
- 3) Француско-српска привредна комора (анимира француско-српску пословну заједницу за инвестирање у Србију).¹⁷⁹
- 4) Удружење српских бизнисмена у Швајцарској (промовише Привредну комору Србије и организује глобални пословни и академски самит).¹⁸⁰

На основу резултата који су објављени у Глобалном индексу конкурентности, Светског економског форума (WEF) за 2017.годину, а који се односе на најпроблематичније факторе за пословање у следећим земљама Србија, Хрватска, Босна и Херцеговина и Црна Гора направљена је следећа табела. Резултати су настали после спроведене анкете међу пословним људима у већ побројаним земљама. У колонама су представљени најпроблематичнији фактори, а онда су за сваку земљу компаративно у низу од првих пет, с тим да је најпроблематичнији добио вредност 1 па редом до вредности 5.

Фактори за пословање	Пореске стопе	Приступ финансирању	Неефикасност државне администрације	Корупција	Политичка нестабилност	Пореска регулатива	Нестабилност владе	Неадекватна понуда инфраструктуре	Неадекватно образована радна снага
Србија	1	2	3	4	5				
Хрватска	5		1	4	2	3			
Босна и Херцеговина	3		1	2	4		5		
Црна Гора		1	2	3				4	5

Табела 7.3. Најпроблематичнији фактори за пословање¹⁸¹

Најпроблематичнији фактор на основу мишљења пословних људи је за све земље „Неефикасност државне администрације“, јер је он за Хрватску и Босну и Херцеговину

¹⁷⁷ <http://www.serbien.ahk.de/rs/o-nama/> приступљено 5.2.2020. године.

¹⁷⁸ <http://www.britserbcham.eu/> приступљено 5.2.2020. године.

¹⁷⁹ <http://www.cfcs.rs/sr/> приступљено 5.2.2020. године.

¹⁸⁰ <http://www.privrednici.ch/rs/> приступљено 5.2.2020. године.

¹⁸¹ Прерађено према Гречић, В. (2019) Српска стваралачка интелигенција у расејању, Матица српска, Нови Сад стр. 67., а на основу World Economic Forum (2017) The Global Competitiveness Report 2017-2018.

убедљиво најпроблематичнији, а битан је и за пословне људе у Црној Гори јер је на другом месту и у Србији је то трећи најпроблематичнији фактор. Следећи најпроблематичнији фактор је „Корупција“, јер се и он појављује за све земље међу првих пет. Он је у Босни и Херцеговини на другом, а у Црној Гори на трећем месту, док је за пословне људе у Србији и Хрватској на четвртом месту.

Најпроблематичнији фактор у Србији су „Пореске стопе“, а у Црној Гори је „Приступ финансирању“. Фактор „Пореске стопе“, представља проблем и у Босни и Херцеговини (3) и Хрватској (5). Исто тако и фактор „Политичка нестабилност“, представља проблем у Хрватској (2), Босни и Херцеговини (4) и Србији (5). Још један заједнички фактор који представља проблем у Црној Гори (1) и Србији (2) је „Приступ финансирању“. Затим следе фактори који су специфични за Хрватску (3) „Пореска регулатива“, за Босну и Херцеговину (5) „Нестабилност владе“ и Црну Гору на четвртом месту „Неадекватна понуда инфраструктуре“, а на петом месту „Неадекватно образована радна снага“.

7.7. Циркулација знања

Висококвалификовани и високообразовани кадрови, захваљујући ИТ технологијама, он line конференцијама, Web порталима и транснационалним мрежама могу у 21. веку бити неупоредиво лакше упознати са актуелностима у земљи порекла, одржавајући контакте и учествујући у пројектима научно-истраживачке заједнице кроз циркулацију знања. Због свог транснационалног положаја високообразовани мигрант је подједнако везан и за земљу порекла и земљу усељења.

Основни услов за развој земаља порекла и њихово укључивање у светске научне и технолошке токове је формирање мрежа стручне дијаспоре. Како су земље порекла немоћне да спрече одлив мозга, онда се њихове политике фокусирају на циркулацију мозга.¹⁸² Циркулација мозга може бити кроз привремени повратак и виртуелни повратак, а остварује се кроз разне видове научне и стручне сарадњи између појединаца и институција у земљи порекла и земљи усељења.

До сада успешни пројекти који су за циљ имали циркулацију знања су: WUS Austria - у оквиру пројекта Brain gain за Западни Балкан у периоду од 2002. до 2011. године (стручњаци из дијаспоре кроз форму предавања на универзитетима у Србији). Миграције за развој на Западном Балкану MIDWEB-у периоду од 2011.- 2012. године кроз 20 повратака стручњака из земаља Западне Европе у одређене фирме, институције, факултете и институте. Програм менторства од стране Канцеларије за младе Управе града Београда од 2012. године, кроз који се млади професионалци на почетку своје каријере повезују са стручњацима из дијаспоре.

7.8. Знање и виртуелни универзитет

Знање и људски капитал за савремено друштво представља најзначајнији ресурс. Они представљају основни елемент опстанка сваке друштвене заједнице. Без знања нема напретка ни развоја. Развој се заснива на друштву знања и квалитету људских потенцијала као и повезивању образовања и истраживачких центара са осталим секторима привреде. Знање се представља познавањем скупа чињеница, информација, стечених вештина кроз обуку, а у вези са неким субјектом. Може бити теоријско

¹⁸² Mitrović, O. (2017) Priručnik o migracijama i lokalnom razvoju, Beograd, IOM

(експлицитно) и практично имплицитно). Потенцијал који поседује интелектуална и стваралачка дијаспора Србије је искоришћен веома мало, могло би се рећи у траговима.

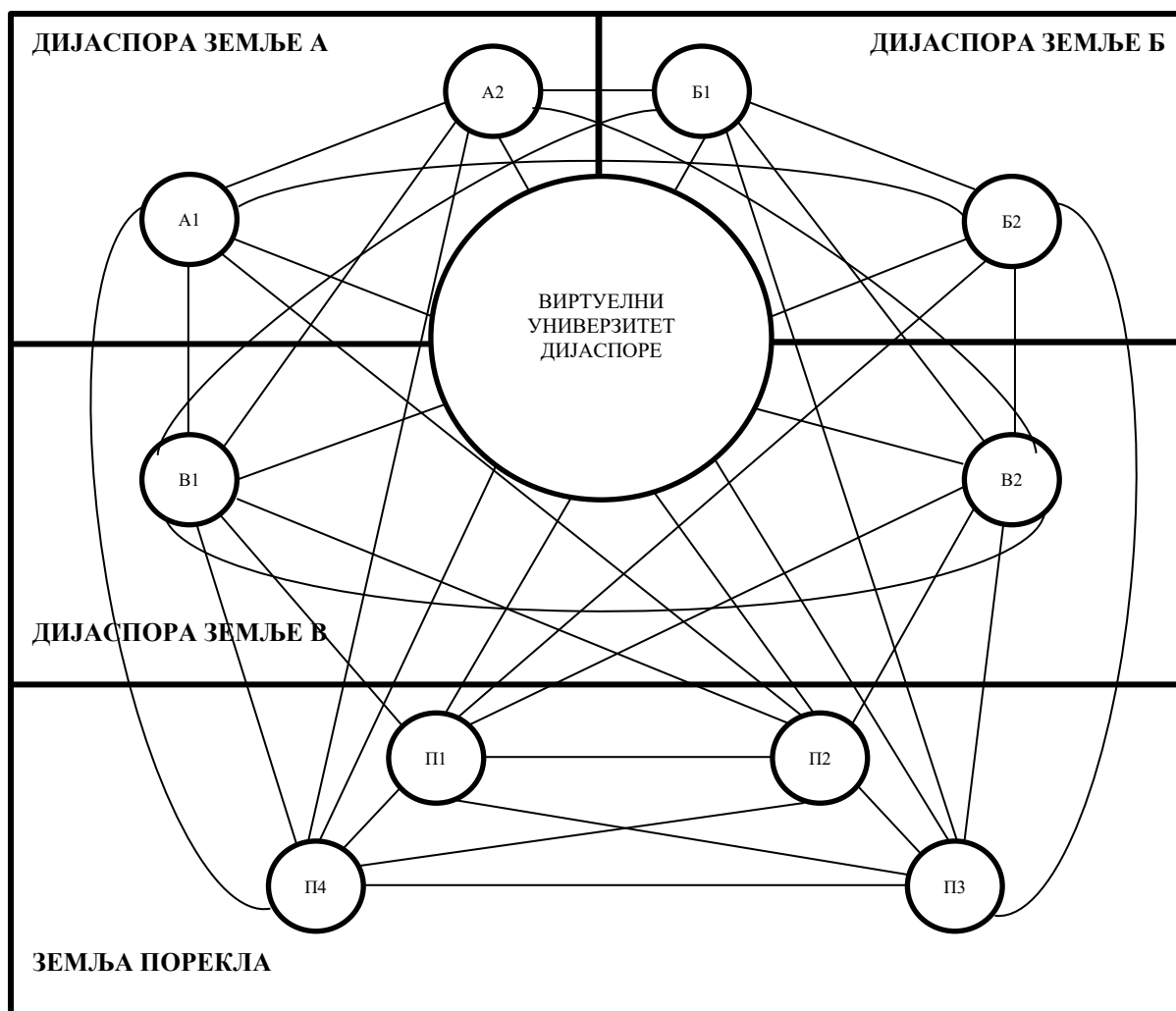
Виртуелни универзитет у дијаспори представља транснационалну заједницу стручњака и експерата у дијаспори, као место и средиште њихових сусретања. Он је својеврсно умрежавање стручњака и експерата дијаспоре. На једној страни експоненцијално повећање количине информација, а на другој фрагментисано високо образовање, што намеће потребу за повезивањем тих фрагмената у јединствену вредност знања. Овај универзитет нема зграду, ни радна тела, није ни додатна институција, ни супер институција, чак у једном смислу и није институција, јер се поставља питање, ко са њом управља, које су му одговорности, као и припадност што није дефинисано.

Најпознатија заједница знања у светским оквирима је Wikipedia, која даје слободу уређивања, као и слободног приступа истој. На мрежи виртуелног универзитета дијаспоре, стручни чланови дијаспоре своју стручност деле на мрежи дијаспоре, а то се знање касније дели научним институцијама, појединцима и заинтересованим компанијама у земљи порекла.

Овако повезани стручни чланови дијаспоре, кроз виртуелни универзитет дијаспоре би практично могли, своје знање преносити путем предавања виртуелно или гостујући, у изради заједничких пројеката са заинтересованим научним истраживачима, институцијама и компанијама било у дијаспори, било у земљи порекла. Да кроз менторски рад, било да је реч о мастер или докторским студијама, пружи стручну академску помоћ кандидатима у дијаспори или у земљи порекла. Исто тако кроз пренос технолошког знања, могло би се покренути предузетништво, као и помоћ менторства у start-up пројектима и пружање подршке искусних предузетника дијаспоре у тзв. улагањима анђела. Пренос знања би могао ићи и у правцу изградње институција.

Путем виртуелног универзитета дијаспоре, вршила би се промоција научних институција, спортских подухвата, културних достигнућа земље порекла, а за надарене младе из матице, обезбеђивање менторства и стипендија. Он би представљао координатора за пренос технологија у сферама образовања, научних истраживања и предузетништва, путем савремених телекомуникационих сервиса односно семинара, конференција и радионица у сарадњи са локалним актерима (невладине организације, локалне канцеларије дијаспоре итд.).

За реализацију виртуелног универзитета дијаспоре потребна је подршка владе и медија земље порекла, унапређење базе података о стручним члановима дијаспоре као и добро организоване активности које доприносе унапређењу мреже стручних чланова дијаспоре. Овде би било пожељно применити модел лидерства за сложене организационе структуре, који би имплементирао оквир којим се побољшава процес трансформације одлива мозга у добит мозга, коришћењем можданих ланаца (можданих мрежа).

Шема 7.1. Виртуелни универзитет дијаспоре у преносу знања ка земљи порекла¹⁸³

На претходној шеми имамо представљену дијаспору у три блока А, Б, В и земљу порекла у блоку П. Дијаспора се налази у земљама А, Б, В, ..., n. Стручни чланови дијаспоре означени су $i=1,2,\dots,n$. Сви заинтересовани актери који би учествовали на мрежи виртуелног универзитета дијаспоре из земље порекла означени су $j=1,2,\dots,n$. На овој шеми ради једноставности ентитети виртуелног универзитета дијаспоре, у дијаспори земље А, означени су са А1 и А2; у дијаспори земље Б, означени су са Б1 и Б2; у дијаспори земље В, означени су са В1 и В2; у земљи порекла П, означени су са П1, П2, П3 и П4. Овако умрежени ентитети стручних чланова дијаспоре и заинтересованих актера из земље порекла, формирају мрежу знања или мождани ланац.

7.9. Улагање у научно-истраживачке институције

Влада Републике Србије је донела 2011. године документ Стратегија и политика развоја индустрије Републике Србије од 2011. до 2020. године у коме је Република Србија друштво које се базира на знању, економији знања, индустрији базираној на знању, као део модерних формулација једног концепта који је у основи развоја сваког друштва, без обзира на просторно-временски оквир посматрања. Стога се намеће закључак, да

¹⁸³ Prerađeno prema Filipovic, J. & Putnik, G. (2010) Serbian Diaspora Virtual University: Human Resource Potential *Škola biznisa* br. 2., str. 74.

истраживачко-развојне стратегије морају да уваже реалност и специфичности сопствених индустрија. У развијеним савременим економијама, индустрија је та која је због иновирања сопствених производа и технологија, носилац истраживачко-развојних пројеката.¹⁸⁴

У Извештају Европске комисије о напретку Србије¹⁸⁵ наводи се, да су бруто домаћи расходи за истраживање развоја у 2016. години у односу на бруто домаћи производ износили 0,89 %. Расходи владе за истраживање и развој као проценат бруто домаћег производа имали су вредност 0,39 % што је много мање од зацртаног циља Европске заједнице од 3% до 2020. године.

За успех hi-tech индустрије у Израелу, један од важних фактора је мрежа дијаспоре, путем које израелске компаније шире приступ предузетничком капиталу, знању и извозним тржиштима итд. У свему је интелектуална дијаспора веома важан чинилац од изузетне користи.

Да би до успешне сарадње дошло између интелектуалне дијаспоре и земље порекла, важан је став земље порекла и мере које предузима да се та сарадња унапреди. За земљу порекла значајан је сваки члан дијаспоре али за привредни развој су посебно значајни иноватори, као носиоци развоја технологија и повећања ефикасности, конкурентности и продуктивности.

Надлежни државни органи који се баве дијаспором прво би требали да идентификују групу појединих чланова интелектуалне дијаспоре, који су иноватори, јер су овај сегмент дијаспоре практично запоставили. Развијене економије света се утркују у привлачењу талената, па је потребно да се институције Републике Србије које се баве привредним развојем, своје активности усмере на ангажовање каријерно остварених чланова дијаспоре. Да би успели у остваривању својих циљева развоја потребно је створити повољан амбијент.

Као последица глобализације, јављају се добровољне миграције талената, а од земље порекла зависи да ли ће предузети адекватне мере и тај губитак у одливу памети окренути путем циркулације талената у своју корист. Да би било који пројекат између дијаспоре и земље порекла успео, надлежне државне институције морају да функционишу. Приватни сектор, медији и невладине организације требало би да се значајније укључе у привлачење талената из дијаспоре. Научно-технолошки паркови су идеална шанса за реализацију заједничких пројеката између истраживача из дијаспоре и земље порекла.

7.10. Истраживање-како одлив мозга утиче на иновативност, институције и предузетништво у земљи порекла

Циљ овог истраживања је да установи однос између одлива мозга и иновативности, институција и предузетништва у земљи порекла миграција. Подаци који су у анализи посматрани прикупљени су из World bank базе и базе Светског економског форума.¹⁸⁶ Вредности за одлив мозга, иновативност и институције су из 2017. године, а за

¹⁸⁴ Влада Републике Србије (2011) Стратегија и политика развоја индустрије Републике Србије од 2011. до 2020. године, Београд

¹⁸⁵ European Commission (2018) Serbia 2018 Progress Report, Strasbourg, 17.4.2018 SWD (2018) 152 final

¹⁸⁶ <https://tcdata360.worldbank.org/indicators/> и <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/> приступљено 26.1.2020. године.

предузетништво из 2019.године. Претпоставка је да ће у земљама у којима је индекс да се задрже таленти мали и вредности иновативности, институција и предузетништва бити мањи и обрнуто. Када се унесу подаци очекује се да се они групишу око линеарне функције тренда са одређеном прихватљивом корелацијом, да би ово што се претпоставља било и доказано.

Земље	Скр	Институције	Иновативност	Одлив мозгова	Предузетништво
Албанија	AL	3,88	4,41	2,60	42,44
Аустралија	AU	5,35	5,05	4,62	61,72
Аустрија	AT	5,15	5,55	4,32	55,71
Белгија	BE	5,02	5,49	4,33	58,50
Босна и Херцеговина	BA	3,09	3,20	1,80	40,39
Бугарска	BG	3,48	4,25	2,52	50,74
Канада	CA	5,43	5,06	5,00	62,57
Кина	CN	4,42	4,46	4,33	56,97
Хрватска	HR	3,45	3,42	2,08	37,53
Чешка	CZ	4,16	4,91	3,69	53,47
Данска	DK	5,46	5,27	4,67	68,18
Финска	FI	6,16	5,59	5,10	64,12
Француска	FR	4,84	5,51	3,27	56,56
Немачка	DE	5,30	5,79	5,07	66,71
Грчка	GR	3,65	3,90	2,48	43,09
Мађарска	HU	3,46	3,76	2,43	40,89
Исланд	IS	5,45	5,02	4,98	66,18
Индија	IN	4,44	4,49	4,59	55,48
Ирска	IE	5,35	5,24	4,66	65,43
Израел	IL	4,94	5,94	4,76	75,99
Италија	IT	3,50	4,87	2,87	45,96
Јапан	JP	5,41	5,08	3,91	56,95
Луксембург	LU	5,74	5,56	5,19	63,09
Малта	MT	4,47	4,68	4,46	54,53
Молдавија	MO	3,20	3,44	1,91	44,73
Црна Гора	ME	3,90	3,87	2,99	48,09
Холандија	NL	5,76	5,68	5,25	70,31
Норвешка	NO	5,82	5,25	5,46	62,07
Пољска	PL	3,84	4,07	3,17	46,44
Португал	PT	4,40	4,64	3,50	51,17

Земље	Скр	Институције	Иновативност	Одлив мозгова	Предузетништво
Румунија	RO	3,70	3,67	2,01	48,11
Русија	RU	3,75	4,17	3,53	49,48
Србија	RS	3,42	3,53	1,84	47,38
Словачка	SK	3,51	4,35	2,45	48,89
Словенија	SI	4,05	4,84	3,12	50,34
Шпанија	ES	4,10	4,34	3,27	48,58
Шведска	SE	5,59	5,79	4,94	70,80
Швајцарска	CH	5,93	6,16	5,96	64,42
Турска	TR	3,85	4,05	3,23	50,22
Украјина	UA	3,21	4,30	2,19	50,03
Уједињено Краљевство	GB	5,52	5,51	5,34	64,87
САД	US	5,33	6,01	5,74	74,38

Табела 7.4. Процењене вредности коефицијената одлив мозгова, иновативност, институције и предузетништво¹⁸⁷

У табели су представљени подаци за већину земаља Европе, Канаду, Сједињене Америчке Државе, Индију, Аустралију, Кину, Јапан, Израел и Турску. Скраћенице су према интернет доменима.

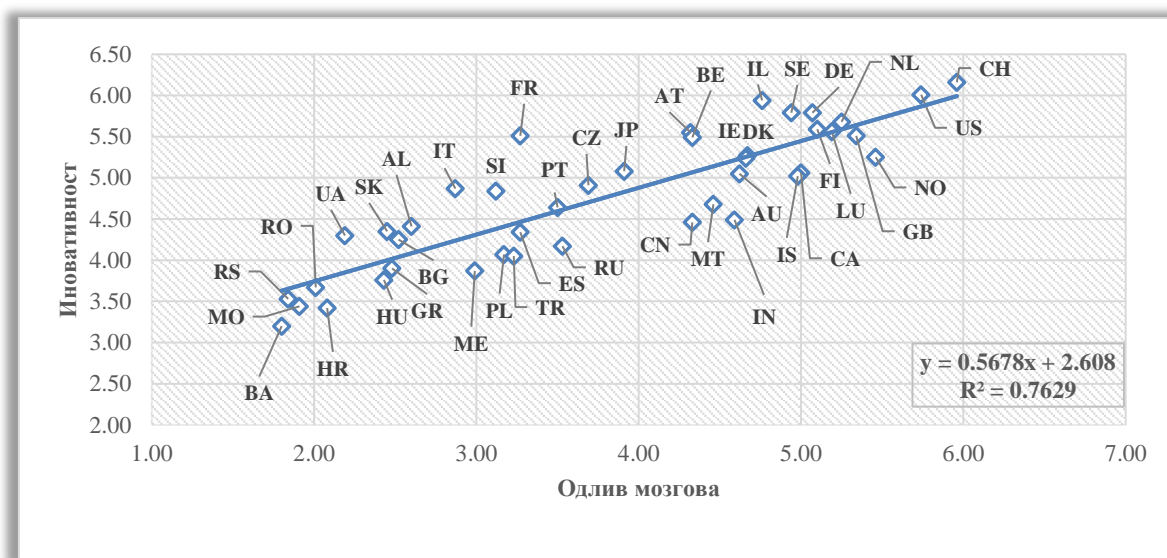
Најмањи коефицијент одлива мозгова односно способност да задржи таленте од посматраних земаља има Босна и Херцеговина (1,80) и Србија (1,84). Једино још Молдавија има мањи коефицијент одлива мозгова мањи од два односно (1,91) а затим ту су Румунија (2,01) и Хрватска (2,08). Највећи коефицијент одлива мозгова односно способност да задржи таленте на скупу посматраних земаља има Швајцарска (5,96) па Сједињене Америчке Државе (5,74), још земаља преко оцене пет су редом Норвешка (5,46), Уједињено Краљевство (5,34), Холандија (5,25), Луксембург (5,19), Финска (5,10), Немачка (5,07) и Канада (5,00).

Ако се посматра коефицијент иновативности онда је он највећи у Швајцарској (6,16) па у Сједињеним Америчким Државама (6,01), затим следе Израел (5,94), Немачка и Шведска (5,79). Најмањи коефицијент иновативности је за посматране земље у Босни и Херцеговини (3,20), а затим у Хрватској (3,42), Молдавији (3,44) и Србији (3,53). Затим следе земље чији је коефицијент мањи од четири редом Румунија (3,67), Мађарска (3,76), Црна Гора (3,87) и Грчка (3,90). Све побројане земље припадају просторно Југоистоку Европе приближно истој регији, једино Бугарска и Албанија овај посматрани коефицијент имају већи.

Најбоље уређене институције имају Финска (6,16) па Швајцарска (5,93), а затим следе Норвешка (5,82), Холандија (5,76) и Луксембург (5,74). Ако се посматрају земље према најмањој додељеној вредности за коефицијент уређености институција онда је опет на врху Босна и Херцеговина са оценом (3,09), а затим следе Молдавија (3,20) и Украјина (3,21). Србија са оценом (3,42) налази се на челу групе земаља чији су коефицијенти уређености приближни и то редом Хрватска (3,45), Мађарска (3,46), Бугарска (3,48), Италија (3,50) и Словачка (3,51).

¹⁸⁷ Креација аутора на основу <https://tcdata360.worldbank.org/indicators/> и <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/>

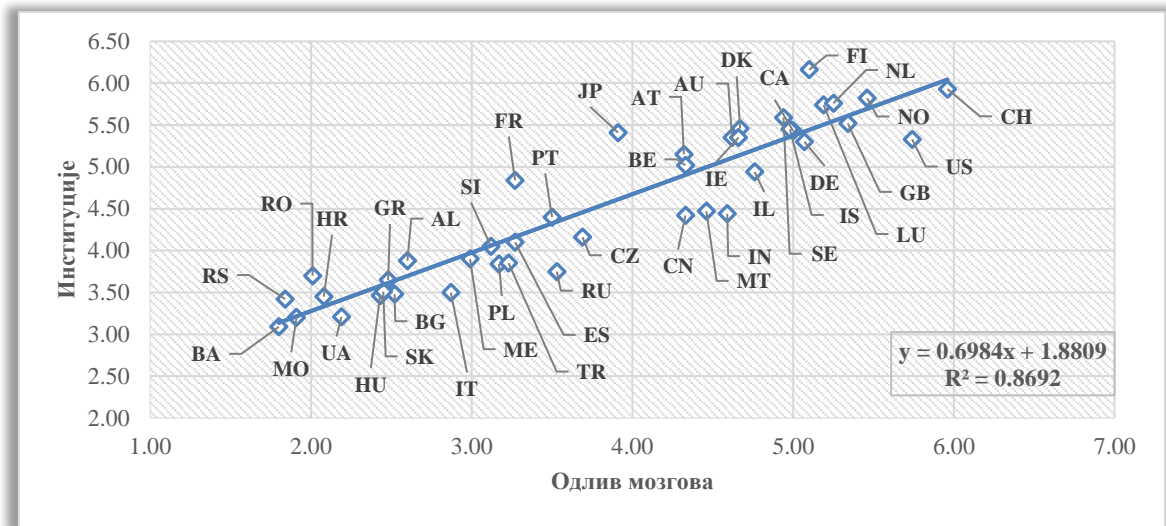
Посматра ли се коефицијент предузетништва, онда је највећа вредност додељена Израелу (75,99) који се узима за земљу са највећим предузетничким потенцијалом. Следе редом Сједињене Америчке Државе (74,38), Шведска (70,80), Холандија (70,31), Данска (68,18), Немачка (66,71), Исланд (66,18), Ирска (65,43), Уједињено Краљевство (64,87) и Швајцарска (64,42). Најмањи коефицијент предузетништва и уједно и предузетнички потенцијал у посматраној групи земаља има Хрватска (37,53), а затим следе редом Босна и Херцеговина (40,39), Мађарска (40,89), Албанија (42,44), Грчка (43,09), Молдавија (44,73), Италија (45,96), Пољска (46,44), Србија (47,38) и Црна Гора (48,09).

Слика 7.3. Утицај одлива мозгова на иновативност

Корелационом методом најмањих квадрата долази се до функције узајамности $y = 0,5678x + 2,608$ и Пирсоновог корелационог фактора $R^2=0,7629$ за значајност 0,05. Уколико се посматра однос између одлива мозгова и иновативности запажа се одређено груписање око функције узајамности са високим корелационим фактором од 0,7629. Запажа се груписање земаља попут Србије, Босне и Херцеговине, Молдавије, Хрватске и Румуније на почетку корелационе праве са најнижим вредностима за задржавање талената и иновативности. Затим следи група земаља коју чине Украјина, Словачка, Албанија, Бугарска, Грчка и Мађарска.

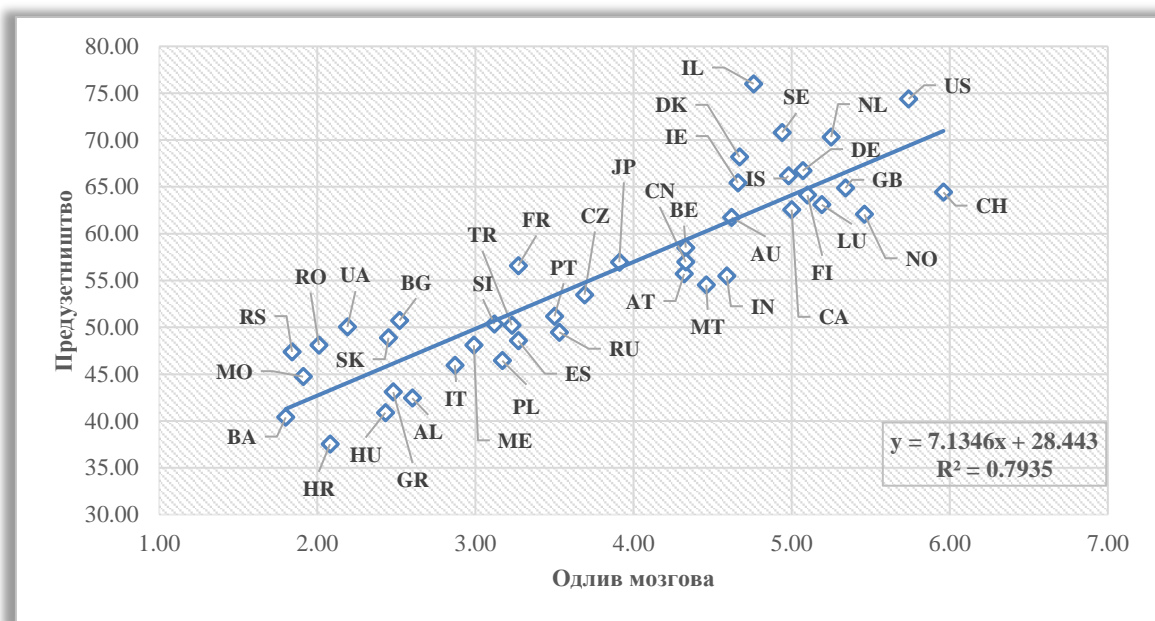
У ове прве две групе, налазе се већином земље Балкана и југоисточне Европе. При врху корелационе праве налазе се земље са високим вредностима за задржавање талената и иновативности Швајцарска, Сједињене Америчке Државе, Холандија, Уједињено Краљевство, Норвешка, Луксембург, Немачка, Шведска, Финска, Канада, Исланд и Израел, већином земље западног развијеног света. На самој корелационој правој или у њеној близини налазе се резултати за Швајцарску, Сједињене Америчке Државе, Холандију, Луксембург, Финску, Уједињено Краљевство, Данску, Аустралију, Португал, Шпанију, Грчку, Румунију и Србију.

Слика 7.4. Утицај одлива мозгова на институције

Корелационом методом најмањих квадрата долази се до функције узајамности $y = 0,6984x + 1,8809$ и Пирсоновог корелационог фактора $R^2=0,8692$ за значајност 0,05. Када се посматра однос између одлива мозгова и институција може се закључити одређено груписање око функције узајамности са високим корелационим фактором од 0,8692. Може се уочити груписање земаља попут Србије, Босне и Херцеговине, Молдавије, Хрватске, Украјине и Румуније на почетку корелационе праве са најнижим вредностима за задржавање талената и институције. Затим се запажа група земаља коју чине Словачка, Албанија, Бугарска, Грчка и Мађарска.

Приметно је, да се и у ове прве две групе, налазе већином земље Балкана и југоисточне Европе. На самом врху корелационе праве налазе се земље са високим вредностима за задржавање талената и институције Швајцарска, Сједињене Америчке Државе, Холандија, Уједињено Краљевство, Норвешка, Луксембург, Немачка, Шведска, Финска, Канада и Исланд, у већини земље западног развијеног света. На самој корелационој правој или у њеној близини налазе се резултати за Швајцарску, Норвешку, Исланд, Немачку, Уједињено Краљевство, Белгију, Португал, Шпанију, Словенију, Црну Гору, Грчку, Молдавију и Босну и Херцеговину.

Слика 7.5. Утицај одлива мозгова на предузетништво

Корелационом методом најмањих квадрата долази се до функције узајамности $y = 7,1346x + 28,443$ и Пирсоновог корелационог фактора $R^2=0,7935$ за значајност 0,05. Посматра ли се однос између одлива мозгова и предузетништва запажа се одређено груписање око функције узајамности са високим корелационим фактором од 0,7935. Приметно је груписање земаља попут Србије, Босне и Херцеговине, Молдавије, Хрватске (код које је то најизраженије), Украјине, Румуније, Мађарске, Грчке и Албаније на почетку корелационе праве са најнижим вредностима за задржавање талената и предузетништво. Затим се може уочити група земаља коју чине Словачка, Бугарска, Италија, Црна Гора, Словенија, Пољска, Турска и Шпанија које су разнолике по свом положају.

Прву групу земаља већином чине земље Балкана и југоисточне Европе, као што је случај и за претходна два упоређења код одлива мозгова и иновативности, као и код одлива мозгова и институција. Друга група земаља је и по положају и по културном обрасцу различита, а који има утицаја на предузетништво у основи друштвених односа. При самом врху корелационе праве налазе се земље са високим вредностима за задржавање талената и предузетништво Швајцарска, Сједињене Америчке Државе, Холандија, Уједињено Краљевство, Норвешка, Луксембург, Немачка, Шведска, Финска, Канада, Исланд и Израел (највећа оцена предузетничке културе), што се може запазити кад су у питању и упоређења за остале факторе иновативности и институција у корелацији са одливом мозгова. Већином то су земље западног развијеног света. Када се погледа сама корелациона права, онда на њој или у њеној близини налазе се резултати за Финску, Канаду, Уједињено Краљевство, Белгију, Јапан, Чешку, Словенију, Турску и Босну и Херцеговину.

Резултати које су ова истраживања устврдила, говоре у прилог претпостављеној чињеници да одлив мозгова утиче итекако у земљи порекла на иновативност, изградњу институција и развој предузетништва. Анализа података је успоставила снажну корелативну везу између одлива мозгова односно способности матичне земље да задржи таленте и на другој страни иновативности, институционалне изграђености и предузетничког духа.

7.11. Циркуларне миграције

Код становништва као и код надлежних државних органа који се баве спољним миграцијама постоји перцепција да се нико не враћа из дијаспоре. У табели што следи представљени су подаци који говоре о постојању циркуларних миграција. Пожељно је да људи одлазе у иностранство где стичу знање и вештине, али да се исто тако и враћају и то стечено искуство пренесу на развој своје земље порекла.

Треба истаћи да су у броју повратника већином неактивна лица преко 60 %, а у њиховом броју су две трећине пензионери и још око 14% домаћице. Активних је било нешто више од једне трећине при чему је око 75% њих имало неки посао.

Земља рада – боравка	Укупно	Пре 1970.	1971– 1980.	1981– 1990.	1991– 2000.	2001– 2011.	Непознато
Укупно	234932	22508	48840	36966	46416	69796	10406
Аустрија	34045	3110	9375	4753	6436	8847	1524
Немачка	63283	5618	18560	10003	10597	16382	2123
Швајцарска	17434	1375	1992	2694	4850	5563	960
Италија	9243	445	459	548	1886	5236	669
Француска	19912	2450	6404	3580	2390	4434	654
САД	8798	535	775	1035	1603	4234	616
Шведска	5243	541	871	630	1213	1511	477
Канада	3064	180	314	246	624	1483	217
Русија	11348	662	428	1257	4356	4235	410
Мађарска	4310	399	164	174	1461	1893	219
Холандија	3080	287	714	424	419	1045	191
Аустралија	3824	247	1159	485	523	1208	202
Грчка	3325	130	95	141	1209	1494	256
Велика Британија	3524	359	460	445	765	1296	199
Остале земље	35764	2929	5863	9428	6736	9312	1496
Непознато	8735	3241	1207	1123	1348	1623	193

Табела 7.5. Повратак миграната према земљама рада и годинама повратка¹⁸⁸

Увидом у претходну табелу запажа се, да је највећи број повратника у Србију био у првој декади 21. века. Највише повратника је било из Немачке (26,93 %) и у тој декади и у укупном броју повратника из иностранства. Земље из којих је било највише повратника у укупном броју су редом Аустрија, Француска, Швајцарска, Русија, Италија, Сједињене Америчке Државе и Шведска, што у уделу износи 45,13 %. Остале земље и непознато учествују у односу 27,94 %.

Један изузетан пример повратка стручњака у Србију је пројекат „Теслаграм“, који се спроводи у оквиру Института за физику у Београду, где се истражује примена љуспица крила лептира у заштити новчаница, докумената, података, станова итд. У питању је интердисциплинарно истраживање, где су укључени биолози, физичари и машински инжењери. Истраживањима на инсектима научници су открили сложене структуре, које

¹⁸⁸ Извор Станковић, В. (2014) Србија у процесу спољних миграција, Београд, Републички завод за статистику, стр. 138.

данашња технологија не може да ископира. То су структуре нивоа честице прашине, које имају јединствене карактеристике.¹⁸⁹

7.12. Истраживање-потреба да се млади и школовани припадници дијаспоре укључе у рад српских удружења у дијаспори

Испитаницима је било понуђено да на исказ: „Младе и школоване припаднике дијаспоре треба више укључивати у рад српских удружења у дијаспори“, дају одговор у распону од 1 до 5 на скали, од „да се не слажу“ до „да се слажу“. Резултати до којих се дошло приказани су у табели.

Демографске карактеристике		Просечна оцена
ПОЛ	А	4,02
	Б	4,08
ГОДИНЕ ЖИВОТА	А	3,98
	Б	4,14
	В	3,98
	Г	4,08
СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА	А	5,00
	Б	4,01
	В	3,94
	Г	4,08
	Д	4,14
ТРЕНУТНО ЖИВИТЕ	А	3,98
	Б	3,77
	В	4,15
	Г	5,00
	Д	4,05
	Ђ	4,44
ВАШЕ ПОРЕКЛО	А	4,14
	Б	3,96
	В	4,15
	Г	3,41
	Д	4,04
	Ђ	4,10
	Е	4,25
УКУПНО		4,05

Табела 7.6. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Младе и школоване припаднике дијаспоре треба више укључивати у рад српских удружења у дијаспори

Увидом у претходну табелу може се запазити следеће:

¹⁸⁹<http://www.rts.rs/page/magazine/ci/story/1880/tehnologija/2990922/teslagram-srpska-zastita-koju-je-nemoguće-falsifikovati.html> приступљено 8.1.2018. године

- ❖ Просечна оцена за став да младе и школоване припаднике дијаспоре треба више укључивати у рад српских удружења у дијаспори је 4,05 што представља високу оцену и наводи на закључак да је итекако потребно да млади и образовани припадници дијаспоре буду укључени у рад српских удружења у дијаспори. Међу испитаницима када се посматра пол, жене су са оценом од 4,02 за нијансу умереније у свом израженом ставу, да је потребно да се млади укључе у рад удружења у дијаспори, у односу на мушкарце који су овај изнет став оценили са оценом 4,08.
- ❖ Када су у питању године живота може се запазити да је категорија преко 30 до 40 година доделила највећу оцену 4,14. Најмању оцену 3,98 определиле су категорије испитаника: до 30 година и преко 40 а до 50 година живота. Оцене свих категорија по годинама живота су високе што генерално води закључку да када су у питању године, опште је мишљење да је потребно да се млади укључе у рад удружења у дијаспори.
- ❖ Што се тиче образовања највећа је вредност код испитаника са основном школом па са магистратуром и факултетом, следе испитаници са средњим образовањем, а најмања код испитаника са вишим образовањем и докторатом. Ови резултати би се могли уклопити у склоност особа са нижим степеном образовања ка удруживању.
- ❖ Највиша оцена је са простора Јужне Америке и Африке. Високе оцене су дошле из простора бивших југословенских република 4,44 и Северне Америке 4,15. Регион Аустралије и Азије је са оценом која је на нивоу просека оценио потребу да се млади и образовани чланови дијаспоре укључе у рад српских удружења у дијаспори. Најмање оцене су из простора Западне Европе и Источне Европе и Русије редом 3,98 и 3,77. Ово када је у питању регион Источне Европе и Русије не чуди, због слабије већ постојеће мреже удружења, а и не велике српске дијаспоре која живи у овом региону.
- ❖ Они испитаници из узорка који су пореклом из Београда доделили су највећу оцену 4,25 па испитаници чије је порекло из Шумадије 4,15 и Западне Србије са оценом 4,14. Најмању оцену да се млади и образовани чланови дијаспоре укључе у рад српских удружења у дијаспори додели су испитаници пореклом из Јужне Србије 3,41 и из Источне Србије 3,96. Посматрајући порекло испитаника, висина њихових оцена када се посматра потреба за укључивањем младих и образованих чланова српске дијаспоре у српска удружења се смањује у правцу од севера ка југу.

7.13. Закључна разматрања

Како одлазе високообразовани и висококвалификовани радници из земаља у развоју односно њихова најбоље обучена радна снага, то се њихов економски развој још више отежава. Поготову ако је одлазак стручњака из сектора здравства, образовања и пољопривреде. На једној страни је добитак од новчаних дознака и преноса знања и вештина ако до њега уопште дође, а на другој мањи порески приходи, пад конкурентности и иновативности, губитак потенцијалних предузетника, недостатак стручњака за поједине области (лекари, инжењери, медицинске сестре, занатлије разних профила), повећање корупције, мање ефикасности владе, успорен привредни раст итд. Саме дознаке могу деловати дестимулишуће на примаоце истих у тражењу запослења и прихватању да раде за ниже наднице, а земље у развоју не могу да понуде веће.

Фактори који утичу на одлив мозгова су:

- 1) Економски (виши животни стандард, лакше запослење, већи приходи, бољи услови рада, поштовање права запослених, већа заштита на раду).
- 2) Политички (политичка стабилност, безбедност грађана је на високом нивоу, постојање јаким институција са владавином права, не постоји политичка дискриминација због различитог политичког мишљења).
- 3) Друштвени (развијена социјална заштита, бољи образовни и здравствени систем, другачији животни стил са мање конзервативизма, толеранција међу различитим групама становништва, постојање могућности за лично усавршавање и развој).

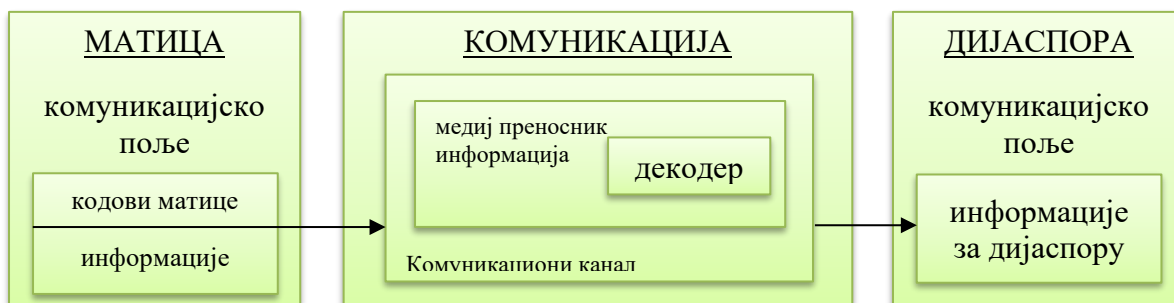
Главни разлози за одлазак младих и образованих кадрова из Србије у иностранство су:

- 1) Боље су шансе наћи плаћенији посао него у Србији
- 2) Веће су шансе за запослење
- 3) Стицање нових знања па и занимања

Комуникација представља процес преноса информација између ентитета у окружењу. Целокупна стварност, било да је друштвена било природна почива на комуникацији. Могло би се рећи, да она покреће цивилизацију. Некад је комуникација невидљива односно неуочљива али то опет не значи да она не постоји и да је као таква још и развијенија. Може бити добра и на корист оба ентитета, а може бити и лоша и довести до конфликта или прекида односа између ентитета који комуницирају. Исто тако може бити јасна и неразумљива, када постоји одређени семантички шум у каналу комуникације, па се послате информације од стране једног ентитета у другом погрешно тумаче и добијају сасвим другачије значење од изворно послате информације.

Послата информација може бити другачије схваћена и због саме средине у којој се ентитет који прима информацију налази. Потребно је за тренутак се вратити 15. векова уназад, па на Маратонском пољу затећи Атињане и Персијанце у боју, који је последица управо тога, другачијег тумачења послате информације у другој средини. Наиме код Персијанаца је постојао обичај предаје воде и земље као признавања њихове власти, а што је Атињанима било као ношење поклона приликом дипломатске посете.

Дијаспора је одвојена од матице у другој средини и другом комуникацијском пољу. Зато је потребно да у каналу комуникације постоји декодер који ће послату поруку од стране матице претворити у информацију која ће дијаспори бити разумљива. Комуникациони канал чине: медиј преносник информација и декодер истих како би оне за дијаспору биле схватљиве. Медиј преноса информација по својој природи треба да представља катализатор кохезије између комуникацијских поља матице и дијаспоре. У комуникационом каналу могу се наћи информације које су по својој садржини неконтролисане, нестратешке и несистемске, које као такве гуше комуникациони канал.

Шема 7.2. Комуникација између матице и дијаспоре¹⁹⁰

Миграције становништва утичу на промену комуникацијског поља и културолошке средине. Одлив мозгова и успостављање комуникације између комуникацијских поља матице и дијаспоре довешће у зависности од квалитета исте до бескорисних мозгова, прилива мозгова, циркулације мозгова итд. Најподеснији медиј преносник информација у дигитализованом 21. веку је интернет. Проблем могу да праве банални садржаји и да у комуникациони канал на тај начин уносе одређени шум и дисторзију послатих информација. Зато је потребан декодер порука, који ће послату информацију претворити у разумљиву за расејане мозгове у дијаспори.

¹⁹⁰ Креација аутора

8. МОГУЋНОСТИ ИСПОЉАВАЊА ЕКОНОМСКОГ ПОТЕНЦИЈАЛА ДИЈАСПОРЕ КРОЗ НОВЧАНЕ ДОЗНАКЕ, ПОРОДИЧНА ПРЕДУЗЕЋА, ЗАДРУГАРСТВО, ЖЕНСКО И ПРЕДУЗЕТНИШТВО МЛАДИХ, ИНВЕСТИЦИОНЕ ФОНДОВЕ, ЛОКАЛНЕ ПРОЈЕКТЕ И ДРУГЕ ВИДОВЕ УЛАГАЊА НА ОБОСТРАНУ КОРИСТ

8.1. Утицај дијаспоре на земљу порекла

Дијаспора може утицати директно (хоризонтално) и индиректно (вертикално) на своју земљу порекла. Директан економски утицај се огледа кроз девизне дознаке, донације, инвестиције и знање. Индиректан кроз трансформацију институција јавног сектора. Дијаспора може утицати на своју земљу порекла на разне начине:¹⁹¹

- 1) **Заступање и дипломатија (мека моћ)** Чланови дијаспоре могу да искористе познавање прилика у земљи усељења, своје контакте и свој положај у друштву земље усељења, како би за своју земљу порекла допринели у остваривању њене спољне политике. То могу остварити путем политичких партија, невладиних организација и удружења грађана.
- 2) **Тржиште капитала** Припадници дијаспоре могу да поседују девизне депозите на рачунима у земљи порекла, да обезбеђују девизне дознаке, купују обвезнице дијаспоре и да свој новац улажу у фондове. Посматрано кроз призму институција овај вид утицаја дијаспоре огледа се код банака, пензионих фондова, друштава осигурања и државног трезора.
- 3) **Директне инвестиције** Добро ситуирани чланови дијаспоре у погледу капитала и финансија могу улагати у отварање малих и средњих предузећа у земљи порекла. Као руководиоци у транснационални предузећима, могу утицати да иста отварају радна места или сарађују са предузећима у земљи порекла, а што се у истој тиче највише владе, инвестиционе развојне агенције и ланаца снабдевача.
- 4) **Мреже знања** Кроз пренос знања и контаката предузећима у земљи порекла, пружање менторстава и обучавање талентованих колега у земљи усељења. Ово је веома значајно за микро, мала и средња предузећа у земљи порекла.
- 5) **Филантропија** Као прикупљање добровољних помоћи за хуманитарне акције приватним лицима и за јавно добро. Циљна група су невладине организације у земљи порекла које се баве хуманитарним радом и заштитом угрожених група становништва.
- 6) **Девизне дознаке** Као приватни новчани трансфери између појединаца, обично рођака, пријатеља и познаника у земљи порекла и земљи усељења.
- 7) **Повратак миграната** Као и њихов статус у земљу усељења могу промовисати припадници дијаспоре на нивоу споразума између држава усељења и порекла. Заинтересоване институције у земљи порекла су агенције које се баве радном снагом.

¹⁹¹ Boyle, M. & Kitchin, R. (2013) Diaspora for Development: In Search of a New Generation of Diaspora Strategies in Kuznetsov Y. How Can Talent Abroad Induce Development at Home? Towards a Pragmatic Diaspora Agenda, Washington, D. C. : Migration Policy Institute

- 8) **Волонтерске групације дијаспоре** Које успостављају волонтерске програме, којима се промовишу посете земљи порекла на име помоћи угроженом становништву приликом природних катастрофа или у администрацији и у подизању институција, због непоседовања потребних вештина. У земљи порекла овим се највише баве невладине организације и организације јавног сектора.
- 9) **Туристи из дијаспоре** Као значајан извор прихода и девиза за земљу порекла кроз здравствени, пословни, историјски и културни туризам. Туристичке организације и агенције које се баве превозом путника у земљи порекла налазе у овом начину сарадње своју пословну шансу.
- 10) **Ефекти људског капитала** Тако што се мигранти у земљи порекла спремају за одлазак, а што се тиче агенција за обуку и универзитета као и институција које се баве тржиштем рада.

8.2. Хијерархија доприноса дијаспоре земљи порекла

Организације на светском нивоу попут Уједињених Нација, Светске банке и Светског економског форума у задњим деценијама показују много већу пажњу дијаспори, њеним вредностима као и доприносу општем економском и друштвеном развоју матичних земаља, а тиме и побољшању међудржавних односа. Оне дијаспору посматрају као важан чинилац протока капитала у свим његовим облицима: људском, социјалном, интелектуалном, културном, финансијском и политичком.

Студија Међународне организације за миграције акценат ставља на следећих десет области, где би требало капацитете учинити ефикаснијим, како би се потенцијал од миграната као допринос развоју у потпуности искористио.¹⁹²

- 1) миграције морају бити укључене у планове развоја
- 2) токове девизних дознака је потребно оптимизирати
- 3) повећати утицај девизних дознака на развој
- 4) ангажовати припаднике дијаспоре
- 5) мреже знања је потребно учинити активним у преносу знања
- 6) јачати везу између повратника и развоја
- 7) циркуларне миграције морају бити промовисане
- 8) обучаваати кадрове за останак у земљи
- 9) развијати етичку политику регрутовања и запошљавања кадрова
- 10) изградња институција

На слици која следи, приказана је хијерархија доприноса дијаспоре почев од девизних дознака преко донација, директних инвестиција, преноса знања и иновационих мрежа до изградње институција. Са растом поверења на релацији матица→дијаспора и обрнуто рашће и допринос дијаспоре земљи порекла што је на слици приказано стрелицом лево. Дијаспора није само извор помоћи, већ је и ресурс развоја матичне државе.

¹⁹² International Organization for Migration (2010) World Migration Report 2010-The Future of Migration: Building Capacities for Change, Geneva.

Слика 8.1. Хијерархија доприноса дијаспоре¹⁹³

8.3. Дознаке дијаспоре

Пренос новца и добара миграната у земљу порекла појмовно се дефинише као дознаке дијаспоре. Пренос новца може бити формалним и неформалним каналима трансфера. Дознаке не само да су важне примаоцима већ и за платни биланс матичне земље, као и за њену макроекономску стабилност, која представља важан услов за отварање радних места, од стране предузећа која послују у стабилним економским условима.

Дознаке дијаспоре могу се испољавати кроз два вида:

- 1) Материјалном облику.
- 2) Нематеријалном виду.

Материјални облик може бити путем новчаних и неновчаних преноса (разни предмети, одећа, обућа, књиге и др.). Новчане дознаке обухватају: породичне и индивидуалне дознаке, колективне дознаке и директне новчане инвестиције.

Нематеријални вид обухвата пренос различитих друштвених пракси (навике, идеје, знање, вештине и технологије). У нематеријалне дознаке спадају: нормативне структуре, системи праксе и друштвени капитал. Размена овог вида дознака врши се на следећи начин:

- 1) Повратак или долазак миграната у матичну земљу.
- 2) Када рођаци и пријатељи одлази код миграната у посету.
- 3) Путем поште, видео записа и телефонских разговора.

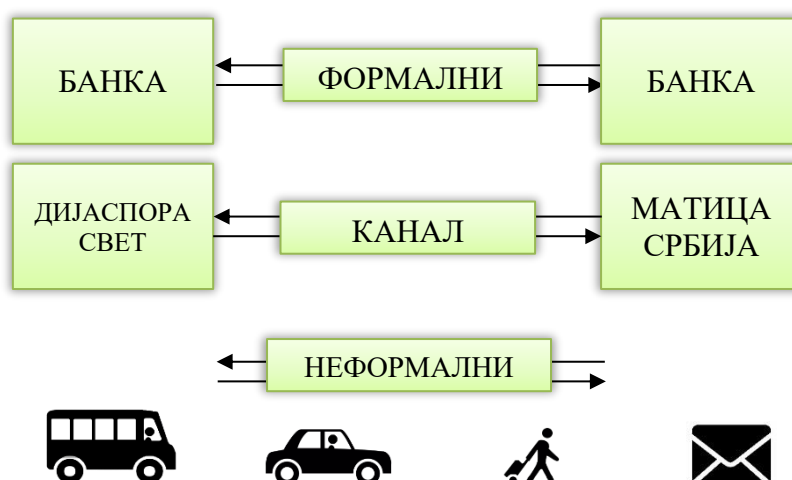
¹⁹³ Преуређено на основу Гречић, В. (2019) Српска стваралачка интелигенција у расејању, Матица српска, Нови Сад, стр. 210.

8.4. Девизне дознаке

Када се разматра питање максимизирања девизних дознака онда је потребно обратити пажњу на следеће:

- 1) На који начин је могуће повећати прилив девизних дознака
- 2) Како олакшати пренос дознака у погледу цене и канала преноса
- 3) На што рационалнији и продуктивнији начин искористити послате дознаке

Износ дознака зависи од многобројних фактора примера ради: броја миграната који су у радном односу, нивоа зарада, разлике у девизном курсу, каматних стопа на штедњу, политичких прилика у земљи порекла, цена трансфера новчаних дознака, брачног статуса миграната, нивоа образовања миграната као и година проведених у иностранству. Сваки од овде побројаних фактора има свој утицај на висину укупног износа девизних дознака.

Шема 8.1. Пренос девизних дознака¹⁹⁴

Пренос девизних дознака може бити путем формалних и неформалних канала преноса. Формални пренос је између зато регистрованих и овлашћених преносилаца у платном промету на међународном нивоу. На једној страни овлашћени дистрибутер у дијаспори, а на другој у матици. Пренос је сигурнији, бржи и скупљи. У неформалном преносу, канал за пренос може бити: путем возача аутобуса, познаника, рођака и пријатеља који путују, путем поште и томе слично. Постоје на појединим коридорима новчаних трансфера у неформалном смислу зато, посебно формирана удружења тзв. хавала систем у Азији.

Владе напуштају приступ у контролисању дознака и бирају либералнији став, јер су тиме само дознаке усмеравале у неформалне канале и тако слабиле девизне позиције земље. У Египту и Колумбији путем пореза се стимулише слање дознака из дијаспоре родбини у матици. Примећују се глобално два нова тренда: јача се структура која подржава дознаке и продаја производа који су повезани са дознакама.

Значај девизних дознака се огледа у повећању опште потрошње становништва, а тиме и у смањењу стопе сиромаштва. Забрињава што се мали део девизних дознака улаже у проширење производних процеса и тако ствара зависност друштва од помоћи рођака и

¹⁹⁴ Креација аутора

пријатеља из дијаспоре. Како је број миграната из мање развијених земаља све већи тако је и тренд девизних дознака ка земљама у развоју у успону.

У табели у колонама су дате вредности односа девизних дознака према бруто друштвеном производу (БДП-у) за европско-азијске земље са највећим приливом девизних дознака. Вредност 2018¹⁹⁵ и вредност 2019¹⁹⁶ су изражене у процентима (%), а индикатор вредности показује ако је (▲) повећање или (▼) смањење вредности односа девизних дознака према БДП-у. Ранг 2018 и ранг 2019 представљају место према овој вредности за посматрани период. Индикатор ранга показује уколико је (▲) да је земља на овој листи земаља напредовала, а ако је (▼) онда је назадовала или ако је (—) онда није било промене, остала је на истом месту рангирана као и претходне године.

Земља	Вредност 2018	Вредност 2019	Индикатор вредности	Ранг 2018	Ранг 2019	Индикатор ранга
Србија	9,1	8,1	▼	10	10	—
Црна Гора	11,4	25,4	▲	7	3	▲
Молдавија	16,1	16,3	▲	3	4	▼
Киргизија	33,6	29,2	▼	1	1	—
Косово*	15,8	15,6	▼	4	5	▼
Грузија	12,2	14,2	▲	5	6	▼
Босна и Херцеговина	11,0	10,9	▼	8	8	—
Јерменија	12,1	11,4	▼	6	7	▼
Албанија	9,6	9,4	▼	9	9	—
Тацикистан	31,0	28,2	▼	2	2	—

Табела 8.1. Однос девизних дознака према БДП-у европско-азијских земаља¹⁹⁷

Србија је на овој листи за оба посматрана периода била исто рангирана као десета. Овако презентоване чињенице јасно говоре у прилог закључку да српска дијаспора заслужује изузетну пажњу и посебно место на политичкој мапи извршне власти у Србији, а не као што је сада, да је она на дну лествице приоритета.

У највећем делу девизне дознаке се у Србији користе за робу широке потрошње. Део средстава се користи за побољшање стамбених услова живота као и куповину потрошних трајних добара попут аутомобила, уређаја за домаћинство, комуналне и здравствене услуге. Мањи део се користи за штедњу и за производне инвестиције у отварање малих и средњих предузећа.¹⁹⁸

Политике према дознакама треба да иду у правцу предузимања мера за њихово повећање имајући у виду факторе који на то утичу. Затим је врло битно смањити цену трансфера девизних дознака (примера ради путем поштанских оператера), како би се

¹⁹⁵ <https://www.worldbank.org/en/topic/labormarkets/brief/migration-and-remittances> Annual Remittances Data (updated as of April 2019) Latest data приступљено 25.4.2020. године.

¹⁹⁶ <https://www.worldbank.org/en/topic/labormarkets/brief/migration-and-remittances> Annual Remittances Data (updated as of April 2020) Latest data приступљено 25.4.2020. године.

¹⁹⁷ Креација аутора на основу <https://www.worldbank.org/en/topic/labormarkets/brief/migration-and-remittances> Annual Remittances Data (updated as of April 2019) и <https://www.worldbank.org/en/topic/labormarkets/brief/migration-and-remittances> Annual Remittances Data (updated as of April 2020)

¹⁹⁸ Peković, D. (2017) The effects of remittances on poverty alleviation in transition countries, *Journal of International Studies* 10 (4) pp. 37-46.

повећао трансфер путем формалних канала преноса.¹⁹⁹ Исто је важно знати које су све категорије становништва корисници девизних дознака и у коју се сврху оне користе.

8.4.1. Јачање структуре која подржава дознаке

Потребно је смањити трансакционе трошкове преноса новчаних дознака који су и даље високи као и проширити доступност мреже за удаљене области. Исто тако требало би изналазити начине да се пренос дознака из неформалних система преноса пребаци на формални, што би повећало привредни развој, а и безбедност преноса.

Механизми да се дијаспора обавести о преносу дознака Потребно је на одређеним коридорима преноса створити конкуренцију, како би се трошкови преноса смањили, а пренос учинио бржим и безбеднијим односно ефикаснијим. Транспарентност се повећава јавним објављивањем накнада за пренос, путем Web локације коју би понудила нека владина агенција и коју би дијаспора користила. Исто тако Web страницу би могле поставити на интернет мрежу невладине организације и приватне фирме.

Створити ефикасније канале преноса дознака Неке владе саме стварају те канале, а друге уз помоћ банака, штедних и кредитних задруга, микрофинансијских организација и поште. Пример САД-Мексико где пошљалац из САД може са свог банковног рачуна да пошаље на било који банковни рачун у Мексику новац у виду дознаке или повезивањем путем пошта.

Из банке у банку Подстицаји да се омогући мигрантима да отворе банковни рачун са кога би електронски могли слати новац на банковни рачун примаоца. Поједине владе издају конзуларне личне карте које се признају као идентификациони документ за отварање банковног рачуна у земљи одредишта. Мигрантима се нуди обука у финансијској писмености где се промовишу формални канали преноса новчаних дознака. Организују се сусрети између организација дијаспоре и банкарског сектора из матице, како би се мигрантима банке приближиле и они стекли поверење у њихов рад упознајући се са преносом и трошковима дознака.

Ојачати финансијске институције које дијаспора користи Потребно је јачање институција које дијаспора користи за пренос, поготову због удаљених дестинација у матици, рурална подручја у односу на урбана где су мање могућности мрежа за пренос, чиме се повећавају трошкови преноса. Подршку треба давати већ постојећим формалним начинима преноса који из неког разлога одговарају дијаспори, само их треба унапређивати. Зато је потребно ојачавати штедионице у сеоским срединама и укључивати их у финансијски систем.

8.4.2. Створити могућности за улагање дознака у правцу инвестиција и финансијских услуга

- 1) Продаја одређених финансијских услуга примаоцима дознака путем девизних стамбених или пословних кредита.
- 2) Стављање хипотеке на купљену ствар примера ради кућу, пословни објекат на који се ставља хипотека, док дознаке служе за отплату кредита.

¹⁹⁹ Simić, M., Stojanović, V. B. & Vešović, P. (2018) Upravljanje međunarodnim transferom novca-stanje i perspektiva Pošte Srbije, *Tehnika, Beograd, Godina LXXIII broj 1.*, str. 135-140.

- 3) Секуритизирање будућих токова путем радничких дознака односно остварених пензија као гаранција за издавање обвезница.

Финансијска криза може негативно утицати на финансијске производе засноване на дознакама, па треба изнаћи начине како их заштитити у то време. Регулаторни оквир се разликује од државе до државе тако да у неким за поједине производе не постоји законска могућност. Финансијски производи на бази уштеде огледају се у томе, да би мигранти добили неки производ на бази дознака прво морају да дају учешће. Ефикасна промоција финансијских услуга на основу дознака је изузетно важна у повећању броја дознака, као и стварање савеза са постојећим институцијама које се баве преносом дознака и које у пренос истих укључују иновације.

8.5. Истраживање-прилив дознака и страних директних инвестиција у Србију у периоду 2014.-2019. година

Ово истраживање састоји се из три дела: у првом делу се прати прилив новчаних девизних дознака током месеци у периоду посматрања, односно од 2014. до 2019. године, у другом делу однос између нето страних директних инвестиција и нето личних трансфера за период од 2014. до 2019. године и у трећем делу се посматра прилив новчаних девизних дознака из 10 најзначајнијих држава за период од 2013. до 2017. године. Подаци у табелама су преузети са сајта Народне банке Србије. У табели у колонама је означено римским бројевима од I до XII означени су месеци, а по врстама су године. На крају табеле у колони укупно је збир личних трансфера између резидентних и нерезидентних домаћинстава за посматрани период у милионима евра.

У посматраном периоду истраживања највећи годишњи износ личних трансфера између резидентних и нерезидентних домаћинстава био је 2018. године и износио је 3326 милиона евра. Најмањи годишњи износ личних трансфера између резидентних и нерезидентних домаћинстава био је 2014. године и износио је 2442 милиона евра. У периоду од 2014. до 2018. године годишњи износи су расли, да би се 2019. године смањили.

За посматрани период највећи износ личних трансфера између резидентних и нерезидентних домаћинстава по месецима у годинама је био следећи: у 2014. години (IV), у 2015. години (V), у 2016. години (V), у 2017. години (X), у 2018. години (V), у 2019. години (VII). Може се закључити да је месец (V) најчешћи месец у години када је највећи износ личних трансфера између резидентних и нерезидентних домаћинстава.

За посматрани период најмањи износ личних трансфера између резидентних и нерезидентних домаћинстава по месецима у годинама је био следећи: у 2014. години (XI), у 2015. години (II), у 2016. години (I), у 2017. години (I), у 2018. години (I), у 2019. години (II). Може се закључити да је месец (I) најчешћи месец у години када је најмањи износ личних трансфера између резидентних и нерезидентних домаћинстава.

		МЕСЕЦИ												укупно
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
ГОДИНЕ	2014	172	183	156	261	224	211	196	226	195	238	171	208	2442
	2015	176	162	230	257	266	235	220	246	198	236	229	215	2671
	2016	127	194	200	220	268	248	181	245	198	218	196	216	2510
	2017	150	188	228	224	293	273	207	222	201	295	237	241	2758
	2018	165	250	236	299	351	302	289	352	229	339	279	234	3326
	2019	250	213	224	288	309	283	323	318	250	286	264	274	3283

Табела 8.2. Износ личних трансфера између резидентних и нерезидентних домаћинстава за период од 2014. до 2019. године у милионима €²⁰⁰

У табели што следи у колонама је означено римским бројевима од I до XII означени су месеци, а по врстама су године. На крају табеле у колони укупно је збир радничких дознака за посматрани период у милионима евра.

У посматраном периоду истраживања највећи годишњи износ радничких дознака био је 2018. године и износио је 2634 милиона евра. Најмањи годишњи износ радничких дознака био је 2014. године и износио је 1863 милиона евра. Годишњи износ радничких дознака је растао у периоду од 2014. до 2018. године, да би се у 2019. години смањио.

За посматрани период највећи износ радничких дознака по месецима у годинама је био следећи: у 2014. години (IV), у 2015. години (V), у 2016. години (V), у 2017. години (X), у 2018. години (V), у 2019. години (VIII). Може се закључити да је месец (V) најчешћи месец у години када је највећи износ радничких дознака.

За посматрани период најмањи износ радничких дознака по месецима у годинама је био следећи: у 2014. години (III), у 2015. години (II), у 2016. години (I), у 2017. години (I), у 2018. години (I), у 2019. години (II). Може се закључити да је месец (I) најчешћи месец у години када је најмањи износ радничких дознака.

		МЕСЕЦИ												укупно
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
ГОДИНЕ	2014	130	133	115	203	177	167	145	178	147	183	133	153	1863
	2015	134	115	188	194	222	189	167	202	154	175	183	154	2077
	2016	83	148	148	164	217	195	127	189	142	161	146	153	1874
	2017	106	139	169	166	223	206	160	167	148	236	155	175	2049
	2018	122	197	180	242	296	241	238	294	172	271	208	173	2634
	2019	193	148	168	228	251	233	258	262	200	221	186	215	2563

Табела 8.3. Износ радничких дознака за период од 2014. до 2019. године у милионима €²⁰¹

²⁰⁰ Креација аутора коришћењем података са сајта Народне банке Србије

За посматрани период може се закључити да је прилив радничких дознака и личних трансфера између резидентних и нерезидентних домаћинстава највише износио 2018. године. Исто тако 2014. година је била година у којој је најмањи прилив био новчаних средстава и по једном и по другом основу.

Када се посматрају месеци по годинама у којима је било највише пренесено средстава путем новчаних девизних дознака запажа се корелација од посматраних шест година у пет се месеци подударају, односно у истим месецима је за посматрану годину највећи износ био и радничких дознака и личних трансфера између резидентних и нерезидентних домаћинстава. Када се посматрају месеци по годинама у којима је било најмање пренесено средстава путем новчаних девизних дознака запажа се корелација од посматраних шест година у пет се месеци подударају, односно у истим месецима је за посматрану годину најмањи износ био и радничких дознака и личних трансфера између резидентних и нерезидентних домаћинстава.

Други део истраживања бави се односом личних трансфера између резидентних и нерезидентних домаћинстава и страних директних инвестиција. У табели у колонама су дати подаци по годинама, а по врстама подаци за личне трансфере између резидентних и нерезидентних домаћинстава и стране директне инвестиције. У колони укупно представљени су сумарни подаци за посматрани период од 2014. до 2019. године. За скоро 2900 милиона евра било је више личних трансфера између резидентних и нерезидентних домаћинстава од страних директних инвестиција.

Година	2014	2015	2016	2017	2018	2019	укупно
Лични трансфери	2442	2671	2510	2758	3326	3283	16990
Стране директне инвестиције	1236	1804	1899	2418	3157	3583	14097

Табела 8.4. Однос нето личних трансфера и нето страних директних инвестиција за период од 2014. до 2019. године у милионима €²⁰²

На слици се запажа да је износ нето страних директних инвестиција из године у годину растао и за посматрани период од шест година од 1236 милиона евра у 2014. стигао до 3583 милиона евра у 2019. години, скоро три пута се повећао. Мањи раст нето страних директних инвестиција забележен је између 2015. и 2016. године.

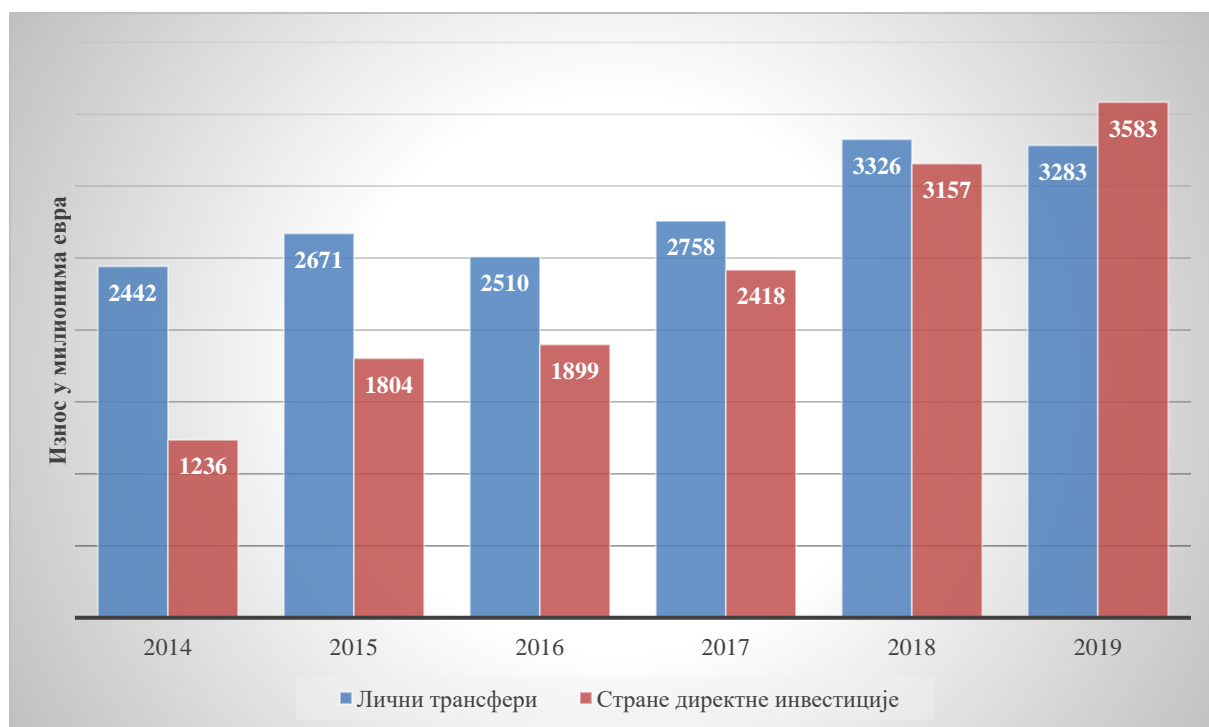
Износ нето личних трансфера је од 2442 милиона евра у 2014 години достигао износ од 3283 милиона евра или је могло би се рећи порастао за трећину. У посматраном периоду имао је два пада нето личних трансфера, између 2014. и 2015. године, као и између 2018. и 2019. године. Упозорења појединих српских научника попут академика професора Др. Владимира Гречића да ће у годинама што долазе нето лични трансфери почети да опадају, што се и обистинило 2019. године, када је по први пут износ нето страних директних инвестиција био већи од нето личних трансфера за 300 милиона евра.

²⁰¹https://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/80/ino_ekonomski_odnosi/platni_bilans/fdi_po_zemljama_18.xls приступљено 11.6.2019. године

https://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/80/ino_ekonomski_odnosi/platni_bilans/platni_bilans_de taljna_17.xls приступљено 11.6.2019. године

https://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/80/ino_ekonomski_odnosi/platni_bilans/fdi_po_zemljama_16.xls приступљено 11.6.2019. године

²⁰² Креација аутора коришћењем података са сајта Народне банке Србије

Слика 8.2. Однос нето личних трансфера и нето страних директних инвестиција за период од 2014. до 2019. године у милионима €

Трећи део истраживања анализира прилив дознака из 10 најзначајнијих земаља редом (Немачка, Швајцарска, Аустрија, Француска, САД, Хрватска, Руска Федерација, Шведска, Словенија и Италија) на основу износа, за период посматрања од 2013. до 2017. године.

Држава	2013	2014	2015	2016	2017	УКУПНО
Немачка	882,7	631,0	714,4	729,1	836,3	3793,5
Швајцарска	343,8	378,8	441,8	424,8	494,1	2083,3
Аустрија	475,1	234,0	259,5	235,5	240,3	1444,4
Француска	232,4	226,4	280,1	160,8	161,3	1061
САД	103,9	123,3	152,7	154,7	179,5	714,1
Хрватска	97,2	200,8	134,8	154,9	141,7	729,4
Италија	51,1	59,8	66,0	65,0	66,5	308,4
Руска Федерација	81,9	124,8	84,0	58,3	70,7	419,7
Шведска	111,2	56,4	63,9	60,6	67,0	359,1
Словенија	51,4	64,4	63,9	59,7	69,8	309,2
Остале земље	425,4	504,3	594,3	584,9	631,9	2740,8
УКУПНО	2.856,0	2.604,2	2.855,6	2.688,2	2.959,2	13.963,2

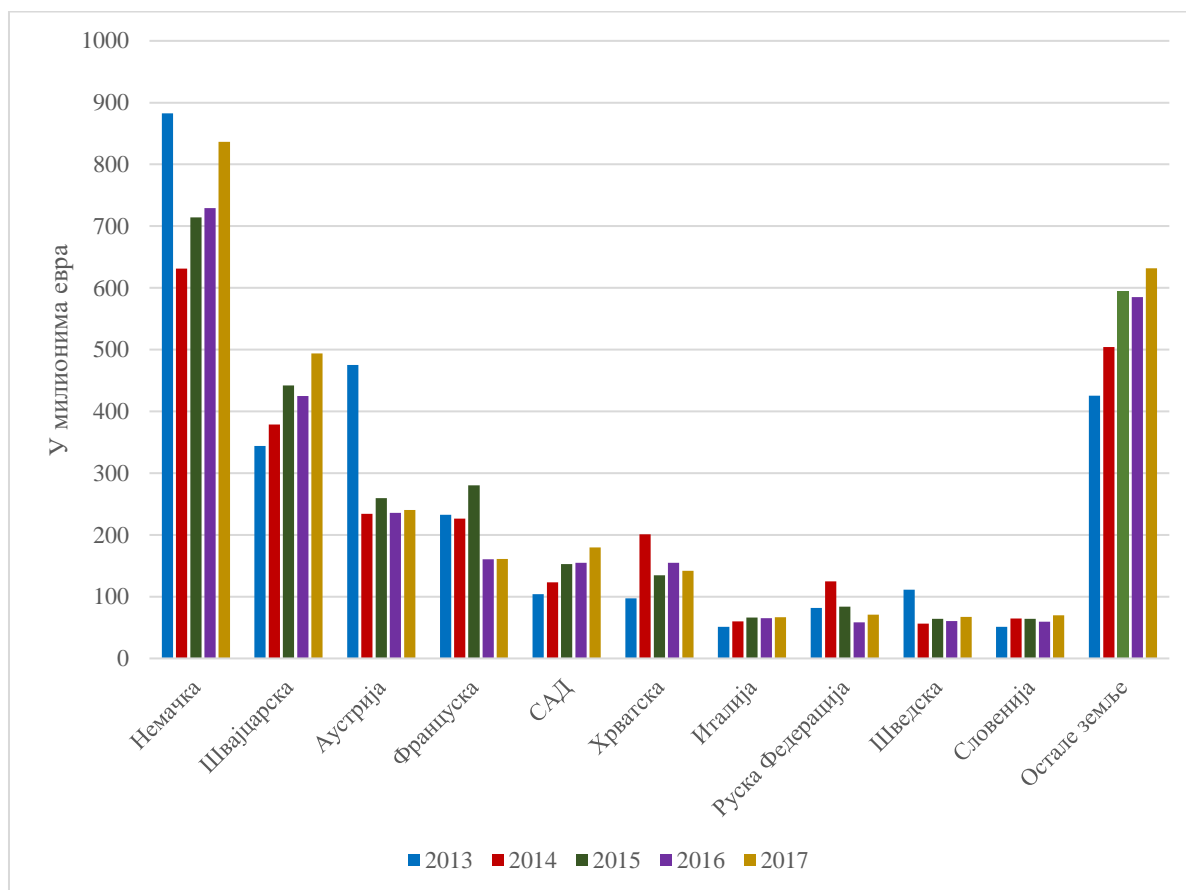
Табела 8.5. Прилив дознака 10 најзначајних држава за период од 2013. до 2017. године у милионима €²⁰³

Ако се посматрају године запажа се осциловање, односно између 2013. и 2014. године пад прилива дознака. Још један пад је између 2015. и 2016. године. Између 2014. и 2015. године постоји раст или опоравак, као и између 2016. и 2017. године. Укупно је у посматраном периоду у Србију ушло дознака у износу од 13963,2 милиона евра.

²⁰³ https://www.nbs.rs/internet/latinica/15/mediji/vesti/20190122_doznake.pdf приступљено 9.6.2019. године.

У табели по колонама су дати износи прилива дознака по годинама за посматрани период. По врстама су дате државе, а у врсти укупно прилив дознака у Србију за посматрану годину. Колона укупно, представља вредност износа прилива дознака из конкретне државе за период посматрања, односно од 2013. до 2017. године.

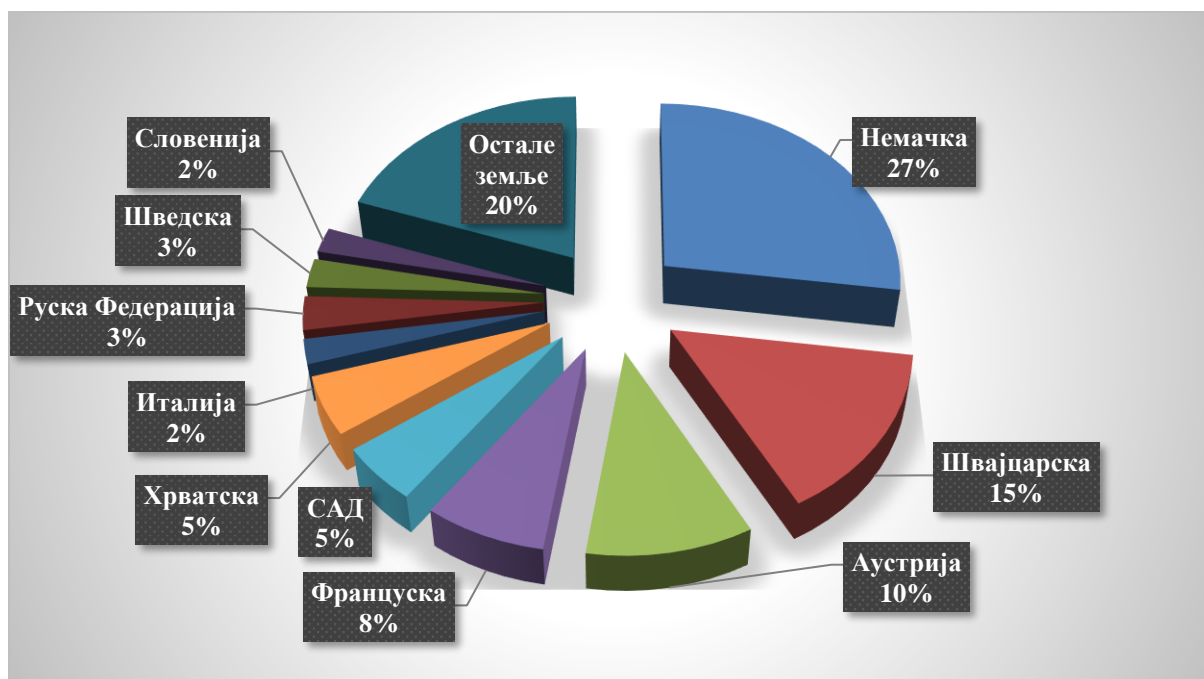
На слици се може запазити да је у посматраном периоду прилив дознака имао константан раст само из САД-а. Раст постоји и из Швајцарске али је постојао пад у 2016. години. Аустрија, Шведска и Немачка нису достигле прилив дознака из 2013. године. Француска је имала раст прилива до максимума 2015. године, од када стагнира на вредности око 160 милиона евра годишње. Хрватска је максимум прилива дознака имала 2014. године, а онда блажи опоравак 2016. године. Италија има раст прилива и он је од 2015. до 2017. године износио око 66 милиона евра годишње. Руска Федерација максималан износ прилива забележила је 2014. године близу 125 милиона евра, а сви остали годишњи износи нису прелазили сто милиона евра. Словенија има кретање прилива дознака попут Италије. Прилив дознака има свој раст и код категорије или групе осталих земаља и за 2017. годину износи близу 632 милиона евра.

Слика 8.3. Прилив дознака 10 најзначајних држава за период од 2013. до 2017. године у милионима €

Када се посматра прилив дознака у процентима, на слици запажа се да је Немачка са 27 %, земља из које се слило у Србију за посматрани период највише дознака. Затим следе остале земље са 20 %, па Швајцарска са 15 %. Следећа значајнија земља је Аустрија са 10 %.

Овде се може приметити да се из три најзначајније земље, пошаљу дознаке у вредности од 52 %, свих послатих дознака. Затим следи друга група земаља, из којих се пошаље укупно 18 %. Ту групу чине Француска са 8 % и САД и Хрватска са по 5 %, прилива свих дознака. У трећој групи земаља, која укупно чини 10 %, прилива дознака налазе се четири земље, две са приливом дознака од по три посто и две са приливом дознака од по два посто. Државе са по 3 %, су Руска Федерација и Шведска, а са по 2 %, су Италија и Словенија.

Слика 8.4. Прилив дознака 10 најзначајних држава за период од 2013. до 2017. године у процентима

8.6. Инвестиције из дијаспоре

Финансијски токови између миграната и њихових потомака и земаља њиховог порекла су главни стуб миграција и економског развоја. Највећи и највидљивији у том финансијском току је пренос дознака. Мањи али растући ток је у облику директних инвестиција у развој предузећа имиграната у земљи порекла. Трећи главни ток је улагање дијаспоре у тржишта капитала (акција, обвезница, зајмова, хартија од вредности и друге сложеније деривате изведене из ових). Тржишта капитала су најзначајнија за економски развој јер мобилишу инвестиције и представљају дугорочна средства. За стварање финансијских инструмената којим би се ова средства привукла у земљама порекла су заинтересоване владе, банке и предузећа.

Инвеститори из дијаспоре имају мањи ризик улагања од других страних инвеститора. Због обавеза које имају у земљи порекла (подршка породици, текући трошкови предузећа итд.) на њих мање утиче ризик девизног курса. Док страни инвеститори очекују што бржи поврат уложених средстава, они су спремнији да им се уложена средства врате у дужем интервалу времена, а чак и да поврат буде нижи него на некој другој дестинацији, као својеврсни патриотски чин и дуг односно попуст домовини.

Поједине владе су створиле посебне финансијске инструменте за улагање чланова дијаспоре попут посебних депозитних рачуна, обвезница и транснационалних зајмова.

- 1) **Стварање посебних депозитних рачуна** Припадници дијаспоре чувају своју штедњу на коју не плаћају порез у комерцијалним банкама земље порекла. Захваљујући тим рачунима они се могу појавити као активни учесници на тржишту капитала. Ти депозитни рачуни могу бити са и без ограничења у зависности од потреба улагача у погледу располагања средствима и остварених стопа приноса.
- 2) **Обвезнице за дијаспору** Емисија обвезница помаже земљама у развоју да улажу у своју инфраструктуру. Каматне стопе су ниже јер се рачуна на патриотизам и приврженост дијаспоре својој земљи порекла. Од тог попушта у камати земља порекла која издаје обвезнице, више добија да у кратком року прикупи одређена средства из дијаспоре за економски развој. Ризик за дијаспору је смањен јер је то међународни државни дуг па су и обвезнице за дијаспору привлачне. Пример државе Израела која издаје обвезнице као хартије од вредности преко Развојне корпорације Израела, како би се прикупљена средства употребила за изградњу инфраструктуре. После 60 година од оснивања програма Давида Бен Гуриона 2011.године путем овог финансијског инструмента прикупили су 33 милијарде долара. Израел ове издаване обвезнице сматра стабилним извором прихода и важним механизмом којим одржава везу са својом дијаспором. Преко 26 милијарди долара утрошено је у инфраструктурне пројекте у области саобраћаја, енергетике, водне ресурсе, развој телекомуникација и др.
- 3) **Транснационални зајмови** Имигранти добијају зајмове у земљи порекла чиме могу да обезбеде своје породице, примера ради купе им куће као обезбеђење за зајмове може да иде хипотека на исту или нека друга имовина у иностранству којом се зајам обезбеђује код банке. Финансијске институције издају транснационалне зајмове чија је сврха да се прошири пословање, обезбеде трошкови образовања, проширење стамбеног простора итд.

Уједињене Нације су у својој студији истакле шест мера које владе треба да предузму како би олакшале привлачење инвестиција из дијаспоре:²⁰⁴

- 1) пореске олакшице
- 2) смањење царина и увозних дажбина предузећима која су у власништву припадника дијаспоре
- 3) повластице приликом одобравања кредита
- 4) повластице приликом одобравања лиценци и дозвола
- 5) поједноставити бирократске процедуре око инвестирања
- 6) обвезнице за чланове дијаспоре

Србија није усвојила ни једну од ових мера када је у питању привлачење инвестиција од српске дијаспоре.

8.7. Знање и образовање

Знање и људски капитал за савремено друштво представља најзначајнији ресурс. Они представљају основни елемент опстанка сваке друштвене заједнице. Без знања нема напретка ни развоја. Развој се заснива на друштву знања и квалитету људских

²⁰⁴ United Nations (2013) International Migration Policies: Government Views and Priorities, New York: Department of Economic and Social Affairs, Population Division ST/ESA/SER.A/342.

потенцијала као и повезивању образовања и истраживачких центара са осталим секторима привреде. Знање се представља познавањем скупа чињеница, информација, стечених вештина кроз обуку, а у вези са неким субјектом. Може бити теоријско (експлицитно) и практично (имплицитно). Потенцијал који поседује интелектуална и стваралачка дијаспора Србије је искоришћен веома мало, могло би се рећи у траговима.

Израђујући своју државност у 19. веку, српски народ у подизању нивоа знања свог друштва и своје заједнице користио се образованим људима из своје у том тренутку дијаспоре, треба се присетити Доситеја Обрадовића као првог попечитеља²⁰⁵ просвете у Карађорђевог Правитељствујушчем совјету²⁰⁶ и Димитрија Давидовића творца Сретењског устава у време владавине Милоша Обреновића. Касније је српска држава стипендирала своје најбоље студенте шаљући их у иностранство на школовање и пренос тако стеченог знања њиховим повратком у Србију.

У савременом глобализованом свету где постоји свеопшта утакмица, за придобијање талената првенствено развијених земаља, а на штету мање развијених земаља. За потребе овог рада биће представљене мере које је потребно да предузму надлежне институције Републике Србије кроз сарадњу са научном дијаспором, како би се унапредио пренос знања из српске дијаспоре према матици. Предложене мере су резултат сарадње аутора и професора Др. Видоја Вујића и огледају се у следећем:²⁰⁷

- 1) Размена студената и научно приправништво у иностранству представља брз и ефикасан начин за научно напредовање младих у Србији.
- 2) Обезбеђивање докторских студија најбољим студентима уз помоћ владе Србије, донатора из дијаспоре и домаћих привредника.
- 3) Учествовање научних радника из дијаспоре у настави на српским факултетима допринело би квалитету наставе и знању студената.
- 4) Сарадња научних радника из дијаспоре у истраживачком раду и организовању стручних скупова у Србији.
- 5) Потребно је да научна дијаспора лобира и пружа помоћ научним радницима из Србије кроз информисање о научним пројектима и истраживањима који постоје у иностранству.
- 6) Учествовање научне дијаспоре у уредништву у научним часописима, рецензијама научних радова и менторству на докторским студијама.
- 7) Научна дијаспора може својим контактима помоћи у повезивању научних институција Србије и других научно истраживачких центара у иностранству.

Све наведене облике сарадње могуће је спровести имајући у виду развој комуникационих и информационих технологија, као и вољу научне дијаспоре да у томе учествује на обострану корист. Улога надлежних институција у Републици Србији првенствено Министарства просвете, науке и технолошког развоја као и Привредне коморе у овој сарадњи је јако важна. Министарство са своје стране треба да препозна квалитетне и одговорне научне раднике како у Србији тако и у српској научној дијаспори и да им пружи адекватну помоћ у реализовању ових мера. Исто тако потребно је српску научну дијаспору укључити кроз програме партнерстава у стварање транснационалних научних кластера.

²⁰⁵ Попечитељ односно министар

²⁰⁶ Правитељствујушчи совјет односно влада

²⁰⁷ Преписка аутора и професора Др. Видоја Вујића

8.8. Изградња институција

У изградњи институција из дијаспоре се ангажују каријерно остварени људи (Overachievers). Разлог њиховог ангажовања лежи у чињеници да они обављају боље послове и постижу боље резултате него што је очекивано.²⁰⁸ Ти чланови дијаспоре поседују таленат, па постоји потреба да се они привуку, задрже и награде како би се остварио очекивани економски успех.²⁰⁹ Исто тако карактерише их јака мотивација да помогну своју земљу порекла без обзира на неке друге могућности, знање и стручност, као и информисаност са локалним приликама и појединоцима. Они су стекли одређени животни статус, па је потребно од стране земље порекла омогућити им највиши положај и углед, као и потребне професионалне и финансијске ресурсе.

У фокусу ангажовања су обично прве генерације миграната, јер су они још увек део земље порекла због специфичног заједничког искуства (завршили су школу или факултет и имају познанике и пријатеље у земљи порекла). На њих као улагаче у пословне подухвате мање делује лоша пословна клима или корупцијом захваћена власт, због другачијих хоризоната и визије пословања у односу на друге стране инвеститоре.

Интелектуална дијаспора Србије снажно је подржала потребу трансформације српског друштва у модерно и демократско са тржишном привредом, али јој није дата прилика да се шире укључи у тај процес, осим пар појединаца који су учествовали у томе без неких већих трагова.²¹⁰ У периоду од 2001.године до 2003.године било је пар повратника, а функционисао је и Савет за дијаспору где су били укључени представници дијаспоре. Саветом је председавао члан из дијаспоре а и потпредседник је био из дијаспоре.

8.9. Значај дијаспоре за туризам

Чланови дијаспоре могу имати посебну улогу у отварања нових туристичких дестинација у својој земљи порекла. Они ће пре у односу на остале туристе, успоставити везе са земљом порекла и њеном економијом, кроз боравак у смештају код рођака или пријатеља, хранећи се у локалним ресторанима и пре ће да купују у локалним маркетима него страни туристи, који ће радије отићи у туристичка средишта која су изолована од локалне економије и културе. Поједине земље промовишу туристичке посете чланова дијаспоре кроз програме посета младих из дијаспоре итд. Постоје три основна програма посета чланова дијаспоре кроз:

- ❖ медицински туризам
- ❖ пословни туризам
- ❖ туризам баштине.

8.9.1. Промовисање медицинског туризма

Промовисање медицинског туризма остварује се висококвалитетном медицинском инфраструктуром и стручним услугама по конкурентним ценама. Многи чланови

²⁰⁸ Kuznetsov, Y. (2013) How Can Talent Abroad Induce Development at Home? Towards a Pragmatic Diaspora Agenda, Washington, D. C. : Migration Policy Institute

²⁰⁹ Papademetriou, G. D. (2015) Rethinking Emigration: Turning Challenges into Opportunities, Washington, D. C. : Migration Policy Institute.

²¹⁰ Pavlović, M. (2017) Analiza nacionalnog investicionog okvira za dijasporu u Republici Srbiji, Beograd, UNDP.

дијаспоре улажу у сектор медицинских услуга у земљи порекла и истом помажу путем донација у виду медицинске опреме и уређаја. Други долазе у земљу порекла и медицинске услуге, користе по нижим ценама него у земљама где живе, а те услуге су на завидном нивоу квалитета.

8.9.2. Промовисање пословног туризма

Промовисање пословног туризма обавља се кроз одржавање конференција и пословних састанака у туристичким центрима. Исто тако владе, локалне самоуправе и предузећа могу користити сусрете за промовисање улагања и инвестирања у локалне туристичке садржаје и представљање могућности за развој истих.

8.9.3. Промовисање туризма баштине

Баштину представља историја, култура и идентитет. Туристи из света посећују те туристичке локалитете, поготово оне што се налазе на UNESCO-вој листи културне светске баштине. Чланови дијаспоре су посебно заинтересовани, да се упознају са историјом, културом и местима од посебног значаја за идентитет њихове нације у својим земљама порекла.

А) Генеалогски туризам Овај вид туризма омогућава члановима дијаспоре да истражују своја породична стабла и своје порекло. Могу посетити локалитете где су њихови преци пре миграције живели и упознати се тако са породичном историјом и са даљњим рођацима, а исто тако могу открити гробове својих предака. Постоји више јавно-приватних иницијатива као на пример у Ирској где на сајту Ирске националне агенције за развој туризма постоји одељак који носи назив „Трагање за вашим прецима.“

Б) Културне манифестације и прославе Привлачење туриста се може остварити путем разних културних манифестација, одржавања годишњица националних историјских догађаја, који могу анимирати чланове дијаспоре за своју земљу порекла, њену историју и културу. Разни локални догађаји и манифестације могу резултирати повећаним интересовањем чланова дијаспоре, а тиме и већим оствареним приходом од туризма.

В) Верски туризам Све је већи број туриста који посећују места широм света из верских побуда. Примера ради преко 2 милиона муслимана посети сваке године Меку као место хаџлука. Око 70 милиона Хиндуса посети реку Ганг у току јануара и фебруара сваке године. Хришћани посећују Јерусалим, Ватикан и друга места значајна за религијски живот попут манастира. Чланови дијаспоре могу и те како бити заинтересовани за посете религијским центрима у својим земљама порекла.

Г) Програми за младе рођене ван земље порекла Циљ ових програма је да продубе везе између чланова дијаспоре друге и треће генерације рођене ван земље порекла и њихове домовине предака. Већина земаља која реализује ове програме има јак национални идентитет, који превазилази транснационалне заједнице и чини напоре да те генерације веже за свој идентитет и тако га увећа. Путем тих програма нуде се студијска путовања, како би се што боље упознала земља својих предака. Већином се ти програми спроводе у оквиру јавно-приватног партнерства уз снажну подршку земље порекла.

Да би се контакт са дијаспором остварио у развоју туризма потребно је:

- 1) Осигурати основну безбедност и сигурност (отклонити пружање претњи туристима, незаконоње, свеprisутну корупцију, небезбедну саобраћајну инфраструктуру).
- 2) Задржати предности (максимизирати развојне потенцијале туризма, промовисати програме путовања којима се продубљују везе између туриста и земље порекла што је туристима члановима дијаспоре лакше да успоставе контакте због познавања језика и локалне културе).
- 3) Поштовати посете чланова дијаспоре (онемогућити било какво непријатељско расположење или понашање према туристима који ће се пре враћати и поново долазити у посету).
- 4) Издавање виза и ограничења у кретању (треба избегавати визе без обзира на приход од њих као и ограничења у кретању).
- 5) Водити рачуна о разликама у годинама (различити су укуси у односу на старосну доб када су у питању туристичке дестинације које су у понуди, исто тако код имиграната треба водити рачуна о томе на који су начин и под каквим условима они мигрирали).
- 6) Не ослањати се исувише на ову грану привреде (туризам ствара радна места, подстиче развој инфраструктуре, прилив девиза, али не може да буде решење свих проблема економског развоја. Када су сукоби, кризе, природне непогоде приходи од туризма нагло ће опасти, па уколико се држава искључиво ослања на ову грану привреде онда ће се наћи у безизлазној ситуацији).

8.10. Истраживање-број туриста у Србији и земљама окружења у периоду 2014.-2018. година

Како нису доступни подаци о томе који је удео туриста припадника дијаспоре, то ће циљ овог истраживања бити да установи број туриста у Републици Србији у односу према земљама окружења. Подаци који су у анализи посматрани прикупљени су из UNWTO-World Tourism Organization и World bank базе за период 2014.-2018. година.²¹¹ У даљем тексту биће представљен алат који је коришћен у обради података.

Стопа посете туриста (τ) је рачуната по следећој формули:

$$\tau = T / N \quad (1)$$

као однос броја туриста (T) у односу на укупан број становника (N) и изражава се бројчано.

У табели што следи представљени су подаци за следеће земље: Словенија, Мађарска, Бугарска, Босна и Херцеговина, Грчка, Хрватска, Северна Македонија, Црна Гора, Румунија, Србија и Албанија. Према годинама дати су подаци о броју туриста по годинама за период 2014.-2018. година у хиљадама. У колони број становника (N) дати су подаци према задњим пописима становништва за посматране земље, у највећем броју случајева попис је спроведен 2011. године. Колона τ представља стопу посете туриста за 2018. годину.

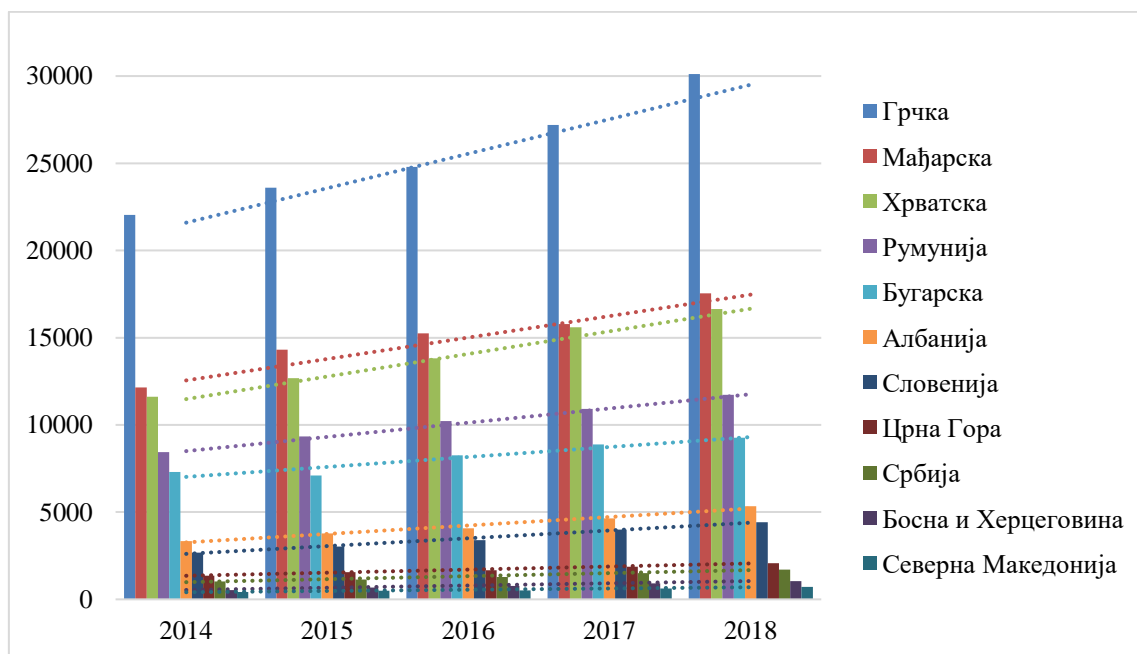
²¹¹ <https://www.e-unwto.org/toc/unwto/tfb/current> приступљено 19.1.2020. године.

<https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL> приступљено 19.1.2020. године.

Земља	ГОДИНА					Број становника (N)	τ (2018)
	2014	2015	2016	2017	2018		
Словенија	2675	3022	3397	3991	4425	2 050 189	2,158
Мађарска	12140	14316	15255	15785	17552	9 937 628	1,766
Бугарска	7311	7099	8252	8883	9273	7 364 570	1,259
Босна и Херцеговина	536	678	778	923	1053	3 531 159	0,298
Грчка	22033	23599	24799	27194	30120	9 903 268	3,041
Хрватска	11623	12683	13809	15593	16645	4 284 889	3,885
Северна Македонија	425	486	510	631	707	2 022 547	0,350
Црна Гора	1350	1560	1662	1877	2076	620029	3,348
Румунија	8442	9331	10223	10926	11720	19599506	0,598
Србија	1029	1132	1281	1497	1711	7186862	0,238
Албанија	3341	3784	4070	4643	5340	2821977	1,892

Табела 8.6. Број туриста у Србији и земљама окружења за период 2014.-2018. година са стопом посете туриста за 2018. годину²¹²

На основу приложених података највећи број туриста посети Грчку, а најмањи Северну Македонију. После Грчке највише туриста као своју дестинацију за посету изабере Мађарску па Хрватску, затим следе Румунија и Бугарска, а за њима као следећи могло би се рећи пар Албанија и Словенија што је на следећој слици лако уочљиво. Потом по броју туриста далеко иза већ наведених следи Црна Гора и Србија, а на зачељу Босна и Херцеговина и Северна Македонија. Запажа се да земље које имају излаз на море имају већи број туриста у односу на континенталне земље са изузетком Мађарске, која као и Србија нема излаз на море, а опет има велики број туриста. Сектор туризма у Мађарској би туристичким радницима у Србији могао да буде интересантан за проучавање.

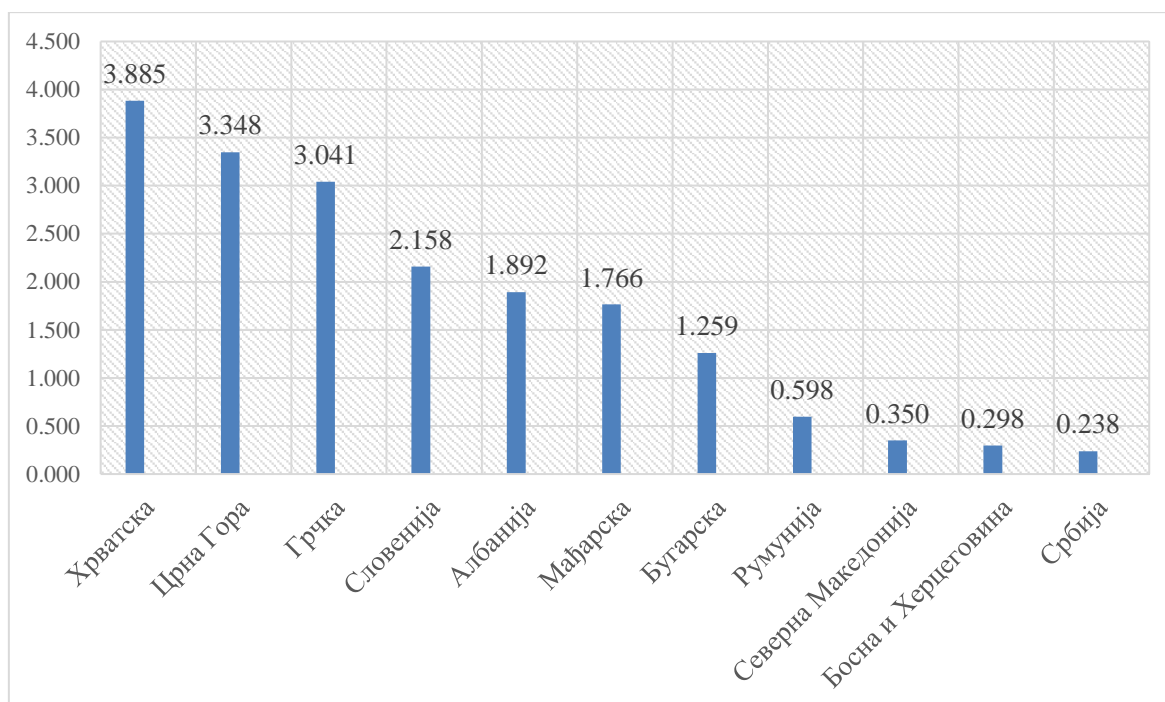
Слика 8.5. Број туриста у Србији и земљама окружења за период 2014.-2018. година

²¹² Креација аутора на основу <https://www.e-unwto.org/toc/unwtotfb/current> и <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL>

На претходној слици графички су приказани резултати из претходне табеле са испрекиданим линијама тренда очекиваног броја туриста. Линија тренда са најстрмијим нагибом односно прогнозира најбржи раст броја туриста за Грчку. Земље попут Црне Горе, Србије, Босне и Херцеговине и Северне Македоније које по броју имају најмањи број туриста њихова линија тренда има најмањи успон, што значи да ће број туриста у тим земљама најмање расти.

У истраживање је уведена стопа посете туриста као бројчана мера колико су поједине земље као дестинације атрактивне, узимајући као фактор пондерације број њихових становника. Овако посматрано највећи степен посете туриста има Хрватска (3,885) па Црна Гора (3,348), а затим следе Грчка (3,041), Словенија (2,158), Албанија (1,892), Мађарска (1,766) и Бугарска (1,259) где су ове стопе веће од један односно више од једног туристе долази на једног становника. Земље где је стопа посете туриста мања од један су Румунија (0,598), Северна Македонија (0,350), Босна и Херцеговина (0,298) и на крају Србија(0,238). Број туриста се у свим посматраним земљама повећава. Када би Србија имала стопу посете туриста као Бугарска број туриста би био шест пута већи, а и приход би се од туризма повећао.

Потребно је на искуствима земаља из окружења посебно Мађарске и Бугарске увидети где су те празне нише за повећање броја туриста у Србији и шта је то што се може понудити на светском туристичком тржишту. Посебно је потребно имати у виду захтеве српске дијаспоре на једној страни као туриста, а на другој као могућих инвеститора у развој туристичке понуде Србије и њених инфраструктурних капацитета. Ако се претпостави да је истина, да су Срби као народ гостољубиви и гостопримљиви онда се поставља питање зашто нема више туриста? Одговор би могао да се крије у малом броју понуђених садржаја односно слабом маркетингу на светском туристичком тржишту, малог броја смештајних капацитета који задовољавају услове пробирљивог светског туристе, као и лоша слика о Србији из деведесетих година прошлог века.

Слика 8.6. Рангиране земље према стопи посете туриста за 2018. годину

8.11. Дијаспора као подршка изградњи инфраструктурних капацитета циркуларне економије

Циркуларна економија у својој основи представља кружење материјала, који се користе као сировине у производњи, односно њихову поновну употребу где се остварују уштеде у потрошњи других веома важних ресурса попут енергије и воде. Применом овог модела, не само што се штеде ресурси већ се и животна околина штити и њено загађење се смањује. Филозофија која се примењује у линеарном моделу да се узме ресурс, а затим од њега створи употребна вредност и када истекне трајање исте она одложи, је у савременим околностима неодржива. Овај модел и његова примена оставио је Србији у наслеђе 3500 дивљих сметлишта и 150 несанитарних депонија, где се у току периода од годину дана одложи материјал у вредности од 50 милиона €. ²¹³

Припадници дијаспоре својим животом у савременим друштвима западног света стичу знања и навике о одлагању и одвајању рециклажних сировина. Своје знање и своје навике могу пренети у земље свог порекла. Поједини чланови дијаспоре раде у предузећима циркуларне економије и на тај начин су упознати са савременим технологијама које се користе.

Међу припадницима дијаспоре постоји жеља да своја средства уложи у развој инфраструктуре потребне за циркуларну економију. Њихова мотивација заснована је на високој свести која постоји у земљама у које су мигрирали о заштити животне средине, кроз уложена средства да се помогне развој економије своје земље порекла као и економски интерес у поврату уложеног капитала. Изградњом биоелектрана био би решен проблем загађења животне средине, а посебно ваздуха. Ангажовање дијаспоре у изградњи инфраструктурних капацитета циркуларне економије могло би се остваривати на бази јавно-приватног партнерства.

Иако је постојала воља код одређеног дела српске дијаспоре (из Северне Америке), да до улагања у развој циркуларне економије дође, као на пример да се у атару села Батинца код Ћуприје изгради биоелектрана, још 2012. године, до тога није дошло. Предвиђено је било да електрана на биогас обезбеди потребну биомасу из сопствене производње са 250 хектара засејаних површина и да дневно откупљује 30 тона од индивидуалних пољопривредних произвођача. Вишак топлоте који би остајао након производње електричне енергије (инсталисане снаге 1 мегават) би грејао град и стакленике, а хумус као нус производ биоразградње би се враћао на њиве или продавао на тржишту. ²¹⁴

Разлози за неуспех овог пројекта првенствено леже у чињеници да не постоји институционални приступ ангажовању дијаспоре. Како је то била изборна година после које долази до постепеног урушавања институција које су намењене дијаспори, онда и не чуди да је овај пројекат као и многи други који су у фокусу имали дијаспору остао мртво слово на папиру.

²¹³ Mitrović, S., Radosavljević, I. & Veslinov, M. (2017) Cirkularna ekonomija kao šansa za razvoj Srbije, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, str. 12.

²¹⁴ <http://www.rts.rs/page/rt/sr/Dijaspora/story/1518/vesti/1070384/dijaspora-gradi-bioelektranu.html> приступљено 20. фебруара 2020. Године.

8.12. Социјално предузетништво и могућности дијаспоре у овом сегменту предузетништва

Социјално предузетништво као начин иновације путем које се решавају разне економске, образовне, здравствене и еколошке проблематике неке заједнице, удруживањем свог рада и капитала уз употребу одрживих модела пословања. Социјално предузеће остварује своју пословну идеју испуњавајући јасно одређену друштвену мисију.

Остварен приход не служи првенствено увећању имовине предузећа, већ се користи за запошљавање људи из угрожених односно рањивих група становништва. На пример мањинске заједнице, особе са неким видом инвалидитета, избеглице и расељена лица, особе које су старије од 50 година и које су проглашене за технолошки вишак, самохрани родитељи, лица која су била лишавана слободе, лица која су лечена од зависности, примаоци новчане социјалне помоћи, жене жртве насиља као и дугорочно незапослени. Исто тако приход може бити употребљен и у сврху побољшања здравствених услуга, образовања, заштите животне средине или на потребе културе у друштвеној заједници.

Циљ социјалног предузетништва је да реши проблеме који се односе на сиромаштво, искључивост из друштвене заједнице, незапосленост и дискриминацију одређених група становништва користећи се иновативним методама и стратегијама. Привредни субјекти који имају за своје циљеве решавање одређених друштвених задатака постоје вековима у свету. Још од средњег века у Европи датирају добротворна удружења, пољопривредне задруге, кредитне уније, фондације, задужбине и др. Социјално предузетништво се јавља као последица немогућности државе и пословног сектора да одговоре на одређене друштвене изазове. У Западној Европи крајем седамдесетих година прошлог века долази до наглог развоја социјалног предузетништва поготово у Италији као резултат нарастајућих неједнакости и социјалне искључености.²¹⁵

У државама савременог света у одрживој организацији и међусобном постојању и хармонији опстају у стратешки функционалном партнерству три државна сектора:

- 1) Државна власт на свим нивоима (почев од националног, регионалног до локалног).
- 2) Привредно-економски субјекти.
- 3) Цивилни сектор односно удружења грађана (невладин сектор).

Основа концепције социјалног предузетништва лежи у истинском социо-економском партнерству наведених државних сектора (влада, привредника и цивилног сектора). Циљ овог партнерства је стварање што ефикаснијих и одрживијих услова за радно ангажовање угрожених односно маргинализованих група становништва кроз социјална предузећа.²¹⁶

Европска комисија је дефинисала критеријуме које је потребно да испуњава привредни субјекат да би пословао по принципима социјалног предузетништва:

²¹⁵ Бањац, Ј. & Дојчиновић, М. (2016) Социјално предузетништво, *Социјална политика, Институт за политичке студије, Београд број 3/2016 година 51*. стр. 43.

²¹⁶ Anđelković, M., Anđelković A. & Ilić, D. (2019) *Preduzetništvo i preduzetnik u savremenim uslovima u: Preduzetnički biznis u savremenim uslovima-stanje, mogućnosti i perspektive sa osvrtom na Republiku Srbiju: zbornik radova* (ur. Radosavljević, Ž.) *Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo, Univerzitet Union-Nikola Tesla, Beograd.*

- ❖ да има економску делатност,
- ❖ да има друштвени циљ,
- ❖ да му је добит то јест њена расподела ограничена,
- ❖ да има инклузивно управљање (од стране запослених).

Према истој комисији, дефиниција социјалног предузетништва се заснива у основи на три димензије: предузетничкој, социјалној и управљачкој. Предузетничка димензија обједињује привредне субјекте који врше одређену економску делатност са јасним друштвеним циљем који се делимично самофинансирају и разликују се од непрофитних организација. Социјална димензија у први план истиче друштвени циљ привредних субјеката. Управљачка димензија указује на постојање демократског управљачког механизма кроз учешће запослених у управљању. У Европској унији постоји преко 2 милиона привредних субјеката са око 14,5 милиона запослених, који послују у социјалној економији.²¹⁷

На основу истраживања из 2012. године идентификовано је седам типова привредних субјеката који би одговарали концепту социјалног предузећа, јер правни оквир Републике Србије не препознаје привредне субјекте, који би апсолутно одговарали дефиницији социјалног предузећа. Укупно је пословало 1196 предузећа, највише било задруга 785 (65,6 %), па удружења грађана 283 (23,7 %), а затим предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом 45 (3,8 %). Агенције за развој су учествовале са 32 (2,7 %), док су сви остали типови социјалних предузећа (фондације, пословни инкубатори и зависна предузећа) чинили 51 предузеће или (4,3 %) од укупног броја предузећа.

Када се посматра географска распрострањеност социјалних предузећа, онда их је највише у региону Војводине (45,8 %), па у региону Шумадије и Западне Србије (24,2 %), следи регион Јужне и Источне Србије са (19,5 %), а најмање је у Београдском региону (10,5 %). Ако се посматра према дистрибуцији типова социјалних предузећа по регионима, највише задруга је у региону Војводине, као и удружења грађана. Предузећа која запошљавају особе са инвалидитетом највише је у региону Шумадије и Западне Србије, а фондација у Београдском региону.

Запослених у овим предузећима је укупно било 10326 лица, што је у том тренутку представљало 0,6 % запослених у Републици Србији. Највише запослених је у задругама 6048 (58,6 %), па у предузећима која запошљавају особе са инвалидитетом 2081 (20,2 %), а у удружењима грађана 1450 (14 %), док је у осталим било 747 (7,2 %) запослених лица. Када је у питању пол, мушкарци су учинили 62,3 %, а жене 37,7 % укупног броја запослених. Жене су чиниле већину у агенцијама за развој, пословним инкубаторима и зависним предузећима. Социјална предузећа у Србији према овом истраживању учествују са 0,2 % у бруто друштвеном производу, за разлику од социјалних предузећа у Европској унији која учествују и до 10 % у бруто друштвеном производу.²¹⁸

Правни систем Србије није регулисао концепт социјалног предузетништва, јер не постоји осим нацрта Закона о социјалном предузетништву ниједан правни пропис који ову материју регулише свеобухватно. Од стране стручне јавности и цивилног сектора значај овог концепта је препознат. У неколико стратегија постоје одредбе, као основа за

²¹⁷ <http://socijalnopreduzetnistvo.net/socijalno-preduzetnistvo/> приступљено 12. априла 2020. године.

²¹⁸ Вукмировић, Д. (2014) Економски утицај социјалних предузећа у Републици Србији, Републички завод за статистику, Београд.

будући развој овог концепта и то у: Националној стратегији запошљавања за период 2011.-2020. година, Стратегија за подршку развоју малих и средњих предузећа, предузетништва и конкурентности за период од 2015. до 2020. године као и у Фискалној стратегији за 2018. годину са пројекцијама за 2019. и 2020. годину.

Може се закључити да ни регулаторно, а још мање институционално концепт социјалног предузетништва у Републици Србији није адекватно подржан. Када су у питању могућности дијаспоре, оне нису препознате ни у нацрту Закона о социјалном предузетништву. Допринос ово града је управо што указује на могућности дијаспоре, да део свог филантропског ангажовања усмери ка социјалним предузећима у донацијама усмереним на испуњавању друштвених циљева. Исто тако дијаспора део својих средстава може усмерити у социјална предузећа која се баве заштитом животне средине. Чланови дијаспоре у партнерству са својим рођацима и пријатељима у матици могу основати предузећа, која ће се бавити еко производима са националним пореклом и у којима ће радити рањиве и маргинализоване групе становништва, а што може да буде и те како прихватљиво члановима дијаспоре који су и сами пореклом из истих мањинских заједница. То би требало да буде препознато и у локалној заједници у матици, као и у цивилном сектору, па би се градило партнерство са члановима дијаспоре на основу заједничких друштвених циљева.

8.13. Женско предузетништво, породична предузећа и предузетништво младих као и могући утицај дијаспоре у овим сегментима предузетништва

Посебан сегмент предузетништва где дијаспора може узети учешће првенствено кроз финансијску помоћ, а што ће бити описано у одељку о бизнис анђелима, представљају: женско предузетништво, породична предузећа и предузетништво младих. Сваки од већ побројаних сегмената, дијаспора може помоћи, што кроз финансијска средства, стручне савете, менторство, повезивање са међународним бизнисом или пројектима, искуством, лобирањем, локалним присуством и сл.

8.13.1. Женско предузетништво

Жена предузетница је свака она која има власништво у делу предузећа и истовремено има водећу улогу управљања у истом, а не обазирећи се на начин на који је она стекла удео у власништву. Ту спадају све жене регистроване као предузетнице, које поседују било коју врсту радње, као и жене које имају удео у власништву неког привредног друштва.

Проблеми са којима се сусрећу жене предузетнице су: значајна родна неједнакост, недоступност финансијског капитала и компликоване административне процедуре. На све ово неповољна је пословна клима у односу према предузетништву. Жена постаје предузетница пре свега из економске нужде, а не тражећи своју пословну шансу, па следствено томе већином своју делатност обављају у сектору услуга. Претходно радно искуство преносе у сопствени бизнис, а значајан им је социјални капитал и пословни контакти које су имале на претходном радном месту. Њихова предузећа су пре свега радње, а мање привредна друштва. Финансије за почетак бизниса обезбеђују од породичног новца, уштеђевине или од позајмице.

Родна неједнакост се испољава у недовољној политичкој партиципацији, економској неједнакости, неравноправној поделили породичних обавеза и сл. Све побројано ствара неповољне услове и слаб подстицај за женско предузетништво. Постоји на тржишту

радне снаге родни јаз, јер је више жена незапослено него ли мушкараца, односно стопа незапослености жена је већа, а стопа запослености мања у односу на мушкарце. Када је у питању и samozапосленост родни јаз је исто изражен, више је samozапослених мушкараца него жена.

Економска неједнакост се огледа у томе да су жене знатно ређе власнице имовине (земљишта веома значајно за руралне предузетнице, средстава за производњу, пословног простора и сл.). Разлике постоје и у погледу приступа финансијским институцијама, а самим тим и њиховој понуди у смислу кредита и других олакшица за пословање. Подела породичних послова и бриге о домаћинству несразмерно је усмерена на жене и у значајној мери троши њихову енергију и ресурсе. На предузетништво жена у мањим срединама негативно утичу одређени традиционалистички ставови, који саме жене чине да буду без смелости, храбрости и самопоуздања како би започеле сопствени бизнис.

Регионално, женско предузетништво се разликује у погледу предузетница у Београду и осталим деловима Србије и огледа се у следећем:²¹⁹

- ❖ предузетнице ван Београда своје пословне идеје чешће остварују кроз правне форме радњи,
- ❖ предузетнице из Београда су секторски активније у ИТ сектору, док су ван Београда своје бизниси усмериле на сектор услуга у области трговине.

Институционално и законски постоје оквири за развој и женског предузетништва (Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређење родне равноправности; Национална стратегија запошљавања; Стратегија и политика развоја индустрије Републике Србије од 2011. до 2020. године; Управа за родну равноправност; Савет за родну равноправност; Одбор за равноправност полова Народне скупштине; Заштитник грађана; Повереник за заштиту равноправности; Стратегија за подршку развоја малих и средњих предузећа, предузетништва и конкурентности за период од 2015. до 2020. године).²²⁰ Стратегије које би требало да помогну тај развој често не истичу родну перспективу, не спроводе се доследно и ефективно, а и обим усмерених средстава за оснаживање предузетништва жена је недовољан. Исто тако проблем ствара и сложеност прописа који прате ову врсту пословања, па за многе предузетнице поред нестабилног економског окружења и то може бити непремостив и нерешив изазов.

Позитивно за развој женског предузетништва је постојање мрежа предузетница. При сектору предузетништва у Привредној комори Србије, постоји секција за женско предузетништво. Као добар пример оснаживања и окупљања предузетница Србије и региона од 2017. године, постоји клуб „Бизнис на штиклама“. Сваке године својим члановима организују конференције, саветују их око фискалних обавеза, пензијског и инвалидског осигурања, породичног капитала и пословно-информационих решења за одређену делатност. Исто тако обезбеђују им приступ мрежи предузетница југоисточне Европе, попусте за саветовања, семинаре, радионице и сл., одређене предности у Societe Generale банци и рекламирају их на свом сајту и преко друштвених мрежа.²²¹

²¹⁹ Babović, M. (2012) Polazna studija o preduzetništvu žena u Srbiji, UN Women Agencija Ujedinjenih Nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena, Beograd, str 18-56.

²²⁰ Unija poslodavaca Srbije (2013) Procena okruženja za žensko preduzetništvo u Republici Srbiji, Beograd, str. 19-23.

²²¹ <http://www.biznisnastiklama.com/klub-bns> приступљено 19.4.2020. године.

8.13.2. Породична предузећа

Питер Дракер је још у задњој деценији прошлог века тврдио, да је већина фирми широм света без обзира да ли је реч о фирмама у Сједињеним Америчким Државама или у некој другој земљи развијеног света у власништву, односно под контролом и управом породице.²²²

Прва помисао на породична предузећа у Србији је да су то: пекаре, посластичарнице, занатске радње и мала предузећа у којима је отац власник, мајка води финансије, а деца услужују кориснике. Њихово оснивање је у већини из нужде због незапослености, а представља сигуран пут у обезбеђењу егзистенције. За разлику од примера породичног бизниса, који су израсли у велика и позната предузећа попут FIAT-а, Venetona, Michelin, BMW и Siemens-а у Србији је таквих примера мало, па кад се уброје и пословне империје настале на политичкој блискости са владајућим режимом. Породични бизнис своју виталност црпи на посвећености чланова породице и њиховом целокупном ангажовању на остварењу постављених циљева.

У свету је важно да би предузетник одлучивао он мора да зна, а у Србији је важно да је он власник свог предузећа, знање за одлучивање није битно. Породичне фирме у Србији би требало да брже реагују на тржишне промене, због краћег процеса одлучивања али због менталитета оне су више статичне. Исто тако је веома важно одвојити ко је власник, а ко управља фирмом, као и да се одвоји имовина фирме од новца који се троши за некретнине у луксуз.

Како је мало иновативних производа, то породична предузећа нису у стању да привуку капитал инвестиционих фондова. Проблем имају и са кредитима од банака, јер оне желе да обезбеде своја својства и траже учешће у управљању, а то значи да ће породични бизнис бити на провери. У кадровској политици треба водити рачуна, како се фирма не би претворила у социјалну установу, јер свако из породице жели да запосли „неког свог“. Непотизам постаје опасност, а фирма којој на првом месту није профит неће имати никакве шансе на тржишту.²²³

Сан сваког предузетника који је оснивач фирме, је да исту преда својим наследницима. Да би у томе успео, наследници то треба да схвате као изазов, а не као обавезу. Исто тако ако процене да им наследници нису достојни наставка бизниса, боље да га оставе неком другом који ће то знати да води боље од њих, па да им као власницима обезбеди приход.²²⁴

8.13.3. Предузетништво младих

Проблем код младих људи је изостанак радног искуства, а што је послодавцу важно, јер не жели да троши ресурсе на обуку. Образовни систем не прати потребе тржишта рада, па млади добијају квалификације које не могу употребити. Код младих не постоји покретљивост, која је разумљива због малих зарада којима не могу да обезбеде све

²²² Drucker, P. (1995) *Managing in a Time of Great Change*, London BCA, pp. 45.

²²³ Radosavljević, D., Anđelković, M. & Tešanović, B. (2019) *Domaćinska (porodična) ekonomija kao realno izвориште drugih nauka u: Preduzetnički biznis u savremenim uslovima-stanje, mogućnosti i perspektive sa osvrtom na Republiku Srbiju: zbornik radova* (ur. Radosavljević, Ž.) Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo, Univerzitet Union-Nikola Tesla, Beograd.

²²⁴ Abouzaid, S. (2008) *IFC priručnik za upravljanje porodičnim firmama*, International Finance Corporation 2121 Pennsylvania Ave. NW, Washington, DC 20433, str. 50-51.

животне потребе и стамбено збрињавање. У свом образовању имају мало обука и практичних знања за своје занимање, односно фали им више дуалног образовања.

Као решење незапослености младих јавља се предузетништво, односно samozапослење. Три основне препреке које се постављају пред младе људе су: недостатак финансија, фискални систем и недостатак информација, вештина и менторства. Млади су изузетно ризична категорија за финансирање бизниса, али ако би се њиховом бизнису обезбедило менторство, ризик улагања новчаних средстава би се смањио. Фискални систем у целини својом нетранспарентношћу и непредвидљивошћу додатно погоршава пословно окружење. Не постоји двосмерна комуникација између младих спремних да се отисну у предузетништво и државних институција, које би требале да их подрже, а и ниво поверења је низак. Недостатак информација на обе стране не доприноси даљем развоју, а присутан потенцијал се не користи довољно.

Млади су у великом проценту незапослени, а и они који имају радно место оно не испуњава услове пристојног рада. Када је у питању предузетништво и млади у њему, пред њима су веће препреке него пред другим предузетницима. То се огледа у недостатку искуства, почетног капитала, као и социјалних веза и знања. Још је већи проблем код социјално угрожених категорија младих или младих са инвалидитетом.²²⁵

Већ је претходно напоменуто да између институција и младих не постоји комуникација, па ни поверење, а што је и истраживање Кровне организације младих Србије²²⁶ из 2017. године, која треба да представља управо мост између институција и младих и показало. Најмање поверења млади имају у политичке партије (на скали од један до пет) просечна оцена 1,5, па онда редом у Председника републике Србије 1,6, Председника владе Републике Србије, Владу Републике Србије и Народну скупштину све са оценом 1,7. Цркви верују са оценом 2,2, па Министарству омладине и спорта 2,3, онда Канцеларији за младе 2,6 и највеће поверење имају у Војску 2,9. Све оцене су испод три што би било неко неутрално расположење, па је могуће извести закључак, да млади немају много или уопште поверења у институције.²²⁷

Најмање оцене поверења имају политичке партије, то не чуди ако се зна да 85 % младих нису чланови политичких партија, 83 % не верују ни једном политичару, а 67 % да им се политичке партије не обраћају, а све на основу истраживања које је 2018. године спровела Кровна организација младих Србије, на узорку од 1200 испитаника. Занимљиво је у истом истраживању приметити и податак да 71 % сматра, да само кроз политичке партије могу утицати на политичке одлуке.²²⁸ Било би интересантно претпоставити, када би њихова организација која обједињује организације младих у неком будућем тренутку прерасла у политички покрет, попут Партије удружених пензионера и колико би то могло управо донети бенефита младим (аполитичним тренутно).

²²⁵ Bobić, D. (2017) *Preduzetništvo mladih u Srbiji – mapiranje prepreka za preduzetništvo mladih*, Centar za visoke ekonomske studije CEVES, Beograd, str. 9.

²²⁶ Кровна организација младих Србије је савез 108 удружења младих за младе и чија је основна улога заговарање унапређења положаја младих у Србији. Делује у четири правца односно нивоа (локални, национални, међународни и на јачању капацитета), кроз следеће тематске целине (активно учење младих, запошљавање, образовање, безбедност, социјална укљученост, равноправност, информисаност и медијска писменост младих) <https://koms.rs/o-organizaciji/> приступљено 23.4.2020. године

²²⁷ Политика 12.8.2017. година Млади забринути, без посла и размишљају о исељењу К. Борђевић стр. 7.

²²⁸ Политика 31.12.2018, 1.1.2019 & 2.1.2019. година Млади политичарима (не) верују Д. Спаловић стр. 9.

Младом становништву, категорији узраста од 15 до 29 година у Србији није посвећена припадајућа пажња. Став председника Српске академије наука и уметности академика Владимира Костића, из марта 2016. године и даље је актуелан. Он указује на експлозију високообразованих кадрова ниског квалитета образовања. Од једне генерације 50 % упише факултет од којих 60 % исти и заврши, а то је негде између 15000 и 20000 годишње високообразованих кадрова. Структура тих кадрова је: да 15 % припадају технолошко-производним делатностима, а свега 3 % су области пољопривреде и ветерине. Ако се на то дода и податак, да је тренд одласка високообразованих особа у задњих десет година (мисли се на период од 2006. до 2016. године) порастао за 11 пута онда је потпуно јасно, да не постоје претпоставке за развој економије и друштва знања.

На сцени је неговање друштва безнађа. Младим људима нису дате јасне назнаке које су њихове могућности у њиховој земљи. Дисторзија у менталитету и самопоштовању уз естетику заглупљивања је константна. Форсира се и медијски, да је негде другде боље и онда не чуди велики број одлазећих младих људи са пословним идејама, које ће негде другде изродити start up-е уместо у Србији.²²⁹

На основу Анкете о радној снази у Републици Србији, 2019.,²³⁰ коју је спровео Републички завод за статистику, стопа запослености је 1,4 процентна поена порасла у односу на 2018. годину и износи 49,0 %, а стопа незапослености је пала за 2,3 процентна поена износи 10,4 %. Запажа се пораст броја радника на неодређено време и оних који раде од куће. Младог становништва (од 15 до 24 године) има 716 хиљада од тога је активно 212,2 хиљада, запослених је 153,8 хиљада, а незапослених 58,3 хиљаде. Стопа активности младог становништва се смањила за 0,4 процентна поена у односу на 2018. годину и износи 29,6 %, стопа запослености се повећала за 0,4 процентна поена и износи 21,5 %, а стопа незапослености се смањила за 2,2 процентна поена и износи 27,5 %. Стопа запослености је за младо становништво много мања од просечне запослености (21,5 % < 49,0 %), а стопа незапослености много већа од просечне стопе незапослености (27,5 % > 10,4 %).

Према подацима Националне службе за запошљавање на крају марта 2020. године, незапослених у Републици Србији било је 513058 лица. Посматрано према полу жена је било 281339 (54,8 %), а мушкараца 231719 (44,2 %). У свим посматраним категоријама према узрасту односно старости жена је увек било више, а што потврђује већ изнету тврдњу о родној неједнакости када је незапосленост у питању.

Узраст	Жене	Мушкарци	Укупно
15-29	56 920	46 917	103 837
30-39	66 748	45 821	112 569
40-49	68 560	50 762	119 322
50-65	89 111	88 219	177 330
Укупно	281 339	231 719	513 058

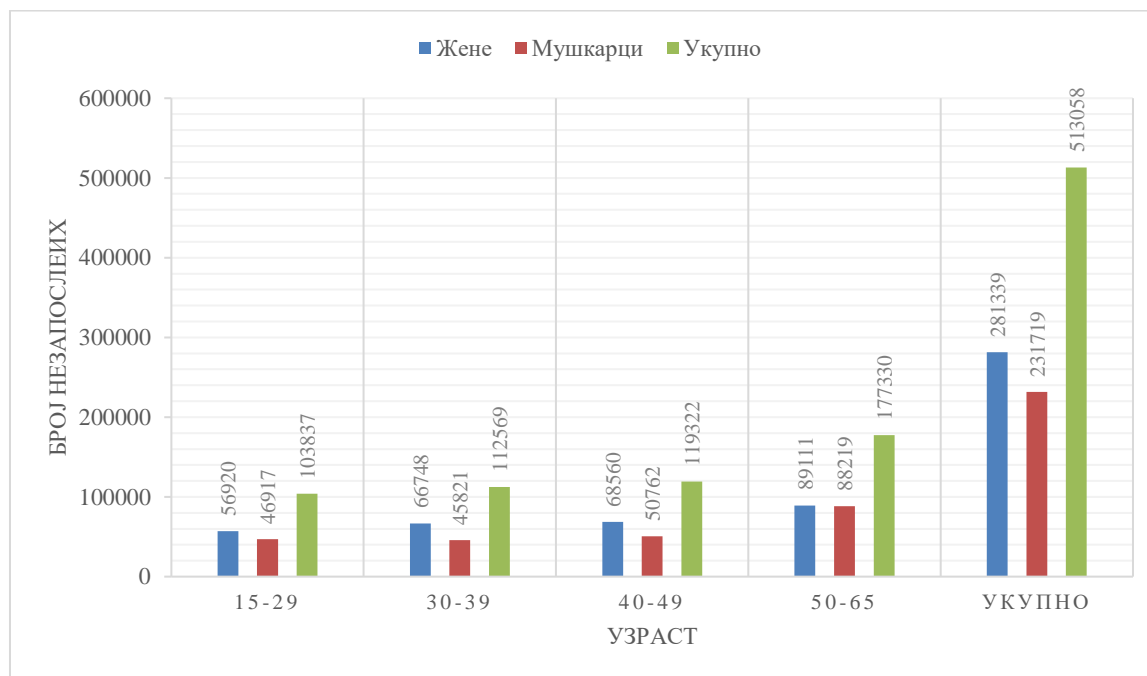
Табела 8.7. Незапослена лица према узрасту на крају марта 2020. године²³¹

²²⁹ <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/predsednik-sanu-izneo-brojke-nad-kojima-bi-morala-da-se-zamisli-cela-srbija/p1sm554> објављено 10.3.2016. године, а приступљено 2.10.2019. године.

²³⁰ Републички завод за статистику (2020) Анкета о радној снази у Републици Србији, 2019., Београд, стр. 7-8.

²³¹ Аутор преуредио према Национална служба за запошљавање (2020) Месечни статистички билтен - Незапосленост и запошљавање у Републици Србији Март 2020.године, Број 211., стр. 2

На слици што следи представљен је број незапослених лица према категоријама старости и полу. За прве три категорије уочава се приближан укупан број незапослених лица, док је категорија од 50 до 65 година са највише незапослених лица евидентираних у Националној служби за запошљавање. У овој категорији највећи је број незапослених жена, а и мушкараца. За ову категорију потребно је приметити, да је разлика између незапослених жена и мушкараца најмања.

Слика 8.7. Незапослена лица према узрасту на крају марта 2020. године

Када се посматра укупан број незапослених лица према категоријама узраста, као што је то приказано на слици што следи (представљено у процентима) има се да је проценат незапослених младих људи узраста од 15 до 29 година номинално 20 %. Тај број да је сваки пети незапослени испод 30 година живота, можда не би био забрињавајући, да у претходно представљеним подацима није за категорију становништва од 15 до 24 године било свега 212,2 хиљаде активног становништва. Упоредивши ове податке незапосленост младих до 30 година старости је засигурно већа од укупне просечне незапослености. Ако се посматра узраст од 15 до 39 година, онда је укупан број незапослених лица једнак 42 %. Овако представљени подаци су требали да покажу стање запослености односно незапослености младих људи у Србији и њихов тренутан положај на тржишту рада.

Слика 8.8. Незапослена лица према узрасту на крају марта 2020. године у процентима

У даљем тексту биће посебно описани поједини начини могућег самозапошљавања младих путем start up-ова и frilensera, као савремених видова самозапошљавања младих, који поседују вештине и које могу путем интернета валоризовати. Пословни инкубатори су посебни облици помоћи локалних актера, за успех start up бизниса и смањење незапослености.

Пословни инкубатор

Пословни инкубатор или бизнис инкубатор представља једну врсту пословног удружења, које за свој циљ има развој нових предузећа и отварање нових радних места, а тиме и смањење незапослености. Свим пословним инкубаторима заједничко је да пруже новооснованим предузећима подршку (стручну, правну, административну), обезбеђење простора и покривање дела трошкова режије (телефон, интернет, струја и сл.). Од 90-их година прошлог века постају важан алат за развој предузетништва у Европској унији, са идејом да помогну иновативне и креативне пословне идеје појединаца, а који не поседују почетни капитал.

Сама инкубација подразумева да се обезбеде услови за остваривање тих пословних идеја, као и непосредну подршку тек основаним предузећима, која су тада најподложнија неуспеху. Због подршке у виду субвенционисаних услуга, предузећа у инкубаторима су заштићена односу на она која нису у њему. Бизнис инкубатори се могу класификовати: према начину пружања услуга, према организационој структури, као и према врсти клијената (вишенаменска – где су сврстана сва предузећа и специјализована - за предузећа која се баве одређеном делатношћу примера ради развојем нових технологија или услуга).

Бизнис инкубатори настају на локалном нивоу у срединама које препознају да њиховим постојањем могу помоћи отварање нових предузећа. Сам опстанак бизнис инкубатора условљен је могућношћу њихове самоодрживости кроз континуитет у пружању услуга својим станарима, као и кроз успешно пословање станара и наставак сарадње кад га напусте. Кључне ствари на које треба обратити пажњу приликом оснивања бизнис

инкубатора су: финансирање и организација рада. Финансирање бизнис инкубатора временом осцилира, јер зависи од оснивача, од самих станара, као и од способности менаџера да створе нове изворе прихода.²³²

Start up

Start up је иновативни и технолошки бизнис, који за циљ има да се развије веома брзо и у који сви желе да уложе новац уколико процене да ће успети. Примера ради све успешне и познате компаније из ИТ сектора почеле су као start up-ови. За све њихове осниваче је заједничко, да су имали идеју у коју су веровали и у коју су убедили инвеститоре. Ове компаније имају високу стопу неуспеха.²³³

Start up је компанија на почетку свог развоја, која нуди производе или услуге које на тржишту тренутно не постоје. Како у раним фазама развоја трошкови ових компанија превазилазе приходе, то имају потребу да се финансирају. У пословним инкубаторима могу обезбедити капитал и савете, а како немају историју пословања то се инвестирање у њих сматра високоризичним. Као награду за улагање са високим ризиком, инвеститори добијају део власништва или управљања у самој компанији.²³⁴

Први српски инвестициони фонд ICT Hub Venture основан је у јануару 2017. године од стране седморице пословних људи вредности од милион евра. Поред новчане подршке, фонд обезбеђује повезивање са важним пословним људима, као и менторство стручњака који разумеју производе start up-а и потребе тржишта. Како је за успех start up-а најважнији тим, они су спремни да пруже и додатно обуку, где установе да су слабе тачке тима у чији су start up одлучили да улажу. Да би у неку фирму инвестирали њихов start up треба да има нешто од следећег: прототип, велико истраживање које потврђује потребу за његовим производима или купце који су спремни дати новац за његов производ.²³⁵

Секретаријат за привреду града Београда је start up-у „Наша учитељица“ у 2018. години, обезбедио новчану подршку и простор за рад у Научно-технолошком парку на Звездари, као и помоћ стручног особља, ментора и експерата. Овај start up је осмислио платформу преко које ће малишани из дијаспоре моћи да уче о језику, матичној земљи, култури, историји, наслеђу и богатој традицији Србије.²³⁶

Фриленсери

Фриленсери су пре свега млади радници и високостручни, који преко интернета и овлашћених платформи најпознатије су: UpWork (са годишње преко 6 милиона послова), Toptal, LinkedIn Profinder, раде за иностране компаније најчешће у области информационах технологија, услуга превођења и учења језика, графичког дизајна и дигиталног маркетинга. Оно што привлачи младе људе на овакву врсту посла је флексибилно радно време и могућност рада било где, само ако постоји добра конекција на интернет. У Србији се преко 100000 првенство младих људи бави овом врстом посла, а већина њих је невидљива за фискални систем Србије, па немају интерес да се

²³² Arsenijević, O. & Vemić, M. (2011) Poslovni inkubator kao faktor ekonomskog i tehnološkog razvoja – studija slučaja Poslovnog inkubatora u Zrenjaninu, *Industrija broj 3/2011*, str. 172-173.

²³³ <https://preduzetnici.com/sta-je-startup/> приступљено 21.4.2020. године.

²³⁴ <https://startapsrbija.rs/startap-znacenje/> приступљено 21.4.2020. године.

²³⁵ <https://www.blic.rs/vesti/ekonomija/otkrivamo-osnovan-prvi-srpski-investicioni-fond-za-startape-tezak-milion-evra/txpfgbt> приступљено 6.5.2018. године.

²³⁶ Политика 24.11.2018.година Помоћ за иновативне стартап компаније Д. Алексић стр 14.

званично пријаве те их држава води као незапослене. Ризик оваквог посла је несигурност радног места, као и висина зараде која ће се остварити.²³⁷

Када је у питању приход од ове врсте посла посматрано у односу на 2019. годину Србија се налази на 10 месту у свету, а забележен је и раст прихода од 19% у односу на 2018. годину. Највише фриленсера има у Сједињеним Америчким Државама, а њихове зараде су у 2019. години у поређењу са 2018. години порасле за 78%.²³⁸

8.14. Бизнис анђели

Бизнис или пословни анђели представљају инвеститоре, који самостално или кроз неко удружење, улажу у пројекте и бизнис идеје потенцијалних предузетника или у предузећа која се налазе на почетку свог развоја. Већином су то успешни предузетници или руководиоци са искуством и сопственим капиталом. Као надокнаду за своју помоћ и подршку, обично траже удео у власништву или део будућег профита. Како су млади све успешнији у својим иновацијама, онда се слика да су бизнис анђели пословни људи од 45 до 65 година мења, јер и млади људи постају власници капитала спремни на ризик.

Поред новца они лажу своје име и искуство, у виду подршке некој пословној идеји. Исто тако у службу реализације и профитирања од те идеје, стављају своје пословне контакте, вештине, приступ тржиштима и корисницима, повећање кредибилитета предузећа, организациону структуру, дефинисање излазне стратегије и додатног финансирања.

Њихова улагања и подршка биће пословним идејама које су иновативне са могућношћу развоја, али иза које стоје вредни, амбициозни, спремни да ризикују, посебни људи у које могу да имају поверење. Већином су разлози за улагање личне природе, а мање финансијске да зараде. Улагање је више у фирме у приватном власништву. Бизнис анђели се налазе између филантропа и инвеститора. Највећи број (преко 250000) их послује у Сједињеним Америчким Државама, где њихове инвестиције достижу 20 милијарди долара на годишњем нивоу.²³⁹

У Србији постоји од 2010. године, Мрежа пословних Анђела Србије (Serbian Business Angels Network-SBAN). Њене активности су усмерене на промоцију предузетништва, идентификацију, селекцију и процену пројеката, едукацију предузетника, размену информација као и сарадњу са међународним и домаћим инвестиционим фондовима, организује конференције инвеститора и индивидуалне сусрете инвеститора и предузетника.

У делу инвестирања и обезбеђивања почетног капитала за почетак бизниса у овим сегментима предузетништва, чланови дијаспоре који имају лични капитал, знање, искуство, познанства, контакте и поверење пре свега у понуђене пословне идеје, могу бити и те како бизнис анђели. Они могу да познају локалне прилике у њиховој матици, да имају личну потребу да помогну познаницима или рођацима, да одређену идеју која доноси профит пласирају на тржишту земље усељења. Категорије женског предузетништва, породичних предузећа и предузетништва младих могу за њих бити

²³⁷ Вечерње новости 9.4.2017. година 30 милиона евра од посла од интернета С. Булатовић & Д. И. Красић стр. 8-9.

²³⁸ <https://bif.rs/2020/03/frilensing-cveta-u-srbiji/> приступљено 23.4.2020. године.

²³⁹ <http://nstarter.co/2018/02/08/biznis-andeli-kako-vam-mogu-pomoci/> приступљено 24.4.2020. године.

веома интересантне. Они могу улагати кроз удружења и тако делити ризик улагања или самостално, где је комплетан ризик на појединцу.

Локалне самоуправе, уколико имају канцеларије које се посебно баве њиховом дијаспором, могу имати базу успешних појединаца у дијаспори, који су спремни да се ангажују као бизнис анђели. Фондови се могу организовати и кроз партнерство, а где се инвеститорима могу представити пословне идеје неке од категорија будућих предузетника из матице. Како у Србији већ постоји Мрежа пословних анђела, онда би она своје деловање могла проширити и на потенцијалне чланове српске дијаспоре, па и њима понудити учешће у заједничком финансирању start up-а.

8.15. Филантропија дијаспоре

Реч филантропија изведена је од две речи из грчког језика: philos- φίλος (пријатељ) и anthropos- άνθρωπος (човек), што би буквално преведено значило пријатељ човека, љубав према човечанству, добротворство или што би рекао Albert Camus: „Брига за човечанство“. У смислу модерног времена то је осећај појединачног доприноса за општу сврху, било да то чини појединац, компанија или фондација.

На основу тог давања од кога оно потиче може се говорити:

- ❖ организованој филантропији (путем фондација и хуманитарних организација)
- ❖ индивидуалној филантропији (путем појединачног персоналног прилога)
- ❖ корпоративној филантропији (путем добротворног давања предузећа, корпорација, предузетника кроз форму друштвено одговорног пословања)

Филантропија се заснива на појединцу. Тамо где ни влада ни тржиште не могу све да ураде наступа филантропија па утолико значај њених будућих перспектива, које морају бити транспарентне, од поверења и на обострану корист. Боље друштво се може створити не само чекајући на институције већ и залагањем креативних грађана и организација спремних да се боре за опште добро. У САД-у највећи донатори су појединци па фондови и на крају корпорације.

Многи припадници дијаспоре први контакт са матицом остваре путем филантропије. Технологија и медији 21.века вишеструко могу у томе помоћи, да се повежу потенцијални донатори са хуманитарним пројектима што их спроводе фондови и хуманитарне организације (медији). Огромна моћ дијаспоре лежи у филантропији, путем које она може помоћи матици на више начина:

- ❖ доносећи поклоне у виду новца или имовине
- ❖ подизањем задужбина или легата
- ❖ развојем филантропских пројеката у матици чији су дародавци
- ❖ подстичући институције да доносе законске олакшице за улагање у пројекте који имају за циљ очување животне средине
- ❖ путем социјалног предузетништва улажући у непрофитне организације
- ❖ обезбеђујући хуманитарну помоћ у условима природних непогода и катастрофа: земљотреса, поплава и урагана
- ❖ помажући у областима образовања, здравства, уметности и социјално угрожених категорија становништва

Развој филантропије међу припадницима дијаспоре треба да се заснива кроз четири корака. Прво је потребно истраживати шта то појединачно припадници дијаспоре имају

као област интересовања и у шта би ангажовали своје донације. Други корак је, да треба остварити контакте са њима и изградити однос поверења. Даље је потребна транспарентност од тренутка давања до реализације донације и на крају повратна информација да ли се постигао жељени циљ давања.

8.16. Филантропија српске дијаспоре

Најстарији познати податак у којем се налази, израз помоћи српске дијаспоре својој отаџбини, потиче из периода Првог српског устанка. Тада су Срби из Трста послали новчану помоћ Карађорђу, за успешно вођење ослобођења српског народа испод османлијске тираније. То је, израз бриге за судбину свог поробљеног народа и помоћи у најтежим ратним временима, па заслужује да се и у овом раду помене.

После битке на Мишару, Правитељствујушчи совјет шаље 7. августа 1806. године, два своја изасланика у Трст, Аврама Лукића и секретара Јеремију Гагића, са писмом за тамошње Србе. У писму пише: „Ми ћемо војевати, а ви који сте богатством славна обществa, можете нам помоћи, доносећи нам оружје, муницију и храну; које нитко учинити не може него ви, који сте богата обществa, и којих ће имена као света у срдцима нашим, и у актима сербским остати...“ Изасланици су у Трсту скупили 11400 форинти. Прилог су дали најбогатији Срби и патриоти из Трста: Стефан Ризнић (2000), Ђуро и Перо Теодоровић (4000), Драго Теодоровић (1500), Јово Куртовић (1000), Јован и Димитрије Ћирковић (2000), Јован Николић (500), Филип Цветковић (300) и игуман Вићентије Ракић (100). Прилозима су се придружили из Сарајева Хаџи Која (450) и Јаков и Илија Мостарац (900). Совјет је суму од 12750 форинти предао 8.октобра 1806. године врховном команданту Карађорђу.²⁴⁰

8.16.1. Фондација Ана и Владе Дивац

Фондација Ана и Владе Дивац основана је 28. јуна 2007. године са циљем да помогне избеглим и расељеним лицима посебно у решавању њихових стамбених потреба. Исто тако фондација усмерава свој рад према деци (бољи услови за развој, обнова вртића и школа, спортских површина) и младима (запошљавање и помоћ самохраним родитељима), развоју филантропије и социјалном предузетништву (како би се покренуо сопствени бизнис). Поред тога помаже мигранте из ратом захваћених подручја који су нашли смештај у Србији, као и у случајевима ванредних ситуација, поплава 2014. године. Уз помоћ 660 хиљада донатора, 100 одговорних предузећа и 82 организације, фондација је прикупила до сада више од 20 милиона долара и поделила помоћ за више од 700 хиљада људи.²⁴¹

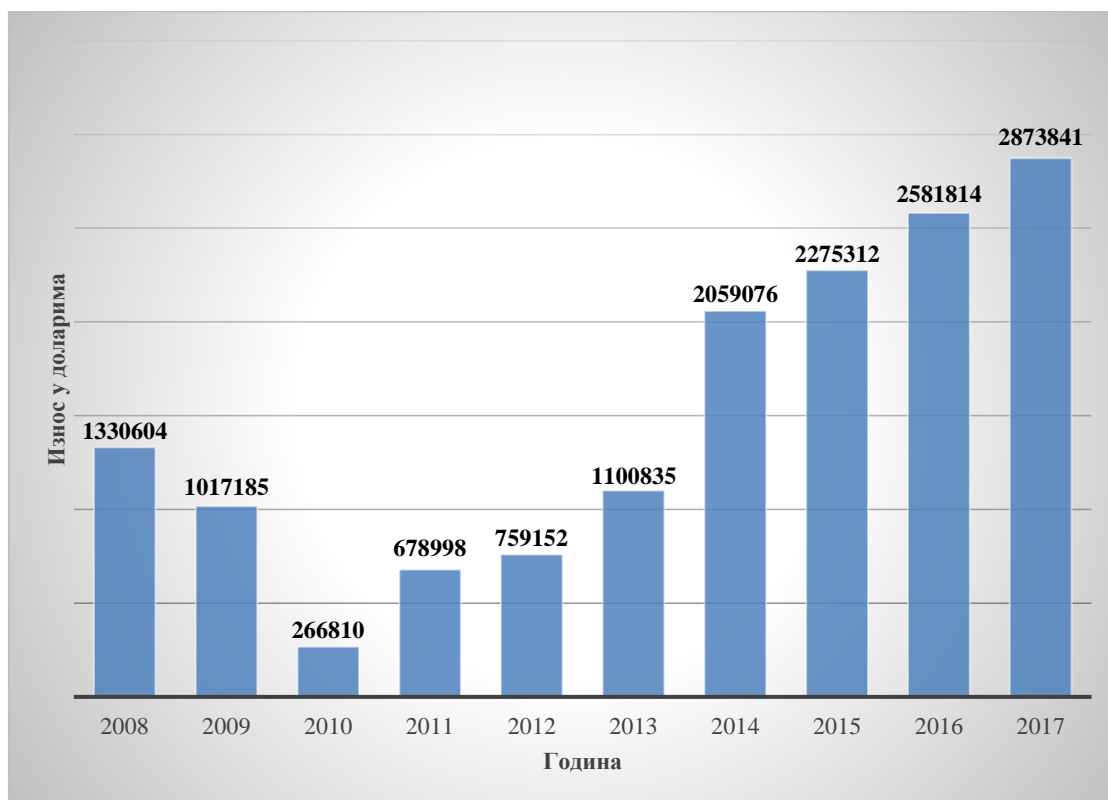
²⁴⁰ Даница 2014 Вукова задужбина Београд 2013, стр.384.

²⁴¹ <https://www.divac.com/rs/Onama> приступљено 9.8.2019. године.

Година	Износ у \$
2008	1 330 604
2009	1 017 185
2010	266 810
2011	678 998
2012	759 152
2013	1 100 835
2014	2 059 076
2015	2 275 312
2016	2 581 814
2017	2 873 841
УКУПНО	14 943 627

Табела 8.8. Приход фонда Ана и Владе Дивац у периоду од 2008. до 2017. у доларима²⁴²

Како се може запазити приход овог фонда је од 2008. до 2010. године био у паду, када је забележен минимум од свега 266 810 долара, да би после тога постепено растао и у 2012. години достигао вредност од скоро три милиона долара. Највећи раст како се на слици што следи може констатовати, настао је између 2013. и 2014. године од скоро једног милиона долара, а последица је елементарних непогода, односно поплава које су задесиле регион Балкана, а тиме и Републику Србију.

Слика 8.9. Приход фонда Ана и Владе Дивац у периоду од 2008. до 2017. године у доларима-графички приказ

²⁴² Креација аутора на основу <https://www.divac.com/rs/Onama>.

8.16.2. Хуманитарна организација *Солидарност за Косово*

Хуманитарна организација *Солидарност за Косово* Арно Гујона француског хуманитарца основана 2004. године као одговор на прогон Срба на Косову и Метохији, са циљем да помогне српски народ у јужној српској покрајини и да у Француској и Европи покажу истину о страдању српског народа у тзв. држави Косово. Својим јавним радом путем штампе и медија покушавају да разбију медијски мрак, који влада у земљама спонзорима косовске независности. Од 2011. године има благослов Српске православне цркве, да у заједничкој сарадњи организују хуманитарне акције. Ова хуманитарна организација има подршку 12 хиљада донатора.

Организовали су више од 44 хуманитарна конвоја из Француске, Шпаније и Италије, укључујући традиционалне Божићне конвоје у којима је за децу енклава била топла одећа и играчке у вредности преко 5 милиона евра, преко 40 тона хране за народне кухиње, обнову 34 школе у вредности од преко 700 хиљада евра, спортску опрему, деци из енклава боравак на мору, за пољопривредна газдинства пластенике итд. Дневни лист „Вечерње новости“ у оквиру своје акције „Најплеменитији подвиг године“ им је 2012. године доделио истоимено признање. У 2015. години Арно Гујон добија српско држављанство, а 2016. године златну медаљу за изузетне заслуге у области хуманитарног рада од Председника републике Србије Томислава Николића. Патријарх Иринеј га 2018. године одликује орденом Светог Саве првог степена. Арно Гујон изузетан младић, који је напустио свој комодитет и себе ставио у службу српског народа, као некад Арчибалд Рајс да пренесе истину о патњама српског народа и да ублажи наметнуту сатанизацију од западних центара моћи.²⁴³

8.16.3. *Новак Ђоковић фондација*

Ову фондацију оснива наш прослављени спортиста први рекет света са својом супругом Јеленом, која је и директор фондације. Фондација првенствено улаже у побољшавање услова за развој деце, у предшколске установе, образовање наставника и програме раног развоја. Фондација шири сарадњу и са другим хуманитарним организацијама и помаже њихове пројекте. Помажу Центар за развој детета на Универзитету Харвард, где дају стипендије најбољим студентима, који се баве раним развојем деце још од раног детињства, посебно из маргинализованих друштвених група и побољшању њиховог живота. Како вртићи и школе не могу у правој мери да подстакну интелектуални развој најмлађих, улога родитеља у савременом свету није ефикасна, едукатори не могу имати исти приступ према сваком детету, то је потребно разумети архитектуру дечијег мозга како би се те препреке отклониле. Још је већи проблем код деце из угрожених група, која су због свог сиромаштва изложена разноликом насиљу, те су тако рањивија у односу на осталу децу свог узраста. Сличан програм који има са Универзитетом Харвард, фондација има и са Универзитетом у Београду односно Филозофским факултетом и катедром за педагогију и андрагогију.²⁴⁴

²⁴³ <http://www.solidarite-kosovo.org/fr/qui-sommes-nous> приступљено 9.8.2019. године

²⁴⁴ <https://novakdjokovicfoundation.org/sr/izvestaji/> приступљено 10.8.2019. године

Година	Износ у хиљадама динара	
	Приход	Расход
2013	75 668	56 363
2014	245 979	140 879
2015	152 496	161 129
2016	125 134	120 632
2017	161 013	144 841
УКУПНО	760 290	623 844

Табела 8.9. Приходи и расходи Новак Ђоковић фондације у периоду од 2013. до 2017. године у хиљадама динара²⁴⁵

У табели прихода и расхода за период од 2013. до 2017. године, има да је највећи приход 2014. године, а расход 2015. године. Ово је период поплава у Републици Србији и опоравка од истих, па не чуди и већа активност ово хуманитарног фонда у обнови девастираних подручја.

8.16.4. Хуманитарна организација „Срби за Србе“

Хуманитарна организација Срби за Србе основана је крајем 2005.године као идеја српског народа из дијаспоре, да се помогне социјално угроженим породицама са више деце широм Балкана. Уз слоган „Деца су наша будућност“ уз помоћ више од 20 хиљада донатора из целог света, прикупила је више од 3 милиона евра и помогла више од 2300 породица са више од 13 хиљада деце. Помоћ је пружана и народним кухињама, породициштвама, болницама, школама и другим установама које брину о здрављу и образовању деце. Поред 10 огранака регистрованих у свету и више стотина волонтера организацију чине и 8 запослених у Србији и 2 у Републици Српској.

Сваки прикупљени динар или евро се приказује транспарентно кроз месечне и годишње извештаје, као и проток новца који је свакодневно доступан свима на сајту организације. Од 2012. године хуманитарна организација путем пројекта „Тројка у блоку“ прикупља додатна средства, путем спортско хуманитарне манифестације која окупља младе људе, познате јавне личности и велики број спонзора. Организација је за свој досадашњи рад, одликована орденом Светог Саве другог степена од стране Српске православне цркве, орденом крста милосрђа владе Републике Српске и са више грамата и захвалница.

Приход овог фонда биће сагледан кроз два угла посматрања: приход у току периода од 2006. до 2018. године и приход за период 2016.-2018. година разврстан по земљама одакле су средства донирана. Када се посматра овај први угао сагледавања, мора се запазити успех једног фонда, да од почетних 7698 €, оствари приход у 2018. години од 754 501 €, скоро преко 100 пута, за 13 година трајања. Успех лежи у транспарентности

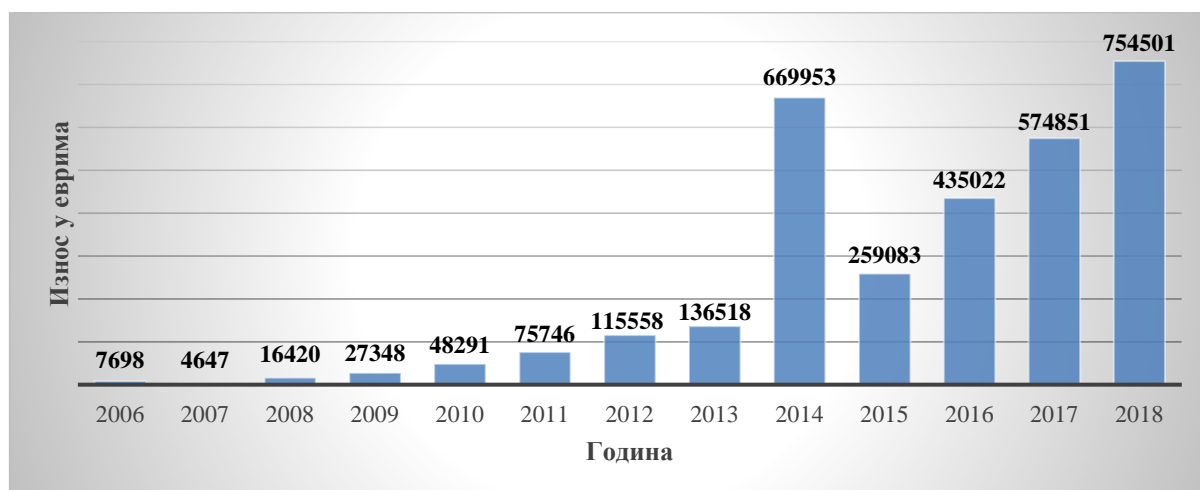
²⁴⁵ Креација аутора на основу <https://novakdjokovicfoundation.org/sr/izvestaji/>

у трошеног новца. Фонд је на основу приложеног прихода првих 6 година, до оствареног припада преко 100.000 € тражио свој пут у филантропији дијаспоре.²⁴⁶

Година	Износ у €
2006	7 698
2007	4 647
2008	16 420
2009	27 348
2010	48 291
2011	75 746
2012	115 558
2013	136 518
2014	669 953
2015	259 083
2016	435 022
2017	574 851
2018	754 501
УКУПНО	3 125 636

Табела 8.10. Приход фонда „Срби за Србе“ у периоду од 2006. до 2018. у еврима²⁴⁷

Велики успех фонд је направио 2014. године прикупљањем прихода у износу од 669 953 €, а што је последица поплава и елементарних непогода које су задесиле Србију. Опет се показало као правило, да се у тим тренуцима код чланова дијаспоре покаже већа потреба за филантропским активностима, него у ванкризним временима.

Слика 8.10. Приход фонда „Срби за Србе“ у периоду од 2006. до 2018. у еврима-графички приказ

²⁴⁶ <https://www.srbizasrbe.org/mesecni-i-godisnji-izvestaji/> приступљено 10.8.2019. године.

²⁴⁷ Креација аутора на основу <https://www.srbizasrbe.org/mesecni-i-godisnji-izvestaji/>

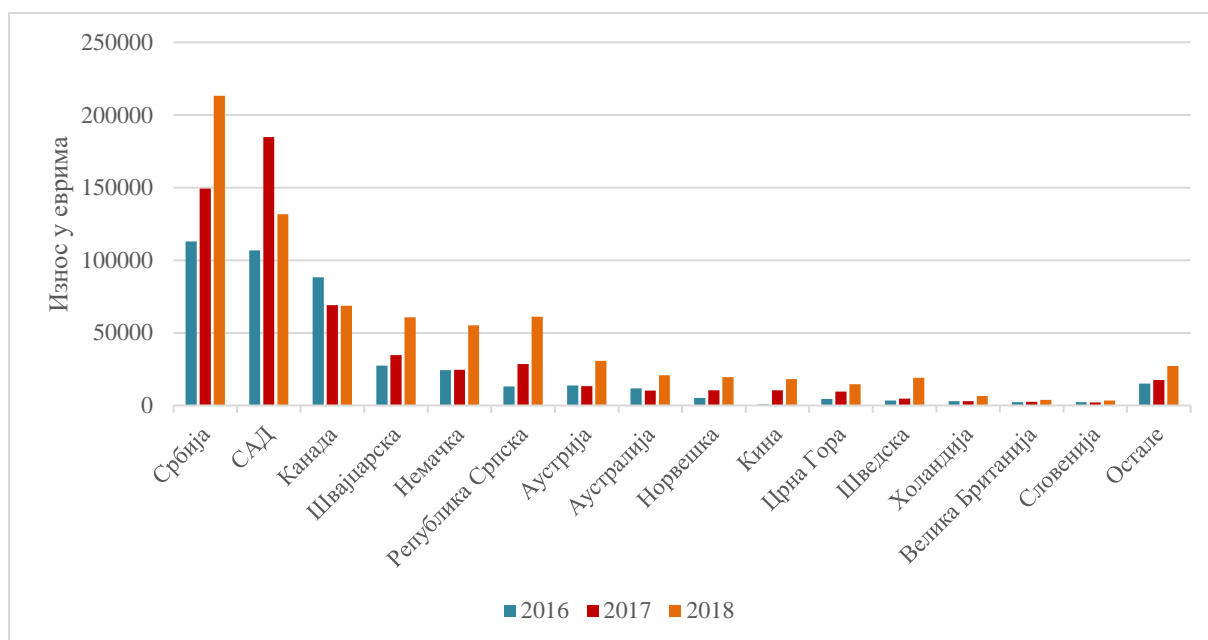
Када се приход фонда сагледава из другог угла према приходу за период 2016.- 2018. година разврстан по земљама, има се да је фонд у прикупљању средстава највећи успех направио у Србији, па затим у Сједињеним Америчким Државама, Канади, Швајцарској, Немачкој и Републици Српској где је у овом периоду, сакупио у свакој побројаној земљи преко 100.000 €.

Држава	ГОДИНА			УКУПНО
	2016	2017	2018	
Србија	112 829	149 256	213 274	475 359
САД	106 853	184 771	131 646	423 270
Канада	88 213	69 102	68 664	225 979
Швајцарска	27 504	34 716	60 667	122 887
Немачка	24 360	24 589	55 253	104 202
Република Српска	13 198	28 524	61 228	102 950
Аустрија	13 795	13 219	30 809	57 823
Аустралија	11 830	10 235	20 829	42 894
Норвешка	5 207	10 531	19 490	35 228
Кина	740	10 351	18 143	29 234
Црна Гора	4 485	9 590	14 623	28 698
Шведска	3 403	4 711	18 985	27 099
Холандија	2 845	3 045	64 28	12 318
Велика Британија	2 290	2 611	3 758	8 659
Словенија	2 331	2 148	3 408	7 887
Остале	15 139	17 452	27 296	59 887
УКУПНО	435 022	574 851	754 501	1 764 374

Табела 8.11. Пристигле донације Фонда „Срби за Србе“ по најзначајнијим држава за период 2016-2018. године у еврима²⁴⁸

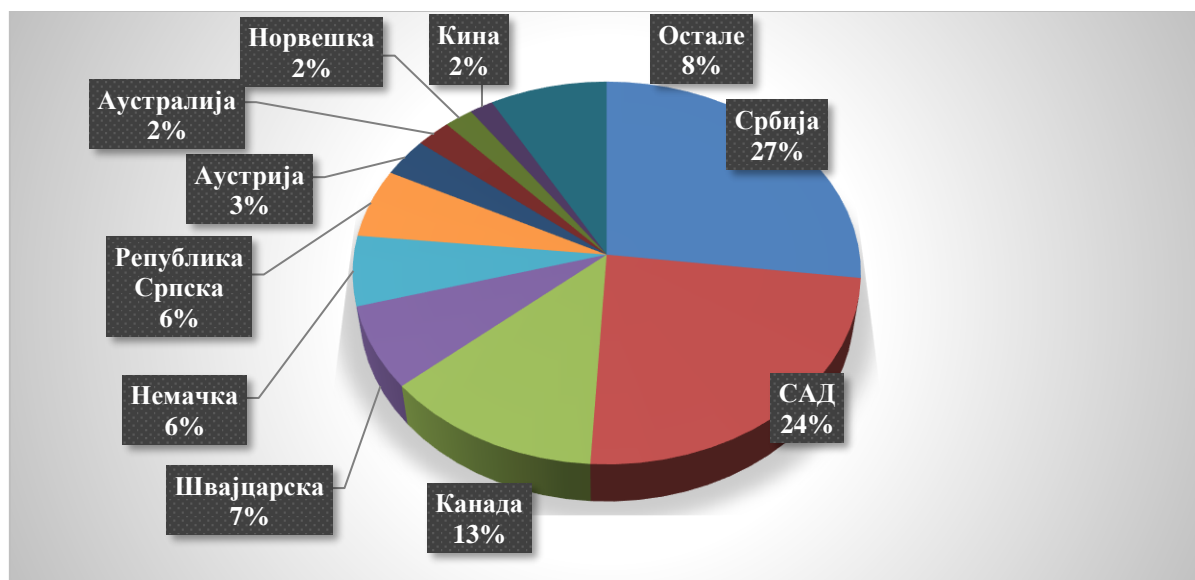
Мора се приметити успех фонда у Кини где је за преко 20 пута повећан приход у 2018. години у односу на 2016. годину. Забрињава смањење прихода фонда у Канади, али је он и даље висок у односу на друге дестинације и где чланови српске дијаспоре и те како подржавају рад овог фонда.

²⁴⁸ Креација аутора на основу <https://www.srbizasrbe.org/mesecni-i-godisnji-izvestaji/>

Слика 8.11. Пристигле донације Фонда „Срби за Србе“ по најзначајнијим државама за период 2016-2018. године у еврима-графички приказ

Релативно за кратко време (посматрани период од три године), на скоро свим дестинацијама приход фонда се по неколико пута увећао, што говори да он добија све веће поверење чланова дијаспоре и из матице, јер се верује да на исправан начин донирана средства расподељује за помоћ најугроженијим члановима српског народа широм Балкана.

Слика 8.12. Пристигле донације Фонда „Срби за Србе“ по најзначајнијим државама за период 2016-2018. године у еврима-графички приказ у процентима

Када се посматрају донирана средства у процентуалним износима за посматрани период, највише средстава фонд је прикупио у Србији 27 %, па у Сједињеним Америчким Државама 24 % и Канади 13 %. Затим следе Швајцарска са 7 % и Немачка и Република Српска са по 6 %. У Аустрији је прикупљено 3 % свих средстава фонда , а у Аустралији, Норвешкој и Кини по 2 %.

8.16.5. Фондација Њеног Краљевског Височанства Принцезе Катарине

Фондација Њеног Краљевског Височанства Принцезе Катарине основана је августа 2001. године, као наставак њеног хуманитарног рада у Србији. Од 1997. године постоји њена хуманитарна организација Лајф Лајн са канцеларијама у Чикагу, Њујорку, Торонту, Лондону и Атини. Фондација је првенствено усмерила свој рад у побољшању здравственог система Републике Србије кроз донације медицинске опреме, помоћ деци у домовима без родитеља који су гости Краљевског Двора сваког Божића и Ускрса, када им се деле поклони. Најбољи ђаци су такође гости Краљевског Двора сваке године. Покровитељ је сусрета медицинске дијаспоре, који се одржавају једном годишње. Фондација исто тако помаже социјално угрожене и сиромашне, као и стара лица и децу са посебним потребама. Само 2018. године фондација је донирала медицинску опрему и помоћ у вредности од око 3 милиона евра.²⁴⁹

8.16.6. Добротворна фондација Српске православне цркве Човекољубље

Човекољубље, добротворна фондација Српске православне цркве, од 1991. године пружа хуманитарну помоћ људима погођеним природним катастрофама, оружаним сукобима, избеглим и расељеним лицима, сиромашним и угроженим друштвеним групама. Своје акције спроводе преко својих центара у Србији (Београд, Крагујевац, Ниш, Краљево и Рума), Републици Српској (Бања Лука и Добој) и Црној Гори (Подгорица, Беране и Цетиње). Кроз програм оснаживања пољопривреде помаже социјално угроженом руралном становништву у самосталној производњи поврћа, цвећа, печурака, пчеларству, живинарству итд. Путем образовних програма поспешује целоживотно образовање, економско оснаживање угрожених група ка тржишту рада, промовише волонтерство и спроводи разне обуке. Спроводи социјално здравствени програм где им је у фокусу подршка деци без родитељског старања у савладавању школског градива, старијим особама у поштовању њихових права, статус особа са ХИВ вирусом, помоћ породицама које имају инвалида, као и доступност здравствене и социјалне заштите угроженим друштвеним групама.²⁵⁰

8.16.7. Фонд дијаспора за матицу

Фонд дијаспоре за матицу настао је 1999. године као последица исказане солидарности на обнови земље током и после агресије НАТО алијансе. Основни задатак Фонда је да настави са јачањем те солидарности према матици, решавању хуманитарних проблема као и повезивању делова српског народа. Фонд у свом раду сарађује са културним, духовним и државним институцијама српског народа. Предност имају пројекти који су у основи трајна добра којима се решавају ургентни проблеми и у којима учествују институције из матице. После петооктобарских промена средства Фонда су осам година била замрзнута, али у време владе председника Мирка Цветковића, главница од три милиона евра је Фонду враћена.

Досада је средствима Фонда: реконструисан мост код Јасике на Западној Морави порушен у НАТО агресији 15. априла 1999. године од новца Срба из Немачке у износу од 300000 немачких марака; за мост код Новог Сада „Варадинска дуга“ купљена је челична конструкција за коју је одвојено милион немачких марака, мост је пуштен у саобраћај 6. октобра 2000. године; мост на Великој Морави код Варварина порушен на

²⁴⁹ <http://www.lifelineaid.org/o-nama/?lang=sr> приступљено 11.8.2019. године.

²⁵⁰ <https://covekoljublje.org/> приступљено 12.8. 2019. године.

Свету Тројицу 30. маја 1999. године док се одржавао традиционални сабор и док је на мосту било грађана, средствима Срба из Швајцарске у износу од 2 милиона швајцарских франака, мост је отворен 29. новембра 1999. године као и оближњи хотел „Плажа“ и споменик погинулим грађанима; поправљено је и 100 км путева у Поморављу и Шумадији у сарадњи са Војском под некомерцијалним условима.

Фонд у наредном периоду планира: да са 100000 евра помогне решавању проблема деце на Косову и Метохији, тачније у отварању школа и вртића; да 100000 евра уложи у куповину сеоских домаћинстава како би збринуо расељена лица са Косова и Метохије, односно вишечлане породице са децом; са 10000 евра изградњу храма Христовог рождества у Мојковцу као спомен борцима Мојковачке битке.²⁵¹

8.16.8. Коментар истраживања „Давања за опште добро из дијаспоре“²⁵²

У овом истраживању 53,6 % испитаних није сигурно или не зна да ли матица брине о дијаспори, а 37,5 % је изричито у томе да не брине. На питање да ли су донирали у последњих годину дана, скоро половина односно 47 % испитаника није учествовало у донирању а 18,3 % се не сећа. Испитаници сматрају да у најбољем интересу читавог друштва ради Црвени крст (30,5 %), затим фондације које помажу грађанима Србије из дијаспоре (27,9 %), па на трећем месту црквене и верске организације (24,9 %), а најмање поверења имају у државне институције Републике Србије (16,8 %) и у амбасаде и конзулате у својим земљама (22,8 %).

Пошто је у истраживању био понуђен и одговор не знам и уколико би се он занемарио односно не би улазио у анализу истраживања, онда би резултат био следећи, уз пондерацију до средње оцене на следећи начин: не слажем се (1), нити се слажем нити се не слажем (2) и слажем се (3).

Организација	Не слажем се (%)	Нити се слажем нити се не слажем (%)	Слажем се (%)	Просечна оцена
Црвени крст	14,8	37	48,2	2,33
Фондације из дијаспоре	19	37,8	43,2	2,2
Црквене и верске организације	31,3	31,7	37	1,74
Фондације у Србији	23,1	39,5	37,4	2,14
Амбасаде и конзулати	26,7	38,4	34,9	2,08
Државне институције Републике Србије	46,7	28,7	24,6	1,78

Табела 8.12. Поверење у организације које се баве филантропијом дијаспоре и институције Републике Србије

Овде је намера била да се покаже како добијени резултати могу бити тумачени и на другачији начин, где се добијају сасвим други закључци. Посматрајући претходну табелу према средњим тако уведеним оценама добија се, да је најмање поверење у црквене и верске организације као и државне институције Републике Србије, а највеће

²⁵¹ <http://www.fondidijaspore.com/> приступљено 12.8.2019. године.

²⁵² Глигоријевић, Б. & Лазовић, М. (2018) Давања за опште добро из дијаспоре, Београд, Фондација Ана и Владе Дивац, стр 10.

Црвеном крсту и организацијама и фондацијама које помажу грађанима Србије из дијаспоре, што је исто као и када су тумачени подаци у истраживању.

Према областима донирања, највише је донација усмерено у здравство, помоћ сиромашнима и за образовање. Начин на који су упућивали донацију је највише био лично особама којима је помоћ била потребна (53,7 %), па онда преко фондација у Србији (23,4%), а на трећем месту преко црквених и верских организација (14 %). Када је у питању начин на који су помогли онда је он у (82,4 %) случајева био путем новчане помоћи. Оно што би мотивисало дијаспору да више улаже у филантропију је на првом месту већа гаранција да ће оно зашта се донира и бити спроведено, као и да се званично извештава о резултатима донације, па не треба да чуди успех Фонда „Срби за Србе“, који о сваком донираном износу извештава као и о спроведеним акцијама.

На питање како се информишу о дешавањима у Републици Србији, највише испитаника је одговорило путем телевизије, затим интернет сајтова за вести и портала, па онда штампа и друштвене мреже. Напредак технологија и све већи број младих људи који одлазе у дијаспору из Србије, довешће до тога да примат у информисању дијаспоре, преузму друштвене мреже као и интернет портали и сајтови за новости из Србије.

8.17. Закључна разматрања

Задњих година уместо да се институције које се баве сарадњом са дијаспором кадровски ојачавају на делу је урушавање истих. Најпре је дошло до укидања Министарства за дијаспору, а не за дуго затим и Канцеларије за сарадњу са дијаспором и Србима у региону. Управа за сарадњу са дијаспором и Србима у региону при Министарству спољних послова без руководиоца и резултата све време. Закон о дијаспори као да не постоји, а Стратегија очувања и јачање односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону није доживела своју реализацију.

Да би дијаспора више улагала у земљу порекла кроз финансијске инструменте потребно је:

- 1) Побољшати транспарентност и веру у локалне финансијске институције и предузећа.
- 2) Повећати знање и експертизу о финансијским инструментима што су намењени дијаспори.
- 3) Промовисати међународне споразуме о регулативи и извршењу.
- 4) Од политика краткорочног добитка ићи ка политикама на дужи рок и тржишту капитала.
- 5) Преовладати правна и техничка питања када је у погледу издавање финансијских инструмената.

За инвестиције из дијаспоре потребно је обезбедити:

- 1) **Пристап информацијама** Услови за улагање и све информације о инвестирању треба да буду на једном месту.
- 2) **Пристап мрежама** Организовати пословне догађаје (сајмове, конференције, презентације и др.) за чланове дијаспоре, повезивање локалних предузетника са пословно успешним члановима дијаспоре и стварање посебне мреже пословне дијаспоре.
- 3) **Пристап програмима обуке** Подржати обуке које организује приватни сектор и међународне организације.

- 4) **Пристап средствима за предузетнике** Обезбедити одређена средства и кредите.
- 5) **Средства приватних фондова** Усмерити за финансирање приватних предузећа и јавне инфраструктуре.

Чланови дијаспоре имају другачији пристап ризику улагања од међународних инвеститора. Веома је важна транспарентност у погледу локалних пословних прилика. Поједине земље имају портал за локалне инвестиционе могућности, где су дате информације о улагању или пословном зајму.

Мрежа организација је у распону од неформалних до структуралних мрежа, које нуде различите начине, како чланови дијаспоре могу допринети развоју својих земаља порекла. Примера ради то може бити пословно умрежавање догађаја, размена едукативних садржаја, програми прекограничне сарадње, разни семинари и менторски рад. Мреже могу бити виртуелне заједнице, које чине само предузетници дијаспоре. Друге мреже чине представници владе из земље порекла и представници кровних организација дијаспоре. Неке могу за чланство тражити чланарину, друге нуде бесплатно умрежавање. Постоје мреже за повезивање локалних предузетника са њиховим колегама у дијаспори. Исто тако постоје мреже за пословне чланове дијаспоре да се повежу са представницима владе матичне земље, а све у циљу повећања трговине у међународним токовима и страних инвестиција у матицу.

Посебне мреже пословних лидера и утицајних чланова дијаспоре са представницима владе матичне земље, како би се дефинисали сектори, географска подручја матице да у оквиру јавно-приватног партнерства дође до улагања дијаспоре. Творци мрежа могу да у пристапу који је исти према свим члановима у мрежи направе грешку, јер поједини чланови имају различита очекивања од свог ангажовања у мрежи. Сходно томе, требало би мреже формирати као стратешке и на селективном принципу, када је чланство у питању.

Припадници дијаспоре који су заинтересовани за улагање, а живе у развијеним земљама, склонији су да свој бизнис у земљи порекла обављају са даљине тј. нису спремни да се трајно врате. За успешне мреже потребна је дугорочна политика подршке из земље порекла, мреже треба да имају квалитет (појединце посвећене и са високим утицајем у својој средини), а не квантитет (број чланова).

Програми обуке за предузетнике који желе да покрену бизнис у земљи порекла, а у циљу отварања нових радних места, повећања стандарда припадника дијаспоре и њиховог образовања у погледу стицања пословних вештина за покретање и вођење сопственог бизниса. Неке обуке нуде информације о пословању и начину како започети бизнис у земљи порекла.

Интересантан је модел који се примењује у Израелу па ће за потребе овог рада бити презентован. Министарство предузетништва у Израелу нуди услуге пословног саветовања, обуке за предузетнике и мигранте за отпочињање бизниса у Израелу, израду пословних планова, менторство, упознавање са пореском политиком и финансијску помоћ од својих 12 пословних саветовалишта. Неке владе програме обуке изводе кроз сарадњу са приватним партнерима или међународним организацијама попут Међународне организације за миграције.

Поједине владе или међународне организације, предузетницима обезбеђују почетни капитал у виду кредита, зајмова често и бесповратних средстава. Као вид

нефинансијске подршке, је помоћ од стране локалних образовних институција кроз обуку за управљање пословним подухватима.

Модел који се примењује у Израелу, када су у питању подстицаји за пословне чланове дијаспоре биће посебно представљен. Министарство за укључивање имиграната у Израелу нуди две врсте кредита: за мала предузећа преко фонда за помоћ (Министарство трговине, индустрије и рада) и фонда за samozапослене имигранте (Министарство за укључивање имиграната). Samozапослени имигранти конкуришу на следећи начин: пословни саветник преноси пословни план и своју препоруку фонду његовом одбору, који даје процену пословног подухвата и одређује висину зајма као и потребне гаранције од имигранта, па га упућује у партнерску банку ради реализација зајма. Право на ову помоћ имају имигранти јеврејске дијаспоре као и њихова деца.

Средства фондова се усмеравају у развој одређених компанија у земљама порекла или у инфраструктурне радове попут: саобраћајне инфраструктуре, електроенергетских постројења или изградње објеката за потребе образовања или пружања здравствених услуга.

9. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ЊИХОВА АНАЛИЗА КРОЗ ДОПРИНОСЕ И ОГРАНИЧЕЊА

Резултати истраживања биће представљени према следећем редоследу: прво ће бити анализирана истраживања из анкете, која се тичу економског потенцијала дијаспоре као фактора развоја предузетништва у Републици Србији, затим истраживања исказа из анкете о поверењу које дијаспора има у институције које се баве дијаспором, онда ће бити компаративно анализирани подаци истраживања до којих се дошло спроведеном анкетом и на крају у секундарном делу истраживања компарација са резултатима из истраживања које је спровео Кабинет министра без портфеља задужен за демографију и популациону политику у сарадњи са Републичким заводом за статистику и са невладином организацијом „Центар за живот-да нас буде више“.

9.1. Истраживање-Да ли бисте улагали своја средства у развој привреде Републике Србије?

На питање „Да ли бисте улагали своја средства у развој привреде Републике Србије?“, испитаницима је било понуђено да дају одговор:

- А) Да
- Б) Можда
- В) Не

Посматрано на цео узорак испитаника резултати су били следећи и представљени су на слици што следи.

Слика 9.1. Расподела ставова испитаника за питање: Да ли бисте улагали своја средства у развој привреде Републике Србије (у процентима)

Највећи број испитаника изнео је став, да би можда улагао у развој привреде Републике Србије њих 48 %. Број испитаника који би улагали је 24 %, скоро сваки четврти

испитаник би улагао. Изричито у ставу да не би улагали у привреду Србије је 28 % испитаника и они нису учествовали у даљем истраживању економског потенцијала дијаспоре као потенцијалног фактора развоја предузетништва у Републици Србији. Ако се претпостави да у старосној пирамиди дијаспоре има петина становништва које је млађе од 18 година, онда се за даљу анализу барата са бројем дијаспоре и Срба у региону од преко 4 милиона пунолетних грађана. Уколико применимо аналогију са нашим узорком и добијеним ставом, да би улагало у развој привреде скоро четвртина узорка, на број припадника српске дијаспоре то би било око милион.

Демографске карактеристике		Искази у процентима		
		1А	1Б	1В
ПОЛ	А	21	49	30
	Б	27	47	26
ГОДИНЕ ЖИВОТА	А	29	52	19
	Б	24	45	31
	В	21	47	32
	Г	18	56	26
СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА	А	0	100	0
	Б	22	45	33
	В	29	46	25
	Г	23	49	28
	Д	23	51	26
	Ђ	34	44	22
ТРЕКУТНО ЖИВИТЕ	А	23	50	27
	Б	31	54	15
	В	8	69	23
	Г	0	50	50
	Д	32	39	29
	Ђ	26	37	37
ВАШЕ ПОРЕКЛО	А	17	54	29
	Б	33	37	30
	В	30	42	28
	Г	32	32	36
	Д	21	43	36
	Ђ	21	56	23
	Е	19	59	22

Табела 9.1. Однос у процентима према демографским карактеристикама узорка за исказ: Да ли бисте улагали своја средства у развој привреде Републике Србије?

У табели је означено:

1А-Да 1Б-Можда 1В-Не

Пол: А-женски Б-мушки

Године живота: А-до 30 година Б-преко 30 до 40 година В-преко 40 до 50 година Г-преко 50 година

Степен образовања: А-основно образовање Б-средње образовање у трајању од 3 или 4 године В-више или високо образовање у трајању до 3 године Г-високо образовање у трајању до 4 или 5 година Д-специјалиста или магистар наука Ђ-доктор наука.

Тренутно живите: А-у Западној Европи Б-у Источној Европи или Русији В-у Северној Америци Г-у Јужној Америци или Африци Д-у Аустралији или Азији Ђ-у Бившим југословенским републикама.

Ваше порекло: А-из Западне Србије Б-из Источне Србије В-из Шумадије Г-из Јужне Србије Д-из Војводине Ђ-из Бивших југословенских република Е-из Београда

Коментар резултата истраживања који су дати у претходној табели:

- ❖ Када се посматра пол запажа се да су жене мање заинтересоване за улагање у развој привреда Републике Србије свега у износу 21 %, у односу на мушкарце који би у проценту од 27 % улагали у развој привреде Републике Србије. Када је у питању неодлучност, онда су посматрано према полу и мушкарци и жене са приближно 50 % и појединачно 49 % жене, а 47 % мушкарци, истог става. Скоро половина и мушкараца и жена је неодлучна али не и изричита, да не би улагала, што говори о могућем потенцијалу дијаспоре за улагање. У ставу, да не би улагали у развоју привреде Републике Србије, жене су израженије са 30 % у односу на мушкарце у проценту од 26 %. Посматрано према полу жене би мање улагале, а процентуално су више става да не би улагале. Могло би се закључити, да је у дијаспори која би улагала у развој Србије, већи економски потенцијал у мушкој популацији него у женској.
- ❖ Када се посматрају године живота, онда се изводи запажање да су категорије млађих испитаника спремније да улажу у развој своје матице од старије популације дијаспоре. Најмлађи су спремни на улагање у износу од 29 %, па у категорији преко 30 а до 40 година у износу од 24 % , даље за категорију преко 40 а до 50 година у износу од 21 % и преко 50 година свега 18 % . Примећује се, да се са старашћу испитаника смањује спремност за улагање. Посматра ли се неодлучност, онда је она највећа код категорије преко 50 година износи 56 %, а затим следи најмлађа категорија до 30 година са 52 %. Остале две категорије су исто тако неодлучне скоро око 50 %, категорија преко 30 а до 40 година у износу од 45 % и категорија преко 40 а до 50 година у износу 47 % . Највећу неспремност на улагање показале су категорије становника од преко 30 година па до 50 година око 30 %, односно категорија од преко 30 а до 40 година у износу 31 %, а категорија преко 40 а до 50 година у износу 32 %. Категорија преко 50 година живота у износу 26 %, а све као последица лошег искуства ранијих генерација из дијаспоре, које су улагале у развој привреде матице. Најмању неспремност показала је најмлађа категорија у износу од 19 %. Када су у питању године живота и старост испитаника брине што су категорије у најбољем животном добу искључиве у неспремности на улагање, а даје наду спремност најмлађе категорије чије време тек долази, као и велика неодлучност из које уз праве мере може се став и променити.
- ❖ Када је у питању степен образовања, онда је код ових категорија приметна велика неодлучност од скоро 50 %, а за категорију магистара и специјалиста и преко у износу од 51 %. Неодлучност испитаника са основним образовањем у стопостотном износу је изражена малим њиховим бројем у узорку, а и њиховом необавештеношћу о могућем улагању у привреду Србије. Када се упореде категорије испитаника према степену образовања, онда је код оних са средњим

образовањем, магистара и специјализаната и високо образованих за неки проценат више, да не желе да улазу у односу на оне у њиховој категорији који би улагали у развој матице. Категорије са вишим образовањем и доктори наука би више улагали у развој него испитаници из њихове категорије што не би, а што на неки начин да је посебну наду, да најобразованији слојеви дијаспоре имају жељу да улажу у развој привреде и то у износу од 34 %, а исто тако они су у категорији степена образовања најмање неодлучни у проценту од 44 %.

- ❖ Према тренутном месту живљења мора се приметити, да би у развој привреде Србије улагали из региона Аустралије и Азије у износу 32 % и региона Источне Европе и Русије у износу од 31 %. Затим следи регион бивших југословенских република са 26 % и Западне Европе са 23 %. Најмања заинтересованост за улагање показују испитаници из региона Северне Америке од 8 %, а уједно и највећу неодлучност са 69 %. Најмања неодлучност је код испитаника из бивших југословенских република у износу од 37 % и Аустралије и Азије у износу од 39 %. Регион Јужне Америке и Африке неће се у анализу уклапати, због малог броја испитаника са тог подручја у анкети, а уједно то је подручје са најмањим бројем припадника српске дијаспоре. То не значи да и њему не треба посветити одређену пажњу, што је и урађено када су у питању истраживања из другог дела анкете. Најмањи проценат испитаника који не би улагали долази из региона Источне Европе и Русије у износу од 15 %, затим следе регион Северне Америке у износу 23 % и Западне Европе у износу од 27%.
- ❖ Посматрајући демографску карактеристику порекла испитаника највећи проценат негде око 30 % испитаника спремно је да улаже у развој привреде Републике Србије, из региона Источне Србије 33 %, Јужне Србије 32 % и Шумадије 30 %. Најмање испитаника је спремно да улаже, а пореклом су из Западне Србије 17 % и Београда 19 %, док су своју спремност за улагањем од 21 % показали из категорије порекла из Војводине и бивших југословенских република. Највећу неодлучност за улагањем показали су испитаници категорије пореклом из Београда 59 %, бивших југословенских република 56 % и Западне Србије 54 %, то су категорије које су показале најмању спремност за улагањем. Највећа неспремност за улагање у развој привреде матице, долази од испитаника пореклом из Јужне Србије и Војводине у износу од 36 %. Испитаници пореклом из региона Источне и Јужне Србије имају приближно исту жељу за улагањем (33 % на према 32 %), неодлучност (37 % на према 32 %) и не желе да улажу (30 % на према 36 %).

9.2. Истраживање-У коју област привреде би улагали своја средства?

На питање „У коју област привреде би улагали своја средства?“, испитаницима је било понуђено да дају одговор:

- А) У примарни сектор (пољопривреда, лов и шумарство)
- Б) У секундарни сектор (индустрија, грађевинарство, производно занатство и др.)
- В) У област услуга терцијарни сектор (саобраћај, трговина, туризам и угоститељство)
- Г) У образовање, културу и медије
- Д) У хартије од вредности
- Ђ) У осигуравајуће фондове

Е) Уколико није ни једно од понуђених опција, упишите Вашу

На слици су представљени резултати на основу ставова свих испитаника узорка испитивања.

Слика 9.2. Расподела ставова испитаника за питање: У коју област привреде би улагали своја средства (у процентима)

Посматрано према привредним секторима највише испитаника би улагало у примарни сектор у износу од 30 %. Следећи сектор у који би улагали испитаници, би био сектор услуга или терцијарни сектор са 25 %. Секундарни сектор је изабрало 21 % испитаника, а нешто мање 19 % би улагало у образовање, културу и медије. У хартије од вредности свега 1 %, а у осигуравајуће фондове 2 %, док је неку другу опцију ниједну од понуђених изабрало 2 % испитаника, који су учествовали у анкети.

Те неке друге опције су већином биле ИТ сектор и еколошки пројекти који имају у основи очување природне средине, као и пружање медицинских услуга. То што највећи број испитаника који би улагали у развој привреде Републике Србије, би улагао у примарни сектор није што би требало да одушеви, али управо оно што даје наду су потенцијална улагања у оних 2 % у ИТ сектор и циркуларној економију, као и 25 % у терцијарни сектор у области пружања услуга.

Демографске карактеристике		Искази у процентима						
		2А	2Б	2В	2Г	2Д	2Ђ	2Е
ПОЛ	А	30	18	25	22	1	2	2
	Б	31	25	23	15	1	2	3
ГОДИНЕ ЖИВОТА	А	27	19	26	27	0	0	1
	Б	33	22	27	11	1	3	3
	В	28	24	22	19	1	3	3
	Г	37	21	21	21	0	0	0
СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА	А	60	0	20	0	0	20	0
	Б	39	21	17	20	1	1	1
	В	26	20	36	12	2	2	2
	Г	25	24	24	21	0	2	4
	Д	39	15	27	19	0	0	0
	Ђ	0	42	29	29	0	0	0
ТРЕНУТНО ЖИВИТЕ	А	30	24	26	15	1	1	3
	Б	9	9	18	55	0	9	0
	В	20	10	40	30	0	0	0
	Г	0	100	0	0	0	0	0
	Д	42	14	10	25	3	3	3
	Ђ	32	19	26	19	0	4	0
ВАШЕ ПОРЕКЛО	А	36	20	16	20	0	4	4
	Б	42	11	21	16	5	0	5
	В	43	18	20	13	3	0	3
	Г	29	29	25	17	0	0	0
	Д	24	21	21	28	0	3	3
	Ђ	26	26	28	15	0	3	2
	Е	22	20	32	22	0	2	2

Табела 9.2. Однос у процентима према демографским карактеристикама узорка за исказ: У коју област привреде би улагали своја средства?

У табели је означено:

2А- У примарни сектор (пољопривреда, лов и шумарство)

2Б- У секундарни сектор (индустрија, грађевинарство, производно занатство и др.)

2В- У област услуга терцијарни сектор (саобраћај, трговина, туризам и угоститељство)

2Г- У образовање, културу и медије

2Д- У хартије од вредности

2Ђ- У осигуравајуће фондове

2Е- Уколико није ни једно од понуђених опција, упишите Вашу

Све остале ознаке су као и у претходној табели.

Коментар резултата истраживања који су дати у претходној табели:

- ❖ Посматрано према полу жене би највише улагале у примарни сектор у износу од 30 %, па сектор услуга 25 %, затим образовање, култура и медији 22 % и у износу од 18 % у секундарни сектор индустрија, грађевинарство и производно занатство. У остале секторе жене би улагале, као и што се определило у процентима и цео узорак. Мушкарци би највише улагали у примарни сектор, па у секундарни, онда у терцијарни и у образовање, културу и медије. Када су остали сектори у питању код мушкараца је у односу на жене већи проценат, једино код неких других опција у које би улагали, то не чуди имајући у виду да су они доминантни у ИТ сектору. Жене би разумљиво у процентима посматрано улагале више од мушкараца у сектору услуга и образовања, културе и медија, док би мушкарци улагали више у примарни и секундарни сектор привреде Републике Србије.
- ❖ Када су у питању године живота онда у најмлађој категорији испитаника, који би улагали или би можда улагали у привреду Републике Србије, највише њих би улагало у примарни сектор и у сектор образовања, културе и медија у износу од 27 %. Нешто мање 26 % у терцијарни сектор, а 19 % у секундарни сектор. Најстарија група испитаника преко 50 година живота би улагала у само прва четири сектора и то следећи редоследом: прво у примарни сектор 37 % и онда у остала три сектора по 21 %. Категорије испитаника преко 30 а до 40 година највише би улагала у примарни, па у терцијарни, а онда у секундарни, па у образовање, културу и медије у износу од 11 %. Категорија испитаника преко 40 а мање од 50 година, највише би улагала редом у примарни, секундарни, терцијарни и образовање, културу и медије. За ове две задње побројане категорије треба уочити да би улагање у осигуравајуће фондове и остале опције код обе износило исто у износу од 3 % испитаника. Ако се категорије посматрају процентуално, онда је категорија најмлађих највише заинтересована да улаже у образовање, културу и медије, категорија од преко 30 а мање од 40 година у сектору услуга, а категорија од преко 40 а мање од 50 година у секундарни сектор, док би категорија преко 50 година улагала у примарни сектор. Могло би се закључити да свака категорија улаже према разумевању привреде и својим склоностима.
- ❖ Испитаници са основним образовањем у већини би улагали у примарни сектор. Категорија испитаника са завршном средњом школом као степеном образовања, највише би улагала у примарни сектор, па у секундарни, онда у образовање, културу и медије затим у сектор услуга. Ова категорија за остале сектора се определила у износу од по 1 %. Испитаници степена образовања са вишом школом највише би улагали у сектору услуга 36 % па редом у примарни, секундарни и образовање, културу и медије. Ова категорија се за остале сектора определила у износу по 2 %. Када су у питању испитаници са факултетском дипломом они би највише у привреду Србије улагали у примарном сектору у износу 25 %, па онда у секундарни и терцијарни сектор у износу од по 24 %, а затим у образовање, културу и медије у износу од 21 %. Ова категорија би у друге опције улагања се определила са 4 %. За категорије специјалиста, магистара и доктора наука је потребно приметити да су они бирали само да улажу у ова прва побројана четири сектора, осим доктора наука који се нису определили за примарни сектор да би у њега улагали. Магистри и специјалисти би највише улагали у примарни сектор, па у сектор услуга, онда образовање, културу и медије и затим у секундарни сектор. Доктори наука би највише улагали у секундарни сектор, па у терцијарни и сектор образовања, културе и

медија у истом износу од 29 %. Када посматрамо категорије према степену образовања у процентуалном односу, онда су испитаници са основним образовањем највише одабрали да улажу у примарни сектор, доктори наука у секундарни сектор, више образовање у сектор услуга. У образовање, културу и медије највише би процентуално посматрано улагала категорија доктора наука, а испитаници са факултетском дипломом у неке друге опције. Оваква расподела испитаника према секторима привреде не чуди, да су они који имају факултет одабрали неке друге опције улагања попут ИТ сектора и области заштите животне средине.

- ❖ Када се посматра по категоријама где тренутно живе испитаници, онда би они из региона Западне Европе највише улагали у примарни, па у терцијарни, онда у секундарни и затим у образовање, културу и медије. Из региона Источне Европе и Русије испитаници би највише улагали у образовање, културу и медије, онда у сектор услуга, а затим у истом износу од по 9 % у примарни, секундарни и сектор осигуравајућих фондова. Испитаници из Северне Америке највише би улагали у терцијарни сектор, па у образовање, културу и медије, онда примарни и затим у секундарни сектор. Када се посматра регион Аустралије и Азије, испитаници са тих простора највише би улагали у образовање, културу и медије, онда у секундарни, затим у сектор услуга, па у примарни сектор. Код испитаника из региона Аустралије и Азије у остале секторе би улагали у истом износу од по 3 %. Из бивших југословенских република испитаници би највише улагали у примарни сектор у износу од 32 %, па у сектор услуга 26 % и онда у секундарни сектор и образовање, културу и медије у истом износу од по 19 %. Испитаници који тренутно живе на простору бивших југословенских република улагали би у осигуравајуће фондове у износу од 4 %. Процентуално посматрано у примарни сектор би највише улагали испитаници са простора Аустралије и Азије, у секундарни сектор из региона западне Европе, а у сектор услуга са простора Северне Америке, док би у образовање, културу и медије из региона Источне Европе и Русије. Што се тиче неких других опција у њих би највише улагали испитаници из Западне Европе и Аустралије и Азије.
- ❖ Посматрајући порекло испитаника и њихову изражену вољу у које би сектори привреде улагали запажа се, да се испитаници пореклом из Западне Србије највише опредељују да улажу у примарни сектор, па у секундарни и у образовање, културу и медије у истом износу, затим у сектору услуга, па онда у осигуравајуће фондови неке друге опције у истом износу од по 4 %. Испитаници пореклом са простора Источне Србије највише би улагали у примарни, па онда у сектор услуга, затим следе образовање, култура и медији и секундарни сектор. Са ових простора пореклом испитаници би у истом износу од по 5% улагали у хартије од вредности и у друге опције улагања. Пореклом из региона Шумадије испитаници би највише улагали у примарни сектор, па терцијарни, онда секундарни и затим образовање, култура и медији. Испитаници који су пореклом из Јужне Србије највише би улагали у примарни и секундарни сектор у истом износу од по 29 %, па у терцијарни и на крају у образовање, културу и медије. Они су остали секторе не би улагали. Категорија испитаника чије је порекло са простора Војводине, највише би улагали у сектор образовања, културе и медија, па у примарни сектор, док би у терцијарни и секундарни улагали у истом износу од по 21 %. Испитаници пореклом са ових простора улагали би и у осигуравајуће фондове и друге опције у истом износу од по 3 %. Испитаници пореклом из бивших југословенских република највише би улагали у сектор услуга, па у примарни и секундарни сектор у истом износу од по 26 % и онда у

образовање, културу и медије. Ако се посматра категорија испитаника пореклом из Београда, запажа се да би они највише улагали у сектор услуга, а онда подједнако у примарни сектор и у образовање културу и медије, па у секундарни сектор. У истом износу од по 2 % испитаници пореклом из овог региона би улагали у осигуравајуће фондове и друге опције улагања. У примарни сектор највише би процентуално посматрано улагали испитаници пореклом са простора Шумадије, у секундарни из јужне Србије, у терцијарни из Београда, образовање, културу и медије из Војводине, хартије од вредности из Источне Србије, у осигуравајуће фондове и Западне Србије и за друге опције из региона Источне Србије.

9.3. Истраживање-Каква би била врста предузећа у које би улагали своја средства?

На питање „Каква би била врста предузећа у које би улагали своја средства?“, испитаницима је било понуђено да дају одговор:

- А) Мало или средње предузеће породичног типа
- Б) Мало или средње предузеће
- В) Акционарско друштво
- Г) Ортакчко друштво

На слици су представљени резултати на основу ставова свих испитаника узорка испитивања.

Слика 9.3. Расподела ставова испитаника за питање: Каква би била врста предузећа у које би улагали своја средства (у процентима)

Када се посматра врста предузећа у које би испитаници улагали, онда је највише испитаника се определила, да врста предузећа буде мало или средње предузеће породичног типа у износу од 53 %, затим се највише определило испитаника, који су учествовали у анкети за мало или средње предузеће у износу од 35 %. За категорију акционарског друштва определило се 7 % испитаника, а за ортакчко друштво свега 5 %

учесника анкете који би улагали у привредни развој матице. Највише испитаника би улагало у мало или средње предузеће, које би могло бити и породичног типа укупно 88 % испитаних. Велика већина испитаника који би улагала у привредни развој Републике Србије улагала би у мала и средња предузећа, односно у предузетништво и његов развој, где би се уполсиле породице, рођаци и пријатељи.

Демографске карактеристике		Искази у процентима			
		ЗА	ЗБ	ЗВ	ЗГ
ПОЛ	А	56	31	8	5
	Б	59	28	8	5
ГОДИНЕ ЖИВОТА	А	45	40	9	6
	Б	56	35	6	3
	В	62	25	9	4
	Г	45	45	3	7
СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА	А	80	20	0	0
	Б	57	39	3	1
	В	54	34	6	6
	Г	54	30	10	6
	Д	38	43	15	4
	Ђ	29	57	0	14
ТРЕНУТНО ЖИВИТЕ	А	55	33	7	5
	Б	36	46	18	0
	В	50	50	0	0
	Г	100	0	0	0
	Д	59	28	10	3
	Ђ	42	46	4	8
ВАШЕ ПОРЕКЛО	А	56	28	12	4
	Б	58	32	5	5
	В	51	31	10	8
	Г	46	42	8	4
	Д	61	18	12	9
	Ђ	57	40	0	3
	Е	45	45	8	2

Табела 9.3. Однос у процентима према демографским карактеристикама узорка за исказ: Каква би била врста предузећа у које би улагали своја средства?

У табели је означено:

ЗА- Мало или средње предузеће породичног типа

ЗБ- Мало или средње предузеће

ЗВ- Акционарско друштво

ЗГ- Ортачко друштво

Све остале ознаке су као и у претходној табели.

Коментар резултата истраживања који су дати у претходној табели:

- ❖ Ако се посматра пол онда би жене највише улагале у мала или средња предузећа породичног типа, па у мала или средња предузећа, а онда акционарска друштва и затим ортачка друштва. Мушки део популације би исто улагао највише у мала и средња предузећа породичног типа, а онда у мала или средња предузећа, па у акционарска друштва и на крају у ортачка друштва. Када се посматра процентуално, онда су мушкарци више спремни да улажу у мала или средња предузећа породичног типа у износу од 59 %, у односу на жене у износу од 56 %. Ако се посматрају мала или средња предузећа онда би у њих више улагале жене. Што се тиче односа улагања у процентима и жене и мушкарци би улагали у истом износу у акционарска друштва од по 8 %, а у ортачка друштва у износу од по 5 %. Када се посматра расподела испитаника према полу у односу на врсту предузеће у које би улагали, онда се запажа, да не постоји велика разлика међу половима.
- ❖ Према годинама живота најмлађа категорија испитаника прво би улагала у предузећа мала или средња предузећа породичног типа, па у мала или средња предузећа, а затим у акционарска друштва и на крају у ортачка. Овај распоред улагања је исти и за категорије испитаника према годинама живота од преко 30 а до 50 година. За најстарију категорију учесника анкете односно преко 50 година живота је опредељеност између малих и средњих предузећа и са породичним типом и без иста и износи 45 %. Ова категорија испитаника би више улагала у ортачка друштва него у акционарска друштва. Посматрали се у процентуалном односу, онда се највише определило испитаника за мала или средња предузећа породичног типа у категорији преко 40 а мање од 50 година, а за предузећа мала или средња у категорији преко 50 година. За акционарска друштва подједнако категорија до 30 година и категорија испитаника са годином живота преко 40 а мање од 50 година. У ортачко друштво највише би процентуално улагала категорија од преко 50 година, што не чуди имајући у виду искуство и социјални капитал ове групе испитаника.
- ❖ У односу на степен образовања, испитаници са основним образовањем би улагали искључиво у мала или средња предузећа, а чешће породичног типа. Категорија са средњим степеном образовања би највише улагала у мала или средња предузећа породичног типа, па онда у мала или средња предузећа, а затим у акционарска и на крају у ортачка друштва. Испитаници који поседују диплому више школе би најпре улагали у мала или средња предузећа породичног типа, као у мала или средња предузећа, да би однос улагања у акционарска и ортачка друштва био исти у износу од по 6 %. Факултетски образовани испитаници највише би улагали у мала или средња предузећа породичног типа, као и мала или средња предузећа, онда у акционарска друштва и у ортачка друштва. Категорија магистара и специјалиста би као и доктора наука више улагала у мала или средња предузећа, па онда у мала или средња предузећа породичног типа, при чему су магистри и специјалисти више заинтересовани за акционарска, а доктори наука за ортачка друштва. Ако се погледа однос у процентима, онда је за мала и средња предузећа породичног типа највише заинтересовано испитаника са основним образовањем, док су доктори наука највише изразили заинтересованост за улагања у мала и средња предузећа, категорија магистара и специјалиста би највише улагала у акционарска друштва, а у ортачка друштва би то била категорија доктора наука. Овде се запажа, да је веће поверење за улагање у мала или средња предузећа породичног типа код испитаника са нижим степеном образовања, док је већа

опредељеност за друге облике пословног удруживања како степен образовања расте.

- ❖ Када се посматрају место живљења испитаника, може се запазити, да би испитаници који тренутно живи у Западној Европи највише улагали у мала или средња предузећа породичног типа, а затим у мала или средња предузећа, па онда у акционарска и на крају у ортачка друштва. Испитаници из региона Источне Европе и Русије предност приликом улагања дају малим или средњим предузећима па онда оним која су породичног типа и акционарским друштвима. Из простора Северне Америке испитаници су се определили само за мала или средња предузећа у истом односу и кад су посматрано са и без породичног типа. Улагање из региона Аустралије и Азије усмерено је првенствено на мала или средња предузећа породичног типа, па на мала или средња предузећа, онда акционарска друштва и затим ортачка друштва. Испитаници са простора бивших југословенских република своју предност приликом улагања дају малим или средњим предузећима, па онда истим таквим предузећима са породичним типом. Ови испитаници предност дају ортачким у односу на акционарска друштва приликом улагања. Када се посматра процентуални однос у мала или средња предузећа породичног типа највише би улагало испитаника са простора Аустралије и Азије, а у мала или средња предузећа из региона Северне Америке, у акционарско друштво највише би улагало испитаника из Источне Европе и Русије у износу од 18 %, а у ортачка друштва са простора Западне Европе.
- ❖ Уколико се посматра порекло испитаника, онда би испитаници чије је порекло из Западне Србије, највише улагали у мала или средња предузећа породичног типа, па у мала или средња предузећа, онда у акционарски и на крају у ортачка друштва. Испитаници чије је порекло из Источне Србије исто би предност дали малим или средњим предузећима породичног типа у односу на мала или средња предузећа. Ови испитаници су у истом износу од по 5 % определили за акционарска и ортачка друштва. Када су у питању испитаници са простора Шумадије, Јужне Србије и Војводине њихово опредељење иде од малих или средња предузећа породичног типа преко малих или средњих предузећа до акционарских и ортачких друштава. Испитаници чије је порекло из бивших југословенских република предност дају малим или средњим предузећима породичног типа па малим или средњим предузећима и онда ортачким друштвима. Категорија испитаника пореклом из Београда је у истом износу од по 45 % определила се за мала и средња предузећа са или без породичног типа. Испитаници са ових простора пореклом су се више определили за акционарска друштва у односу на ортачка. Процентуално када се посматра, онда су се највише за мала и средња предузећа породичног типа определили испитаници чије је порекло из Војводине, за мала или средња предузећа испитаници са пореклом из Београда, за акционарска друштва определили су се пореклом из Западне Србије и Војводине, а за ортачка друштва највише су се определили испитаници пореклом из Војводине.

9.4. Истраживање-Шта Вас мотивише за улагање?

На питање „Шта Вас мотивише за улагање?“, испитаницима је било понуђено да дају одговор:

- А) Патриотизам да се помогне развоју своје домовине
- Б) Повратак у домовину и наставак пословних активности

В) Профит

Г) Уколико Вас нешто друго мотивише Ви упишите

На слици су представљени резултати на основу ставова свих испитаника узорка испитивања.

Слика 9.4. Расподела ставова испитаника за питање: Шта Вас мотивише за улагање (у процентима)

Приликом истраживања шта је мотив испитаницима да улажу у привредни развој Републике Србије, највише њих је одговорило да је то повратак у домовину и наставак пословних активности у износу од 44 %. Патриотизам и помоћ домовини је био мотив за 35 % испитаника. У износу од 19 % испитаника је профит навело као главни мотив улагања у привредни развој своје домовине, док је 2 % имало неке друге мотиве. Закључак да скоро 80 % узорка жели да помогне своју домовину у развоју и да настави пословне активности у њој, може само да радује, јер је мали број испитаника, којима је профит главни разлог улагања.

Дијаспора Србије поседује осећај за своју домовину и изражава спремност да помогне наставком својих економских активности, а у циљу привредног развоја своје домовине. Ради целовитости истраживања биће наведено шта су све мотиви ових 2 % испитаника, који су изразили другачије мотиве од понуђених. Као мотив се помиње: смањење загађења и очување природне околине, повратак ради престижа и успеха, инат, да се подигне ниво образовања и културе, да покрене фабрику у којој је био директор, а која је приватизована и не ради, да помогне породици, да улаже у промене у култури, јер смо дозволили да је губимо кроз музику, серије, ријалитије и ако изгубимо културу нашег народа изгубили смо нас.

Демографске карактеристике		Искази у процентима			
		4А	4Б	4В	4Г
ПОЛ	А	32	50	17	1
	Б	38	36	23	3
ГОДИНЕ ЖИВОТА	А	33	50	16	1
	Б	37	42	19	2
	В	34	38	27	1
	Г	38	48	14	0
СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА	А	60	40	0	0
	Б	29	50	20	1
	В	38	44	18	0
	Г	38	42	17	3
	Д	31	46	23	0
	Ђ	43	0	57	0
ТРЕНУТНО ЖИВИТЕ	А	38	41	19	2
	Б	36	64	0	0
	В	20	60	10	10
	Г	0	100	0	0
	Д	14	65	21	0
	Ђ	46	23	31	0
ВАШЕ ПОРЕКЛО	А	32	40	28	0
	Б	37	26	26	11
	В	35	49	13	3
	Г	29	54	17	0
	Д	32	53	15	0
	Ђ	40	40	20	0
	Е	35	41	22	2

Табела 9.4. Однос у процентима према демографским карактеристикама узорка за исказ: Шта Вас мотивише за улагање?

У табели је означено:

4А- Патриотизам да се помогне развоју своје домовине

4Б- Повратак у домовину и наставак пословних активности

4В- Профит

4Г- Уколико Вас нешто друго мотивише Ви упишите

Све остале ознаке су као и у претходној табели.

Коментар резултата истраживања који су дати у претходној табели:

- ❖ Када се посматрају мотиви за улагање према полу, може се запазити да су жене највише мотивисане повратком у домовину и наставком пословних активности, па онда патриотизмом и профитом, а само у износу од 1 % као мотив је нешто друго. Мушкарце највише мотивише патриотизам, онда повратак у домовину и наставак пословних активности, затим профит, а у износу од 3 % су неки други мотиви. Ако се процентуално посматра онда су жене у односу на мушкарце само

више процентуално опредељене, када је у питању наставак пословних активности и повратак у домовину, за све остале мотиве мушкарци предњаче у односу на жене.

- ❖ Најмлађа категорије испитаника највише се определила за мотивацију повратак у домовину и наставак пословних активности, па онда патриотизам и профит, а најмање су неки други мотиви. Исти је редослед мотива за све категорије испитаника, када се посматрају године живота, осим за категорију преко 50 година која није навела да има друге мотиве осим понуђених. Процентуално гледано за патриотизам као мотив највише се определила категорија најстаријих испитаника преко 50 година. Када се посматра повратак у домовину и наставак пословних активности, онда је процентуално најмлађа категорија испитаника до 30 година имала то, као највећи мотив. Профит је као мотив најважнији за категорију од преко 40 а мање од 50 година, док су други мотиви најважнији за категорију живота испитаника преко 30 а мање од 40 година. Намеће се закључак, да је без обзира на старост испитаника значај редоследа мотива исти по важности у свакој категорији.
- ❖ Уколико се анализира степен образовања онда је патриотизам као мотив доминантан код испитаника са основним образовањем. За све остале категорије према степену образовања најзначајнији мотив за улагање је повратак у домовину и наставак пословних активности, па патриотизам, онда профит и на крају неки други мотив, осим за докторе наука где је најзначајнији мотив профит па патриотизам као два једина мотива. Када се процентуално посматра према патриотизму се опредељују највише испитаника са основним образовањем, а за повратак у домовину и наставак пословних активности највише испитаника има средње образовање. Профит је најважнији процентуално гледано за докторе наука, а неки други мотиви важни су високо образованим испитаницима са факултетском дипломом.
- ❖ Испитаници из региона Западне Европе за улагање у привредни развој своје домовине, највише мотивише повратак у домовину наставак пословних активности, онда патриотизам, а затим профит и на крају неки други мотив. За испитанике из Источне Европе и Русије једини су мотиви повратак и наставак пословних активности у износу од 64 % и патриотизам. Испитаници из Северне Америке су се према мотивима определили прво за повратак у домовину и наставак пословних активности, онда патриотизам, у истом износу од по 10% је важан мотив профита или неки други мотив. За испитанике са простора Аустралије и Азије најважнији мотив улагања је повратак у домовину и наставак пословних активности, онда профит, па патриотизам, док нису наводили друге мотиве. Учесници анкете са простора бивших југословенских република који би улагали у привредни развој Републике Србије првенствено су мотивисани патриотизмом, онда профитом и наставком пословних активности у Србији. Ако се посматра процентуални удео онда патриотизам мотивише највише испитанике који живе у бившим југословенским републикама, док је повратак у домовину и наставак пословних активности најважнији мотив за учеснике анкета из региона Аустралије и Азије. Профит као мотив је процентуално најважнији за испитанике из бивших југословенских република, а неки други мотиви испитаницима са простора Северне Америке. Закључује се да је главни мотив за све категорије повратак у домовину и наставак пословних активности осим за категорију која живи у бившим југословенским републикама, којој је најважнији мотив патриотизам.

- ❖ Посматрајући порекло испитаника, издваја се група испитаника чије је порекло из Западне Србије, Шумадије, Јужне Србије, Војводине и Београда где је редослед мотива по важности следећи: прво мотив повратка и наставак пословних активности, потом патриотизам, па профит и на крају може или не мора бити неки други мотив. Испитаници пореклом из Источне Србије највише су мотивисани патриотизмом, па у подједнаком износу од 26 % повратком и наставаком пословних активности и профитом, док је у износу од 11 % нешто друго мотив. За испитанике чије је порекло из бивших југословенских република у истом износу су опредељени по питању мотивисања патриотизмом и повратком и наставаком пословних активности. Процентуално посматрајући за патриотизам су највише се определили из категорије бивших југословенских република, за повратак у домовину и наставак пословних активности испитаници који су пореклом из Јужне Србије. Профит процентуално гледано је као најважнији мотив за учеснике анкете који воде порекло из Источне Србије, док су за ову категорију и неки други мотиви у односу на друге категорије важнији.

9.5. Истраживање-Колики би износ био средстава које бисте уложили?

На питање „Колики би износ био средстава које бисте уложили?“, испитаницима је било понуђено да дају одговор:

- А) До вредности 10.000 €
- Б) У распону вредности од 10.000 € до 50.000 €
- В) У распону вредности од 50.000 € до 100.000 €
- Г) Преко вредности од 100.000 €

На слици су представљени резултати на основу ставова свих испитаника узорка испитивања.

Слика 9.5. Расподела ставова испитаника за питање: Колики би износ био средстава које бисте уложили (у процентима)

У овом делу истраживања циљ је био установити колике су износе испитаници, спремни да уложе у привредни развој Републике Србије. Највише испитаника је назначило, да би било спремно да уложи у распону вредности од 10000 € до 50000 € и то у износу од 42 %. Нешто мало мање испитаника у износу од 36 %, било би спремно уложити до вредности од 10000 €. За распон вредности од 50000 € до 100000 € определило се испитаника у износу од 12 %, а 10 % испитаника је спремно да уложим и преко 100000 €. Велики проценат испитаника је спреман да уложи солидна новчана средства у развој привредних активности у Србији. Охрабрује податак, да би сваки десети уложио и преко 100000 €. Ови износи воде закључку, да је дијаспора Србије заинтересована за улагање у предузетништво и његов развој у Републици Србији.

Демографске карактеристике		Искази у процентима			
		5А	5Б	5В	5Г
ПОЛ	А	43	38	11	8
	Б	29	45	13	13
ГОДИНЕ ЖИВОТА	А	36	33	20	11
	Б	37	48	7	8
	В	42	42	10	6
	Г	21	48	10	21
СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА	А	60	40	0	0
	Б	40	41	13	6
	В	28	43	16	13
	Г	28	44	16	12
	Д	42	42	4	12
	Ђ	42	42	0	16
ТРЕНУТНО ЖИВИТЕ	А	37	43	11	9
	Б	64	27	0	9
	В	0	30	30	40
	Г	100	0	0	0
	Д	21	55	14	10
	Ђ	50	30	12	8
ВАШЕ ПОРЕКЛО	А	40	44	16	0
	Б	16	52	21	11
	В	33	44	5	18
	Г	42	33	17	8
	Д	44	50	3	3
	Ђ	38	37	10	15
	Е	33	41	18	8

Табела 9.5. Однос у процентима према демографским карактеристикама узорка за исказ: Колики би износ био средстава које бисте уложили

У табели је означено:

5А- До вредности 10.000 €

5Б- У распону вредности од 10.000 € до 50.000 €

5В- У распону вредности од 50.000 € до 100.000 €

5Г- Преко вредности од 100.000 €

Све остале ознаке су као и у претходној табели.

Коментар резултата истраживања који су дати у претходној табели:

- ❖ Уколико се посматрају износи вредности, које би испитаници улагали према полу запажа се, да су жене склоније да улажу мање износе, што је последица мање економске моћи. Мушки део популације највише се определио да улаже износе у распону од 10000 € до 50000 €, па онда до 10000 €, а затим у истом износу од по 13 % за распоне од 50000 € до 100000 € и преко 100000 €. Посматрали се процентуални однос, онда су жене у већем проценту у односу на мушкарце само за износе до 10000 €, а за све остале износе мушкарци су у већем проценту опредељени.
- ❖ Када су у питању године живота, онда се најмлађа категорија испитаника највише определила за износе до 10000 €, сходно својој старости и њиховом економском потенцијалу који није велик. Категорија испитаника преко 30 а до 40 година највише би улагала у распону износа од 10000 € до 50000 €. За категорију чија се старост креће преко 40 а до 50 година живота улагали би у подједнаком износу од 42 % у распону од 10000 € до 50000 € и до 10000 €. Старосна група испитаника преко 50 година, највише би улагала у распону од 10000 € до 50000 €, а сваки пети из ове групе би улагао преко 100000 €, што је разумљиво јер су то чланови дијаспоре, који поседују капитал и чији је економски потенцијал највећи, а који су како се може видети спремни да исти уложе у привредни развој Републике Србије.
- ❖ Према степену образовања запажа се, да су испитаници са основним образовањем у највећем проценту спремни да улажу износе до 10000 €. Испитаници са средњим образовањем су спремни да највише улажу износе до 10000 € или у распону од 10000 € до 50000 €. Категорија испитаника који поседују диплому више школе, највише би улагало у распону од 10000 € до 50000 €, па онда до 10000 €, исто важи и за категорију испитаника са факултетском дипломом. Магистри и специјалисти су у истом износу од 42 %, определили се за улагање у износу до 10000 € и у распону од 10000 € до 50000 €. Исто важи и за докторе наука с тим што су они категорија која би највише била спремна да улаже и веће износе преко 100000 €. Испитаници са већим степеном образовања били су у прилици да буду више плаћени за посао који обављају, па стога и њихов већи економски потенцијал, као и сама изражена жеља да улажу веће износе.
- ❖ Испитаници из региона Западне Европе и Аустралије и Азије највише су се определили за улагање у распону од 10000 € до 50000 €, па онда до 10000 €, затим од 50000 € до 100000 € и на крају преко 100000 €. Када су фокусу посматрања испитаници са простора Источне Европе и Русије, они су се определили у највећем проценту за улагање у износама до 10000 €. Са простора Северне Америке долазе испитаници који би у највећем проценту улагали износе преко 100000 €. Испитаници са простора бивших југословенских република би највише улагали до 10000 €, па онда у распону 10000 € до 50000 €, затим од 50000 € до 100000 € и на крају преко 100000 €.
- ❖ Посматрајући порекло испитаника, онда су они чије је порекло Западна Србија опредељивали се за највише улагања у распону од 10000 € до 50000 €, па онда до 10000 €, затим од 50000 € до 100000 € и на крају преко 100000 €. Исто важи и за категорије испитаника који су пореклом из Београда, Источне Србије и Војводине. Испитаници чије је порекло из Шумадије највише су спремни у

процентима да улажу преко 100000 €, што се определило у износу од 18 % испитаника који су пореклом са тих простора. Они испитаници што су пореклом из Источне Србије најмање су спремни да улазу до 10000 €, а највише у износу од 52 % у распону од 10000 € до 50000 €. Када се посматра порекло код већине испитаника је улагање између два понуђена распона односно до 10000 € и од 10000 € до 50000 €. Једино испитаници пореклом из Источне Србије су спремни на улагања у већим распонима, што може водити закључку, да је тај део дијаспоре Србије односно чије је порекло из тих крајева у односу на друге делове дијаспоре Србије, економски са јачим потенцијалом и израженијом вољом за улагањем у развој предузетништва у Републици Србији.

9.6. Одрживост основне хипотезе

❖ Х0 Дијаспора Србије поседује економски потенцијал који није довољно искоришћен за развој микро, малих и средњих предузећа у матици

Дијаспора Србије, заинтересована је за улагање у привреду Србије. Узорак истраживања ове дисертације, јасно је исказао свој став и своју спремност, да свој економски капитал и сваки други који поседује уложи у развој своје матице. У српском расејању и у културној особености српског народа према колективизаму, историјском наслеђу, примерима из прошлости и садашњости воља је постојала и постоји, да се допринесе развоју своје домовине.

Улагање није сконцентрисано примарно у један сектор већ у различите секторе привреде Србије. Велика већина припадника дијаспоре би своја средства и свој разноврсни капитал, уложила у микро, мала и средња предузећа, односно у развој предузетништва у Републици Србији. Њихова предузећа, која би основали и у која би улагали, првенствено би била микро, мала и средња предузећа породичног типа.

Њихова мотивисаност за улагањем у развој привреде Србије, заснована је на њиховој намери и жељи за повратком и наставком пословних активности, где би они свој стечени капитал, а и знање из разних области уложили. Поред капитала као значајног фактора и њихово стечено искуство и знање, представљају исто тако изузетан потенцијал за препород привредних активности. Њихов патриотизам и осећај за своју домовину, није ништа мање значајан фактор који их мотивише.

Неискоришћеност овог економског потенцијала, је последица неповерења, које постоји на релацији матица-дијаспора. Недовољна пажња и уважавање од стране матице према дијаспори, а што се огледа кроз све могуће видове и канале сарадње доводи, да економски потенцијал који евидентно постоји не буде искоришћен у развоју предузетништва у Републици Србији.

Средства која би чланови српске дијаспоре уложили, нимало нису занемарљива. Економски потенцијал постоји, мотивисаност и воља исто тако за развој предузетништва Републике Србије од стране српске дијаспоре. На основу истраживања, која су спроведена током израде ове докторске дисертације може се закључити, да је **основна хипотеза Х0** „Дијаспора Србије поседује економски потенцијал који није довољно искоришћен за развој микро, малих и средњих предузећа у матици“ и **доказана**.

9.7. Истраживање- Имам поверење у рад институција Републике Србије

Испитаницима је било понуђено да на исказ: „Имам поверење у рад институција Републике Србије“, дају одговор у распону од 1 до 5 на скали, од „да се не слажу“ до „да се слажу“. Резултати до којих се дошло су приказани у табели.

Демографске карактеристике		Просечна оцена
ПОЛ	А	1,92
	Б	2,09
ГОДИНЕ ЖИВОТА	А	1,94
	Б	1,73
	В	2,17
	Г	2,56
СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА	А	1,40
	Б	2,21
	В	2,01
	Г	1,84
	Д	2,09
	Ђ	1,78
ТРЕНУТНО ЖИВИТЕ	А	1,98
	Б	2,00
	В	2,54
	Г	1,00
	Д	1,85
	Ђ	2,15
ВАШЕ ПОРЕКЛО	А	1,83
	Б	1,89
	В	2,02
	Г	2,27
	Д	2,06
	Ђ	2,09
	Е	1,81
УКУПНО		2,00

Табела 9.6. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Имам поверење у рад институција Републике Србије

Увидом у претходну табелу може се запазити следеће:

- ❖ Најмања просечна оцена у спроведеној анкети додељена је за исказ, да имам поверење у рад институција Републике Србије и износи 2,00. Оцена је мерило ниског поверења, које постоји између дијаспоре и матице, а што је последица неадекватног односа између њих. У суштини, да би неки однос сарадње постојао мора првенствено да постоји поверење, јер ако оно не постоји, онда нема ни релације, ни узајамних искрених односа. Без односа искрености и поштења нема ни напретка на релацији матица-дијаспора. Разумљиво је да нема поверења, када је однос матице према дијаспори маћехински и без имало искрене бриге за проблеме дијаспоре, која са друге стране стално показује иницијативу, да би

била спремна на сарадњу и успостављање односа на обострану добробит и корист.

- ❖ Посматрају ли се оцене, које су доделили полови, онда су жене у својој оцени оштрије са 1,92 у односу на мушкарце и њихову оцену од 2,09 која је изнад просечне оцене. Жене су показале веће неповерење у рад институција Републике Србије од мушкараца.
- ❖ Када су у питању године живота, онда је категорија испитаника старости преко 30 а до 40 година, показала најмање поверење у рад институција са оценом 1,73, а најмлађи испитаници свој став су исказали оценом 1,94. Старије категорије испитаника преко 40 а мање од 50 година, имају више поверења и додељују оцену 2,17, док учесници анкете преко 50 година додељују оцену 2,56 што је и највећа просечна оцена од било које демографске карактеристике и категорије.
- ❖ Према степену образовања највеће неповерење у рад институција Републике Србије показали су испитаници са основним образовањем, па доктори наука, онда испитаници са високим образовањем, а затим са вишом школом. Оцене значајно преко просечне долазе од магистара и специјалиста, као и од категорије испитаника са средњим образовањем, који оценом од 2,21 показују највеће поверење у рад институција Републике Србије, када је у питању степен образовања.
- ❖ Највећу оцену и уједно највеће поверење у рад институција показали су испитаници који живе на простору Северне Америке, па онда из бивших југословенских република. Једино је на просеку још оцена испитаника из Источне Европе и Русије. Ниже оцене су додељене од испитаника из региона Западне Европе и Аустралије и Азије.
- ❖ Посматрајући порекло испитаника, онда је највеће поверење код чланова дијаспоре пореклом из Јужне Србије, па онда из бивших југословенских република, затим Војводине и оцена преко просека још долази од учесника анкете, чије је порекло из Шумадије. Испод просека оцене су доделили испитаници пореклом редом из Источне Србије, Западне Србије, а најмања оцена од 1,81 додељена је од испитаника, који су пореклом из Београда, а са којих простора долази највеће неповерење у рад институција Република Србија.

9.8. Истраживање-Имам поверење у рад удружења у Републици Србији која се баве дијаспором

Испитаницима је било понуђено да на исказ: „Имам поверење у рад удружења у Републици Србији која се баве дијаспором“, дају одговор у распону од 1 до 5 на скали, од „да се не слажу“ до „да се слажу“. Резултати до којих се дошло су приказани у табели.

Демографске карактеристике		Просечна оцена
ПОЛ	А	2,13
	Б	2,08
ГОДИНЕ ЖИВОТА	А	2,10
	Б	1,83
	В	2,34
	Г	2,38
СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА	А	1,80
	Б	2,19
	В	2,10
	Г	2,08
	Д	2,03
	Ђ	1,89
ТРЕНУТНО ЖИВИТЕ	А	2,11
	Б	2,23
	В	2,15
	Г	1,00
	Д	2,02
	Ђ	2,17
ВАШЕ ПОРЕКЛО	А	2,03
	Б	1,93
	В	2,00
	Г	2,24
	Д	2,32
	Ђ	2,22
	Е	1,90
УКУПНО		2,11

Табела 9.7. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Имам поверење у рад удружења у Републици Србији која се баве дијаспором

Увидом у претходну табелу може се запазити следеће:

- ❖ Укупна просечна оцена за став, да имам поверење у рад удружења у Републици Србији, која се баве дијаспором је 2,11 и изузетно је ниска. Узорак испитаника, који је узео учешће у анкети има изузетно мало поверење у рад удружења, која се у Републици Србији баве проблемима дијаспоре. Овај резултат би удружења и организације цивилног друштва, који у свом опусу деловања имају тему дијаспоре и проблеме чланова дијаспоре, да добро замисли, у погледу њиховог деловања. Жене су биле блаже у својој оцени од 2,13 на према мушкарцима у њиховој оцени од 2,08, блаже за нијансу. Могло би се рећи, да када је реч о половима разлике у ставу велике нема, поверење је ниско код оба пола.
- ❖ Када се посматрају године живота, онда категорија преко 30 а до 40 година, је доделила најмању оцену од 1,83, па је онда старосне доби до 30 година, а затим категорије испитаника старости преко 40 а мање од 50 година и највећу оцену односно највеће поверење испитаника у рад удружења, која се баве дијаспором у Републици Србији са оценом 2,38 доделила је најстарија категорија испитаника преко 50 година живота.

- ❖ Уколико се посматра степен образовања, онда је најмања оцена и уједно поверење у рад удружења која се баве дијаспором од испитаника са основним образовањем, па доктора наука. Затим се оцена смањује идући од испитаника који поседују средње образовање и који су доделили највећу оцену, преко оних са дипломом више школе и факултета, до магистара и специјалиста.
- ❖ Ако се посматрају региони где испитаници живе, онда највише поверења имају испитаници који живе у источној Европи и Русији са оценом од 2,23, па са оценом 2,17 следе испитаници из бивших југословенских република, онда из региона Северне Америке са оценама још увек изнад просека, односно 2,15. Са оценом која је на нивоу просечне, оценили су испитаници из региона Западне Европе, а оцена испод просечне стигла је од испитаника из региона Аустралије и Азије.
- ❖ Према пореклу испитаника највећу оцену додели су чланови дијаспоре, који потичу из Војводине, па онда из Јужне Србије, а затим бивших југословенских република. Ове оцене су биле изнад просека, а мање од пресека редом су додељене од испитаника пореклом из Западне Србије, Шумадије, Источне Србије и најмања оцена 1,90 од испитаника који су емигрирали из Београда.

9.9. Одрживост помоћних хипотеза

- ❖ **X1 Матица недовољно користи дијаспору и не мотивише је да се активније укључи у привредни систем улажући у развој микро, малих и средњих предузећа.**
- ❖ **X2 Пословни амбијент треба да буде правно, економски и политички стабилан како би се јаз у неповерењу између матице и дијаспоре премостио, а тиме повећала материјална улагања дијаспоре у економију матице.**

Дијаспора Србије, није од стране матице мотивисана ни на који начин, на улагање у привредне активности. Не постоје олакшице, бенефиције или било шта друго, што би их привукло или додатно мотивисало да улажу. Иако код припадника дијаспоре постоји одређени фактори, који их мотивишу, од стране матице још увек нема конкретних пројеката или системско институционалних решења подршке.

Истраживања ове дисертације су показала, да и средства која се одвајају на сарадњу између матице и дијаспоре, нису у великом обиму усмерена на јачање привредних активности између дијаспоре и матице. На другој страни припадници српске дијаспоре очекују, да имају одређен повлашћен положај приликом својих улагање у матицу, а што не би одударало од позитивних примера светске праксе.

Креатори привредне политике Републике Србије, константно занемарују значај капитала српске дијаспоре и могућност улагања истог у развој микро, малих и средњих предузећа у Републици Србији. Могло би се рећи на основу резултата до којих се дошло путем ове докторске дисертације да је **помоћна хипотеза X1** „Матица недовољно користи дијаспору и не мотивише је да се активније укључи у привредни систем улажући у развој микро, малих и средњих предузећа“, **доказана**.

Привреда Републике Србије се оцењује још увек као транзициона. Република Србија се налази у процесу приступања Европској Унији, па у складу са тим свој пословни амбијент правно, економски и политички уређује. Институције се оцењује као веома слабе и подложне разним врстама притисака. Истраживања у овој дисертацији су показала, да одлив младих и стручних људи у многа утиче на изградњу институција

описивање истих у узорку по категоријама, а што је обележено словима А, Б, В, Г, Д, Ђ, Е и има исто значење као и у претходним табелама у овом поглављу. У посебно представљеној табели дате су укупне просечне оцене за сваки исказ. У табели се налази 25 пута 15 просечних оцена или укупно 375 просечних оцена.

На слици што следи издвојене су посебно просечне оцене за дате исказе, па ће се све оне посебно тумачити и анализирати у комбинације са табелом где су искази текстуално приказани са укупним просечним оценама. Највећа укупна просечна оцена је 4,05 за исказ број 18. односно (Младе и школоване припаднике дијаспоре треба више укључивати у рад српских удружења у дијаспори). Изузетно висока оцена, где се скоро цео узорак сагласио са понуђеним исказом.

Нешто нижа оцена од претходне односно 4,02 била је за исказ број 16. или (Потребно је дати одређене повластице припадницима дијаспоре у односу на друге стране инвеститоре). Исто тако изузетно висока укупна просечна оцена, где чланови дијаспоре очекује да имају одређене повластице у односу на друге стране инвеститоре. Аутор ове дисертације у томе не види никакву дискриминацију, већ напротив свака суверена земља има право да поставља услове привлачења капитала. Треба се присетити Хрватске и њене захвалности дијаспори за помоћ приликом отцепљења од СФРЈ, током приватизације друштвене имовине у тој држави. Српска дијаспора за све што је учинила и чини, заслужује да има повлашћен положај, а не треба заборавити да је капитал дијаспоре трајнији и да они неће чим настану неповољни услови пословања, одмах напустити своју матицу у односу на стране инвеститоре, који ће селити свој капитал на дестинације где ће профит од истог бити већи.

Изузетно висока укупна просечна оцена близу 4 односно 3,96 је дата од стране испитаника за исказ број 1. то јест (Потребно је извршити попис дијаспоре Србије). Вршење пописа дијаспоре је изузетно важно и за дијаспору, а и за матицу. Дијаспора попис очекује ради праве слике о својој снази на одређеним просторима, а матици је важно да зна где се њени „бисери расути по белом свету“ налазе због потенцијалних могућности које дијаспора одређене матице поседује. Изговор како би то много коштало у поређењу са оним што би се добило, захваљујући модерним ИТ комуникацијама и технологијама, при чему би постојала и могућност умрежавања, а што је исто важно за чланове дијаспоре јер су исказ број 14. односно (Потребно је формирати свеобухватну интернет мрежу српске дијаспоре) оценили са укупном просечном оценом 3,74, нема основа.

Високу укупну просечну оцену 3,78 испитаници су доделили исказу број 15. или (Матица не посвећује довољно пажње у односу према дијаспори). Могло се видети у истраживањима, којима се бавила ова дисертација, да се то огледа у многим областима. Однос матице према дијаспори је у основи површан, без дужне пажње коју тај однос заслужује.

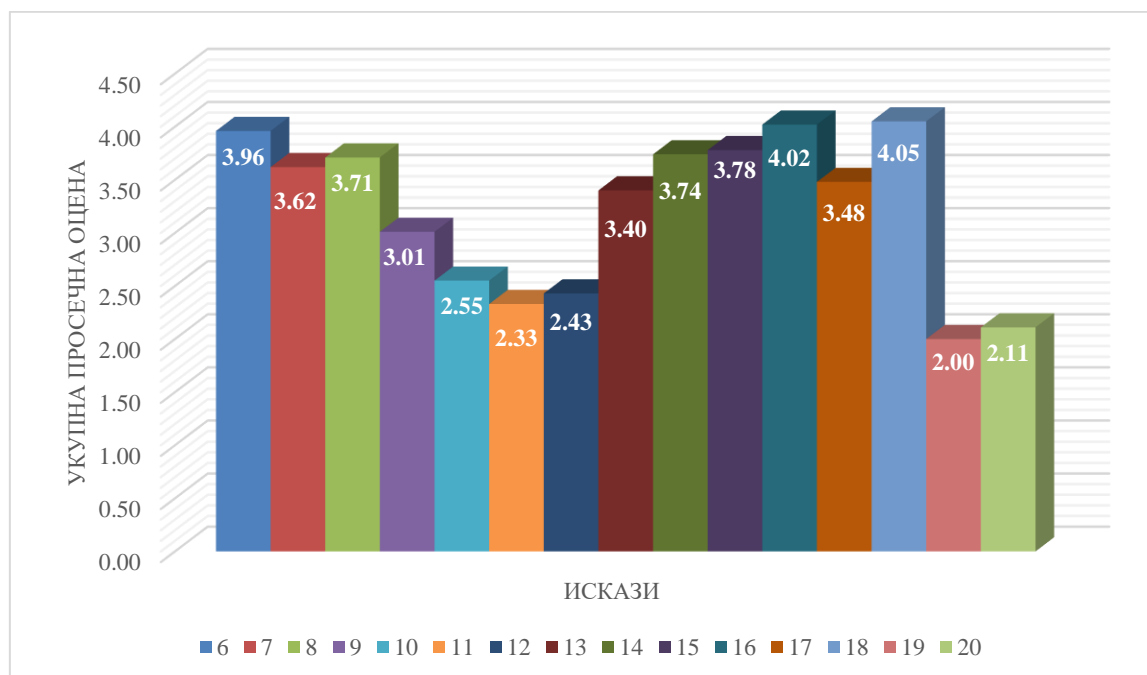
Могло би се рећи да су релативно високе укупне просечне оцене, чланови дијаспоре који су учествовали у истраживању односно анкети, доделили ставовима: број 8. (Дијаспора Србије треба да има своје представнике као посланике у парламентима земаља где је најбројнија) оцену 3,71 и број 7. (Дијаспора Србије треба да има своје представнике као посланике у Народној скупштини Републике Србије) оцену 3,62. Дијаспори Србије је важно да има своје представнике у политичком животу, како матице тако и за нијансу више у земљама иселења или региона, ако је реч о Србима у региону. У појединим државама региона, Срби као мањинске заједнице имали су или имају своје представнике у парламентима земаља где живе. Једино то право немају у

матици, а сам изборни процес им је умногоме отежан и демотивишући, да би узели већег учешћа у истом.

Испитаници су укупном просечном оценом 3,48 за исказ број 17. (Држава Србија треба више да улаже у српска удружења у дијаспори) исказали своје незадовољство улагањем Републике Србије у српска удружења у дијаспори. Када се део дијаспоре асимилије и одроди, неће бити тог новца који ће део тог народа моћи да врати коренима. Зато је потребно наћи *modus vivendi*, по којем би држава лагала више у удружења у дијаспори, а која би на другој страни својим активним радом могла и сама доприносити свом опстанку.

Чланови дијаспоре, који су учесници анкете, показали су укупну просечну оцену 3,40 за исказ број 13. или (Матица медијски недовољно упознаје дијаспору са дешавањима у домовини) и своје незадовољство информацијама које добијају из матице. Истраживање које је спроведено о медијском извештавању дијаспоре, управо је доказало да се о активностима у дијаспори недовољно извештава. Тако да су испитаници у потпуности у праву, када су незадовољни медијским извештавањем из домовине и вестима који би требало да буду њима намењене.

Просечна укупна оцена од 3,01 за исказ број 9. односно (Својим деловањем помажем рад и опстанак Српске православне цркве у својој средини) говори о благој незаинтересованости овог узорка испитаника дијаспоре за рад и опстанак Српске православне цркве у својој средини. Црквене општине Српске православне цркве су биле први стожери окупљања српске дијаспоре и очувања културног и националног идентитета српског народа у дијаспори, па овај амбивалентан став може и да забрине. Уколико је дијаспора остављена без свог обрасца културног идентитета утолико је она подложнија асимилацији, па би управо те позитивне стране српског православља односно светосавља, требало приближавати првенствено младима кроз веронауку при црквеним општинама у српској дијаспори.

Слика 9.6. Укупне просечне оцене за све исказе

Ниже просечне укупне оцене испитаници су доделили ставовима који су се тицали њиховог удруживања. За став број 10. (Активно сам укључен у рад српских удружења у својој средини) просечна укупна оцена је била 2,55, а за став број 11. (Активно сам укључен у рад локалних удружења у својој средини) укупна просечна оцена је била 2,33. То све говори да су чланови дијаспоре слабо удружени, а што није добро. Слабије су удружени у локалним срединама у које су уселјени, а што говори да слабо остварују контакте са средином у којој живе. Могло би се рећи да су припадници српске дијаспоре остављени сами себи, па као такви лакши су и подложнији асимилацији. Кроз ангажовање у локалним удружењима могли би да успоставе контакте и тако за себе изграде бољи положај и српску заједницу у срединама у којима живе, а тако и за своју матицу, јер би имали могућност да лобирају за њене интересе и свог народа у домовини. Да су више удружени у српска удружења у дијаспори, могли би тиме од матице захтевати више средстава, која објективно заслужују.

Број	ИСКАЗ	ПРОСЕЧНА ОЦЕНА
6.	Потребно је извршити попис дијаспоре Србије	3,96
7.	Дијаспора Србије треба да има своје представнике као посланике у Народној скупштини Републике Србије	3,62
8.	Дијаспора Србије треба да има своје представнике као посланике у парламентима земаља где је најбројнија	3,71
9.	Својим деловањем помажем рад и опстанак Српске православне цркве у својој средини	3,01
10.	Активно сам укључен у рад српских удружења у својој средини	2,55
11.	Активно сам укључен у рад локалних удружења у својој средини	2,33
12.	Привредни амбијент у Републици Србији атрактиван је за улагање дијаспоре	2,43
13.	Матица медијски недовољно упознаје дијаспору са дешавањима у домовини	3,40
14.	Потребно је формирати свеобухватну интернет мрежу српске дијаспоре	3,74
15.	Матица не посвећује довољно пажње у односу према дијаспори	3,78
16.	Потребно је дати одређене повластице припадницима дијаспоре у односу на друге стране инвеститоре	4,02
17.	Држава Србија треба више да улаже у српска удружења у дијаспори	3,48
18.	Младе и школоване припаднике дијаспоре треба више укључивати у рад српских удружења у дијаспори	4,05
19.	Имам поверење у рад институција Републике Србије	2,00
20.	Имам поверење у рад удружења у Републици Србији која се баве дијаспором	2,11

Табела 9.9. Текстуални искази са укупним просечним оценама

Ниска укупна просечна оцена од 2,43 додељена је од стране узорка анкете и за састав број 12. односно (Привредни амбијент у Републици Србији атрактиван је за улагање дијаспоре), за привредни амбијент Србије. Они привредни амбијент сматрају не

атрактивни за њихово улагање и ако се могло видети у првом делу истраживања анкете, да економски потенцијал у дијаспори постоји и да су чланови дијаспоре заинтересовани да улажу у матицу. На другој страни матица ништа не чини, да тај амбијент учини атрактивним и привлачним за улагање дијаспоре, кроз разне субвенције и олакшице, а на који би начин привукла капитал, који би могао да препороди привреду кроз развој предузетништва у Републици Србији.

Две изузетно ниске укупне просечне оцене додељене су за ставове који су мерили поверење између дијаспоре и матице, односно дијаспоре у матицу. Када је у питању став број 20. (Имам поверење у рад удружења у Републици Србији која се баве дијаспором), односно поверење у рад удружења која се баве дијаспором, укупна просечна оцена од 2,11 говори о веома малом скоро никаквом поверењу, када су та удружења у питању, а баве се члановима дијаспоре у самој дијаспори. За став број 19. (Имам поверење у рад институција Републике Србије), који се односи на поверење у институције Републике Србије, просечна укупна оцена од 2,00 је још нижа и говори о тоталном неповерењу у своју матицу односно државу и њене институције.

Било какав однос градити на неповерењу није могуће. Поверење се мора успоставити и градити већим уважавањем интереса на обострану корист. Матица не може да има маћехински однос према дијаспори и да се ње сети само када је треба искористити, када је потребна помоћ матици и када се нађе у кризним ситуацијама попут елементарних непогода, климатских промена, ратних дешавања или епидемија. Дијаспора је као дете које је отишло од куће и који увек у себи носи свој дом и жељу да се врати и направи га бољим него што је био док је оно било ту. Потребно је односе градити на обостраним интересима у духу уважавања и међусобног поштовања, а за општу добробит српског народа и сигурну будућност.

9.11. Компарација са другим истраживањима

У овом делу рада биће компарирани подаци из анкете која је била део истраживања ове дисертације и из истраживања „Карактеристике и ставови висококвалификоване дијаспоре и повратника“, што је спровео Кабинет министра без портфеља задуженог за демографију и популациону политику уз подршку Републичког завода за статистику и организације цивилног „Друштва центар за живот-да нас буде више“ у децембру 2018. године. Компарација ће бити вршена у три правца: чланства у удружењима односно заједници, однос према цркви и спремност за улагање у развој Србије. Да би дошло до компарације потребно је резултате узорка и једног и другог истраживања довести у исту равн компарације. Узорак у анкети дисертације је свих степени образовања, па је потребно издвојити резултат где су узорак били само високообразовани односно они који имају: завршену вишу и високу школу, магистри, специјалисти и доктори наука. Резултате истраживања „Карактеристике и ставови висококвалификоване дијаспоре и повратника“ потребно је пондерисати, са одређеним оценама како би се добиле просечне оцене, које би се могле упоредити са оценама из анкете за исти став који се компарира.

Када се посматра чланство у удружењима односно у заједници у дијаспори, тачније чланство у српским удружењима, према истраживању анкете ове дисертације имамо: узорак који се посматра је 241 испитаник, где је 67 (28 %) са завршеном вишом школом; 130 (54 %) са завршеном високом школом односно факултетом; 35 (14 %) магистара и специјалиста и 9 (4 %) доктора наука. Укупна просечна оцена овако

дефинисаног узорка за став „Активно сам укључен у рад српских удружења у својој средини“, износи 2,57.

У истраживању које је спровео Кабинет министра без портфеља задуженог за демографију и популациону политику на узорку од 353 испитаника за став (Чланство у заједници или удружењу у дијаспори), била су понуђена четири могућа одговора: да, активан сам члан (56); да, али нисам нарочито активан (40); нисам члан, али сам повремено у контакту са заједницом дијаспоре (73) и нисам члан (184).²⁵³ Ако се пондерација изврши на следећи начин, тако што ће се у компаративну раван свести: да је за одговор да, активан сам члан-оцена 5; да, али нисам нарочито активан-оцена 4; нисам члан, али сам повремено у контакту са заједницом дијаспоре-оцена 3 и за одговор нисам члан-оцена 1. Овако спроведен поступак пондерације за став (Чланство у заједници или удружењу у дијаспори), узорак је дао укупно просечну оцену од 2,39.

Уколико се посматра однос високообразоване дијаспори према цркви, као резултат истраживања ове дисертације за став „Својим деловањем помажем рад и опстанак Српске православне цркве у својој средини“, укупна просечна оцена је 2,81. Када се погледају резултати другог истраживања са којим се компарира за став (Према цркви у земљи боравка), били су понуђени следећи одговори: она је веома важно у мом животу и одлазим редовно на службе (22); она је веома важно у мом животу, али одлазим кад осетим личну потребу (43); везан/а сам за њу због осећаја националне припадности, културе и традиције, иако не одлазим често (93); није ми важна (160) и нешто друго (35).²⁵⁴ Уколико се пондерација изврши на следећи начин: да се редом побројаним одговорима доделе и редом оцене од 5 до 1, како би се на тај начин у равни компарације добила просечно укупна оцена за узорак, који је чинио ово истраживање, она износи 2,59.

Посматрали се однос према спремности на улагање, у анкети за став „Да ли бисте улагали своја средства у развој привреде Републике Србије?“, као део ове дисертације за ову групу испитаника то јест сегмент дијаспоре, добијају се следећи резултати: улагала би 24,8 %, можда 48,6 % и не би улагали 26,6 %. У истраживању са којим се компарира за став (Спремност анкетираних лица да улажу у развој Србије, у %), испитаници су имали понуђених пет могућности и они су се редом изјаснили: да, то ми је план (18,6 %), да, али ако то од мене неко званично затражи (13,2 %), да, али под одређеним условима (24,9 %), не, нисам у могућности (25,5 %) и не, не желим да улажем у Србију (17,8 %).²⁵⁵ Ове резултате потребно је свести на компаративну раван, односно одговоре: да, али ако то од мене неко званично затражи, да, али под одређеним условима и не, нисам у могућности под став можда, тако да је то укупно 63,6 %.

У табели су у колони истраживање, побројана истраживања за која је вршена компарација односно дисертација где су представљени резултати у процентним износима, који су добијени анкетом и кабинет министра где су представљени резултати истраживања „Карактеристике и ставови висококвалификоване дијаспоре и повратника“. У колони да-резултати спремних на улагање, можда-они који би улагали и не-испитаници који не желе да улажу у развој Србије.

²⁵³ Кабинет министра без портфеља задуженог за демографију и популациону политику уз подршку Републичког завода за статистику и организације цивилног „Друштва центар за живот-да нас буде више“ (2018) „Карактеристике и ставови висококвалификоване дијаспоре и повратника“, Табела 14. Стр. 24.

²⁵⁴ Ibidem, Табела 17. Стр. 27.

²⁵⁵ Ibidem, Графикон 30. Стр. 29.

Истраживање	да	можда	не
Дисертација	24,8	48,6	26,6
Кабинет министра	18,6	63,6	17,8

Табела 9.10. Компарација истраживања када се посматра спремност на улагање дијаспоре у развој Србије у %²⁵⁶

Запажа се, да је у истраживању ове дисертације већа спремност за улагање за 6,2 % као и да се не улаже за 8,8 %. Узорак испитаника дисертације је јасније изразио свој став и определио се у погледу спремности на улагање у развоју Србије. Када се посматрају резултати компарације у погледу чланства у удружењима и односу према цркви они су релативно слични. Код удружења 2,57 на према 2,39 разлика укупних просечна оцена је 0,18, а када је реч у односу према цркви 2,81 на према 2,59, па је разлика укупних просечних оцена 0,22. Може се закључити да су резултати истраживања дисертације и истраживања са којим се компарација вршила за ова два става, приближно исти.

²⁵⁶ Креација аутора

10. ПРЕПОРУКЕ И ЗАКЉУЧЦИ

Истраживања и проучавања у овој докторској дисертацији наметнула су одређене препоруке које је потребно предложити, како би се економски потенцијал који дијаспора Србије поседује на адекватан начин усмерио у развој предузетништва у Републици Србији.

1. Како би се емиграциони потенцијал смањио потребно је пре свега створити услове за рано осамостаљивање младих, кроз разне програме samozapošljavanja и подстицаја на предузетништво, како би што пре могли да формирају породицу и да се осамостале. Правац деловања потребно је усмерити и према младима у дијаспори, да се формирају мреже и њихов повратак усмерава према њиховим потребама. За све ово потребно створити професионалне и независне институције, које ће чинити компетентни запослени, а не политички намештеници.
2. Носиоци политике на релацији матица-дијаспора Републике Србије требало би да озбиљно узму у разматрање примену мултиплексно-варијабилног концепта модела у односима између матице и дијаспоре. Користећи се најсавременијим информационо телекомуникационим достигнућима примена овог модела и концепта је практично изводљива, а представљала би новину и за сигурно би дала боље резултате од досадашњих модела, јер их обједињује. Као таква била би у стању да се подједнако прилагоди сваком члану дијаспоре према његовим потребама, па тиме да буде доступна широком дијапазону ако не и свако сегменту дијаспоре задржавајући у себи могућност варијабилности, односно прилагођавања у времену у кратким интервалима.
3. Потребно је јавне сервисе, тиражне дневне новине, локална гласила отворити за потребе чланова дијаспоре. Више информативног простора одвојити за дешавања у матици, поготову за теме које се баве привредним активностима, као и могућностима за улагањем дијаспоре, а изузетно за програме локалних пројеката и покретања микро, малих и средњих предузећа у матици.
4. Стварати мреже дијаспоре посебно у свакој земљи где су припадници дијаспоре или у више њих. Мреже могу бити сегментирани односно за различите сегменте дијаспоре (привредне, културне, научне итд.). Тако створене мреже потребно је повезивати са истим сегментима и мрежама у матици и према локалу односно средини из које потичу припадници дијаспоре. Исто тако мреже је потребно повезивати са срединама у којој живе чланови дијаспоре са сличним мрежама сходно њиховим особеностима. Све тако створене мреже требало би да буду део свеобухватне мреже дијаспоре и матице односно Републике Србије.
5. Потребно је повећати медијско присуство Српске православне цркве поготову на друштвеним мрежама у савременом дигитализованом свету. Своје деловање треба што ближе и у већем обиму, да прилагоди младим нараштајима дијаспоре, као и своју финансијску транспарентност. Српска православна црква својим утицајем треба да подстиче српску дијаспору на верску филантропију усмерену према матици, а тиме и на развој предузетничких активности.

6. Процес одласка младих, високостручних и високообразованих кадрова се не може зауставити никаквим ограничењима, већ напротив бољим условима који дају перспективу за развој. Са члановима дијаспори који припадају ово сегменту потребно је успоставити обострано разумљиву комуникацију. Они живе у једној сасвим другачијој средини од своје матице, па и послате поруке њима морају бити за њих разумљиве. Посебним програмима субвенционисаним од стране државе, а сходно њиховим потребама, важно је са њима успоставити комуникацију и стварати услове њима прихватљиве, како би се њихово знање, вештине и капитал имплементирао у научно истраживачке процесе, који би донели користи и њима и привреди Републике Србије.
7. Однос према дијаспори целокупног друштва у Србији, мора се променити у правцу уважавања и већег поштовања. Поверење се мора изграђивати позитивним примерима и у свакој прилици и у контакту са српском дијаспором чути њихове потребе. Пружити сваку врсту помоћи члановима дијаспоре, који се одлуче на покретање привредних активности у матици, како на државном тако и на локалном нивоу. Спремност на улагање у предузетништво Републике Србије, треба подстицати разним програмима подршке на свим нивоима и у интересу обостране користи.

На основу свега изложеног и проучаваног, када је у питању економски потенцијал дијаспоре као могућег фактора, који утиче на развој предузетништва у Републици Србији, могуће је изнети одређене релевантне закључке и то:

1. Демографску слику Србије карактерише јак емиграциони потенцијал и то пре свега младог високообразованог, а исто тако и радно активног становништва свих категорија. Дијаспора Србије се захваљујући оваквом тренду само повећава.
2. Недопустиво је урушавање институција Републике Србије које се баве сарадњом са дијаспором. Занемаривање тако значајног дела сопственог етникума, у тренуцима када демографска слика матице иде ка старењу становништва је урушавање будућности и просперитета, а могло би се рећи и опстанка свог етникума. Дијаспора је изузетан ресурс у погледу људског, материјалног, научног и сваког другог потенцијала.
3. Савремени информациони телекомуникациони сервис и технологије се не користе у довољној мери, како би вести на релацији између матице и дијаспоре било што више. Између матице и дијаспоре постоји комуникацијски јаз, а информација је мало поготову о темама које за своју основу имају привредне активности.
4. Умрежавање је за дијаспору изузетно важно као и подршка њиховим удружењима. Повезивање треба да иде како дијаспоре са матицом тако и са својом локалном миграционом средином. Може се запазити да је оно кад је у питању српска дијаспора слабо, а ти ми се губи могући потенцијал лобирања за интересе своје матице у средини у којој се живи, па на тај начин и за побољшање свог положаја у истој.
5. Српска православна црква је бастион одбране и чувар српског културног идентитета, националне историје, стожер око кога се окупљају чланови српске дијаспоре. Њена историја је уско везана за историју српског народа, а њен

утемељивач Свети Сава ју је стварао за свој народ. Потреба за њом и даље постоји као и њена већа присутност у медијском простору савременог света.

6. Одлазак младих, високостручних и високообразованих кадрова, па све више и занатлија разних профила, доводи до смањења пореских прихода, губитка конкурентности и иновативности, потенцијала предузетништва, недостатка стручњака и специјалиста за разне области, уједно повећања корупције у друштву, све мање ефикасности извршне власти и успоравања привредног раста. Друштво све више иде ка безнађу и криминалу, а перспективе за његово становништво нема, осим да потражи спас у одласку из матице.
7. Дијаспора Србије је занемарена категорија српског друштва. Пажња која јој се посвећује искључиво је у интересу матице. Стога је и велико неповерење, које она има у институције и цивилне организације које су задужене или у опусу свог деловања имају исту. Ова дисертација је имала за циљ, да објективно сагледа тренутну ситуацију и установи, да ли би дијаспора могла бити потенцијални фактор за развој предузетништва у Републици Србији. Као резултат објективне научне анализе дошло се до закључка, да дијаспора Србије може бити потенцијални фактор развоја предузетништва у Републици Србији, уколико јој се посвети пажња коју заслужује, а модели који постоје попут на пример модела Израела прилагоде.

Чувени научник Albert Einstein је једном приликом изјавио, да нас логика може одвести из једне тачке у другу, а машта нас може одвести у било коју тачку коју замислимо. Успешни предузетници су маштовити људи, који остварују своје снове кроз реализацију својих идеја, профитабилно стварајући неке нове вредности. Сваки народ има свој сан, неки сањају слободу и самосталност, а неки развој и напредак. Нека остварење српског сна буде управо оно чиме се бави ова дисертација, односно улагање дијаспоре у развој предузетништва у Републици Србији.

Литература

1. Aaltonen, S. & Akola, E. (2012). "Lack of trust-the main obstacle for immigrant entrepreneurship?" University of Turku. Finland 8-9.
2. Abouzaid, S. (2008) IFC priručnik za upravljanje porodičnim firmama, International Finance Corporation 2121 Pennsylvania Ave. NW, Washington, DC 20433
3. Adiguna, R. & Shah, S. F. H. (2012) Exploring Transnational Entrepreneurship: On the Interface between International Entrepreneurship and Ethnic Entrepreneurship, Master Thesis, Jönköping University.
4. Adjuik, D. (2012) Weak Ties at Play: Social Networks and Ghanaian Entrepreneurs in Columbus, Ohio College of Arts and Sciences of Ohio University
5. Agunias-Rannveig, D. & Newland, K. (2012) Developing a Road Map for Engaging Diasporas in Development A HANDBOOK FOR POLICYMAKERS AND PRACTITIONERS IN HOME AND HOST COUNTRIES International Organization for Migration (IOM) Geneva, Migration Policy Institute (MPI) Washington
6. Aikins, K. & White, N. (2011) Global Diaspora Strategies Toolkit Dublin Diaspora Matters.
7. Aikins, K., Sands, A. & White, N. (2009) "A Comparative Review of International Diaspora Strategies: The Global Irish Making A Difference Together." (The Ireland Funds, Dublin, 2009).
8. Akrap, A. & Strmota, M., (2014) Veliki iseljenički valovi iz Hrvatske od kraja 19. do kraja 12. stoljeća, u: Hrvatska izvan domovine: zbornik radova (ur. Sopta M. i dr.) Golden marketing Tehnička knjiga, Zagreb.
9. Ancien, D., Boyle, M. & Kitchin, R. (2009) "Exploring Diaspora Strategies: An International Comparison" Workshop report presented at NUI Maynooth, June 2009.
10. Ancien, D., Boyle, M. & Kitchin, R. (2009) "The Scottish Diaspora and Diaspora Strategy: Insights and Lessons from Ireland." (Scottish Government, May 2009).
11. Anđelković, M., Anđelković A. & Ilić, D. (2019) Preduzetništvo i preduzetnik u savremenim uslovima u: Preduzetnički biznis u savremenim uslovima-stanje, mogućnosti i perspektive sa osvrtom na Republiku Srbiju: zbornik radova (ur. Radosavljević, Ž.) Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo, Univerzitet Union-Nikola Tesla, Beograd.
12. Anđelković, S. (2015) Savremene društvene mreže Master rad Univerzitet Singidunum Beograd.
13. Anholt, S. (2002) "Foreword" The Journal of Brand Management, vol. 9, No. 4–5, April 2002.

14. Anholt, S. (2003) *Brand New Justice: The Upside of Global Branding* London Butterworth-Heinemann.
15. Antevski, M. (2009). "Razvojni potencijali stranih direktnih investicija: komparativna međunarodna iskustva." *Međunarodni problemi*, 61(1-2).
16. Arrighetti, A., & Lasagni, A. (2014). "Immigrant entrepreneurship." *JUNCO Journal of Universities and international development Cooperation*, (1).
17. Arrighetti, A., Bolzani, D., & Lasagni, A. (2014). "Beyond the enclave? Break-outs into mainstream markets and multicultural hybridism in ethnic firms." *Entrepreneurship & Regional Development*, 26(9-10).
18. Arsenijević, O. & Vemić, M. (2011) *Poslovni inkubator kao faktor ekonomskog i tehnološkog razvoja – studija slučaja Poslovnog inkubatora u Zrenjaninu*, Industrija broj 3/2011
19. Avramović, N. (2006) *Strana direktna ulaganja i tranzicija*, Zadužbina Andrejević Beograd.
20. Azmat, F & Ambika, Z. (2012) "Perceptions of corporate social responsibility amongst immigrant entrepreneurs." *Social responsibility journal* 8.1.
21. Azmat, F. (2010). "Exploring social responsibility of immigrant entrepreneurs: Do home country contextual factors play a role?" *European Management Journal* 28.5.
22. Azmat, F. (2013). "Opportunities or obstacles? Understanding the challenges faced by migrant women entrepreneurs." *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 5(2).
23. Babović, M. (2012) *Polazna studija o preduzetništvu žena u Srbiji*, UN Women Agencija Ujedinjenih Nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena, Beograd
24. Бањац, Ј. & Дојчиновић, М. (2016) *Социјално предузетништво*, Социјална политика, Институт за политичке студије, Београд број 3/2016 година 51.
25. Berry, J. W. (1997) *Immigration, Acculturation, and Adaptation*, *Applied Psychology: an International Review*, 46 (1).
26. Birch, D. (1979). *The Job Generation Process* Cambridge MIT Programme on Neighborhood and Regional Change.
27. Bitzer, J., Gören, E., & Hiller, S. (2015). "International Knowledge Spillovers: The Benefits from Employing Immigrants." *University of Lüneburg Working Paper Series in Economics*, No. 323.
28. Bobić, D. (2017) *Preduzetništvo mladih u Srbiji – mapiranje prepreka za preduzetništvo mladih* Centar za visoke ekonomske studije CEVES, Beograd
29. Bobić, M. & Babović, M. (2013). "Međunarodne migracije u Srbiji-stanje i politike." *Sociologija*, (Vol. 55/2).
30. Boermans, M. A. (2012) *International Entrepreneurship and Enterprise Development* Utrecht University.

31. Borjas, G. (1989) "Economic Theory and International Migration." *International Migration Review* Vol. 23. No 3.
32. Boyle M., Kitchin R. & Ancien, D. (2009) *The NIRSA Diaspora Strategy Wheel & Ten Principles of Good Practice* Maynooth NUI.
33. Boyle, M. & Kitchin, R. (2013) *Diaspora for Development: In Search of a New Generation of Diaspora Strategies in Kuznetsov Y. How Can Talent Abroad Induce Development at Home? Towards a Pragmatic Diaspora Agenda*, Washington, D. C. : Migration Policy Institute
34. Вожић-Милковић, I. (2012). "Економска модернизација Србије и међународни економски токови." *Теме-Ћасопис за Друштвене Науке*, (04).
35. Brenner, G. A., Fillion, L. J., Menzies, T. V., & Dionne, L. (2006). "Problems encountered by ethnic entrepreneurs: A comparative analysis across five ethnic groups." *New England Journal of Entrepreneurship*, 9(2), 5.
36. Brinkerhoff, J. (2009). *Diasporas and Conflict Societies: Conflict Entrepreneurs, Competing Interests, or Contributors to Stability and Development. Global Effects and Local Dynamics of Intrastate Conflicts* International Workshop, Hebrew University of Jerusalem, Israel.
37. Brkić, M. I. (2010). "Razvoj klastera u Srbiji i uloga vlade u stvaranju povoljnog okruženja za nastajanje i razvoj klastera Srbije?" FEFA – Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju Kuda ide konkurentnost Srbije?
38. Brown, M. (2002) "Intellectual Diaspora Networks: their Viability as a Response to Highly Skilled Emigration" 22 *Autrepart*
39. Bruder, J., Neuberger, D. & Rähke-Döppner, S. (2007) "Financial Constraints of Ethnic Entrepreneurship: Evidence from Germany" Working Paper No. 84 University of Rostock.
40. Bruneau, M. (2010) "Diasporas, transnational spaces and communities." *Diaspora and transnationalism: Concepts, theories and methods*.
41. Brzozowski, J., Cucculelli, M. & Surdej, A. (2014) "Transnational ties and performance of immigrant entrepreneurs: the case of IT industry in Italy." Working paper no. 98 Money & Finance Reserach Group.
42. Busch, C. & Lassmann, A. (2010) "From rags to riches: how robust is the influence of culture on entrepreneurial activity? ", *KOF working papers // KOF Swiss Economic Institute, ETH Zurich*, No. 267.
43. Cabinet Office Social Capital (2002) *A Discussion Paper, Performance and Innovation Unit*, Cabinet Office, London.
44. Carmichael, B. A., Drori I., & Honig B. (2010) *Transnational and immigrant entrepreneurship in a globalized world*. University of Toronto Press.
45. Carter, S., Mwaura, S., Ram, M., Trehan, K., & Jones, T. (2015). "Barriers to ethnic minority and women's enterprise: Existing evidence, policy tensions and unsettled questions." *International Small Business Journal*, 33(1).

46. Cassarino, J. P. (2004). "Theorising return migration: The conceptual approach to return migrants revisited." *International Journal on Multicultural Societies (IJMS)*, 6(2).
47. Chander, A. (2001) *Diaspora Bonds* New York University Law Review Vol. 7.
48. Chen, W. & Justin, T. (2009) "Understanding transnational entrepreneurship through a network lens: Theoretical and methodological considerations." *Entrepreneurship theory and Practice* 33.5.
49. Cho, L. (2007) "The Turn to Diaspora" *Canadian Journal of Cultural Studies, TOPIA, Number 17: Diasporic Pasts and Futures: Transnational Cultural Studies in Canada*.
50. Cohen, J. H. (2005) "Remittance outcomes and migration: Theoretical contests, real opportunities." *Studies in Comparative International Development* 40.1.
51. Cohen, R. (1997) *Global Diasporas: An Introduction* Washington UCL Press and Seattle: University of Washington Press.
52. Collins, J. (2003) *Ethnic entrepreneurship in Australia* School of International Migration and Ethnic Relations Malmö University.
53. Cooper, R. G. (1993) *Winnig at New Products: Accelerating the Process From Idea to Launch* Reading Perseus Books.
54. Цвијић, Ј. (1921) *Говори и чланци I*, Београд.
55. Цвијић, Ј. (1922) *Упутство за испитивање порекла становништва и психолошких особина Матица Србска Нови Сад*.
56. Dana, L. P., Etemad H., & Wright W. R. (2008) "Toward a paradigm of symbiotic entrepreneurship." *International Journal of Entrepreneurship and Small Business* 5.2.
57. Danes, S. M., Lee, J., Stafford, K., & Heck, R. K. Z. (2008). "The effects of ethnicity, families and culture on entrepreneurial experience: An extension of sustainable family business theory." *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 13(03).
58. Даница 2014 (2013) *Вукова задужбина*, Београд
59. Deakins, D. & Freel, M. (2012) *Preduzetništvo i male firme Data status* Beograd
60. Deakins, D., Ram M. & Smallbone D. (2003) "Addressing the business support needs of ethnic minority firms in the UK" *Environment and Planning C, Government and Policy* vol. 21, no. 4.
61. Desai, S., & Acs, Z. J. (2007) "A theory of destructive entrepreneurship." *Jena Economic Research Paper*, (2007-085).
62. Ding, S. (2007) "Digital diaspora and national image building: A new perspective on Chinese diaspora study in the age of China is rise." *Pacific Affairs*, 80(4).
63. Djelic, M. L. & Quack, S. (2010) *Transnational Communities* Cambridge University Press 978-0-521-51878-9.

64. Docker, J. (2001) 1492 The Poetics of Diaspora: Literature Culture And Identity London Continuum.
65. Draker, P. (2005) Upravljanje u novom društvu, Novi Sad.
66. Drašković, S. (2011) Ključ uspeha - put ka ličnom napredovanju i uspehu Zadužbina Andrejević Beograd.
67. Драшковић, С. (2012) Приче о успеху и карактеристике националних култура: Србија и Америка Гласник Етнографског института САНУ LX (2).
68. Drori, I., Honig B. & Ginsberg, A. (2006)"Transnational entrepreneurship: toward a unifying theoretical framework." Academy of Management Proceedings. Vol. 2006. No. 1. Academy of Management.
69. Drori, I., Honig, B., & Wright, M. (2009) Transnational Entrepreneurship: An Emergent Field of Study. Entrepreneurship Theory and Practice, 33(5)
70. Drucker, P. (1995) Managing in a Time of Great Change London BCA.
71. Duong, H. K., Kang, H. i Salter, S. B. (2016) National Culture and Corporate Governance. Journal of International Accounting Research, 15 (3)
72. Dustmann, C. (2000) Temporary Migration and Economic Assimilation, Institute for the Study of Labor, Discussion Paper No.186, August 2000.
73. Elie, C. & Sebastien, A.(2009) Survival of Necessity Immigrant Entrepreneurs: An Exploratory Study Journal of Comparative International Management, Vol. 12, No.2.
74. Erlich, Y.(2012) The success mode of Israel innovation technology IVC Research Center Tel Aviv-Yafo Senor D. & Singer S. (2011) Start-up Nation: The Story of Israel's Economic Miracle, Council on Foreign Relations (CFR), Washington
75. European Commission (2003) "Entrepreneurship in Europe" Green Paper Brussels.
76. European Commission (2018) Serbia 2018 Progress Report, Strasbourg, 17.4.2018 SWD (2018) 152 final
77. Eurostat (2019) Employment and unemployment (Labour Force Survey)
78. Faist, T. (2006) The transnational social spaces of migration University of Applied Sciences Bremen Center on Migration.
79. Federici, D. & Giannetti, M. (2008) "Temporary Migration and Foreign Direct Investment" Dipartimento di Scienze Economiche Universita di Cassino, Working Paper January 2008.
80. Filipovic, J. & Putnik, G. (2010) Serbian Diaspora Virtual University: Human Resource Potential Škola biznisa br. 2.
81. Filipovic, J. (2012) Management of a Diaspora Virtual University as a Complex Organization. Serbian Diaspora Virtual University: An Emerging Leadership of a Nation, LAMBERT Academic Publishing, Germany

82. Flores, I., Young, M., & Tarter, J. (2010) "The Transnational Entrepreneur: An Initial Overview Of Factors Affecting International Strategies." IABE-2010 Las Vegas-Annual Conference.
83. Gamlen, A. (2014) Diaspora Institutions and Diaspora Governance, International Migration Review Volume 48 Number S1 180–S217(2)
84. Gamlen, A., Cummings, M., Vaaler, M. P. & Rossouw, L. (2013) Explaining the Rise of Diaspora Institutions, Oxford Diasporas Programme, Oxford IMI Working Papers Series, No. 78
85. Garrido, Á. A., & Olmos, J. C. C. (2012) Immigrant Entrepreneurs in Spain Concepts, Kinds of Business and Advances in Research. INTECH Open Access Publisher.
86. Gázsó, D. (2017) Diaspora Policies in Theory and Practice, Hungarian Journal of Minority Studies, Volume I
87. Georgiou, C., Dodd, S. D., Andriopoulos, C., & Gotsi, M. (2011) "Exploring the potential impact of colonialism on national patterns of entrepreneurial networking. " International Small Business Journal.
88. Gibson, S. G., Harris, L. M., & Sadighian, F. (2011) "Investigating the entrepreneurial attitudes of Armenian immigrants." Coastal Business Journal 10.1.
89. Глигоријевић, Б. & Лазовић, М. (2018) „Давања за опште добро из дијаспоре“, Београд, Фондација Ана и Владе Дивац.
90. Goktan, A. B., & Flores, I. B. (2014) "The Role of National Culture in the Transnational Entrepreneurship Process. " Journal of Business and Entrepreneurship, 25(2).
91. Goktan, B. & Flores, I. B. (2014) The Role of National Culture in the Transnational Entrepreneurship Process Journal of International Business and Economics 14(1).
92. Gold, S. J. (2001) "Gender, class, and network: social structure and migration patterns among transnational Israelis. " Global Networks, 1(1).
93. Gold, S. J. (2005) Migrant networks: a summary and critique of relational approaches to international migration The Blackwell Companion to Social Inequalities.
94. Grečić, V. (2002) "The Role of Migrant Professionals in the Process of Transition in Yugoslavia," Vol.LIV, br.3, izvorni naučni rad.
95. Гречић, В. (1990) Сеобе Срба некад и сад Институт за међународну политику и привреду и Матица Срба и исељеника Србије Београд.
96. Гречић, В. (1998) Југословенске спољне миграције Институт за међународну политику и привреду Београд.
97. Гречић, В. (2010) Српска научна дијаспора: „тамо и овде“ Институт за међународну политику и привреду Београд.

98. Гречић, В. (2019) Српска стваралачка интелигенција у расејању, Матица српска, Нови Сад.
99. Grossman, M. (2010) "Diaspora Knowledge Flows in the Global Economy. " (Paper presented at E-Leader Conference, Budapest, 2010).
100. Grosu, R. M., & Nicolae, E. E. (2015) "Best practices in the field of returnee entrepreneurship." *Amfiteatru economic journal*, 17(39).
101. Haas, H. & Fokkema C. M. (2011) "The effects of integration and transnational ties on international return migration intentions." *Demographic*
102. Hampton, A., S. Cooper and P. McGowan (2009) "Female Entrepreneurial Networks and Networking Activity in Technology-based Ventures: An Exploratory Study", *International Small Business Journal*, vol. 27, No. 2.
103. Harris, D. J., Sapienza, J. H. & Bowie, E. N. (2011) "Ethics and Entrepreneurship" *Journal of Ethics and Entrepreneurship* Vol. 1. No. 1.
104. Heilbrunn, S., Abu-Asbeh, K., & Abu Nasra, M. (2014) "Difficulties facing women entrepreneurs in Israel: a social stratification approach. " *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 6(2).
105. Hightower, L. S., & Brennan, M. A. (2013) "Local Food Systems, Ethnic Entrepreneurs, and Social Networks. " 2013 Annual Meeting, August 4-6, 2013, Washington, DC (No. 149696). *Agricultural and Applied Economics Association*.
106. Hofstede, G. (1984) *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. USA: SAGE Publications.
107. Hofstede, G., & G.J. Hofstede (2005) *Cultures and Organizations*. USA. McGraw Hill.
108. Hougaz, L., & Betta M. (2014) "Entrepreneurship through transnational migration: The resources of early migrants." *Labour and Management in Development* 15.
109. Ilhan-Nas, T., Sahin, K., & Cilingir, Z. (2011) "International ethnic entrepreneurship: antecedents, outcomes and environmental context." *International Business Review* 20.6.
110. Institutul Național de Statistică (in Romanian) (2013) "Recensământul populației și locuințelor – 2011" (PDF) Bucharest. July 2013.
111. International Organization for Migration (2003) "Migrants can help economies recover faster." Interview with William Lacey Swing, Director General, International Organization for Migration. See also *The World Migration Report 2003 Managing Migration: challenges and responses for people on the move*.
112. International Organization for Migration (2010) *World Migration Report 2010-The Future of Migration: Building Capacities for Change*, Geneva.
113. Ionescu, D. (2006) *Engaging Diasporas as Development Partners for Home and Destination Countries: Challenges for Policymakers* (IOM Migration Research Series Paper No. 26).

114. Ivanović, P., Radević, D. & Tinaj, S. (2018) *Preduzetništvo, renta i renterijerstvo, u: Preduzetništvo vs Rentijerstvo: zbornik radova* (ur. Vukotić, V. i dr.) Institut društvenih nauka, Beograd.
115. Jackson, P., Crang, P., & Dwyer, C., (Eds). (2004) *Transnational spaces*. London: Routledge.
116. Jenkins, R. (2000) *Categorization: Identity, Social process and Epistemology*. In *Current Sociology*, volume 48, number 3.
117. Johnson, J. P., Muñoz J. M., & Alon I. (2007) "Filipino ethnic entrepreneurship: An integrated review and propositions." *International Entrepreneurship and Management Journal* 3.1.
118. Јовановић, Ж. & Д. Брчин (2007) Матица-ресејање уједињени за опстанак српства Београдски форум за свет равноправних Београд.
119. Јовановић, Ж. & С. Вејновић (2013) Мостови: расејање-матица (III) Београдски форум за свет равноправних Београд.
120. Jovičić, M. & Dragutinović-Mitrović, R. (2006) "Migration, Remittances and External Balance – A Panel Model of the SEE Countries and a Case Study of Serbia," *Seventh Annual Global Development Network Conference, ST. Petersburg, Russia, 22-23 January 2006*.
121. Кабинет министра без портфеља задуженог за демографију и популациону политику уз подршку Републичког завода за статистику и организације цивилног „Друштва центар за живот-да нас буде више“ (2018) „Карактеристике и ставови висококвалификоване дијаспоре и повратника“.
122. Kapur, D. & McHale, J. (2005) *The Global Migration of Talenat: What Does it Mean for Developing Countries?* CGD Brief.
123. Kariv, D., Menzies, T. V., Brenner, G. A., & Filion, L. J. (2009) "Transnational networking and business performance: Ethnic entrepreneurs in Canada." *Entrepreneurship and regional development*, 21(3).
124. Kariv, D., Menzies, V. T., & Brenner, A. G. (2010) "Business success among visible and non-visible ethnic entrepreneurs: a look at the effects of unemployment, co-ethnic involvement and human capital." *Global Business and Economics Review* 12.1-2.
125. Keister, A. L. (2005) *Entrepreneurship*, Department of Sociology, The Ohio State University, Columbus, USA.
126. Kerr, A. (2007) "Transnational flows: media use by Poles in Ireland." *Mapping Irish media: critical exploration*.
127. Kim, T. (2009) "Transnational academic mobility, internationalization and interculturality in higher education." *Intercultural Education*, 20(5).
128. Kirzner, M. I. (1973) *Competition and Entrepreneurship*, University of Chicago.

129. Kloosterman, R. & Rath, J. (2010) *Shifting landscapes of immigrant entrepreneurship* Amsterdam Institute for Social Science Research (AISSR).
130. Kloosterman, R. (2000) *Immigrant Entrepreneurship and the Institutional Context: A Theoretical Exploration*, Centre for Research in Ethnic Relations, University of Warwick
131. Knight, J. (2014) "Migrant Employment in the Ethnic Economy: Why Do Some Migrants Become Ethnic Entrepreneurs and Others Co-Ethnic Workers?." *Journal of International Migration and Integration*.
132. Kontinen, T., & Ojala, A. (2011) "International Opportunity Recognition among Small and Medium-Sized Family Firms." *Journal of Small Business Management* 49.3.
133. Kovács, E. (2017) *Post-Socialist Diaspora Policies: Is There a Central European Diaspora Policy Path?* *Hungarian Journal of Minority Studies*, Volume I
134. Kraler, A., Kofman, E., Kohli, M., & Schmoll, C. (Eds.). (2011) *Gender, generations and the family in international migration*. Amsterdam University Press.
135. Kushnirovich, N., & Heilbrunn, S. (2008) "Financial funding of immigrant businesses." *Journal of Developmental Entrepreneurship* 13.02.
136. Kuznetsov, Y. (2006) ed. "Diaspora Networks and the International Migration of Skills: How Countries Can Draw on Their Talent Abroad" (The International Bank for Reconstruction and Development: World Bank Publications, 2006) at 221.
137. Kuznetsov, Y. (2013) *How Can Talent Abroad Induce Development at Home? Towards a Pragmatic Diaspora Agenda*, Washington, D. C. : Migration Policy Institute.
138. Landolt, P., Autler, L., Baires, S. (1999) From 'Hermano Lejano' to 'Hermano Mayor': the Dialectics of Salvadoran Transnationalism. *Ethnic and Racial Studies*, 2.
139. Larner, W. (2007) "Expatriate experts and globalising governmentalities: the New Zealand diaspora strategy" 32 *Transactions of the Institute of British Geographers* (3).
140. Le-Anh, T., (1999) "Empirical Studies of Self-Employment." *Journal of Economic Surveys*, Vol. 13, No. 4. Blackwell Publishers Ltd.
141. Legros, M., Karuranga, E. G., Lebouc, M. F., & Mohiuddin, M. (2013) "Ethnic Entrepreneurship In OECD Countries: A Systematic Review Of Performance Determinants Of Ethnic Ventures." *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, 12(10).
142. Lemes, P. C., Desiderio, J. G. A. , & Hormiga, E. (2010) "The role of knowledge in the immigrant entrepreneurial process." *International Journal of Business Administration* 1.1.
143. Lenjin, I. V. (1960) *Izabrana dela Tom 2 Komunist Beograd*.

144. Lerch, M., Dahinden, J. & Wanner, P. (2006) "Remittance Bihaviuor of Serbian Migrants living in Switzerland – A Survey," Swiss Forum for Migration and Population Studies (SFM) at the University of Neuchatel, September 20, 2006.
145. Levie, J. D., & Smallbone, D. (2015) "Immigration, ethnicity and entrepreneurial behavior." Perspectives on Entrepreneurship Volume 1. Parger Publishers.
146. Lewin, P. (2002) "Entrepreneurship and the Defense of Capitalism: An Examination of the Work of Israel Kirzner," Journal des Economistes et des Etudes Humaines: Vol. 12 : No. 2,
147. Light, I. (2001) "Globalization, transnationalism and trade." Asian and Pacific Migration Journal 10.1.
148. Light, I., & Léo-Paul, D. (2013) "Boundaries of social capital in entrepreneurship." Entrepreneurship Theory and Practice 37.3.
149. Lopušina, M. & Lopušina, D. (2006) Илустрована историја српске дијаспоре Евро-Гиунти Београд.
150. Лозен, П. (2015) Економија и хришћанство Службени гласник Београд.
151. Madurapperuma, M. W. (2011) "Does culture impact on Social networks of ethnic, small business entrepreneurs? " University of Kelaniya, Sri Lanka ICSB 2011 World Conference.
152. Manolova, T. S., Eunni, R. V., & Gyoshev, B. S. (2008) Institutional Environments for Entrepreneurship: Evidence from Emerging Economies in Eastern Europe. Entrepreneurship: Theory & Practice, 32(1).
153. Marjanović, Č. (2001) Историја Српске Цркве, Ars libri, Београд
154. Marks, K. (1978) Капитал-критика политичке економије Први том Просвета Београд.
155. Martinez, J., Endo, I. & Barberis, C. (2006) "The Germany – Serbia Remittance Corridor – Challenges of Establishing a Formal Money Transfer System," The World Bank Working Paper No. 80, Washington.
156. Martinez, M. A., & Aldrich, E. H. (2011) "Networking strategies for entrepreneurs: balancing cohesion and diversity." International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research 17.1.
157. Mashayekhi, M. (2011) "Maximizing the Development Impact of Remittances" (Paper presented at the United Nations Conference on Trade and Development Single Year Expert Meeting on Maximizing the Development Impact of Remittances, Geneva, 14–15 February 2011).
158. Mason, C. & Harrison, R. (1999) "Venture capital: rationale, aims and scope" Editorial, Venture Capital, vol. 1, no. 1.
159. Masurel, E., Nijkamp, P. & Vindigni, G. (2004) 'Breeding places for ethnic entrepreneurs: a comparative marketing approach', Entrepreneurship & Regional Development, Vol. 16

160. Maxwell, S., & Stone, D. L. (Eds.). (2004) *Global knowledge networks and international development*. Routledge.
161. Menzies, T. V., Filion, L. J., Brenner, G. A., & Elgie, S. (2007) "Measuring Ethnic Community Involvement: Development and Initial Testing of an Index." *Journal of Small Business Management*, 45(2).
162. Meyer, M., Libaers, D., Thijs, B., Grant, K., Glänzel, W., & Debackere, K. (2014) "Origin and emergence of entrepreneurship as a research field. " *Scientometrics*, 98(1).
163. Milenković, I.(2011) *Међународно bankarstvo*, Ekonomski fakultet, Subotica.
164. Mitchell, K. & Park, H. (2014) "Vietnamese Immigrant Entrepreneurship; A Comparison of Self-Employment in Vietnam and the United States." *Specijal project-Spring 2014*.
165. Mitrović, O. (2017) *Priručnik o migracijama i lokalnom razvoju*, Beograd, IOM
166. Mitrović, S., Radosavljević, I. & Veslinov, M. (2017) *Cirkularna ekonomija kao šansa za razvoj Srbije, Misija OEBS-a u Srbiji*, Beograd.
167. Mladenović, I. (2014) "Karakter "strukturnog prilagođavanja" u jednoj nacionalnoj državi: slučaj Srbije. " *Politička misao*, 51(2).
168. Национална служба за запошљавање (2020) *Месечни статистички билтен - Незапосленост и запошљавање у Републици Србији Март 2020.године*, Број 211.
169. Nathan, M., & Lee, N. (2013) "Cultural Diversity, Innovation, and Entrepreneurship: Firm-level Evidence from London." *Economic Geography*89.4.
170. Neville, F., Orser, B., Riding, A., & Jung, O. (2014) "Do young firms owned by recent immigrants outperform other young firms? ", *Journal of Business Venturing*, 29(1).
171. Ollila, S., Williams-Middleton, K., & Donnellon, A. (2012)"Entrepreneurial Identity Construction-what does existing literature tell us? ", *Institute for Small Business and Entrepreneurship Annual Conference*, Dublin Ireland.
172. Olmos, J. C. C., & Garrido, A. A. (2009) "Theoretical Overview of Immigrant Entrepreneurship." *Sociológia-Slovak Sociological Review* 3.
173. Orozco, M. (2004) "Remittances to Latin America and the Caribbean: Issues and perspectives on development " *Report Commissioned by the Organization of American States*, September 2004.
174. Ostović, M. (2019) *Sudjelovanje hrvatske dijasporе u izbornom sustavu Republike Hrvatske* Diplomski rad na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
175. Oviatt, B. M., & McDougall, P. P. (2005) *Defining International Entrepreneurship and Modeling the Speed of Internationalization*. *Entrepreneurship: Theory & Practice*, 29(5).

176. Ozkazanc-Pan, B. (2009) "Globalization and identity formation: A postcolonial analysis of the international entrepreneur." Open Access Dissertations.
177. Papademetriou, G. D. (2015) Rethinking Emigration: Turning Challenges into Opportunities, Washington, D. C. : Migration Policy Institute
178. Parnwell, M. J. (2005) "Transnational migration and development: A conceptual overview. " Asian and Pacific Migration Journal, 14(1).
179. Patel, P. C., & Terjesen, S. (2011) "Complementary effects of network range and tie strength in enhancing transnational venture performance." Strategic Entrepreneurship Journal, 5(1).
180. Pavlov, T., Kozma, R. & Veleв, B. (2012) "Дијаспора као ресурс локалног развоја", Центар за миграције групе 484, Децембар 2012 Београд.
181. Pavlov, T., Predojević-Despić, J. & Milutinović, S. (2013) Transnacionalno предузетништво: Iskustva migranata-povratnika u Srbiji. Sociologija, Vol LV, № 2
182. Pavlović, M. (2017) Analiza nacionalnog investicionog okvira за дијаспору у Republici Srbiji, Београд, UNDP
183. Peković, D. (2017) The effects of remittances on poverty alleviation in transition countries, Journal of International Studies 10 (4).
184. Piperopoulos, P. (2010) "Ethnic minority businesses and immigrant entrepreneurship in Greece." Journal of Small Business and Enterprise Development 17.1.
185. Pissarides, F., Sanfey, P. & Tashchilova, S. (2006) "Financing transition through remittances in south- eastern Europe: The case of Serbia," EBRD, June 2006.
186. Политика Млади политичарима (не) верују 31. децембар 2018., 1. јануар 2019. & 2. јануар 2019. година, Д. Спаловић стр. 9.
187. Политика Млади забринути, без посла и размишљају о исељењу 12. август 2017. година, К. Ђорђевић стр. 7.
188. Политика Ного су ми биле слабе али мозак брз Мозаик 19.март 2016. године, стр. 10.
189. Политика Помоћ за иновативне стартап компаније 24. новембар 2018.година, Д. Алексић стр 14.
190. Политика Фирма из фотеље 29.децембар 2017. године, А. Телесковић, стр. 11.
191. Porter, M. (1990) The Competitive Advantage of Nations New York Free Press.
192. Portes, A, & Yiu, J. (2013) "Entrepreneurship, transnationalism, and development." Migration Studies 1.1.
193. Portes, A. (1998) Social Capital Annual Review of Sociology vol 23.
194. Portes, A., & Landolt, P. (2000) "Social capital: promise and pitfalls of its role in development." Journal of Latin American Studies, 32(02).

195. Portes, A., (Eds.). (1995) *The economic sociology of immigration: Essays on networks, ethnicity, and entrepreneurship*. Russell Sage Foundation.
196. Првуловић В. & Вучковић В. (2010) "Инвестициони потенцијал српске дијаспоре за улагања у нашу привреду – реалност или илузија" Српска политичка мисао, Институт за политичке студије, број 3/2010, год. 17, вол. 29.
197. Publications Office of the European Union (2015) *Policy Brief on Expanding Networks for Inclusive Entrepreneurship Entrepreneurial Activities in Europe Luxembourg*.
198. Radosavljević, D., Anđelković, M. & Tešanović, B. (2019) *Domaćinska (porodična) ekonomija kao realno izвориште drugih nauka u: Preduzetnički biznis u savremenim uslovima-stanje, mogućnosti i perspektive sa osvrtom na Republiku Srbiju: zbornik radova* (ur. Radosavljević, Ž.) Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo, Univerzitet Union-Nikola Tesla, Beograd.
199. Radosavljević, M., Radosavljević, D. & Janković, M. (2020) *Preduzetništvo kao modalitet privređivanja i rukovođenja u: Preduzetnički biznis u Srbiji-stanje mogućnosti i perspektiva: zbornik radova* (ur. Radosavljević, M. i dr.) Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerzitet UNION-Nikola Tesla, Beograd.
200. Ragazzi, F. (2014) *A comparative analysis of diaspora policies*, *Political Geography* 41.
201. Rath, J. (2006) "Entrepreneurship among migrants and returnees: Creating new opportunities." *International Symposium of International Migration and Development*, Turin.
202. Razin, E. (2002) 'The economic context, embeddedness and immigrant entrepreneurs (Conclusion)', *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, Vol. 8 No. 1/2 research 25.
203. Републички завод за статистику (2019) *Саопштење број 180 - год. LXIX, 28.06.2019. Статистика становништва*
204. Републички завод за статистику (2020) *Анкета о радној снази у Републици Србији, 2019., Београд.*
205. Rezaei, S. (2011) "Trust as a cooperative strategy in a global co-ethnic market: towards an empirically supported theory. " *International Journal of Business and Globalisation*, 7(3).
206. Ribeiro, A., Rezaei, S. & Leo-Paul, D. (2012) "Gender and family in transnational entrepreneurship." *International Journal of Business and Globalisation* 8.3.
207. Riddle, L., Hrivnak Jr, A. G., & Nielsen, M. T. (2008) "Bridging two worlds: Incubating transnational business ventures." *Transnational Entrepreneurship conference, The Implications of Integration for Globalization: Transnational Entrepreneurship*. Wilfrid Laurier University, April. 2008.
208. Romero, M. & Margolis, E. (2005) *The Blackwell companion to social inequalities* Blackwell Publishing Ltd.

209. Ronen, S. & Shenkar, O. (1985) Clustering Countries on Attitudinal Dimensions, Review and Synthesis
210. Safran, W. (1991) 'Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return' 1 Diaspora: A Journal of Transnational Studies 1.
211. Salaff, J., Greve, A. & Wong, S.-L. (2006) "Business Social Networks and Immigrant Entrepreneurs from China" Chinese Ethnic Economy: Global and Local Perspectives. London, UK: Routledge.
212. Salmi, J. & Salmi, K. (2017) Is the brain drain always negative? Issue, Vol. 452, 24 March
213. Schmookler, J. (1966) Invention and Economic Growth Cambridge Harvard University Press.
214. Schott, T. & Cheraghi, M. (2012) "Entrepreneurs' Networks: Size, Diversity and Composition Shaped by Cultures of Rationality and Trust", Proceedings of the 2012 International Conference on Advances in Social Networks Analysis and Mining (ASONAM 2012).
215. Schumpeter, J. (1942) Capitalism, Socialism and Democracy New York Harper & Row.
216. See Franzen, G. & Moriarty, S. (2008) The Science and Art of Branding M.E. Sharpe.
217. Секуловић, Б. & Шарановић, Н., (2014) „Етничко културолошки атлас Црне Горе“, Подгорица, Завод за статистику Црне горе.
218. Sequeira, J. M., & Rasheed, A. A. (2006) "Start-up and growth of immigrant small businesses: the impact of social and human capital. " Journal of Developmental Entrepreneurship, 11(04).
219. Sequeira, J. M., Carr, C. J., & Rasheed, A. A (2009) "Transnational entrepreneurship: determinants of firm type and owner attributions of success." Entrepreneurship Theory and Practice 33.5.
220. Sheffer, G. (1986) 'A New Field of Study: Modern Diasporas in International Politics' in Sheffer, G. ed. Modern Diasporas in International Politics (London: Croom Helm).
221. Sigona, N., Gamlen, A., Liberatore, G. & Kringelbach, N. H. (2015) From Diasporas Reimagined: Spaces, Practices and Belonging ,Oxford Diasporas Programme, Oxford
222. Simić, M., Marković, A. & Špiler, M. (2018) Preduzetništvo i problemi transnacionalnog preduzetništva u Republici Srbiji VI međunarodna konferencija Primena novih tehnologija u menadžmentu i ekonomiji ANTiM 2018, Beograd, Zbornik radova knjiga II
223. Simić, M., Petrović, V. & Stojanović-Višić, B. (2017) Strategije pristupa dijaspori, 5. međunarodna konferencija, Pravo, ekonomija i menadžment u savremenim uslovima

- LEMIMA 2017, Univerzitet Union – Nikola Tesla, Beograd, Zbornik radova na srpskom, engleskom i ruskom jeziku, Knjiga II.
224. Simić, M., Stojanović-Višić, B. & Vešović, P. (2018) Upravljanjem međunarodnim transferom novca-stanje i perspektiva Pošte Srbije, Tehnika, Beograd, Godina LXXIII broj 1.
225. Службени гласник Републике Србије број 4/11 и 14/11.
226. Службени гласник Републике Србије број 44/2014.
227. Службени гласник Републике Србије број 88/2009.
228. Службени гласник РС, број 88/09
229. Solimano, A. & Avanzini, D. (2010) "The international circulation of elites: knowledge, entrepreneurial and political. " No. 2010, 113. Working paper//World Institute for Development Economics Research.
230. Sotirović, V. & Adamović, Ž. (2005) „Metodologija naučno – istraživačkog rada sa statistikom u EXCEL-u“ Univerzitet u Novom Sadu Tehnički fakultet Mihajlo Pupin Zrenjanin.
231. Срећковић, С. (2012) Идентитет у контексту разумевања културног наслеђа Гласник етнографског музеја 76.
232. Stanković, D. (2011) "Odliv mozgova kao dobitak i (ili) gubitak za zemlju porekla," FPN, Godišnjak br. 5, Beograd.
233. Станковић, В. (2014) Србија у процесу спољних миграција, Београд, Републички завод за статистику.
234. Stiles, C. H., Rodriguez, C. L., & Galbraith, C. S. (2007) "The impact of ethnic-religious identification on buyer-seller behaviour: a study of two enclaves", *International Journal of Business and Globalisation*, 1(1).
235. Stojanović, V., Jugo, E. & Cerić, A. (2015) "Uspešnost poslovanja na ino tržištu", *EMC Review-Časopis za ekonomiju-APEIRON*, 9(1).
236. Стојчић, М. (2014) "Срби у дијаспори", Универзитет у Нишу, ПМФ департман за географију, Мастер рад.
237. Szondi, G. (2008) "Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences", *Discussion Papers in Diplomacy* (Copenhagen: Netherlands Institute of International Relations, 2008).
238. Šamić, M. (1985) „Kako nastaje naučno djelo“ Svjetlost Sarajevo.
239. Terjesen, S. & Lloyd, A. (2015) *The Female Entrepreneurship Index (FEI) An analysis of the conditions that foster high-potential female entrepreneurship* Global Entrepreneurship and Development Institute Washington, D.C.
240. Thornton, P. H., Ribeiro-Soriano, D., & Urbano, D. (2011) "Socio-cultural factors and entrepreneurial activity: An overview." *International small business journal* 29.2.

241. Todorović, M. (1998) Uvoz kapitala i privredni razvoj Zadužbina Andrejević, Beograd.
242. Turkina, E., & Thi Thanh Thai, M. (2013) "Social capital, networks, trust and immigrant entrepreneurship: A cross-country analysis. " Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy, 7(2).
243. Unija poslodavaca Srbije (2013) Procena okruženja za žensko preduzetništvo u Republici Srbiji, Beograd.
244. United Nations (2013) International Migration Policies: Government Views and Priorities, New York: Department of Economic and Social Affairs, Population Division ST/ESA/SER.A/342.
245. Vasiljević, B. (2009) "Uticaj doznaka na ekonomski i socijalni razvoj u Srbiji," FPN, Godišnjak, Beograd.
246. Вечерње новости 30 милиона евра од посла од интернета 9. април 2017. година С. Булатовић & Д. И. Красић стр. 8-9.
247. Вечерње Новости, Симбол трајања и опстанка 10. јануар 2016. године, стр. 19.
248. Вејиновић, С. (1999) Срби у дијаспори у прошлости и садашњости, Музеј Војводине, Нови Сад.
249. Venaik, S. & Brewer, P. (2015) The common threads of national cultures. Australasian Marketing Journal, 23 (1).
250. Vertovec, S. (2002) Transnational networks and skilled labour migration . University of Oxford. Transnational Communities Programme.
251. Vesić, D., (2014) "Prilagođavanje privrede Srbije regionalnim i evropskim integracijama", Међународни проблеми 66(3-4).
252. Влада Републике Србије (2011) Стратегија и политика развоја индустрије Републике Србије од 2011. до 2020. године, Београд.
253. Volery, T. (2007) 'Ethnic entrepreneurship: a theoretical framework', in Dana, L.-P. (Ed.), Handbook of Research on Ethnic Minority Entrepreneurship: A Co-Evolutionary View on Resource Management, Edward Elgar Publishing, Northampton, MA
254. Vučenović, V. (1991) Izvorišta veština rukovođenja Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd.
255. Vučenović, V. , Radosavljević, Ž., & Marković, A. (2011) Samo-organizacija Fakultet za obrazovanje diplomiranih pravnika i diplomiranih ekonomista FORKUP, Novi Sad.
256. Vučenović, V., & Marković, A. (2002) Izvorišta majstorstva menadžera, JP. Elektroprivreda Srbije, Beograd.
257. Вукмировић, Д. (2014) Економски утицај социјалних предузећа у Републици Србији, Републички завод за статистику, Београд.

258. Vukmirović, N. (2006) *Savremeno preduzetništvo*, Ekonomski fakultet, Banja Luka.
259. Vukmirović, N. (2012) *Preduzetništvo u ekonomskoj teoriji i praksi. Inovativni sistemi kreiranja i efikasnijeg korišćenja resursa*, Ekonomski fakultet, Banja Luka.
260. Waldinger, R., Aldrich, H. & Ward, R. (1990) *Ethnic Entrepreneurs Sage Series on Race and Ethnic Relations Volume 1*. Sage Publications Inc. California.
261. Wan, E. Dr. (2010) *Global People and Diaspora Missiology, Global Mission Consultation*, Tokyo 2010.
262. Wang, Q. & Yang Liu, C. (2015) "Transnational activities of immigrant-owned firms and their performances in the USA." *Small Business Economics* 44.2.
263. Wong, B. (1998) *Ethnicity and Entrepreneurship: The New Chinese Immigrants in the San Francisco Bay Area* San Francisco State University.
264. Wright, M. (2011) "Entrepreneurial mobility." D. Bergh, & D. Ketchen, *Research Methodology in Strategy and Management* 6.
265. Zhou, M. (2004) "Revisiting ethnic entrepreneurship: convergencies, controversies, and conceptual Advancements1." *International migration review* 38.3.
266. Zolin, R., & Schlosser, F. (2013) "Characteristics of immigrant entrepreneurs and their involvement in international new ventures." *Thunderbird International Business Review* 55.3.
267. Zolin, R., Chang, A., & Steffens, P. R. (2014). "The role of the ethnic enclave in facilitating immigrant business performance and social integration." In *Australian Centre for Entrepreneurship Research Exchange Conference 2014 Proceedings*. Queensland University of Technology.

Интернет извори

1. <https://www.abaco-project.eu/documents/CatarinaReisOliveira-5-11-09.pdf>
2. <https://www.asasocijacija.com/>
3. <https://www.bif.rs/2020/03/frilensing-cveta-u-srbiji/>
4. <https://www.biznisnastiklama.com/klub-bns>
5. <https://www.blic.rs>
6. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/predsednik-sanu-izneo-brojke-nad-kojima-bi-morala-da-se-zamisli-cela-srbija/p1sm554>
7. <https://www.blic.rs/vesti/ekonomija/otkrivamo-osnovan-prvi-srpski-investicioni-fond-za-startape-tezak-milion-evra/txpfgbt>
8. <https://www.britisrbcham.eu/>

9. https://www.cbs.gov.il/he/publications/DocLib/isr_in_n/isr_in_n19e.pdf
10. <https://www.ccfs.rs/sr/>
11. <https://www.covekoljublje.org>
12. <https://www.cso.ie/en/media/csoie/newsevents/documents/pressreleases/2017/prCensussummarypart1.pdf>
13. <https://www.data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL>
14. https://www.devinfo.stat.gov.rs/SerbiaProfileLauncher/files/profiles/sr/1/DI_Profil_Republika%20Srbija_EURSRB.pdf
15. <https://www.dijaspora.gov.rs/investicioni-i-poslovni-centar-srpske-dijaspore-pocinje-sa-radom>
16. <https://www.dijaspora.gov.rs/organizacije-dijaspore-za-maticu-u-vreme-virusa-covid19/>
17. <https://www.dijaspora.gov.rs/lat/uprava-za-dijasporu-konkursi/>
18. <https://www.dijaspora.mvpei.gov.me/biblioteka/odluke>
19. <https://www.dissercat.com/content/samozanyatost-osobennosti-stanovleniya-i-perspektivy-razvitiya-v-sovremennoi-ekonomike-rossi.html>
20. <https://www.divac.com/rs/Onama>
21. <https://www.dx.doi.org/10.1787/9789264213593-en>.
22. https://www.dzs.hr/Eng/censuses/census2011/results/htm/E01_01_04/e01_01_04_RH.html
23. <https://www.ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>
24. <https://www.ejewishphilanthropy.com/global-jewish-population-reaches-14-8-million/>
25. [https://www.embassies.gov.il/nicosia/NewsAndEvents/Documents/Doing%20Business%20with%20Israel%20\(Erich\).pdf](https://www.embassies.gov.il/nicosia/NewsAndEvents/Documents/Doing%20Business%20with%20Israel%20(Erich).pdf)
26. <https://www.e-unwto.org/toc/unwtotfb/current>
27. <https://www.fonddijaspore.com/>
28. <https://www.geerthofstede.com/culture-geert-hofstede-gert-jan-hofstede/6d-model-of-national-culture/>
29. <https://www.geerthofstede.com/wp-content/uploads/2016/08/6-dimensions-for-website-2015-08-16.xls>
30. <https://www.hrcak.srce.hr/102512>
31. <https://www.hrcak.srce.hr/102673>.

32. <https://www.hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenistvo/hrvatski-iseljenici-u-prekomorskim-i-europskim-drzavama-i-njihovi-potomci/749>
33. <https://www.hrvatiizvanrh.gov.hr/o-nama/opcenito-o-djelokrugu-rada-i-ustroju-sredisnjeg-drzavnog-ureda/778>
34. <https://www.javno.rs/analiza/povratak-kuci-u-vreme-koronavirusa>
35. <https://www.jewishagency.org/>
36. <https://www.jewishjournal.org/2020/01/02/israel-marks-record-breaking-year-for-aliyah/>
37. https://www.kirs.gov.rs/media/uploads/Migracije/Publikacije/Osnovi_upravljanja_migracijama_u_Republici_Srbiji.pdf
38. <https://www.koms.rs/o-organizaciji/>
39. <https://www.ksh.hu>
40. <https://www.lifelineaid.org/o-nama/?lang=sr>
41. https://www.mang.canterbury.ac.nz/docs/dana/The_origins_of_self-employment_in_ethno-cultural_communities_Distinguishing_between_orthodox_entrepreneurship_and_reactionary_enterprise.html
42. <https://www.minisel.gov.mk/iselenicki-organizacii/>
43. <https://www.miodragsimic.wordpress.com/istrazivanje/>
44. <https://www.mprp.gov.ro/web/wp-content/uploads/2019/04/Plan-Ac%C8%9Biuni-Proprii-MRP-2019.pdf>
45. <https://www.naled.rs>
46. <https://www.nap.edu/catalog/11539.html>
47. https://www.narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_11_124_2471.html
48. https://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/80/ino_ekonomski_odnosi/platni_bilans/fdi_po_zemljama_18.xls
49. https://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/80/ino_ekonomski_odnosi/platni_bilans/platni_bilans_detaljna_17.xls
50. https://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/80/ino_ekonomski_odnosi/platni_bilans/fdi_po_zemljama_16.xls
51. https://www.nbs.rs/internet/latinica/15/mediji/vesti/20190122_doznake.pdf
52. https://www.nbs.rs/sr_RS/drugi-nivo-navigacije/statistika/platni_bilans/
53. <https://www.novakdjokovicfoundation.org/sr/izvestaji/>
54. <https://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:708716-Crna-Gora-Van-granica-zivi-oko-500000-Crnogoraca-u-Srbiji-38527>

55. <https://www.novosti.rs/vesti/planeta/dijaspora.html>
56. <https://www.nstarter.co/2018/02/08/biznis-andeli-kako-vam-mogu-pomoci/>
57. <https://www.ossi.rs>
58. <https://www.parlament.gov.rs/активности/народна-скупштина/архива-активности/сазив-од-16-априла-2014/радна-тела.3448.html>
59. <https://www.parlament.gov.rs/активности/народна-скупштина/архива-активности/сазив-од-31-маја-2012/радна-тела.2242.html>
60. <https://www.parlament.gov.rs/активности/народна-скупштина/архива-активности/сазив-од-11-јуна-2008/радна-тела.1541.html>
61. <https://www.parlament.gov.rs/активности/народна-скупштина/архива-активности/сазив-од-14-фебруара-20007/радна-тела.1269.html>
62. <https://www.parlament.gov.rs/активности/народна-скупштина/архива-активности/сазив-од-27-јануара-2004/радна-тела.1275.html>
63. <https://www.parlament.gov.rs/активности/народна-скупштина/радна-тела.81.html>
64. <https://www.pks.rs>
65. <https://www.politika.rs/scc/clanak/353326/Osniva-se-Matica-srpska-u-dijaspori>
66. <https://www.politika.rs/sr/clanak/418268/Drustvo/Trecina-covecanstva-ima-profil-na-Fejsbuku>
67. <https://www.population.un.org/wpp/DataQuery/>
68. https://www.population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf
69. <https://www.preduzetnici.com/sta-je-startup/>
70. <https://www.privrednici.ch/rs/>
71. <https://www.readperiodicals.com/201501/3769149021.html>
72. <https://www.reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/>
73. <https://www.rts.rs/page/magazine/ci/story/1880/tehnologija/2990922/teslagram-srpska-zastita-koju-je-nemoguće-falsifikovati.html>
74. <https://www.rts.rs/page/rts/ci/Dijaspora.html>
75. <https://www.rts.rs/page/rts/sr/Dijaspora/story/1518/vesti/1070384/dijaspora-gradi-bioelektranu.html>
76. <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/3469093/odlazak-mladih-u-svet-srbiju-godisnje-kosta-vise-od-milijardu-evra.html>
77. <https://www.serbien.ahk.de/rs/o-nama/>
78. <https://www.serbianyellowpages.com/lat/dailyevent/Dela-Skupstina-dijaspori-i-Srba-u-regionu/10792>

79. <https://www.sintezis.org.rs/srpskikulturniidentitet/trening/>
80. <https://www.snd-us.com/onama>
81. <https://www.socijalnopreduzetnistvo.net/socijalno-preduzetnistvo/>
82. <https://www.solidarite-kosovo.org/fr/qui-sommes-nous>
83. <https://www.srbija.gov.rs>
84. <https://www.srbija.gov.rs/vest/462615/povratnici-iz-inostranstva-zainteresovani-za-ulaganja-u-stocarstvo.php>
85. <https://www.srbijanavezi.rs>
86. <https://www.srbizasrbe.org/mesecni-i-godisnji-izvestaji/>
87. <https://www.startapsrbija.rs/startap-znacenje/>
88. <https://www.stat.gov.mk/PrikaziPublikacija.aspx?id=54&rbr=225/>
89. <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/izbori/parlamentarni-izbori/>
90. <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/izbori/predsednicki-izbori/>
91. <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/popis/popis-2011/>
92. <https://www.svetosavlje.org/tumacenja-svetog-evandjelja-po-mateju/22/>
93. <https://tackapovratka.rs/>
94. <https://www.tcdata360.worldbank.org/indicators/>
95. https://www.web.archive.org/web/20080626055957if_/www.mfa.gov.mk//Upload/Con
96. <https://www.worldbank.org/en/topic/labormarkets/brief/migration-and-remittances>

Докторске дисертације

1. Ching, M. Y. (2011) Transnationalism in Germany-The case of Turkish transnational entrepreneurs Humboldt-Universität zu Berlin 27 Oktober 2011.
2. Ghorbani, M. (2012) Do Immigrant Entrepreneurs Do Bussiness With Their Country of Origin? The Effect of Personality Traits, Perception of Institutions, and Network Usage, Simon Fraser University Buraby, British Colombia, Canada
3. Jeyaraman, D. (2006) An analysis of the financing of Sri Lankan small businesses and their use of ethnic networks to support their business endeavours University of Western Sydney 2006.

4. Kovács, E. (2018) Hungarian diaspora policy since 1990 from the perspective of the state and the diaspora. PhD dissertation Pázmány Péter Catholic University Faculty of Humanities and Social Sciences Doctoral School of Political Theory, Budapest
5. Ljubičić, M. (2014) An Investigation into Small Business Activities of Croatian Migrants in Australia Victoria University Melbourne October 2014.
6. Мукучян-Рубенович, Р. (2014) Разработка инструментов и механизмов организации и стимулирования инновационной самозанятости населения в экономике России ФГАОУ ВПО Южный Федеральный Университет Ростов на Дону 2014.
7. Nestorowicz, J. (2013) International migration and the choice of self-employment Uniwersytet Warszawski June 2013.
8. Ojo, S. (2013) Diaspora entrepreneurship: a study of Nigerian entrepreneurs in London University of East London May 2013.
9. Tadić, B. (1983) Spoljna migracija radne snage Jugoslavije sa osvrtom na transfer deviznih doznaka i njihovo korišćenje Univerzitet u Beogradu 1983.
10. Thomsen-Lund, T. (2005) Immigrant Entrepreneurship as Gendered Social Positions – A study on motivations and strategies in a biographical perspective, International and Social Studies Aalborg University Denmark SPIRIT PhD Series Thesis no. 5
11. Vinogradov, E. (2008) Immigrant entrepreneurship in Norway Bodø Graduate School of Business University of Nordland October 2008.
12. Vukčević, Z. (2012) Specifičnosti i karakteristike upravljanja malim i srednjim preduzećima u Crnoj Gori Univerzitet Alfa Beograd jul 2012.
13. Yavuz-Isil, R. (2011) The „outsider”Entrepreneurs: The role of founders’ Immigrant status in the internationalization and performance of high technology new ventures University of Minnesota July 2011.
14. Wayne, H. S. Jr. (1995), Small business owner-managers and corporate managers: A comparative study of achievement motivation, risk taking propensity and preference for innovation University of North Texas May 1995.

Шеме

Шема 2.1. Приступу предузетништву	9
Шема 2.2 Доходак и запосленост	21
Шема 2.3. Утицај кризе на миграциона кретања.....	37
Шема 3.1. Интерактивни модел развоја етничког пословања	48
Шема 3.2. Предузетничке стратегије имиграната	51
Шема 3.3. Просторно временски квадранти структуре могућности.....	59
Шема 3.4. Друштвене мреже имиграната предузетника	61
Шема 3.5. Место транснационалног предузетништва.....	72
Шема 4.1. Мултиплексно-варијабилни оквир у 3Д простору дијаспоре	82
Шема 4.2. Урушавање институција посвећених дијаспори	102
Шема 4.3. Структура запослених у Управи за сарадњу са дијаспором и Србима у региону при Министарству спољних послова.....	105
Шема 5.1. Стратегије акултурације	129
Шема 7.1. Виртуелни универзитет дијаспоре у преносу знања ка земљи порекла	185
Шема 7.2. Комуникација између матице и дијаспоре	196
Шема 8.1. Пренос девизних дознака	200

Табеле

Табела 2.1. Аутори и њихове кључне тезе, који су се бавили улогом предузетника	9
Табела 2.2. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Потребно је извршити попис дијаспоре Србије	33
Табела 2.3. Износ личних трансфера између резидентних и нерезидентних домаћинстава за период од I-VIII. 2019. године у односу на 2020. годину у милионима €	38
Табела 2.4. Износ радничких дознака за период од I-VIII. 2019. године у односу на 2020. годину у милионима €.....	39
Табела 2.5. Индекси личних трансфера и радничких дознака за период од I-VIII. 2019.	39
Табела 3.1. Број запослених и samozапослених према полу са стопама предузетништва за 2018.годину (домородци)	63
Табела 3.2. Број запослених и samozапослених према полу са стопама предузетништва за 2018.годину (странци)	65
Табела 3.3. Стопе предузетништва за домородце и странце према полу за 2018.годину	67
Табела 3.4. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Привредни амбијент у Републици Србији атрактиван је за улагање дијаспоре	74
Табела 3.5. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Потребно је дати одређене повластице припадницима дијаспоре у односу на друге стране инвеститоре.....	76
Табела 3.6. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Потребно је формирати свеобухватну интернет мрежу српске дијаспоре.....	78
Табела 4.1. Процена броја ирске дијаспоре у свету	86
Табела 4.2. Попис становништва по етничкој припадности у Мађарској 2011 .године .	88
Табела 4.3. Процена броја мађарске дијаспоре у свету	89
Табела 4.4. Попис становништва по етничкој припадности у Румунији 2011. године .	90
Табела 4.5. Процена броја румунске дијаспоре у свету	90
Табела 4.6. Попис становништва по етничкој припадности у Црној Гори 2011. године	91
Табела 4.7. Процена броја црногорске дијаспоре у свету	92
Табела 4.8. Додељена новчана помоћ пројектима црногорске дијаспоре за 2019. годину у еврима.....	92
Табела 4.9. Попис становништва по етничкој припадности у Северној Македонији 2002. године	93
Табела 4.10. Процена броја северно македонске дијаспоре у свету	94
Табела 4.11. Попис становништва по етничкој припадности у Хрватској 2011. године	94
Табела 4.12. Процена броја хрватске дијаспоре у свету.....	95
Табела 4.13. Распрострањеност јеврејске дијаспоре у свету	99
Табела 4.14. Састав делегата Скупштине дијаспоре и Срба у региону према државама из којих долазе.....	104
Табела 4.15. Укупан број одржаних седница скупштинских одбора скупштинских сазива за период од 27.1.2004. до 31.5.2012. године.....	106
Табела 4.16. Укупан број одржаних седница скупштинских одбора скупштинских сазива за период од 31.5.2012. до 1.5.2020. године.....	107
Табела 4.17. Расподела суфинансирања пројеката матице према дијаспори по областима за период 2017.-2019. година	109
Табела 4.18. Расподела суфинансирања пројеката матице према дијаспори по државама за период 2017.-2019. година (у хиљадама динара).....	111

Табела 4.19. Расподела суфинансирања пројеката матице према Србима у региону по областима за период 2017.-2019. година.....	112
Табела 4.20. Расподела суфинансирања пројеката матице према Србима у региону по државама за период 2017.-2019. година.....	113
Табела 4.21. Учешће српске дијаспоре на председничким изборима.....	120
Табела 4.22. Учешће српске дијаспоре на парламентарним изборима.....	120
Табела 4.23. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Дијаспора Србије треба да има своје представнике као посланике у Народној скупштини Републике Србије.....	121
Табела 4.24. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Дијаспора Србије треба да има своје представнике као посланике у парламентима земаља где је најбројнија.....	123
Табела 5.1. Културни кластери са типичним представницима по земљама.....	133
Табела 5.2. Стопе предузетништва европских земаља са разликом стопе предузетништва према половима и вредности културне димензије мужевност по Hofstede-у.....	135
Табела 5.3. Однос српске културе према земљама окружења на основу оцена културних димензија Hofstede-а.....	137
Табела 5.4. Однос српске културе према појединим типичним представницима осталих култура на основу оцена културних димензија Hofstede-а.....	139
Табела 5.5. Вести објављене на сајту дневних новина „Вечерње новости“ по областима и државама за 2016. годину.....	141
Табела 5.6. Вести објављене на сајту дневних новина „Вечерње новости“ по областима и државама за 2017. годину.....	142
Табела 5.7. Вести објављене на сајту дневних новина „Вечерње новости“ по областима и државама за 2018. годину.....	142
Табела 5.8. Вести објављене на сајту Радио телевизије Србије по областима и државама за 2016. годину.....	144
Табела 5.9. Вести објављене на сајту Радио телевизије Србије по областима и државама за 2017. годину.....	145
Табела 5.10. Вести објављене на сајту Радио телевизије Србије по областима и државама за 2018. годину.....	146
Табела 5.11. Вести објављене на сајту Радио телевизије Србије по државама за период 2016.-2018.....	147
Табела 5.12. Вести објављене на сајту Радио телевизије Србије по државама за период 2016.-2018. сумарно.....	148
Табела 5.13. Расподела вести са сајта Радио телевизије Србије по областима за период 2016.-2018. година.....	150
Табела 5.14. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Активно сам укључен у рад српских удружења у својој средини.....	153
Табела 5.15. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Активно сам укључен у рад локалних удружења у својој средини.....	155
Табела 5.16. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Држава Србија треба више да улаже у српска удружења у дијаспори.....	157
Табела 5.17. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Матица медијски недовољно упознаје дијаспору са дешавањима у домовини.....	158
Табела 6.1. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Својим деловањем помажем рад и опстанак Српске православне цркве у својој средини.....	169
Табела 7.1. Број студената из Србије у иностранству.....	177

Табела 7.2. Лица на раду односно боравку према држави рада односно боравка и академског степена.....	179
Табела 7.3. Најпроблематичнији фактори за пословање.....	182
Табела 7.4. Процењене вредности коефицијената одлив мозга, иновативност, институције и предузетништво.....	188
Табела 7.5. Повратак миграната према земљама рада и годинама повратка.....	192
Табела 7.6. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Младе и школоване припаднике дијаспоре треба више укључивати у рад српских удружења у дијаспори.....	193
Табела 8.1. Однос девизних дознака према БДП-у европско-азијских земаља.....	201
Табела 8.2. Износ личних трансфера између резидентних и нерезидентних домаћинстава за период од 2014. до 2019. године у милионима €.....	204
Табела 8.3. Износ радничких дознака за период од 2014. до 2019. године у милионима €.....	204
Табела 8.4. Однос нето личних трансфера и нето страних директних инвестиција за период од 2014. до 2019. године у милионима €.....	205
Табела 8.5. Прилив дознака 10 најзначајних држава за период од 2013. до 2017. године у милионима €.....	206
Табела 8.6. Број туриста у Србији и земљама окружења за период 2014.-2018. година са стопом посете туриста за 2018. годину.....	214
Табела 8.7. Незапослена лица према узрасту на крају марта 2020. године.....	223
Табела 8.8. Приход фонда Ана и Владе Дивац у периоду од 2008. до 2017. у доларима.....	230
Табела 8.9. Приходи и расходи Новак Ђоковић фондације у периоду од 2013. до 2017. године у хиљадама динара.....	232
Табела 8.10. Приход фонда „Срби за Србе“ у периоду од 2006. до 2018. у еврима.....	233
Табела 8.11. Пристигле донације Фонда „Срби за Србе“ по најзначајним држава за период 2016-2018. године у еврима.....	234
Табела 8.12. Поверење у организације које се баве филантропијом дијаспоре и институције Републике Србије.....	237
Табела 9.1. Однос у процентима према демографским карактеристикама узорка за исказ: Да ли бисте улагали своја средства у развој привреде Републике Србије?.....	242
Табела 9.2. Однос у процентима према демографским карактеристикама узорка за исказ: У коју област привреде би улагали своја средства?.....	246
Табела 9.3. Однос у процентима према демографским карактеристикама узорка за исказ: Каква би била врста предузећа у које би улагали своја средства?.....	250
Табела 9.4. Однос у процентима према демографским карактеристикама узорка за исказ: Шта Вас мотивише за улагање?.....	254
Табела 9.5. Однос у процентима према демографским карактеристикама узорка за исказ: Колики би износ био средстава које бисте уложили.....	257
Табела 9.6. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Имам поверење у рад институција Републике Србије.....	260
Табела 9.7. Просечне оцене према демографским карактеристикама узорка за исказ: Имам поверење у рад удружења у Републици Србији која се баве дијаспором.....	262
Табела 9.8. Просечне оцене узорка за све исказе по демографским карактеристикама.....	264
Табела 9.9. Текстуални искази са укупним просечним оценама.....	267
Табела 9.10. Компарација истраживања када се посматра спремност на улагање дијаспоре у развој Србије у %.....	270

Слике

Слика 2.1. Dustmann-ова подела миграција	23
Слика 2.2. Однос полова узорка у процентима	29
Слика 2.3. Однос старосних група узорка у процентима	29
Слика 2.4. Однос степена образовања узорка у процентима	30
Слика 2.5. Однос места тренутног живљења узорка у процентима	31
Слика 2.6. Однос места порекла узорка у процентима.....	32
Слика 2.7. Процена промене популација у процентима за период 2015-2020.година	35
Слика 2.8. Старосна структура становништва за период 2002-2018.година.....	36
Слика 2.9. Индекси личних трансфера и радничких дознака за период од I-VIII. 2019. године у односу на 2020. годину	39
Слика 3.1. График стопе предузетништва према полу - домородци.....	64
Слика 3.2. График стопе предузетништва према полу - странци.....	66
Слика 3.3. Однос стопа предузетништва домородци-имигранти за мушки пол.....	69
Слика 3.4. Однос стопа предузетништва домородци-имигранти за женски пол.....	69
Слика 4.1. Кретање броја држава које имају институције за дијаспору.....	84
Слика 4.2. Број одржаних седница одбора за дијаспору у односу на максимални и минимални број седница других одбора.....	108
Слика 4.3. Расподела суфинансирања пројеката матице према дијаспори по областима за период 2017.-2019. година	110
Слика 4.4. Расподела суфинансирања пројеката матице према дијаспори по државама за период 2017.-2019. година.....	111
Слика 4.5. Расподела суфинансирања пројеката матице према дијаспори по државама за период 2017.-2019. година у процентима	112
Слика 4.6. Расподела суфинансирања пројеката матице према Србима у региону по областима за период 2017.-2019. година.....	113
Слика 4.7. Расподела суфинансирања пројеката матице према дијаспори по државама за период 2017.-2019. година.....	114
Слика 4.8. Расподела суфинансирања пројеката матице према Србима у региону по државама за период 2017.-2019. година у процентима.	114
Слика 4.9. Однос Србија-Дијаспора одобрених средстава за суфинансирање пројеката матице према дијаспори за период од 2017.-2019.година у износима у хиљадама динара	115
Слика 4.10. Однос Србија-Срби у региону одобрених средстава за суфинансирање пројеката матице према Србима у региону за период од 2017.-2019. година у износима у хиљадама динара.	116
Слика 4.11. Однос Србија-Срби у региону и дијаспори одобрених средстава за суфинансирање пројеката матице према Србима у региону и дијаспори за период од 2017.-2019. година у износима у хиљадама динара.....	117
Слика 5.1. Разлика стопа предузетништва према полу и вредности културне димензије мужевност по Hofstede-у	136
Слика 5.2. Однос српске културе према земљама окружења на основу оцена културних димензија Hofstede-а	138
Слика 5.3. Однос српске културе према појединим типичним представницима осталих култура на основу оцена културних димензија Hofstede-а	139
Слика 5.4. Вести објављене на сајту дневних новина „Вечерње новости“ по државама за период 2016.-2018. у процентима.	143

Слика 5.5. Вести објављене на сајту Радио телевизије Србије по државама за период 2016.-2018. сортирано.....	149
Слика 5.6. Вести објављене на Радио телевизије Србије по државама за период 2016.-2018. у процентима.....	149
Слика 5.7. Расподела вести са сајта Радио телевизије Србије по областима за период 2016.-2018. година.....	150
Слика 6.1. Епархије Српске православне цркве у свету.....	166
Слика 6.2. Епархије Српске православне цркве у Европи.....	167
Слика 6.3. Епархије Српске православне цркве у Србији и региону.....	168
Слика 7.1. Број студената из Србије у иностранству у процентима.....	178
Слика 7.2. Лица на раду односно боравку према држави рада односно боравка у процентима.....	180
Слика 7.3. Утицај одлива мозгова на иновативност.....	189
Слика 7.4. Утицај одлива мозгова на институције.....	190
Слика 7.5. Утицај одлива мозгова на предузетништво.....	191
Слика 8.1. Хијерархија доприноса дијаспоре.....	199
Слика 8.2. Однос нето личних трансфера и нето страних директних инвестиција за период од 2014. до 2019. године у милионима €.....	206
Слика 8.3. Прилив дознака 10 најзначајних држава за период од 2013. до 2017. године у милионима €.....	207
Слика 8.4. Прилив дознака 10 најзначајних држава за период од 2013. до 2017. године у процентима.....	208
Слика 8.5. Број туриста у Србији и земљама окружења за период 2014.-2018. година.....	214
Слика 8.6. Рангиране земље према стопи посете туриста за 2018. годину.....	215
Слика 8.7. Незапослена лица према узрасту на крају марта 2020. године.....	224
Слика 8.8. Незапослена лица према узрасту на крају марта 2020. године у процентима.....	225
Слика 8.9. Приход фонда Ана и Владе Дивац у периоду од 2008. до 2017. године у доларима-графички приказ.....	230
Слика 8.10. Приход фонда „Срби за Србе“ у периоду од 2006. до 2018. у еврима-графички приказ.....	233
Слика 8.11. Пристигле донације Фонда „Срби за Србе“ по најзначајним државама за период 2016-2018. године у еврима-графички приказ.....	235
Слика 8.12. Пристигле донације Фонда „Срби за Србе“ по најзначајним државама за период 2016-2018. године у еврима-графички приказ у процентима.....	235
Слика 9.1. Расподела ставова испитаника за питање: Да ли бисте улагали своја средства у развој привреде Републике Србије (у процентима).....	241
Слика 9.2. Расподела ставова испитаника за питање: У коју област привреде би улагали своја средства (у процентима).....	245
Слика 9.3. Расподела ставова испитаника за питање: Каква би била врста предузећа у које би улагали своја средства (у процентима).....	249
Слика 9.4. Расподела ставова испитаника за питање: Шта Вас мотивише за улагање (у процентима).....	253
Слика 9.5. Расподела ставова испитаника за питање: Колики би износ био средстава које бисте уложили (у процентима).....	256
Слика 9.6. Укупне просечне оцене за све исказе.....	266

Прилози

Прилог 1.

УПИТНИК

Поштовани,

У склопу израде докторске дисертације „Дијаспора као потенцијални фактор развоја
предузетништва у Републици Србији“, молимо Вас да попуните упитник. Да би
резултати реално описивали односе на релацији дијаспора матица, надамо се да ћете у
одговорима бити искрени. Анонимност је загарантована.

Унапред смо Вам захвални на подршци и одвојеном времену.

ОПШТА ПИТАЊА

1. Пол

- а) женски
- б) мушки

2. Године живота

- а) до 30 година
- б) преко 30 до 40 година
- в) преко 40 до 50 година
- г) преко 50 година

3. Степен образовања

- а) основно образовање
- б) средње образовање у трајању од 4 године
- в) више или високо образовање у трајању до 3 године
- г) високо образовање у трајању до 4 или 5 година
- д) специјалиста, мастер или магистар наука
- ђ) доктор наука

4. Тренутно живите у

- а) Западној Европи
- б) Источној Европи или Русији
- в) Северној Америци
- г) Јужној Америци или Африци
- д) Аустралији или Азији
- ђ) бившим југословенским републикама

5. Ваше порекло је из

- а) Западне Србије
- б) Источне Србије
- в) Шумадије
- г) Јужне Србије
- д) Војводине
- ђ) бивших југословенских република
- е) Београда

АНКЕТНИ УПИТНИК О ЕКОНОМСКОМ ПОТЕНЦИЈАЛУ ДИЈАСПОРЕ

(Адаптирано према Ljubicic M. 2014: 165 An Investigation into Small Business Activities of Croatian Migrants in Australia)

	1. Да ли бисте улагали своја средства у развој привреде Републике Србије?
А	Да
Б	Можда
В	Не (идите на питање 6.)

	2. У коју област привреде би улагали своја средства?
А	У примарни сектор (пољопривреда, лов шумарство)
Б	У секундарни сектор (индустрија, грађевинарство, производно занатство и др.)
В	У област услуга терцијарни сектор (саобраћај, трговина, туризам, угоститељство)
Г	У образовање, културу и медије
Д	У хартије од вредности
Ђ	У осигуравајуће фондове
Е (навести нешто друго)

	3. Каква би била врста предузећа у које би улагали своја средства?
А	Микро, мало или средње предузеће породичног типа
Б	Микро, мало или средње предузеће
В	Акционарско друштво
Г	Ортачко друштво

	4. Шта Вас мотивише за улагање?
А	Патриотизам да се помогне развоју своје домовине
Б	Повратак у домовину и наставак пословних активности
В	Профит
Г (навести нешто друго)

	5. Колики би износ био средстава које би сте уложили?
А	До вредности 10 000 €
Б	У распону вредности од 10 001 € до 50 000 €
В	У распону вредности од 50 001 € до 100 000 €
Г	Преко вредности од 100 000 €

АНКЕТНИ УПИТНИК О ПОВЕРЕЊУ НА РЕЛАЦИЈИ ДИЈАСПОРА-МАТИЦА

(Од стране аутора прилагођено за потребе истраживања)

На следеће ставове треба одговорити заокруживањем бројева по следећој шеми:

Оцене : 1 - Уопште се не слажем 2 - Делимично се слажем 3 - Колико се слажем,
толико се не слажем 4 - Углавном се слажем 5 - Слажем се у потпуности

Р.Бр	СТАВОВИ О ПОВЕРЕЊУ НА РЕЛАЦИЈИ ДИЈАСПОРА-МАТИЦА	ОЦЕНА
6	Потребно је извршити попис дијаспоре Србије	1 2 3 4 5
7	Дијаспора Србије треба да има своје представнике као посланике у Народној скупштини Републике Србије	1 2 3 4 5
8	Дијаспора Србије треба да има своје представнике као посланике у парламентима земаља где је најбројнија	1 2 3 4 5
9	Својим деловањем помажем рад и опстанак Српске православне цркве у својој средини	1 2 3 4 5
10	Активно сам укључен у рад српских удружења у својој средини	1 2 3 4 5
11	Активно сам укључен у рад локалних удружења у својој средини	1 2 3 4 5
12	Привредни амбијент у Републици Србији атрактиван је за улагање дијаспоре	1 2 3 4 5
13	Матица медијски недовољно упознаје дијаспору са дешавањима у домовини	1 2 3 4 5
14	Потребно је формирати свеобухватну интернет мрежу српске дијаспоре	1 2 3 4 5
15	Матица не посвећује довољно пажње у односу према дијаспори	1 2 3 4 5
16	Потребно је дати одређене повластице припадницима дијаспоре у односу на друге стране инвеститоре	1 2 3 4 5
17	Држава Србија треба више да улаже у српска удружења у дијаспори	1 2 3 4 5
18	Младе и школоване припаднике дијаспоре треба више укључивати у рад српских удружења у дијаспори	1 2 3 4 5
19	Имам поверење у рад институција Републике Србије	1 2 3 4 5
20	Имам поверење у рад удружења у Републици Србији која се баве дијаспором	1 2 3 4 5